

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Politologie

PhDr. Tomáš Vilímek

Opozice v ČSSR a NDR po roce 1968:

**Srovnání cesty do opozice, vzájemného vnímání a pohledů bezpečnostních
orgánů**

CSSR/GDR Opposition after 1968:

**A Comparison of Paths to Opposition, Mutual Perception, Plus Views
of the Security Bodies**

Disertační práce

Vedoucí práce- Doc. PhDr. Jiří Kocian, Csc.

2009

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonal samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze 18. února 2009

PhDr. Tomáš Vilímek

Tato práce vznikla za podpory Zeit-Stiftung v rámci programu „Deutschland und seine östlichen Nachbarn-Beiträge zur europäischen Geschichte“ - vědecké stipendium.

Cíle a východiska práce	1
Metodika práce	2
I. Stav bádání	7
I. 1. Archivní pramenná základna k dějinám opozice v NDR a ČSSR	8
I. 2. Hlavní práce k dějinám opozice v ČSSR a NDR	14
I. 2.1. Opozice v ČSSR	15
I. 2.2. Opozice v NDR	16
I. 3. Hlavní práce z oblasti biografického výzkumu o opozici v ČSSR a NDR	19
I. 4. Paměti o ČSSR a NDR	22
I. 5. Edice pramenů k dějinám opozice v ČSSR a NDR	26
II. Typologie protirežimního jednání	30
II. 1. Problematika typologie protirežimního jednání	30
II. 2. Úskalí typologií	35
II. 3. Opozice a společnost	41
III. Předpoklady protirežimního jednání v ČSSR a NDR- opoziční cesta	58
III. 1. Vliv rodinného prostředí	59
III. 2. Skupinová dynamika a zákon akce a reakce	74
III. 3. Společensko-individuální aspekty střetu s režimem	88
III. 4. Vliv historických událostí na cestu do opozice	101
IV. Vzájemné vnímání představitelů opozice ČSSR a NDR	120
IV. 1. Reflexe ČSSR a československé opozice ve východním Německu	120
IV. 2. Vnímání NDR a východoněmeckého disentu představiteli československé opozice	142

V.	Hranice překračující spolupráce představitelů disentu z ČSSR a NDR	166
V. 1.	Projevy vzájemné solidarity	166
V. 2.	Společné dokumenty a prohlášení jako předpoklad procesu vzájemného učení	186
VI.	Kontakty představitelů československého a východoněmeckého disentu v zorném úhlu Státní bezpečnosti ČSSR a NDR	204
VI. 1.	Předepsaná spolupráce	205
VI. 2.	Cíle a formy spolupráce MfS a FMV v 70. a 80 letech	209
VI. 3.	Chartisté kontra nezávislé mírové hnutí	227
VII.	Závěr	240
VIII.	Přehled základních použitých archivních pramenů	251
IX.	Použitá literatura	260
	Abstrakt	265
	Abstract	267

Cíle a východiska práce

Předkládaná práce se věnuje srovnání protirežimního jednání v ČSSR a NDR po roce 1968. Nejedná se o ucelený přehled dějin opozičního hnutí ve srovnávaných zemích, nýbrž jde o komparativní studii, která se soustřeďuje především na tři základní tematické oblasti. V rámci první z nich si autor klade zdánlivě jednoduchou otázku, co vlastně vedlo jedince k tomu, že se rozhodl angažovat proti režimu v dané zemi. Značná část této práce se tak snaží porovnat rozličné předpoklady protirežimního jednání v komparovaných zemích, s cílem zmapovat klikatost opoziční cesty. Jakou roli hrálo rodinné prostředí, individuální a sociální předpoklady, zákon akce a reakce či v neposlední řadě skupinová dynamika, důležité historické události a zlomy ve vývoji obou společností? To jsou otázky, jejichž zodpovězení představuje obsahovou náplň první tematické oblasti. Jde tedy o jistý pokus o doplnění typologií protirežimního jednání, usilujících v první řadě o jeho kategorizaci, o individuální aspekty tohoto fenoménu. Autor této práce se tak nesnaží rozšířit již tak dost bohatou typologizační škálu o nové termíny, nýbrž upozornit na úskalí, se kterými se při každé typologizaci musíme vyrovnat. Značná pozornost je tak věnována společenskému zakotvení opozičního postoje, a hledání klíčových faktorů přerodu společenského odmítání v opozici.

Jaká byla úroveň vzájemné informovanosti o činnosti opozice v ČSSR a NDR? K jakým konkrétním kontaktům docházelo, a jaké nabývaly nejčastěji formy? Lze hovořit o vzájemné percepci a následném ovlivňování se mezi představiteli opozice v obou srovnávaných zemích? Tyto otázky tvoří jádro druhého tematického okruhu, ve kterém se autor snaží nejen zdokumentovat klíčové projevy vzájemné solidarity v 70. a 80. letech dvacátého století, ale přiblížit i pozoruhodné projevy jistého procesu učení a výměny zkušeností, který se zrcadlí v diskusích o společných dokumentech a prohlášeních.

Cílem pak není pouze srovnat vzájemnou reflexi představitelů disentu, ale zjistit i míru vzájemné informovanosti a intenzitu zájmu o události, které byly pro dějinný vývoj sousedící země něčím zlomové. Jaký význam mělo Pražské jaro a jeho potlačení či vznik Charty 77 pro východoněmeckou opozici? Jak bylo naopak vnímáno červnové povstání roku 1953 v NDR nebo stavba berlínské zdi o osm let později? Mimo pozornost pak nezůstanou ani otázky vzájemné reflexe specifík opoziční scény komparovaných zemí, a práce se věnuje rovněž tomu, do jaké míry byly některé metody opoziční práce v jedné zemi pro tu druhou inspirativní natolik, že se jimi představitelé opozice nechali ovlivnit.

Třetí tematický okruh, který se na jedné straně v mnohém prolíná s předcházejícími, na straně druhé je v mnohém doplňuje, se věnuje otázce reflexe československé a východoněmecké opozice ze

strany bezpečnostních orgánů obou zemí. Na jakých základech fungovala spolupráce politické policie ČSSR a NDR v oblasti tzv. potírání vnitřního nepřítele, a do jaké míry se MfS a StB opravdu podařilo zabránit jeho „internacionalizaci“, jak byly nazvány vzájemné projevy solidarity a pokusy o navázání kontaktů. Co věděla východoněmecká strana o činnosti Charty 77, o jednotlivých proudech a některých osobnostech? To, spolu se stavem informovanosti československých bratrských orgánů o situaci v NDR, představuje základní rámec otázek, na které se autor této práce snaží odpovědět.

Překračuje-li práce časové vymezení uvedené v jejím názvu, neboť cesta do disentu i vzájemná reflexe začala u mnohých již v 50. letech, pak je nutné upozornit na skutečnost, že se srovnání omezuje na Čechy a východní Německo. Slovensko je tak zmíněno pouze v souvislosti s životní cestou Miroslava Kusého, Františka Mikloška, Jána Čarnogurského a Václava Vaška.

Metodika práce

S ohledem na téma disertační práce byla hojně využita komparativní metoda, snažící se určit elementární podobnosti a odlišnosti mezi objekty vlastního srovnání, ve snaze zjištěné poznatky následně blíže vysvětlit. Při nejobecnějším definování pojmu komparace můžeme dojít k závěru, „že jde o způsob myšlení, spočívající ve vzájemném přiřazování jevů k sobě a uvažování o jejich podobnostech a rozdílech“.¹ Co však vlastně znamená srovnávat? Jistou odpověď nám nabízí Marc Bloch, podle kterého spočívá vlastní komparace „ve výběru dvou či více fenoménů z jednoho nebo více různých sociálních prostředí, které vykazují na první pohled určité analogie, popsat jejich průběh, zjistit podobnosti a rozdíly a tyto vysvětlit tak dalece, jak jen to je možné“.² Blochem bezesporu ovlivněný Jürgen Kocka ke srovnání v historické vědě uvedl: „Chápu jej tak, že prozkoumáme dva a více historických fenoménů podle jejich podobností a odlišností, aby se nám na tomto základě podařilo jejich co možná nejspolehlivější popsání a vysvětlení jako dalekosáhlé výpovědi o historických jednáních, zkušenostech, procesech a strukturách.“³ Podobně jako Miroslav Hroch,⁴

---

¹ LINHART, Jiří - VODÁKOVÁ, Alena - KLENER, Pavel (ed.): Velký sociologický slovník. Praha 1996, Karolinum, s. 502.

² BLOCH, Marc: Für eine vergleichende Geschichtsschreibung der europäischen Gesellschaften. In: MIDDELL, Matthias – SAMMLER, Steffen: Alles Gewordene hat Geschichte: *die Schule der Annales in ihren Texten: 1929 – 1992*. Leipzig, Reclam 1994, s. 121-167 zde s. 122.

³ HAUPT, Heinz G. – KOCKA, Jürgen: Historischer Vergleich: Methoden, Aufgaben, Probleme: eine Einleitung. In: HAUPT, Heinz G. – KOCKA, Jürgen (ed.): *Geschichte und Vergleich: Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung*. Frankfurt/Main - New York, Campus-Verl. 1996, s. 9-10.

⁴ HROCH, Miroslav: Komparativní (historickosrovnávací) metoda. In: HROCH, Miroslav a kol.: *Úvod do studia dějepisu*. Praha, SPN 1985, s. 234-238.

který se problematice komparativní metody věnoval v polovině 80. let, varuje i J. Kocka⁵ před prostým postavením jednotlivých událostí na stejnou úroveň, aniž bychom se současně nepokusili o to, co Hartmut Kaelbe nazývá ve svém pojednání „vysvětlujícím a chápajícím srovnáním“.⁶

Je jistě pravdou, že výběr jednotlivých fenoménů je značně subjektivní a nelze vyloučit, že se dopustíme i chybných závěrů, které si však právě díky opětovnému srovnání můžeme dříve uvědomit. Plně lze tak souhlasit s Blankou Říchovou, která ve své práci o využití komparativní metody v politologii cituje dvojici autorů, D. Marsche a G. Stokera, „že komparativní metoda je tedy pokládána za náhradu experimentu, čímž umožňuje generalizaci, formulování hypotéz, koncepcí a teorií, týkajících se vztahů mezi jednotlivými politickými fenomény (...)“.⁷

I když k masivnějšímu užívání komparativní metody dochází ve Velké Británii, Francii a Spolkové republice Německo zejména od 70. let 20. století, nejedná se ve skutečnosti o nový metodický přístup. Již Aristoteles postupoval při hledání ideálního typu ústavy metodou jejich vzájemného srovnávání. Většina badatelů, zabývajících se různými společensko-vědními disciplínami se určité míře srovnání dokonce ani vyhnout nemůže, neboť mnohé aspekty národních dějin jsou jen stěží pochopitelné bez současného přihlédnutí k dějinám okolních států. Naprostá většina z nich je tak v situaci, „že sice srovnává, ale své reflexe o tom sotva kdy publikuje,“⁸ což spočívá podle H. Kaelbla v přirozené obavě z chybné hypotézy, která by se mohla stát předmětem kritiky vědecké obce. Přitom však právě oblast výzkumu o protirežimních projevech patří k těm, ve kterých se bez srovnání s ostatními zeměmi východního bloku neobejdeme.

„Srovnání není teprve před časem určitou avantgardou zavedená zvláštní metoda v historické vědě, nýbrž určuje postupy historiků od dávných časů,“ píše výstižně Matthias Middel.⁹ Komparativní metoda jistě není žádným všelékem, jak ostatně upozornil i M. Bloch.¹⁰ S její pomocí se však můžeme dobrat otázek, které by před námi jinak zůstaly skryty. S jistým zjednodušením lze dokonce tvrdit, že je to právě tato inicializační funkce, která je na komparativní metodě to nejprínosnější.

S ohledem na prostor, který byl v rámci této práce dán osobním svědectvím jednotlivých představitelů disentu v ČSSR a NDR, je nutné alespoň ve stručnosti přiblížit základní metodologické předpoklady orální historie. Opíraje se o intenzivní spolupráci s jedním ze zakladatelů této metody v Německu, Alexandrem von Plato, aplikoval autor především německé metodologické přístupy.

---

⁵ HAUPT, Heinz G. – KOCKA, Jürgen: Historischer Vergleich: Methoden, Aufgaben, Probleme, c. d., s. 10.

⁶ KAELEBLE, Hartmut: Der historische Vergleich: eine Einführung zum 19. und 20. Jahrhundert. Frankfurt/Main - New York, Campus-Verl. 1999, 179 s. zde s. 55-70.

⁷ ŘÍCHOVÁ, Blanka: Komparativní metoda v politologii. In: *Politologická revue*, roč. 3, č. 2 (1997) s. 6.

⁸ KAELEBLE, Hartmut: Vergleichende Sozialgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts: Forschungen europäischer Historiker. In: HAUPT, Heinz G. – KOCKA, Jürgen (ed.): Geschichte und Vergleich, c. d., s. 91.

⁹ MIDDEL, Matthias: Kulturtransfer und historische Komparatistik: Thesen zu ihrem Verhältnis. In: *Camparativ-Leipziger Beiträge zur Universalgeschichte und vergleichenden Gesellschaftsforschung*, roč. X, 2000/1, s. 9.

¹⁰ BLOCH, Marc: Für eine vergleichende Geschichtsschreibung der europäischen Gesellschaften, c. d., s. 121.

Podobně jako jiné metody, umožňuje i tato pouze jakési „přiblížení se ke komplexitě toho, co se událo“.¹¹ Její specifikum spočívá navíc v tom, že se badatel přímo podílí na vytváření nového pramene poznání, což má jak své výhody, tak zřetelné nevýhody v případě, že se na rozhovor špatně připraví. Ronald J. Grele k tomu napsal: „Na pásku zaznamenané rozhovory orálních dějin jsou produkty kooperativního úsilí, které je formováno a organizováno skrze historické perspektivy obou účastníků rozhovoru.“¹² V centru této metody je tak snaha o „rekonstrukci faktického vědění“ o jevech a událostech, které nejsou v jiných dostupných pramenech dostatečně zachycené.¹³ Lutz Niethammer spatřuje právě v možnosti zpochybnění některých doposud všeobecně přijímaných závěrů o určitém tématu největší přínos této metody, doporučuje však současně vyvarovat se dvou hrozících extrémů, tedy přesvědčení o naprosté objektivnosti a ověřitelnosti získaných poznatků prostřednictvím této metody a vírou ve vytvoření nové formy zpracování dějin. „Oral History je spíše metodou, která je užitečná pro speciální oblasti nejnovějších dějin, kde je někdy dokonce nevyhnutelná (...),“ soudí L. Niethammer, jenž se současně vyslovuje pro její propojení s ostatními metodami.¹⁴ Právě vzájemnou kombinací rozličných metod se můžeme pokusit o vypořádání se s hlavním problémem orálních dějin, spočívajícím v tom, „že prožitá historická zkušenost podléhá neustále novým reinterpretacím“.¹⁵

V letech 2006-2008 provedl autor více jak třicet vlastních rozhovorů s představiteli disentu v obou komparovaných zemích, což bylo umožněno jednak díky podpoře německé Zeit-Stiftung (2006), juniorskému grantovému projektu (2007-2009), jehož je autor práce řešitelem, tak i účastí na mezinárodním projektu pod patronací Forschungsstelle Osteuropa Bremen (2007-2009), nesoucím název „Das andere Osteuropa“. K těmto rozhovorům měl pak autor k dispozici rovněž životopisná vyprávění, která pro brémský projekt realizoval Alexander von Plato. Jednotliví představitelé disentu obou srovnávaných zemí byli vybíráni na základě pěti hlavních kritérií. Tím prvním bylo jejich zapojení do opoziční činnosti po delší časový úsek, nejpozději pak od roku 1968. Představuje-li podíl dotyčné osoby na výrobě i šíření samizdatu a zájem o dění v ostatních zemích východního bloku druhé a třetí kritérium, byly zážitky z vazby a vězení předposledním výběrovým kritériem. V neposlední řadě se výzkum soustředil na to, aby byli vybráni zástupci jednotlivých opozičních prostředí v dané zemi. Pro

---

¹¹ DITTMER, Lothar: „Außerdem hatten wir uns einen „Modell-Vertriebenen“ vorgestellt“: Erfahrungen aus dem Schülerwettbewerb Deutsche Geschichte. In: *Geschichte lernen*, 2000/76, s. 4-10 zde s. 4.

¹² GRELE, J. Ronald: Ziellose Bewegung: methodische und theoretische Probleme der Oral History. In: NIETHAMMER, Lutz (ed.): *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1985 s. 195-220 zde s. 205.

¹³ BRECKNER, Roswitha: „Von den Zeitzeugen zu den Biographen. Methoden der Erhebung und Auswertung lebensgeschichtlicher Interviews“. In: Berliner Geschichtswerkstatt (vyd.): *Alltagskultur, Subjektivität und Geschichte: zur Theorie und Praxis der Alltagsgeschichte*. Münster, Westfälisches Dampfboot 1994, s. 199.

¹⁴ NIETHAMMER, Lutz: Oral History. In: KOWALCZUK, Ilko- Sascha: *Paradigmen deutscher Geschichtswissenschaft: Ringvorlesung an der Humboldt- Universität zu Berlin*. Berlin, GSFP 1994, s. 189-210 zde s. 196.

¹⁵ BRÜGGEMEIER, Franz-Josef - WIERLING, Dorothee: *Oral History, Kurseinheit 3: Auswertung und Interpretation*. Hagen, Fern Universität 1986, s. 92.

samotný výběr bylo přitom rozhodující, aby dotyčný odpovídal co největšímu počtu zvolených kritérií. V případě, že narátor v některém z nich ale obzvláště vynikal, byl vybrán i přes to, že nesplňoval kritéria zbývající.

Zatímco rozhovory z roku 2006 byly orientovány na zmapování intenzity vzájemné percepce představitelů disentu ČSSR a NDR, jednalo se u rozhovorů v letech 2007-2008 o životopisná vyprávění, skládající se z tří hlavních částí. Po první spontánní části rozhovoru následovalo cílené dotazování podle předem připravených interpretačních okruhů, z nichž je zapotřebí upozornit zejména na otázky týkající se cesty do disentu, vzájemnému vnímání jinak smýšlejících v ostatních zemích východního bloku a konečně i otázky, vztahující se na reflexi vztahu mezi opozicí a většinovou společností, stejně jako na způsob vyrovnávání se s vazbou, vězením a represivními metodami Státní bezpečnosti obou států. V rámci poslední, tzv. konfrontační fáze, šlo především o pozastavení se nad některými rozpory a porovnání aktuálního vyprávění s tím, co dotyčný řekl či napsal v předchozím období. Tímto způsobem bylo možné částečně zjistit, do jaké míry narátor dává některým svým aktivitám jiný význam, než jim připisoval v 70. či 80. letech. Někdy se také stane, že narátor zcela opomene zmínit některou z etap svého života, která se ale jeví být na základě pramenného studia velmi podstatná. V této části práce je možné zeptat se právě na tyto nezmíněné události. Průměrná délka celkového rozhovoru s jednou osobou čítá kolem čtyř hodin, nejsou však výjimkou rozhovory přesahující šest hodin (Ladislav Hejdánek, Gerd Poppe, Petr Uhl, Miloš Rejchrt).

Díky užití rozličných typů pramenů a metod bylo možné zaměřit se na témata, která by jinak byla jen obtížně zpracovatelná. V první řadě se jedná o část, mapující vzájemnou percepci československé a východoněmecké opozice, pro kterou bylo zapotřebí kombinovat materiály Státní bezpečnosti, poskytující poměrně spolehlivý chronologický podklad jednotlivých schůzek a pokusů o ně, s provedenými rozhovory a samizdatovými texty, které byly zcela nezbytné pro odpovídající korekci. Použité materiály bezpečnostních aparátů obou států totiž obsahují, kromě řady nepřesností, i pro tyto prameny typické znaky, jakými je kupříkladu výrazná ideologičnost, zkreslování a tendence k přečeňování (závažnost sledovaného případu), či naopak podčeňování (vliv opozice na společnost) popisovaných jevů.

Pro všechny části disertační práce je tak typické, že pro jejich vypracování sehrály jednotlivé prameny rozdílnou úlohu. Obecně lze tedy shrnout, že pro zpracování prvního tematického okruhu byly použity především rozhovory, samizdaty,¹⁶ tištěné prameny (paměti, edice dokumentů) a monotematické práce, zatímco pro třetí okruh to byly zejména materiály Státní bezpečnosti, z nichž

---

¹⁶ Z použitých samizdatů se autor opíral zejména o Informace o Chartě 77, Listy, Svědectví, Umweltblätter, Grenzfall, Kontext a Spuren. V rámci přípravy na jednotlivé rozhovory byla provedena cílená rešerše v řadě dalších samizdatů: Informace o církvi, 150 000 Slov, Ze zásuvky a z bloku, Střední Evropa, Studie, Mücke, Fußnote 3, Streiflichter, Art. 27, Friedrichsfelder Feuermelder, Urkunde aj.

mají díky lepšímu archivnímu stavu zpracování převahu podklady z německých archivů. Pro druhý okruh, mapující vzájemnou reflexi představitelů disentu, se pak autor pokusil o vzájemné propojení nově získaných informací z rozhovorů s materiály státně bezpečnostní a opoziční provenience.

I. Stav bádání

Zabývá-li se badatel dějinami komunistických režimů v Československu a východním Německu v 70. a 80. letech, musí se především v případě NDR vyrovnat s problémem jistého přesycení sekundární literaturou. Téměř každý aspekt východoněmeckého režimu byl zpracován na stovkách až tisících stranách odborných statí a publikací. Problematika opozice a odporu patří, vedle prací o represivních orgánech, k tématům, kterým byla věnována mimořádná pozornost. Rovněž v případě České republiky se zájem stále více soustřeďuje na tato dvě témata, byť zdaleka nedosahuje intenzitu produkce německých kolegů. V obou srovnávaných zemích najdeme již i publikace,¹⁷ snažící se popsat

---

¹⁷ V případě bibliografie k československým dějinám se jedná zejména o následující práce: OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969-1989: příspěvek ke stavu bádání*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2002, 105 s.; ROHLÍKOVÁ, Slavěna – BREŇOVÁ, Věra: *Bibliografie českých/československých dějin 1918-2004: výběr*

bohatou knižní produkci a zčásti i pramennou základnu o dějinném období, do kterého spadá i tato práce.

V květnu 2006 představila tzv. expertní komise¹⁸ pod vedením Martina Sabrowa svá doporučení k dalšímu směřování bádání na poli východoněmeckých dějin. Jako pozitivní byla označena „širší a intenzita vědeckého zpracování o NDR a jeho odpovídající integrace jako vědeckého tématu do německých a mezinárodních soudobých dějin“.¹⁹ Hektická debata, jež byla v německých médiích dokonce prezentována jako nový „Historikerstreik“,²⁰ je zajímavá i pro české historiky, věnující se nejnovějším dějinám. Obecně se dá říci, že přes celkově kladné hodnocení dosavadního bádání, byla konstatována potřeba klást větší důraz na komparativní přístup k dějinám diktatur bývalého východního bloku a zapojit tematiku dějin opozice a odporu více do společenských souvislostí jednotlivých zemí. Cílem této kapitoly není podat vyčerpávající přehled o stavu bádání na poli dějin opozice a odporu v ČSSR a NDR, ale přiblížit primární a sekundární prameny, které byly využity pro vypracování této práce.

V obou srovnávaných zemích se nachází celá řada institucí,²¹ které vytvářejí pro případné zájemce o tematiku dějin opozice a odporu poměrně uspokojivé startovací podmínky. Pravdou zůstává, že situace ve Spolkové republice Německo je charakteristická existencí pestřejší kolekce institucí univerzitního charakteru, ale i těch, které stojí mimo půdu vysokých škol. To má za následek větší

---

knih, sborníků a článků vydaných v letech 2000-2004 a doplňky za roky 1996-1999. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005, 3 sv., 1306 s.

Z množství německých titulů je možné upozornit především na: EPPELMANN, Rainer: *Bilanz und Perspektiven der DDR-Forschung.* Paderborn, Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur 2003, 557 s.; WEBER, Hermann: *DDR: Grundriß der Geschichte 1945 – 1990.* München, Oldenbourg 1999, 355 s.; KOCKA, Jürgen – SABROW, Martin: *Die DDR als Geschichte: Fragen, Hypothesen, Perspektiven.* Berlin, Akademie-Verlag 1994, 254 s.

¹⁸ V komisi vedle sebe zasedli představitelé historické obce (Prof. Rainer Eckert, Prof. Klaus-Dietmar Henke, Prof. Peter Maser) a zástupci východoněmecké opoziční scény (Roland Jahn, Freya Klier, Ulrike Poppe). Zastoupení byli ale také archiváři (Tina Krone).

¹⁹ SABROW, Martin (ed.): *Wohin treibt die DDR-Erinnerung?: Dokumentation einer Debatte,* Göttingen, Vandenhoeck & Rupprecht 2007, 446 s., zde s. 20.

²⁰ Více k tématu VILÍMEK, Tomáš: Kam vedou vzpomínky na NDR. In: *Paměť a dějiny*, roč. I, č. 1 (2007), s. 188–190.

²¹ Velmi praktický soupis institucí, památníků a archivů v Německu podává Ulrich Mählert ve svém Vademecu východoněmeckého výzkumu. Nutno dodat, že se stejný autor podílel i na vzniku podobného přehledu k československým dějinám, který si vzal za vzor i polský institucionální soupis. Srv.: MÄHLERT, Ulrich (ed.): *Vademecum DDR-Forschung: ein Leitfaden zu Archiven, Forschungseinrichtungen, Bibliotheken, Einrichtungen der politischen Bildung, Vereinen, Museen und Gedenkstätten.* Berlin, Links Verlag 2002, 315 s.; TŮMA, Oldřich – SVOBODOVÁ, Jitka – MÄHLERT, Ulrich: *Vademecum soudobých dějin - Česká republika: průvodce po archivech, badatelských institucích, knihovnách, sdruženích, muzeích a památnících.* Praha - Berlin, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur 2005, 109 s.

konkurenci mezi jednotlivými institucemi, které se snaží od sebe odlišit důrazem na specifické aspekty východoněmeckých dějin.

Podstatným rozdílem oproti České republice, který se však v souvislosti s možností ucházet se o podporu projektů z finančních zdrojů Evropské unie v uplynulých letech výrazně snížil, je existence mnoha německých nadací (Volkswagenstiftung, Stiftung des Deutschen Volkes, Konrad Adenauer Stiftung, Hertie-Stiftung, Zeit-Stiftung, Friedrich-Ebert Stiftung, Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur aj.), jež výrazným způsobem podporují vědecké projekty ve své zemi. V současných aktivitách většiny zmíněných nadací se stále zřetelněji profiluje nový trend podpory výzkumných projektů, majících mezinárodní rozměr.

I. 1. Archivní pramenná základna k dějinám opozice v NDR a ČSSR

Pramenná základna k tématu opozice v obou srovnávaných zemích je velmi pestrá. V rámci této práce byly využity jednak prameny pocházející přímo z opozičního prostředí, ale také ty, které o opozičním prostředí vypracovaly jednotlivé státně bezpečnostní složky a mocenské orgány. Pokud jde o německé archivy, opírá se autor především o materiály následujících tří archivů, v nichž mu bylo umožněno bádát díky velkorysé podpoře několika německých nadací, z nichž především Zeit-Stiftung by měl být vysloven dík největší.

V roce 1992 založený Matthias Domaschk Archiv-Berlin (MDA-Berlin) je možné označit za klíčový archiv pro studium dějin východoněmecké opozice.²² Samotný archiv vznikl jako nezávislá instituce v rámci proslulé „Knihovny životního prostředí“ (Umwelt-Bibliothek), jež již od roku 1986 shromažďovala rozličné písemnosti opoziční provenience, které se v době vzniku archivu staly základem jeho sbírek. V roce 1993 se archiv spojil se Společností Roberta Havemanna, pojmenované podle jednoho z nejznámějších kritiků východoněmeckého režimu, čímž byl obohacen o jeho rozsáhlou osobní pozůstalost.

---

²² Více k tomuto archivu: WERNER, Theuer: Zehn Jahre Matthias-Domaschk – Archiv Berlin (www.havemann-gesellschaft.de/info171.htm- (stav k 31. 12. 2008) nebo VILÍMEK, Tomáš: Matthias – Domaschk - Archiv Berlin: Archiv východoněmecké opozice. In: *Památ' národa*, 1/2006, s. 71-74.

Archiv je umístěn v několika sousedících bytech v berlínské čtvrti Prenzlauer Berg, známé nejen jako centrum bývalé východoberlínské alternativní scény, nýbrž i jako bydlíště řady představitelů opozice. Jeho zaměstnanci, jejichž činnost je v současnosti podporována ze strany Zemského pověřence pro podklady Státní bezpečnosti NDR a již zmíněnou Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur, pocházejí z valné většiny z opozičního prostředí.

Archivní fondy je možné rozdělit do čtyř základních oblastí. První z nich tvoří rozsáhlá sbírka samizdatových časopisů z 80. let (např.: *Mücke, Anschlag, Anstösse, Glasnost, Kontakte, Streiflichter, Friedrichsfelder Feuermelder*), z nichž zejména *Umweltblätter* a *Grenzfall* mají mimořádný význam, neboť na jejich stránkách se objevují mnohé informace o činnosti opozice v ostatních státech východního bloku, ale i o vzájemných projevech solidarity. Nutné je však upozornit zejména na dva samizdaty, které přímo reagovaly na události v ČSSR, nebo v nich byl zveřejněn rozsáhlejší text některého z představitelů československého disentu. Sešit nesoucí název „*Varia*“ kupříkladu informoval o represích během tzv. pražského Palachova týdne v lednu 1989 a obsahoval i prohlášení o konání celovýchodoněmeckého dne solidarity s Československem 19. března 1989. Najdeme zde i překlad článků ze samizdatových Lidových novin, které dosvědčují zájem části spektra východoněmecké opozice o dění v ČSSR. V rámci samizdatu „*Ostkreuz*“, na němž se podílel i Gerd Poppe, čelní představitel opoziční scény východního Berlína, byl publikován článek Jiřího Dienstbiera srovnávající Pražské jaro s reformními kroky Gorbačova.²³ Ze stejné redakční skupiny pocházející sešit, nesoucí název „*Václav Havel*“, je svědectvím o specifickém kulturním transferu, spočívajícím v úvahách o možném řešení společenských problémů, vyskytujících se v té době v ČSSR či NDR.²⁴

Mimořádně zajímavá je rovněž druhá oblast, zahrnující písemnosti jednotlivých opozičních skupin v NDR. V první řadě se jedná o písemnosti jednotlivých opozičních skupin a samizdaty z druhé poloviny 80. let. Kromě již zmíněné Umwelt-Bibliothek se zde objevují i materiály Iniciativy za mír a lidská práva (*Initiative Frieden und Menschenrechte - IFM*), opoziční skupiny, která vznikla na přelomu let 1985/86, a jejíž členové se nejen snažili o navázání spolupráce s občanským hnutím ve východní Evropě, ale otevřeně hovořili o inspiraci, kterou jim byla Charta 77. Najdeme zde ale i řadu materiálů k tematice nezávislých mírových skupin, jež nejsou v žádném případě omezeny pouze na skupiny východního Berlína.

---

²³ DIENSTBIER, Jiří: Was bleibt übrig? In: *Ostkreuz. Politik, Geschichte, Kultur*, roč. 1, č. 1 (Januar 1989), s. 3-13. Dle vzpomínek Gerda Poppeho, který sepsání článku vyjednal, se jedná o německý překlad původně česky psané verze. Srv. Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

²⁴ Kromě výtahu z Havlova eseje *Moc bezmocných*, zde najdeme rovněž vybranou část z *Anatomie jedné zdrženlivosti* či z *Politiky a svědomí*. Jsou zde ale také dva dopisy Olze (č. 13 a č. 120), stejně jako Projev u příležitosti udělení ceny Erasma Rotterdamského. „Tento sešit věnujeme všem politickým vězňům a vězňům svědomí v ČSSR,“ uzavírají Benn Roolf a Gerd Poppe úvodní slovo tohoto sešitu. Srv.: MDA-Berlin, PER 17, *Václav Havel*, list. 2.

Připomíná-li MDA-Berlin v mnohé pražskou knihovnu Libri prohibiti, pak se od ní liší nejvíce třetí částí archivních fondů. Jedná se o osobní svazky řady představitelů východoněmecké opozice či zatím zjištěných klíčových konfidentů Stasi. V MDA - Berlin se badateli nabízí ojedinělá příležitost porovnat materiály jednotlivých představitelů opozice, které se diametrálně liší jak procesem svého vzniku, tak charakterem zpracování a v neposlední řadě i účelem vlastního vyhotovení. Stačí jen přejít z jedné místnosti do druhé a badatel vymění svět literárních úvah, reflexí vnitrosociální situace i vnímání mezinárodních souvislostí jednotlivými představiteli opozice, za svět jazykové omezenosti, ideologické zaslepenosti a nevybíravého plánování likvidace a potírání oněch osob, jejichž osobní fondy se nachází v předcházející místnosti. Je tak možné položit vedle sebe na stůl materiály, které sepsal či nashromáždil Gerd Poppe, a porovnat je s více jak třiceti svazky, které byly vytvořeny Stasi v rámci OV²⁵ „Zirkel“ (Kruh), ve kterém byl tento blízký přítel Roberta Havemanna rozpracován, společně se svojí tehdejší manželkou, Ulrikou Poppe. Uvědomíme-li si současně, že jsou zde k dispozici i svazky jednotlivých agentů, kteří byli nasazeni na Poppeho, pak lze skutečně hovořit o ojedinělém propojení rozličných druhů pramenů, o které by měl usilovat každý badatel, věnující se tématice represe ze strany komunistické politické policie. Podobné propojení v rámci jednoho archivu je však skutečně výjimečné. Nutno dodat, že tyto materiály MfS byly do MDA - Berlin deponovány na základě vytvoření vztahu vzájemné důvěry mezi lidmi, kteří v nich byli rozpracováni a mezi těmi, kteří v tomto archivu tyto svazky spravují.

Kromě svazků opozičníků a jejich udavačů však nalezneme v MDA-Berlin rovněž i ucelené roční, měsíční či týdenní zprávy Hlavního oddělení XX (HA XX) či berlínského Oddělení XX (Abteilung XX), které mělo na starosti potírání tzv. politicko-ideologické diverze a politické podzemní činnosti, nesoucí v německém jazyce označení PID a PUT. Ani tímto však není zdaleka vyčerpána obsahová stránka tohoto archivu, neboť zde případný zájemce může nahlédnout do řady směrnic, organizačních plánů a diplomových prací zaměstnanců MfS, což umožňuje velmi ucelený pohled do vlastní praxe rozpracování a likvidace jinak smýšlejících. Jsou zde k dispozici dokonce i záznamy o plánech vražd, některých tzv. nepoučitelných představitelů berlínské opoziční scény, tak jako je tomu v případě Ralfa Hirsche, který měl být pracovníky Stasi uveden do podnapilého stavu a poté zanechán na hřbitově, kde měl umrznout.

---

²⁵ Jedná se o termín „Operativer Vorgang“, který je možné přeložit jako „operativní svazek“ a v mnohém se podobá naší variantě osobního svazku, byť s ním není totožný. V dokumentech o vzájemné spolupráci mezi Stasi a StB se však často objevuje český překlad německého termínu „Vorgang“ jako „akce“. Problém však spočívá v tom, že termín „akce“ je příliš úzký, neboť v rámci jednoho OV mohlo být naplánováno mnoho rozličných akcí. Podle výkladu se jednalo o druh evidence dle směrnice 1/76. Dle vlastního slovníku Stasi se jednalo o „označení procesu zpracování případu, ve kterém má dojít k objasnění podezření z trestné činnosti jedné nebo více známých či neznámých osob“. Srv.: SUCKUT, Siegfried (ed.): Das Wörterbuch der Staatssicherheit: *Definitionen zur "politisch-operativen Arbeit"*. Berlin, BStU Abteilung Bildung und Forschung 1996, 469 s. zde s. 287.

Kromě písemných materiálů je však možné najít při studiu sbírky materiálů opoziční provenience rovněž i řadu plakátů, fotografií, jakož i nášivek, které jsou zajímavým svědectvím rozličných forem odmítání režimu SED. K dispozici jsou rovněž rozhovory s představiteli východoněmecké opozice. Možné je rovněž sledovat řadu filmů, z nichž mnohé vznikly před rokem 1989. Jedním z nich je kupříkladu film „*Bitteres aus Bitterfeld*“ z roku 1988, dokumentující katastrofální ekologickou situaci v okolí města Bitterfeldu.

Druhým významným archivem, který se stal velmi důležitým pro vypracování této práce, je Úřad spolkového zmocněnce pro dokumentaci Státní bezpečnosti bývalé NDR (BStU), který byl zřízen koncem roku 1991. Výsledky rozsáhlé rešerše na téma spolupráce bezpečnostních složek ČSSR a NDR při pronásledování opozice po roce 1968, umožnily autorovi nejen porovnat vzájemnou informovanost obou složek o tzv. vnitřním nepříteli, ale i nahlédnout do řady perspektivních plánů a připravovaných akcí, které měly zabránit vzájemným kontaktům představitelů opozice obou srovnávaných zemí.

Z řady archivních fondů byla využita především rozsáhlá sbírka materiálů XX. Hlavního oddělení (Hauptabteilung XX), v jehož kompetenci byl boj s tzv. vnitřním a vnějším nepřítelem, Oddělení X (Abteilung X), odpovídající za komunikaci s politickou policií ostatních zemí východního bloku, a v neposlední řadě souhrnné zprávy Centrální vyhodnocující a informační skupiny (ZAIG), představující jakýsi pomyslný analytický mozek východoněmecké Státní bezpečnosti. Mimo pozornost však nezůstaly ani některé operativní svazky a materiály IX. Hlavního oddělení, východoněmeckého ekvivalentu Správy vyšetřování StB.

Jak vyplývá ze vzájemné korespondence jednotlivých oddělení, mohl se často do státně-bezpečnostního soukolí dostat i jedinec, který neplánoval žádné protirežimní vystoupení a jen se zdál kupříkladu kvůli rodinnému původu potenciálně nebezpečným. Zpracování těchto materiálů pak spolu se získanými informacemi v rámci životopisných projektů vede autora k vyzdvižení role zákona akce a reakce na cestě ke střetu s režimem.

Cenné informace k opozičním aktivitám se nacházejí rovněž ve Spolkovém archivu, respektive v roce 1992 založené Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR (SAPMO), která disponuje písemnou pozůstalostí stranických orgánů i materiály jednotlivých masových organizací (FDJ, FDGB). Materiály uložené v rámci fondů Erich Honecker, Egon Krenz, Kurt Hager, Oddělení bezpečnostních otázek a v neposlední řadě i Oddělení mezinárodních styků, dávají zatím první informace o tom, jakým způsobem spolu vládnuocí strany obou států spolupracovaly při řešení rozličných ekologických, ekonomických či společenských problémů. Najdeme zde rovněž informace o reakci společnosti na některé obzvláště nešťastné kroky SED, jak tomu bylo v případě zákazu

sovětského časopisu Sputnik v listopadu 1988 či reakci na důkazy o falšování posledních voleb v květnu 1989.

V případě československé opozice se autor opírá o archivní zdroje následujících institucí. Českým ekvivalentem pro německý archiv, spravující materiály Státní bezpečnosti, je Archiv bezpečnostních složek (původně Archiv ministerstva vnitra) v Praze, ve kterém se rovněž nachází řada cenných informací k opozici v Československu. Jde zejména o perspektivní plány X. správy (od 1988 II. Hlavní správy), ale i o situační zprávy, jež se vypracovávaly v různých časových intervalech (denní, týdenní, měsíční, čtvrtletní atd.). Mimo pozornost nezůstaly ani bohužel jen z části dochované materiály Odboru pro mezinárodní styky (OMS), který měl na starosti komunikaci s východoněmeckými bratrskými orgány. V archivu jsou k dispozici rovněž části osobních svazků některých představitelů disentu, které nebyly zcela zničeny během masivních skartací nařízených generálem Lorenzem v prosinci 1989. Především od konce roku 2006 dochází v archivu k výraznému zlepšení situace pro bádání a objevují se rovněž i nové materiály ze Správy vyšetřování, kde se nalézají i údaje k představitelům východoněmecké opozice, kteří byli sledováni během svých sporadických návštěv Československa. Některé z těchto materiálů byly velmi nápomocné při přípravě na provedení životopisných rozhovorů, jejichž výsledky jsou v rámci této práce hojně použity.

Mimořádný význam pro bádání v oblasti československé opozice má v roce 1990 založená a Jiřím Gruntorádem spravovaná knihovna a archiv Libri prohibiti. „V knihovně, dokumentačním centru podzemní a samizdatové literatury, se dnes skrývá na 22 000 knih, dále pak časopisy a noviny, ale rovněž audiovizuální archiv (od roku 1993), sbírka letáků, plakátů atd.,“²⁶ popsala knihovnu Markéta Kachlíková.

V Libri prohibiti se nachází kompletní sbírka nejdůležitějších samizdatů a knih, které byly vydány v rámci samizdatových edičních řad (např. Kvart, Petlice, Popelnice aj.). Na rozdíl od samizdatů, jež jsou k dispozici v jiných ústavech a knihovnách, je možné v Libri prohibiti pracovat povětšinou s originálními exempláři a rovněž počet titulů je výrazně vyšší. Samizdaty jako *Informace o Chartě 77*, *Informace o církvi*, *Komentáře*, *Spektrum*, a v neposlední řadě undergroundové *Vokno* tvoří společně s *Bratislavskými listy* jen část rozsáhlé sbírky. V Libri prohibiti se nachází také archivní sbírka k Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS),²⁷ Chartě 77 či k dalším občanským iniciativám druhé

---

²⁶ KACHLÍKOVÁ, Markéta: Libri prohibiti: Bibliothek der verbotenen Literatur, Prag 2004. In: <http://libpro.cts.cuni.cz/law.htm> (Stav k 31. 12. 2008).

²⁷ Řada těchto materiálů, kterým se cíleně věnují Jaroslav Pažout a Petr Blažek, byly v digitalizované formě zveřejněny na webových stránkách: www.vons.cz

poloviny 80. let. Jiří Gruntorád se podílí i na vydávání bibliografických pomůcek,²⁸ bez kterých se jen stěží obejde zájemce o dějiny opozice a odporu v ČSSR.

Výjimečné jsou rovněž materiály, které knihovně svěřili jednotliví představitelé opozice. Jedná se kupříkladu o písemnosti Dany Němcové, ale především pak Rudolfa Battěka. Pozoruhodných je nejen více jak 700 rukopisných stran jeho deníku z let 1985-1989, které dávají nahlédnout do každodenního života tohoto představitele kontinuálního odporu vůči komunistickému režimu v Československu, ale i komentáře ke knihám, jež Rudolfa Battěka obzvláště zaujaly. V knihovně jsou k dispozici i cenné obrazové materiály, zachovaná korespondence a rovněž sbírka životopisných vyprávění, vznikajících během tzv. bytových seminářů u Kamily Bendové. Zhruba od roku 2003 se zde v různých časových intervalech schází kolem patnácti osob, aby si vyslechly životní příběh některého z hostů (Např.: Miloš Rejchrt, Ludvík Vaculík, Vlasta Chramostová, Václav Malý) a položily mu následně doplňující otázky.

Z archivních zdrojů, ze kterých autor dále čerpal poznatky k této práci, je zapotřebí zmínit záznamy o schůzích Předsednictva ÚV KSČ uložené v Národním archivu, jejichž sbírka z let 1985-1989 se ve formě xerokopií nachází v Ústavu pro soudobé dějiny. V Národním archivu se rovněž nalézá dosud nezpracovaný fond Gustáva Husáka, ve kterém se nachází i více jak deset archivních jednotek o NDR. Ačkoliv tyto jednotky podávají informace spíše o vzájemných oficiálních návštěvách G. Husáka a E. Honeckera v 70. a 80. letech, objevují se zde i informace, hodnotící situaci mezi mládeží a rovněž v oblasti tzv. vnitřního nepřítele. V Ústavu pro soudobé dějiny je k dispozici rovněž velmi bohatá knihovna a především pak archiv, který vedle osobních pozůstalostí některých významných představitelů československého disentu (Jiří Hájek, Jiří Ruml, Milan Hübl, František Kriegel) disponuje i velmi solidní sbírkou samizdatových periodik²⁹ (Listy, Svědectví, Informace o Chartě 77, Ekologický bulletin, Sport, Zpravodaj HOS, Alternativa aj.).

---

²⁸ Upozornit je nutné na dva stěžejní tituly: GRUNTORÁD, Jiří (ed.): *Informace o Chartě 77: článková bibliografie*. Brno, Doplněk - Libri prohibiti 1998, 632 s.; FORMANOVÁ, Lucie - GRUNTORÁD, Jiří – PŘIBÁŇ, Michal: *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha, Ježek - Libri prohibiti 1999, 503 s.

²⁹ Praktickou orientační pomůckou při práci s českým samizdatem je známá kniha Johanny Posset, kterou z německého originálu přeložil Zbyněk Petráček. Srv.: POSSET, Johanna: *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Brno, Společnost pro reklamu a tisk R & T 1993, 214 s. Nápomocné jsou i dva rejstříky, z nichž jeden vyšel teprve před nedávnem. Srv.: KUNEŠ, Ilja: *Svědectví: jmenný rejstřík- ročníky 1956-1987*. Paříž, Svědectví 1988, 332 s.; HAVLÍČEK, Dušan: *Listy v exilu: obsahová analýza časopisu Listy, který v letech 1971 až 1989 vydával v Římě Jiří Pelikán*. Olomouc, Burian a Tichák 2008, 893 s.

I. 2. Hlavní práce k dějinám opozice v ČSSR a NDR

Ze srovnání stavu bádání v obou zemích vyplývá výrazný náskok na straně německé historiografie, který lze jen obtížně přehlédnout. Ať jsou to již obsáhlé tematické sborníky, věnující se rozličným aspektům opozice a odporu v NDR, nebo velkoryse pojaté monografie, mající téměř podobu ucelené syntézy, mohou český výzkum každopádně v mnohém inspirovat. Navzdory prvním pokusům, které ještě budou zmíněny, chybí doposud v obou zemích práce, jež by umožňovaly cíleně reflektovat fenomén opozice v mezinárodní perspektivě.

I. 2.1. Opozice v ČSSR

Ještě před zhroutilím komunistického režimu vyšly mimo hranice tehdejšího Československa důležité knihy, které do dnešních dnů neztratily na svém významu. Vedle práce kanadského historika Gordon H. Skillinga z roku 1981,³⁰ obsahující anglické překlady řady materiálů Charty 77, je zapotřebí zmínit záznam z frankenského semináře k Chartě 77 v dubnu 1979, ve kterém najdeme mimo jiné i

---

³⁰ SKILLING, Harold Gordon: *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London, G. Allen and Unwin 1981, 363 s. V češtině je pak k dispozici: SKILLING, Harold Gordon: *Československo - můj druhý domov: paměti Kanad'ana*. Praha, Prostor 2001, 607 s.

podnětné pojednání Pavla Tigrida, upozorňujícím na charakteristické rysy nových hnutí za lidská a občanská práva v post-stalinských systémech.³¹ Jako naprosto stěžejní práci k politickému diskurzu československého disentu je možné označit sborník „O svobodě a moci“,³² který v roce 1980 vyšel v rámci nakladatelství Index. Najdeme zde příspěvky Václava Havla, Václava Bendy, Jiřího Dienstbiera či Miroslava Kusého. Podobný význam pro přiblížení filozofické debaty má sborník „Hostina“,³³ který vyšel pod redakcí Václava Havla v roce 1989. Před rokem 1989 vyšly ale i německy psané práce,³⁴ které obsahují nejen vybrané a do německého jazyka přeložené klíčové dokumenty Charty 77 a jí předcházející občanské aktivity (např.: 10 bodů z 21. srpna 1969), ale rovněž zajímavé interpretační příspěvky.

Po roce 1989 bylo veřejnosti představeno několik knih, které se zabíraly dějinami opozice v časovém horizontu 1968-1989. Spolu s vyjmenováním a krátkým popisem nezávislých iniciativ v ČSSR v roce 1989, jenž byl zdařile proveden Jiřím Gruntorádem,³⁵ představuje v roce 1994 zveřejněná kniha Milana Otáhalo jakýsi základní kámen, snažící se zpracovat problematiku opozice s nutným přihlédnutím k společenským a mocenským poměrům.³⁶

Pozornost jistě zasluhují i první tematické sborníky, které se věnují rozdílným aspektům opozice v ČSSR. V roce 1993 vyšla kupříkladu práce nesoucí název „Dvě desetiletí před listopadem“,³⁷ ve které se nachází podnětný příspěvek Radima Palouše o generačních sporech uvnitř Charty 77. Ačkoliv v novém miléniu vyšly dva důležité sborníky,³⁸ a zejména v druhém z nich je možné se seznámit s

---

³¹ TIGRID, Pavel, Co bychom měli, co bychom mohli. In: TIGRID, Pavel (ed.): *Vývoj Charty: záznam z konference ve Franken*. Köln, Opus bonum 1981, 179 s. zde s. 124-143.

³² HAVEL, Václav (ed.): *O svobodě a moci*. Köln, Index 1980, 367 s.

³³ Z autorů, s jejichž příspěvky se můžeme v této práci seznámit, bych rád zmínil alespoň následující: Milan Šimečka, Ladislav Hejdiánek, Radim Palouš, Ivan Sviták, Pavel Bratinka nebo Miroslav Kusý. Srv.: HAVEL, Václav (ed.): *Hostina: filozofický sborník*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1989, 307 s.

³⁴ RIESE, Hans-Peter: *Bürgerinitiative für die Menschenrechte: die Tschechoslowakische Opposition zwischen dem "Prager Frühling" und der "Charta 77"*. Köln, Europäische Verlagsanstalt 1977, 320 s.; PELIKÁN, Jiří: *Sozialistische Opposition in der ČSSR: Analyse und Dokumente des Widerstands seit dem Prager Frühling*. Frankfurt a. M., Europäische Verlagsanstalt 1973, 207 s.

³⁵ GRUNTORÁD, Jiří: *O nezávislých iniciativách v Československu*. Praha, REPRINT XEROX 1989, 27 s.

³⁶ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Maxdorf 1994, 124 s. V současné době pracuje Milan Otáhal na novém pokusu o syntézu dějin opozice v ČSSR ve stejném časovém období. Kromě toho existuje i několik dalších knih stejného autora, tematizujících vždy konkrétní společenské skupiny jako nositele protirežimního jednání. Srv.: OTÁHAL, Milan: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968-1989*. Praha, Dokořán 2003, 230 s.; OTÁHAL, Milan: *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno, Doplněk 1999, 162 s.

³⁷ MANDLER, Emanuel (ed.): *Dvě desetiletí před listopadem 89: sborník*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Maxdorf 1993, 109 s.

³⁸ VANĚK, Miroslav (ed.): *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Votobia 2002, 350 s.; BLAŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha, Ústav českých dějin FF UK - Dokořán 2005, 355 s.

důležitými příspěvky k typologiím opozice, činnosti VONSu či programovou orientací disentu 1969-1989, zůstává zpracování dějin opozice v Československu ve srovnání s dějinami východoněmecké opozice značně mezerovité.³⁹

I. 2.2. Opozice v NDR

Skutečnost výrazně rozsáhlejšího zpracování dějin opozice v NDR se odráží mimo jiné i na studii Rainera Eckerta, ve které provedl dokonce dělení jednotlivých autorů, věnujících se tomuto tématu, do třech základních skupin (nereflektující, nesystematické a tvůrce kategorií).⁴⁰ Bylo by výrazně nad rámec této kapitoly představit uceleným způsobem všechny relevantní práce, jež k tomuto tématu v Německu vyšly. Soustředíme se tedy alespoň na ty, které autor pokládá ze svého subjektivního hlediska za nejpodnětnější. Dříve než se budeme věnovat klíčovým knihám 90. let, je nutné upozornit na práci Karla Wilhelma Frickeho z roku 1984,⁴¹ která se nejen velmi přehlednou formou zabývá dějinami opozice a odporu v NDR, ale obsahuje i typologické úvahy, které se staly základem pro pozdější debatu. Před pádem berlínské zdi však vyšla i zajímavá práce k problematice ekologického protestu v NDR⁴² či odpíračů vojenské služby.⁴³

---

³⁹ Je nutné však doplnit, že vyšly i velmi podnětné knihy k dějinám undergroundu a alternativní kultury. Srv.: ALAN, Josef: *Alternativní kultura: příběhy české společnosti 1945-1989*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, 613 s.; KOUŘIL, Vladimír: *Jazzová sekce v čase a nečase: 1971-1987*. Praha, Torst 1999, 397 s.; HOUDA, Přemysl: Šafrán: *knihy o sdružení písničkářů*. Praha, Galén 2008, 463 s. Rovněž tematika podzemních univerzit a bytových seminářů se stala předmětem odborného zpracování. Srv. FIALA, Petr – MIKŠ, František: *Podzemní univerzita: vznik a organizace brněnských bytových přednášek a seminářů (1948 – 89): přednášky z filosofie a politologie Podzemní univerzita*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1993, 229 s.; DAY, Barbara: *Sametová filozofie: podzemní univerzita v Československu a role Vzdělávací nadace Jana Husa v letech 1979-1989*. Brno, Doplněk 1999, 287 s.

⁴⁰ ECKERT, Rainer: *Widerstand und Opposition: umstrittene Begriffe der deutschen Diktaturgeschichte*. In: NEUBERT, Ehrhart – EISENFELD, Bernd: *Macht - Ohnmacht - Gegenmacht: Grundfragen zur politischen Gegnerschaft in der DDR*. Bremen, Ed. Temmen 2001, s. 27-36 zde s. 29.

⁴¹ FRICKE, Karl Wilhelm: *Opposition und Widerstand in der DDR: ein politischer Report*. Köln, Verlag Wissenschaft u. Politik 1984, 253 s.

⁴² WENSIERSKI, Peter: *Von oben nach unten wächst gar nichts: Umweltzerstörung und Protest in der DDR*. Frankfurt/Main 1986, 206 s.

⁴³ EISENFELD, Bernd: *Kriegsdienstverweigerung in der DDR, ein Friedensdienst?: Genesis, Befragung, Analyse, Dokumente*. Frankfurt/M., Haag und Herchen 1978, 190 s.

Léta 1994 až 1999 můžeme bez jakýchkoli výhrad označit za období rozkvětu výzkumu k tématu opozice v NDR. V roce 1994 publikovaný sborník⁴⁴ obsahuje vedle velmi precizního přehledu literatury, která v té době byla badatelům k dispozici, rovněž několik studií, popisujících práci skupin a jejich tematickou orientaci v 80. letech.⁴⁵ S ohledem na komparativní rozměr této práce je nutné upozornit na pojednání Helmuta Fehra⁴⁶ představující jeden z mála pokusů o srovnání opozice v Polsku, Maďarsku, Československu a východním Německu. Více jak dva tisíce stran dvou svazků⁴⁷ materiálů historické komise zřízené Spolkovým sněmem z roku 1995 představují svým způsobem jistý základní kámen bádání v této oblasti. Výpovědi představitelů opozice během 67. a 68. zasedání této komise⁴⁸ (Ulrike Poppe, Thomas Auerbach, Roland Jahn, Georgie Meusel, Rainer Eppelmann či Christian Dietrich) obsahují nejen cenné biografické podněty, ale spolu s důležitými studiemi⁴⁹ osvětlují hnací momenty režimně kritické činnosti.

Rok desátého výročí pádu režimu SED byl obzvláště bohatý na nové tituly. Jako výsledek diskuse v rámci spolkového ministerstva vnitra, vyšly již v roce 1996 dvě knihy, mapující ekonomické, ekologické a sociální předpoklady pádu východoněmeckého režimu. V roce 1999 doplnil tuto sbírku třetí svazek,⁵⁰ jenž byl věnován opozici a odporu v NDR v 70. a 80. letech. I. S. Kowalczuk⁵¹ se zde zabývá typologickými otázkami, kterým bude ostatně věnována následující kapitola, a bratři

---

⁴⁴ POPPE, Ulrike – ECKERT, Rainer – KOWALCZUK, Ilko Sascha (ed.): *Zwischen Selbstbehauptung und Anpassung: Formen des Widerstandes und der Opposition in der DDR*. Berlin, CH. Links 1994, 431 s.

⁴⁵ POPPE, Ulrike: „Der Weg ist das Ziel“: zum Selbstverständnis und der politischen Rolle oppositioneller Gruppen der achtziger Jahre. In: POPPE, Ulrike – ECKERT, Rainer – KOWALCZUK, Ilko Sascha (ed.): *Zwischen Selbstbehauptung und Anpassung*, c. d., s. 244- 273.

⁴⁶ FEHR, Helmut: Von Dissidenz zur Gegen-Elite: ein Vergleich der politischen Opposition in Polen, der Tschechoslowakei, Ungarn und der DDR (1976 bis 1989). In: *Tamtěž*, s. 301-334.

⁴⁷ AMMER, Thomas (ed.): *Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland" : Möglichkeiten und Formen abweichenden und widerständigen Verhaltens und oppositionellen Handelns, die friedliche Revolution im Herbst 1989, die Wiedervereinigung Deutschlands und Fortwirken von Strukturen und Mechanismen der Diktatur*. (Band VII/1-2). Baden-Baden – Frankfurt/M., Nomos Verlagsgesellschaft 1995, 2 svazky, 2040 s.

⁴⁸ Protokoll der 68. Sitzung. In: *Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 180-313.

⁴⁹ Obzvláště důležité jsou studie: BICKHARDT, Stephan: Die Entwicklung der DDR-Opposition in den achtziger Jahren (VII/1, s. 450-503) a DIETRICH, Christian: Fallstudie Leipzig 1987-1989: die politisch-alternativen Gruppen in Leipzig vor der Revolution (VII/1 s. 558-666). Ve druhém svazku se mimo jiné nachází důležitá práce KOWALCZUK, Ilko Sascha: Artikulationsformen und Zielsetzungen von widerständigem Verhalten in verschiedenen Bereichen der Gesellschaft (VII/2 s. 1203-1285).

⁵⁰ KUHRT, Eberhard (ed.): *Am Ende des realen Sozialismus 3: Opposition in der DDR von den 70er Jahren bis zum Zusammenbruch der SED-Herrschaft*. Opladen, Leske + Budrich 1999, 845 s.

⁵¹ KOWALCZUK, Ilko Sascha: Gegenkräfte: Opposition und Widerstand in der DDR-Begriffliche und methodische Probleme. In: *Tamtěž*, s. 47-82.

Eisenfeldovi,⁵² oba vystaveni represi ze strany Státní bezpečnosti, podávají ucelený přehled o formách jednání odporu v letech 1976-1982. Ve stejném roce vyšly ještě dva rozsáhlé sborníky⁵³ a mimo naši pozornost by neměl zůstat ani lexikon k opozici v NDR, editovaný Hans-Joachimem Vennem.⁵⁴

Na závěr je zapotřebí alespoň zmínit klíčovou monografii evangelického faráře Ehrharta Neuberta, která pojednává o východoněmecké opozici v letech 1949-1989.⁵⁵ Vydaných bylo i mnoho knih, které se věnují pouze 70. a 80. letům, jako je tomu v případě Detlefa Pollacka,⁵⁶ Sung-Wan Choi,⁵⁷ Rogera Woodse⁵⁸ či v neposlední řadě Thomase Kleina.⁵⁹ Objevily se však rovněž knihy, které se věnují specifické oblasti⁶⁰ či jsou zaměřeny na regionální aspekty⁶¹ vývoje východoněmecké opozice.

V uplynulých letech byly zveřejněny i práce, kladoucí důraz na komparativní rozměr opozičního jednání, jako je tomu v případě práce D. Pollacka a Wielghose.⁶² V roce 1999 však vyšla zajímavá práce Annabelle Lutz,⁶³ která představuje ojedinělý pokus srovnání opozice a odporu v ČSSR a NDR. Na základě 27 rozhovorů rozděluje autorka představitele opozice v obou zemích na tři věkové skupiny,⁶⁴ jež byly ve svém kritickém postoji vůči režimu ovlivněny specifickými historickými souvislostmi. Vedle již zmíněné studie Helmuta Fehra se rovněž Gerd Poppe,⁶⁵ Ludwig Mehlhorn,⁶⁶

---

⁵² EISENFELD, Bernd - EISENFELD, Peter: Widerständiges Verhalten 1976-1982. In: Tamtéž, s. 83-130.

⁵³ HENKE, Klaus-Dieter – STEINBACH, Peter – TUCHEL, Johannes: Widerstand und Opposition in der DDR. Köln, Böhlau 1999, 376 s.; NEUBERT, Ehrhart – EISENFELD, Bernd: Macht - Ohnmacht – Gegenmacht, c. d., 457 s.

⁵⁴ VEEN, Hans-Joachim: Opposition und Widerstand in der SED - Diktatur: *Lexikon*. Berlin, Propyläen im Ullstein-Verl. 2000, 455 s.

⁵⁵ NEUBERT, Ehrhart: Geschichte der Opposition in der DDR 1949-1989. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1997, 958 s.

⁵⁶ POLLACK, Detlef: Zwischen Verweigerung und Opposition: *politischer Protest in der DDR 1970 – 1989*. Frankfurt am Main - New York, Campus-Verl. 1997, 366 s.

⁵⁷ CHOI, Sung-Wan: Von der Dissidenz zur Opposition: *die politisch alternativen Gruppen in der DDR*. Köln, Verl. Wiss. und Politik 1999, 238 s.

⁵⁸ WOODS, Roger: Opposition in the GDR under Honecker 1971–85: *an introduction and documentation*. New York, St. Martin's Press 1986, 257 s.

⁵⁹ KLEIN, Thomas: „Frieden und Gerechtigkeit!": *die Politisierung der Unabhängigen Friedensbewegung in Ost-Berlin während der 80er Jahre*. Köln, Böhlau Köln 2007, 548 s.

⁶⁰ JANDER, Martin: Formierung und Krise der DDR-Opposition: *die "Initiative für unabhängige Gewerkschaften" - Dissidenten zwischen Demokratie und Romantik*. Berlin, Akad. -Verl. 1996, 269 s.

⁶¹ NEUBERT, Ehrhart - AUERBACH, Thomas: "Es kann anders werden": *Opposition und Widerstand in Thüringen 1945 – 1989*. Köln – Weimar – Wien, Böhlau 2005, 293 s.; MORITZ, Torsten: Gruppen der DDR-Opposition in Ost-Berlin - gestern und heute: *eine Analyse der Entwicklung ausgewählter Ost-Berliner Oppositionsgruppen vor und nach 1989*. Berlin, Verl. für Wiss. und Forschung 2000, 250 s.

⁶² POLLACK, Detlef - WIELGHOS, Jan: *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: origins of civil society and democratic transitiv*. Aldershot, Ashgate 2004, 275 s.

⁶³ LUTZ, Annabelle: Dissidenten und Bürgerbewegung: *ein Vergleich zwischen DDR und Tschechoslowakei*. Frankfurt/Main - New York, Campus Verlag 1999, 182 s.

⁶⁴ V případě Československa se jedná o Besatzungskinder, Kinder des Prager Frühling, Normalisationskinder. V NDR pak jde o Widerstandsgeneration, Aufbaukinder, Mauerkinder. Srv. Tamtéž, s. 34-35 a s. 150.

⁶⁵ POPPE, Gerd: Begründung und Entwicklung internationaler Verbindungen. In: KUHRT, Eberhard (ed.): *Am Ende des realen Sozialismus 3: Opposition in der DDR von den 70er Jahren*

György Dalos,⁶⁷ Karsten Timmer,⁶⁸ Tomáš Vilímek,⁶⁹ Manfred Wilke⁷⁰ nebo Timothy Garton Ash⁷¹ a konečně i Doris Liebermann⁷² věnují problematice mezinárodních kontaktů a srovnání vývoje opozičních aktivit v jednotlivých zemích východního bloku.

I. 3. Hlavní práce z oblasti biografického výzkumu o opozici v ČSSR a NDR

Vzhledem k důrazu na individuální vývoj opozičně-kritických aktivit v obou státech je zapotřebí ve stručnosti připomenout nejdůležitější sbírky rozhovorů, které nám v otázce na motivy cesty do opozice poskytují řadu cenných informací. Především v první polovině 90. let bylo uskutečněno mnoho rozhovorů s představiteli opozice, které však byly povětšinou koncentrovány pouze na události patřící země, a nezohledňovaly tedy vzájemnou percepci a srovnání.

Již na přelomu let 1975/1976 vedl Jiří Lederer rozhovory s významnými třinácti spisovateli (např.: Pavel Kohout, Jiří Gruša, Václav Havel, Eva Kantůrková), kterým režim neumožnil oficiálně publikovat.

---

bis zum Zusammenbruch der SED-Herrschaft. Opladen, Leske und Budrich 1999, s. 349-377.

⁶⁶ MEHLHORN, Ludwig: Der politische Umbruch in Ost- und Mitteleuropa und seine Bedeutung für die Bürgerbewegung in der DDR. In: Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland", c. d., svazek 2 (VII/2), s. 1410-1436.

⁶⁷ DALOS, György: Der politische Umbruch in Ost- und Mitteleuropa und seine Bedeutung für die Bürgerbewegung in der DDR. In: Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland", c. d., svazek 1 (VII/1), s. 541-557.

⁶⁸ TIMMER, Karsten: Vom Aufbruch zum Umbruch: *die Bürgerbewegung in der DDR 1989*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2000, 416 s. zde s. 43-50 a s. 71-75.

⁶⁹ VILÍMEK, Tomáš: Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR 1968-1989. In: KÁRNÍK, Zdeněk - KOPEČEK, Michal: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Dokořán 2004, s. 271-310 a s. 347-360.; VILÍMEK, Tomáš: Vnímání helsinského procesu v ČSSR a NDR ze strany moci, opozice a obyvatelstva. In: KÁRNÍK, Zdeněk - KOPEČEK, Michal: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek V., Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Dokořán 2005, s. 275-296 a s. 376-380.

⁷⁰ WILKE, Manfred: Die Bewertung von Opposition und Widerstand in Ungarn, Polen und der Tschechoslowakei durch die Enquete-Kommission Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland des 12. Deutschen Bundestages. Berlin 1996, 14 s.

⁷¹ GARTON ASH, Timothy: *Mitteleuropa-Aber wo liegt es* (1986). In: GARTON ASH, Timothy: Ein Jahrhundert wird abgewählt: *aus den Zentren Mitteleuropas 1980-1990*. München, Dt. Taschenbuch-Verl. 1993, 420 s. zde s. 188-222.

⁷² LIEBERMANN, Doris - FUCHS, Jürgen - WALLAT, Vlasta: *Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler: Tschechische und ostdeutsche Dissidenten 1968-1998*. Essen, Klartext-Verl. 1998, 295 s.

Téměř všichni vyzvedli význam srpnové okupace pro svůj další život. Někteří z účastníků těchto tzv. „Českých rozhovorů“⁷³ se nechali vyzpovídat Milenou Nyklovou o pětadvacet let později.⁷⁴

V roce 1980 vyšla v rámci exilového nakladatelství Index důležitá kniha Evy Kantůrkové,⁷⁵ která obsahuje svědectví žen Charty 77, jejichž manželé byli v té době uvězněni. Vypovídajícím příkladem státní represe vůči takto postiženým ženám je příběh Anny Šabatové, které v této knize otevřeně hovoří nejen o uvěznění svého manžela, otce a bratra, ale i o prožitcích z vlastního pobytu ve vězení.⁷⁶ Podobně i kniha Marty Markové⁷⁷ z roku 1990 umožňuje nahlédnout do životního osudu sedmi vybraných žen, které vypovídají mimo jiné i o tom, co je přivedlo k rozhodnutí signovat Chartu 77 či se zapojit do jiných aktivit.

V roce 2003 byla publikována kniha „Lidé Charty“,⁷⁸ jejíž autorka se skrze výběr jednotlivých narátorů pokusila obsáhnout rozličné ideové proudy této občanské iniciativy. Kniha Květy Jechové tak představuje zajímavý interpretační pokus, opírající se o více jak tři desítky životopisných rozhovorů se signatáři Charty 77, z nichž někteří (Václav Benda, Anna Marvanová), podali bohužel v rámci tohoto projektu svá poslední životní svědectví.

U příležitosti dvacátého výročí založení Charty 77 byla zveřejněna práce „Charta 77 očima současníků“,⁷⁹ jež se opět stala bohatou studnicí informací pro vypracování této práce. Vedle krátkých příspěvků řady aktérů tehdejšího dění, nalezneme v knize i výsledky ankety, které se zúčastnili jak lidé z chartovního prostředí, tak ti, kteří Chartu 77 nepodepsali, ale podporovali její činnost.⁸⁰

Stručný přehled klíčových prací biografického výzkumu v České republice je možné ukončit zmínkou o výsledcích rozsáhlého projektu Centra pro orální historii „Politické elity a disent v období tzv. normalizace“. Spolu s dvěma svazky,⁸¹ obsahujících více jak jedno sto transkribovaných životopisných rozhovorů, byla v roce 2006 zveřejněna i kniha interpretací, čítající celkem deset studií, věnující se

---

⁷³ LEDERER, Jiří: České rozhovory. Köln, Index 1979, 321 s.

⁷⁴ NYKLOVÁ, Milena: České rozhovory Jiřího Lederera po dvaceti pěti letech. Praha, Prostor 2001, 223 s.

⁷⁵ KANTŮRKOVÁ, Eva: Sešly jsme se v této knize. Köln, Index 1981, 192 s.

⁷⁶ Rozhovor s Annou Šabatovou z 8. února 1980. In: Tamtéž, s. 73-85.

⁷⁷ MARKOVÁ, Marta: Olga Havlová a ty druhé: *ženy ve vnitřní emigraci*. Brno, Barrister & Principal 1996, 165 s.

⁷⁸ JECHOVÁ, Květa: *Lidé Charty 77: zpráva o biografickém výzkumu*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003, 170 s.

⁷⁹ CÍSAŘOVSKÁ, Blanka - DRÁPALA, Milan - PREČAN, Vilém - VANČURA, Jiří: *Charta 77 očima současníků: po dvaceti letech*. Brno, Doplněk 1997, 332 s.

⁸⁰ Klasickým příkladem je Ján Čarnogurský či Ivan Klíma.

⁸¹ VANĚK, Miroslav - URBÁŠEK, Pavel (eds.): *Vítězové? Poražení?: životopisná interview. Díl 1, Disent v období normalizace*. Praha, Prostor 2005, 1121 s. V rámci této práce však byly použity jednotlivé transkribované rozhovory, neboť se autor podílel na jejich interpretaci. Srv.: Poznámka č. 84.

kupříkladu regionální problematice disentu,⁸² motivacím opoziční činnosti,⁸³ ale i vnímání mezinárodních souvislostí.⁸⁴

Na jaře roku 2008 vyšla i kniha Nejcitlivější místo režimu, zachycující diskusní setkání bývalých členů VONSu v říjnu 2007. Přepsaný a okomentovaný záznam tohoto rozhovoru dává nahlédnout do myšlenkových pochodů bývalých členů tohoto Výboru, jehož činnost byla opravdovým trnem v oku komunistickému režimu. Kromě několika dokumentů a statistického přehledu jednotlivých sdělení VONSu, zde najdeme i digitalizované Informace o Chartě 77 ve formátu pdf.⁸⁵

V souvislosti s německým biografickým výzkumem je zajímavé upozornit na skutečnost, že zde jsou rozhovory často více strukturované a mají spíše dotazníkovou formu, než podobu životopisného vyprávění, byť i ty se zde objevují. Oproti situaci v České republice zde byli někteří hlavní představitelé disentu dotazováni již tolikrát, že se zde objevuje až jistý zdrženlivý postoj k poskytnutí dalších rozhovorů.

Bezprostředně po pádu režimu SED byl v Lipsku proveden výzkum s téměř třemi sty členy třech lipských církevních společenství, jenž se však ve valné většině otázek věnoval tématice událostí roku 1989.⁸⁶ V roce 1994 vyšla kniha,⁸⁷ která je jistou kombinací interpretativního přístupu s představením nejzajímavějších částí provedených rozhovorů s čelními představiteli východoněmecké opoziční scény (Bärbel Bohley, Gerd Poppe, Werner Fischer, Ludwig Mehlhorn, aj.). Německou verzi pražského projektu k elitám a disentu je práce dvojice autorů Rainer Land a Ralf Possekel, která se věnuje rozdílnému vnímání NDR u zástupců disentu a reformistů z řad SED.⁸⁸ Tato v roce 1998 zveřejněná kniha dává tušit, jak lehce mohl být jedinec označen za nepřítele státního zřízení, aniž by on sám sebe tak ve skutečnosti chápal.

---

⁸² WIESNER, Tomáš: Pohled na problematiku katolického disentu na Moravě v období tzv. normalizace. In: VANĚK, Miroslav (ed.): Mocní? A bezmocní?: *politické elity a disent v období tzv. normalizace: interpretační studie životopisných interview*. Praha, Prostor 2006, 411 s. zde s. 59-104.

⁸³ OTÁHAL, Milan: Bojovali proti normalizačnímu režimu. In: Tamtéž, s. 141-174.

⁸⁴ VILÍMEK, Tomáš: Vnímání mezinárodních souvislostí představiteli komunistických elit a disentu-represivní metody StB a pobyt v komunistických věznicích. In: Tamtéž, s. 353-394.

⁸⁵ BLAŽEK, Petr – PAŽOUT, Jaroslav (eds.): Nejcitlivější místo režimu: *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů: diskusní setkání 19. října 2007*. Praha, Pulchra 2008, 143 s. + 1 CD.

⁸⁶ GRABNER, Wolf-Jürgen: Kirche und Politik: Ergebnisse einer Befragung von Leipziger Gemeindegliedern,

In: GRABNER, Wolf-Jürgen – POLLACK, Detlef (eds.), Leipzig im Oktober. Berlin, Wichern 1990, 191 s., zde s. 63–80.

⁸⁷ FINDEIS, Hagen - POLLACK, Detlef: Die Entzauberung des Politischen: *was ist aus den politisch alternativen Gruppen der DDR geworden?; Interviews mit ehemals führenden Vertretern*. Leipzig, Evangel. Verlagsanstalt 1994, 318 s.

⁸⁸ LAND, Rainer - POSSEKEL, Ralf: Fremde Welten: *die gegensätzliche Deutung der DDR durch SED-Reformer und Bürgerbewegung in den 80er Jahren*. Berlin, Links 1998, 310 s.

Nejnovější knihou, která představuje velmi zdařilé propojení písemných a obrazových materiálů, je dílo „Pro svobodnou zemi se svobodnými lidmi - opozice a odpor v biografích a fotografiích“.⁸⁹ Po vzoru projektu polského centra „Karta“, snažím se vytvořit jakousi encyklopedickou příručku k dějinám opozice ve východním bloku, vznikla v roce 2006 sbírka více jak 70 krátkých (do 5 stran) biografických medailonků představitelů opozice a odporu v NDR, jež jsou navíc rozděleny do devíti tematických komplexů (odpor v okupační zóně, antikomunistický odpor, povstání roku 1953, socialistická opozice, spisovatelé, křesťané, stavební vojáci, nezávislé ekologické hnutí a lidská práva), z nichž každý byl psán jiným znalcem dějin NDR.

I. 4. Paměti o ČSSR a NDR

Představení rozličných osobních vzpomínek k tématu opozice v ČSSR a NDR by si zasluhovalo nejspíše samostatnou knihu. V rámci této kapitoly je však možné upozornit alespoň na ty nejdůležitější, mající bezprostřední vazbu k této práci. Zahrnout je sem možné rovněž knihy vězeňské korespondence.

„Český snář“ Ludvíka Vaculíka⁹⁰ patří k snad nejznámějším pamětem, majícím formu deníkového záznamu, jenž dává nahlédnout do každodenního života části československého disentu a popisuje rovněž praktiky šíření samizdatových publikací od ledna 1979 do dubna 1980. Ačkoliv i v této knize najdeme zmínku o praktikách Státní bezpečnosti, popsal je brilantním způsobem především autor proslulé knihy „Kde je zakopán pes“ Pavel Kohout. Tato kniha však není pouze výpovědí o „ěře udavačů“⁹¹ a perfidních metodách StB, jež se uchýlila ke kriminálnímu vydírání a otrávil autorovi jeho jezevčíka, ale odvíjí se v ní i zajímavý myšlenkový vývoj P. Kohouta v 70. letech.

---

⁸⁹ KOWALCZUK, Ilko Sascha - SELLO, Tom (ed.): Für ein freies Land mit freien Menschen: *Opposition und Widerstand in Biographien und Fotos*. Berlin, Robert-Havemann-Gesellschaft 2006, 404 s. Pro souhrnnou recenzi na tuto knihu. Srv.: VILÍMEK, Tomáš: KOWALCZUK, Ilko Sascha - SELLO, Tom (ed.): Für ein freies Land mit freien Menschen: *Opposition und Widerstand in Biographien und Fotos*. In: *Paměť a dějiny*, roč. 2, č. 2 (2008), s. 132-134.

⁹⁰ VACULÍK, Ludvík: *Český snář*. Brno, Atlantis 2002, 481 s.

⁹¹ KOHOUT, Pavel: *Kde je zakopán pes: memoáromán 1984-1987*. Köln, Index 1987, 534 s. zde s. 60.

Třetí osobou, jejíž život je zachycen na několika tisících stranách, je Václav Havel. Vedle životopisu Edy Kriseové⁹² obsahuje Vilémem Prečanem připravená dvousvazková sbírka⁹³ rozhovory, eseje a články z let 1969 až 1989, dávající nahlédnout do názorového vývoje V. Havla i do způsobů, jak se vyrovnával s rozličnými formami státní šikany. Mnoho zajímavého k vývoji Charty 77, ale i k ideovým východiskům této klíčové figury československého disentu, najdeme rovněž v tzv. dálkovém rozhovoru mezi V. Havlem a Karlem Hvižďalou z roku 1986.⁹⁴

Bylo by přirozeně možné pokračovat ve výčtu dalších pamětí, které se věnují celému normalizačnímu období.⁹⁵ Soustředíme se však jen na některé z nich. Abecedně je možné začít knihou Rudolfa Battěka,⁹⁶ ve které je podáno ojedinělé svědectví o vězeňském systému reálně socialistického Československa.⁹⁷ Problematika výkonu trestu se objevuje i v řadě dalších knih, tak jako je tomu v případě Ivana Martina Jirouse,⁹⁸ Evy Kantůrkové,⁹⁹ Jana Tesaře,¹⁰⁰ Jaroslava Šabaty¹⁰¹, Jiřiny Šiklové¹⁰² a v neposlední řadě i Jiřího Rumlá.¹⁰³

Knižního vydání se dočkala i vzájemná korespondence mezi představiteli opozice v ČSSR.¹⁰⁴ Mimořádnou pozornost zasluhují jistě i memoáry autorů, kteří patřili k určité specifické společenské skupině. Slavný Magorův zápisník, obsahující důležitou „Zprávu o třetím hudebním obrození“ z února 1975,¹⁰⁵ poskytuje spolu s knihou¹⁰⁶ Mejly Hlavsy a Jana Pelce mnoho informací k problematice undergroundu.

---

⁹² KRISEOVÁ, Eda: Václav Havel: *životopis*. Brno, Atlantis 1991, 175 s.

⁹³ HAVEL, Václav: O lidskou identitu: *úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969-1979*. Praha, Rozmluvy 1990, 397 s.; HAVEL, Václav: Do různých stran: *eseje a články z let 1983-1989*. Praha, Lidové noviny - Československé středisko nezávislé literatury 1990, 527 s.

⁹⁴ HAVEL, Václav: Dálkový výslech: *rozhovor s Karlem Hvižďalou*. Praha, Melantrich 1990, 179 s.

⁹⁵ PUTÍK, Jaroslav: Odchod ze zámku: *deníkové záznamy z let 1968-1989*. Praha, Hynek 1998, 461 s.; MEDEK, Ivan: Děkuji, mám se výborně. Praha, Torst 2005, 130 s.; PLACÁK, Bedřich: Paměti lékaře. Praha, Torst 1997, 716 s.

⁹⁶ BATTĚK, Rudolf: Jako červenej Karkulák: *dopisy z vězení*. Praha, Gallery 2002, 293 s.

⁹⁷ Více k této problematice Srv.: UHL, Petr – GRUNTORÁD, Jiří: O československém vězeňství: *sborník Charty 77*. Praha, Orbis 1990, 197 s.

⁹⁸ JIROUS, Ivan Martin: Magorovy dopisy. Praha, Torst 2005, 527 s.

⁹⁹ KANTŮRKOVÁ, Eva: Přítelkyně z domu smutku. Praha, Československý spisovatel, 1993, 281 s.

¹⁰⁰ TESAŘ, Jan: Zamlčená diagnóza. Praha, Triáda 2003, 143 s.

¹⁰¹ MEZNÍK, Jaroslav: S Jaroslavem Šabatou na Borech. In: ŠABATA, Jan: Když se řekne Šabata: *opožděný sborník k 70. narozeninám Jaroslava Šabaty*. Brno, Doplněk 1998, s. 124-135.

¹⁰² ŠIKLOVÁ, Jiřina: Obranné mechanismy aneb jak přežít vazbu. (20. července 1981, Ruzyně). In: PREČAN, Vilém: Kočka, která nikdy nespí: *Jiřině Šiklové k narozeninám*. Praha, James H. Ottaway 2005, s. 110-116.

¹⁰³ RUML, Jiří: Dialogy s mocí. Praha, Fortuna 1995, 132 s.

¹⁰⁴ ŠIMSÁ, Jan - VACULÍK, Ludvík: Vážený pane Mikule: *dopisy 1967/1988*. Olomouc, Nakladatelství Olomouc 2003, 246 s.; HAVEL, Václav – JANOUC, František: Korespondence 1978–2001. Praha, Akropolis 2007, 593 s. Zcela ojedinělé jsou Hejdánkovy dopisy přáteli, ve kterých se Ladislav Hejdánek vyslovuje i k problémům, které nemohl coby mluvčí Charty 77 komentovat. HEJDÁNEK, Ladislav: Dopisy přáteli I-IV (1977, 1978, 1979, 1980), Libri prohibiti.

¹⁰⁵ JIROUS, Ivan Martin: Zpráva o třetím českém hudebním obrození. In: JIROUS, Ivan Martin: Magorův zápisník. Praha, Torst 1997, s. 171-198.

V rámci křesťanského nakladatelství „Kalich“ vyšly dvě zajímavé knihy,¹⁰⁷ spojující memoárovou a rozhovorovou formu, které se věnují vývoji evangelické církve. Podobnou strukturu pak má i práce o jednom z důležitých představitelů katolické orientace uvnitř Charty 77, Václavu Malém.¹⁰⁸

Spisovatelka Eva Kantůrková¹⁰⁹ patří s Danou Němcovou,¹¹⁰ Libuší Šilhanovou,¹¹¹ Marií Rút Křížkovou¹¹² a Vlastou Chramostovou¹¹³ k ženám, jejichž paměti jsou dnes naštěstí také k dispozici. V souvislosti s poslední jmenovanou je zapotřebí upozornit na výrazný rozdíl oproti situaci v Německu, neboť v českém prostředí doposud jen velmi málo představitelů disentu komentovalo materiály, jež proti nim nashromáždila Státní bezpečnost. Důvodem je jistě výrazně nižší stav zpracování těchto materiálů v České republice, jako i skutečnost, že velká část aktivních svazků byla v roce 1989 zničena. Nová kniha Radka Schovánka,¹¹⁴ popisující rozpracování dramatika Pavla Kohouta ze strany StB, je, doufejme, jen počátek řady podobných prací.

Již během prvních tří let znovusjednoceného Německa vyšla řada knih, které komentovaly nashromážděné materiály MfS k představitelům východoněmecké opozice. V některých z nich se autoři museli vyrovnat s velmi hořkými zjištěními, tak jako to je v případě knihy Very Wollenberger,¹¹⁵ komentující udavačskou činnost vlastního manžela. Také kniha¹¹⁶ vdovy po Robertu Havemannovi, K. Havemann a její kolegyně ze skupiny Ženy za mír (FFF), Ireny Kukutz, vnáší více světla do činnosti informátorů východoněmecké Státní bezpečnosti, kteří se skrývali pod označení „neoficiální spolupracovník“ (IM).

Pod krycím jménem „Lyrik“ rozpracovaný lyrik a esejista Reiner Kunze, jehož román „Báječná léta“¹¹⁷ vyvolal vlnu psychického teroru vůči němu a jeho rodině, která podstatným způsobem přispěla k rozhodnutí opustit v dubnu 1977 NDR, zveřejnil v roce 1990 výtah ze svých aktů MfS z let

---

¹⁰⁶ HLAVSA, Mejla - PELC, Jan: Bez ohňů není underground. Praha, Maťa - BSF 2001, 228 s.

¹⁰⁷ REJCHRT, Miloš: O něco svobodnější: *rozhovory*. Praha, Kalich 2002, 423 s.; KARÁSEK, Svatopluk: Víno tvé výborné: *rozhovory*. Praha, Kalich 2000, 293 s.

¹⁰⁸ JANDOUREK, Jan: Václav Malý: *cesta za pravdou*. Praha, Portál 1997, 109 s.

¹⁰⁹ KANTŮRKOVÁ, Eva: Památník. Praha 1993, 289 s.; KANTŮRKOVÁ, Eva: Záznamy paměti. Praha, Hynek 1997, 330 s.

¹¹⁰ BARTA, Jan: Dana Němcová: *lidé mého života*. Praha, Portál 2003, 170 s.

¹¹¹ ŠILHÁNOVÁ, Libuše: Ohlédnutí za životem. Praha, Portál 2005, 256 s.

¹¹² KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút: Svědectví, které nemohlo být vysloveno. Praha, Torst 2007, 101 s.

¹¹³ CHRAMOSTOVÁ, Vlasta: Vlasta Chramostová. Brno - Olomouc, Doplněk - Burian a Tichák 2003, 372 s.

¹¹⁴ SCHOVÁNEK, Radek: Svazek Dialog: *StB versus Pavel Kohout: dokumenty StB z operativních svazků Dialog a Kopa*. Praha-Litomyšl, Paseka 2006, 395 s.

¹¹⁵ WOLLENBERGER, Vera: Virus der Heuchler: *Innenansicht aus Stasi-Akten*. Berlin, Elefant Press 1992, 159 s.

¹¹⁶ KUKUTZ, Irena – HAVEMANN, Katja: Geschützte Quelle: *Gespräche mit Monika H. alias Karin Lenz mit Faksimiles, Dokumenten und Fotos*. Berlin, Basisdr.-Verl.1990, 183 s.

¹¹⁷ KUNZE, Reiner: Die wunderbaren Jahre: *Prosa*. Frankfurt/M., S. Fischer 1976, 127 s.

1969-1977.¹¹⁸ Knihy Wolfganga Templina,¹¹⁹ K. W. Frickeho,¹²⁰ Ericha Loesta¹²¹ či Hanse Schädlicha¹²² patří rovněž k bohaté sbírce prací osobního vypořádávání se s materiály MFS.

Aniž by bylo možné zmínit všechny memoáry, které se nezaobírají přednostně komentováním materiálů bezpečnostních orgánů NDR, je zapotřebí upozornit alespoň na některé, v nichž se však téma státní bezpečnosti rovněž pravidelně objevuje. To platí ostatně i o biografické knize věnující se osobnosti R. Havemanna,¹²³ podávající cenné svědectví o jeho domácím vězení z let 1976-1979. „Alternativa“¹²⁴ Rudolfa Bahra byla diskutována nejen v NDR, ale vyvolala i značný zájem u představitelů československé opozice (Jaroslav Šabata, Petr Uhl) a exilu (Jiří Pelikán). Popis solidarity s tímto levicovým kritikem SED nalezneme v životopisné knize¹²⁵ dvojice autorů Guntolf Herzberg a Kurt Seifert, která spolu s výběrem zajímavých Bahrových projevů a dopisů z roku 1977¹²⁶ umožňuje nahlédnout do myšlenkového procesu tohoto „renegáta“, srovnatelného s Wolfgangem Leonhardem.¹²⁷

Kniha¹²⁸ Petra Eisenfelda z roku 2002 obsahuje důležité biografické podněty k němu i jeho bratrovi, který byl odsouzen kvůli rozšiřování letáků proti srpnové intervenci v roce 1968. V současné době jsou k dispozici také paměti lidí, kteří na vlastní kůži zažili vězeňský systém v NDR, nebo se podstatným způsobem zapojili do důležitých diskusí východoněmecké opozice.¹²⁹ Za pozornost stojí

---

¹¹⁸ KUNZE, Reiner: Deckname „Lyrik“: *eine Dokumentation*. Frankfurt/M., Fischer-Taschenbuch-Verl. 1990, 124 s.

¹¹⁹ TEMPLIN, Wolfgang: Stasi-Akte „Verräter“: *Dokumente einer Verfolgung*. Spiegel-Spezial 1/1993.

¹²⁰ FRICKE, Karl Wilhelm: Akten-Einsicht: *Rekonstruktion einer politischen Verfolgung*. Berlin, Links 1996, 263 s.

¹²¹ LOEST, Erich: Der Zorn des Schafes: *aus meinem Tagewerk*. Künzelsau - Leipzig, Linden-Verl. 1990, 395 s.

¹²² SCHÄDLICH, Hans Joachim: Aktenkundig: *mit Beiträgen von Wolf Biermann, Jürgen Fuchs, Joachim Gauck, Lutz Rathenow, Vera Wollenberger, Günter Kunert u. a.* Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1993, 285 s.

¹²³ HAVEMANN, Katja – WIDMANN, Joachim: Robert Havemann oder wie die DDR sich erledigte. München, Ullstein 2003, 430 s. Z dřívější doby existují tyto známé paměti: HAVEMANN, Robert: Fragen – Antworten – Fragen: *aus der Biographie eines deutschen Marxisten*. München, R. Piper and Co. Verlag 1970, 304 s. Zajímavý je pak také výbor přednášek ze zimního semestru 1963/64. Srv.: HAVEMANN, Robert: Dialektik ohne Dogma?: *Naturwissenschaft und Weltanschauung: hat Philosophie den modernen Naturwissenschaften bei der Lösung ihrer Probleme geholfen: Naturwissenschaftliche Aspekte philosophischer Probleme*. Reinbek, Rowohlt 1964, 168 s.

¹²⁴ BAHRO, Rudolf: Die Alternative: *zur Kritik des real existierenden Socialismus*. Köln, Büchergilde Gutenberg 1978, 543 s.

¹²⁵ HERZBERG, Guntolf - SEIFERT, Kurt: Rudolf Bahro - Glaube an das Veränderbare: *eine Biographie*. Berlin, Links 2002, 656 s.

¹²⁶ BAHRO, Rudolf: Rudolf Bahro: *eine Dokumentation*. Köln, Europäische Verlagsanstalt 1977, 111 s.

¹²⁷ LEONHARD, Wolfgang: Meine Geschichte der DDR. Berlin, Rowohlt 2007, 266 s.

¹²⁸ EISENFELD, Peter: „rausschmeissen...“: *zwanzig Jahre politische Gegnerschaft in der DDR*. Bremen 2002, Ed. Temmen, 504 s.

¹²⁹ EPELMANN, Rainer: Fremd im eigenen Hau: *mein Leben im anderen Deutschland*. Köln, Kiepenheuer und Witsch 1993, 427 s.; RICHTER, Edelbert: Christentum und Demokratie in Deutschland: *Beiträge zur geistigen Vorbereitung der Wende in der DDR*. Leipzig und Weimar, Kiepenheuer 1991, 290 s.

dozajista knihy¹³⁰ v rámci OV „Literat“ pronásledovaného Siegmara Fausta, který byl v roce 1976 vykoupěn jako politický vězeň Spolkovou republikou Německo. Zmíněním práce a spoluautora prohlášení „Aufbruch 89- neues Forum“, Jense Reicha,¹³¹ jenž byl rozpracován v rámci OV „Arm“, je možné tento základní výčet memoárů k dějinám NDR ukončit.

I. 5. Edice pramenů k dějinám opozice v ČSSR a NDR

Má-li německá historiografie náskok ve všech předcházejících oblastech, představují edice dokumentů jednotlivých opozičních skupin důležitou výjimku. V obou zemích byly sice publikovány mnohé edice, které se věnují problematice opozice a odporu, nicméně v Německu převažuje trend vnímání opozice ze strany bezpečnostních složek, zatímco v České republice vyšly zejména v 90. letech edice, tvořené vlastními dokumenty jednotlivých skupin.

V rámci Ústavu pro soudobé dějiny vzniklo v první polovině 90. let několik důležitých edic, obsahujících dokumenty a základní prohlášení opozičních seskupení z posledních dvou let komunistického režimu.¹³² K vývoji československé opozice v první polovině 70. let vyšla zatím edice k „Hnutí revoluční mládeže 1968-1970“¹³³ od Jaroslava Pažouta a kniha nabízející základní představu o vývoji opozice od Pražského jara do vzniku Charty 77, obsahující i dokumentační přílohu, jejímž autorem je Jan Pauer, který v té době používal pseudonym Jan Skála.¹³⁴

---

¹³⁰ FAUST, Siegmara: *Der Freischwimmer: das Ende einer Jugend in Dresden*. Sindelfingen, Tykve 1987, 188 s.; FAUST, Siegmara: *In welchem Lande lebt Mephisto?: schreiben in Deutschland*. München, Olzog 1980, 186 s.

¹³¹ REICH, Jens: *Abschied von den Lebenslügen: die Intelligenz und die Macht*. Berlin, Rowohlt Berlin 1992, 277 s.

¹³² HLUŠIČKOVÁ, Růžena – CÍSAŘOVSKÁ, Blanka: *Hnutí za občanskou svobodu: dokumenty*. Praha, Maxdorf 1994, 281 s.; OTÁHAL, Milan – HLUŠIČKOVÁ, Růžena: *Čas Demokratické iniciativy 1987-1990: sborník dokumentů*. České Budějovice, Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku 1993, 293 s.; OTÁHAL, Milan – HLUŠIČKOVÁ, Růžena: *Čas Demokratické iniciativy 1987-1990: sborník dokumentů*. České Budějovice, Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku 1993, 293 s.; SVOBODOVÁ, Jana: *Nezávislá skupina České děti (1988-1989)*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995, 117 s.; KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav: *Obroda – Klub za socialistickou přestavbu: dokumenty*. Praha, Maxdorf 1996, 211 s.

¹³³ PAŽOUT, Jaroslav: *Hnutí revoluční mládeže 1968-1970: edice dokumentů*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004, 144 s.

¹³⁴ SKÁLA, Jan (Jan Pauer): *Die ČSSR: vom Prager Frühling zur Charta 77*. Berlin-West, Olle & Wolter 1978, 197 s.

Klíčová role Charty 77 se odráží i ve zveřejněných edicích. Po jistém výběru základních dokumentů této iniciativy z let 1976-1977, který provedl Vilém Prečan,¹³⁵ vyšla v roce 1980 práce, shromažďující dokumenty a jiné důležité texty ke vztahu Charty 77 a křesťanů.¹³⁶ Důležitým zdrojem klíčových dokumentů je rovněž kniha, která vznikla v rámci spolupráce mezi scheinfeldským dokumentačním centrem a Ústavem pro soudobé dějiny v roce 1990. Obsahuje totiž výtahy klíčových dokumentů Charty 77 a některých důležitých samizdatových textů.¹³⁷ U příležitosti desátého výročí listopadových událostí roku 1989 bylo zveřejněno několik edicí dokumentů, z nichž je pro účely této práce nejdůležitější kniha „Hlasy občanské společnosti“.¹³⁸

V září 2007 bylo prezentováno třísvazkové ediční dílo, na kterém pracovala především dvojice autorů Blanka Císařovská a Vilém Prečan.¹³⁹ První dva svazky, čítající dohromady téměř 1200 stran, obsahují všechny dokumenty Charty 77, které byly vydány do konce roku 1989. Jde celkem o 598 dokumentů, jež jsou doplněny stručnými edičními poznámkami. Mimořádně podnětný, i když poněkud nevyvážený, je pak zejména svazek třetí, obsahující i dosud nepublikované texty, týkající se jednak historie této občanské iniciativy, ale také některé klíčové úvahy z let 1978/79 o vhodných formách práce Charty 77 a jejím vztahu k veřejnosti. V rámci tohoto přílohového svazku je možné se seznámit i s řadou dokumentů státně bezpečností provenience, jež vznikly během rozpracování Charty 77 bezpečnostními orgány ČSSR.¹⁴⁰

Objevily se však rovněž první edice, které dokumentují vnímání disentu ze strany mocenských orgánů. Vychází-li první z nich z materiálů KSČ,¹⁴¹ snaží se Pavel Žáček podat základní představu o příslušných směrnicích Státní bezpečnosti při tzv. potírání vnitřního nepřítele.¹⁴² Na závěr je snad možné upozornit na práci o Lennonově zdi v Praze, která představuje zajímavou formou postup bezpečnostních orgánů proti nepovoleným setkáním mládeže v Praze v letech 1980-1989.¹⁴³

---

¹³⁵ PREČAN, Vilém: *Kniha Charty: hlasy z domova 1976-77*. Köln, Index 1977, 368 s.

¹³⁶ PREČAN, Vilém: *Křesťané a Charta 77: výběr dokumentů a textů*, Köln, Index 1980, 318 s.

¹³⁷ PREČAN, Vilém: *Charta 77: 1977-1989 : od morální k demokratické revoluci: dokumentace*. Scheinfeld - Praha - Bratislava, Čs. středisko nezávislé literatury - Ústav pro soudobé dějiny ČSAV – Archa 1990, 525 s.

¹³⁸ PREČAN, Vilém - SUK, Jiří - JANIŠOVÁ, Milena: *Hlasy občanské společnosti, 1987-1989: výběr z textů a dokumentů*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999, 110 s.

¹³⁹ CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. svazek I-III. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007, 1696 s. + 1 DVD.

¹⁴⁰ Co edice znamená pro další historické bádání, jaké jsou její přednosti, i nedostatky, se autor pokusil zohlednit v souhrnné recenzi. Srv.: VILÍMEK, Tomáš: *Základ, na kterém lze stavět: nad kompletní edicí dokumentů Charty 77*. In: *Soudobé dějiny*, roč. XV, č. 1. (2008), s. 135-146.

¹⁴¹ KOUDELKA, František - NOSKOVÁ, Alena - PREČAN, Vilém: *Vedení KSČ o disentu a opozici: dokumenty z ledna 1986 - října 1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999, 61 s.

¹⁴² ŽÁČEK, Pavel: *Přísně tajné: Státní bezpečnost za normalizace: vybrané směrnice a metodické pokyny politické policie z let 1978-1989*. Praha, Votobia 2001, 269 s.

¹⁴³ BLAŽEK, Petr - LAUBE, Roman – POSPÍŠIL, Filip: *Lenonova zeď v Praze: neformální shromáždění mládeže na Kampě 1980-1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003, 340 s. + 1 CD.

V případě Německa je zapotřebí upozornit vedle vynikající edice politického samizdatu od I. S. Kowalczyka¹⁴⁴ i na ty, které obsahují výtahy některých samizdatových periodik. Ve stěžejním díle k dějinám východoněmecké opozice od Wolfganga Rüdtenklaue jsou v rámci dokumentační přílohy otištěny některé z textů jednoho z nejobsáhlejších samizdatů v NDR, *Umweltblätter*.¹⁴⁵ V letech 1988 a 1989 vyšly rovněž dvě knihy,¹⁴⁶ ve kterých byly přetištěny části ze samizdatu Grenzfall, stojícího blízko k již zmíněné skupině IFM. Objevily se ale také edice ekologickému hnutí¹⁴⁷ nebo dokumentace k činnosti evangelické církve.¹⁴⁸

Důležitým pramenem k problematice nezávislého mírového hnutí je kniha z roku 1982, nesoucí název symbolu východoněmeckého nezávislého mírového hnutí - Schwerter zu Pflugscharen.¹⁴⁹ Sbírkou dopisů, které občané poslali východoněmecké variantě Občanského fóra, Neues Forum, najdeme v práci Tiny Krone.¹⁵⁰ V této souvislosti však nesmí být zapomenuto na knihu Gerharda Reina, dokumentující vznik a programový vývoj východoněmeckých skupin v roce 1989.¹⁵¹

Z nepřeberného množství knih a edic, které obsahují materiály východoněmecké Státní bezpečnosti k opoziční problematice, musí být jako první zmíněna klíčová práce dvojice autorů Stefan Wolle a Arnim Mitter, která mimo jiné obsahuje i proslulou a často v různých studiích citovanou Informaci č. 15 z června 1989, určenou Erichu Honeckerovi a jiným členům politbyra, která obsahuje výčet jednotlivých opozičních seskupení v NDR a odhad celkového počtu jejich aktivních členů a sympatizantů.¹⁵² Problematice ambivalentního vztahu mezi východoněmeckou evangelickou církví a státem se na příkladu Lipska věnuje velmi užitečná kniha, dokumentující období 1977 až 1989.¹⁵³ Stručný výčet edicí dokumentů je pak možné ukončit odkazem na dokumentaci vlny zatýkání ve

---

¹⁴⁴ KOWALCZUK, Ilko Sascha: Freiheit und Öffentlichkeit : *politischer Samisdat in der DDR ; (1985 - 1989); eine Dokumentation*. Berlin, Robert Havemann Gesellschaft 2002, 600 s. zde s. 329.

¹⁴⁵ RÜDDEKLAU, Wolfgang: Störenfried: *DDR-Opposition 1986 - 1989 ; mit Texten aus den "Umweltblättern"*. Berlin, Basis-Dr. 1992, 386 s.

¹⁴⁶ KROH, Ferdinand: "Freiheit ist immer Freiheit...": *die Andersdenkenden in der DDR*. Frankfurt/M. – Berlin, Ullstein 1989, 272 s.; HIRSCH, Ralf - KOPELEW, Lev: *Grenzfall: vollständiger Nachdruck aller in der DDR erschienenen Ausgaben (1986/87)*. Berlin, Selerweg 30 1989.

¹⁴⁷ JORDAN, Carlo - KLOTH, Hans Michael: *Arche Nova: Opposition in der DDR: das Grün-ökologische Netzwerk Arche 1988-90: mit den Texten der Arche Nova*. Berlin, Basis-Dr. 1995, 495 s.

¹⁴⁸ MECKEL, Marcus: *Opposition in der DDR: zehn Jahre kirchliche Friedensarbeit - kommentierte Quellentexte*. Köln, Bund-Verl. 1994, 408 s.

¹⁴⁹ EHRING, Klaus - DALLWITZ, Martin: „Schwerter zu Pflugscharen“: *Friedensbewegung in der DDR*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1982, 279 s.

¹⁵⁰ KRONE, Tina (ed.): *Sie haben so lange das Sagen, wie wir es dulden: Briefe an das Neue Forum, September 1989 - März 1990: eine Dokumentation*. Berlin, Robert-Havemann-Ges. 1999, 411 s.

¹⁵¹ REIN, Gerhard: *Die Opposition in der DDR: Entwürfe für einen anderen Sozialismus: Texte, Programme, Statuten von Neues Forum, Demokratischer Aufbruch, Demokratie Jetzt, SPD, Böhlemer Plattform und Grüne Partei in der DDR*. Berlin, Wichern 1989, 239 s.

¹⁵² MITTER, Arnim - WOLLE, Stefan: *Ich liebe euch doch alle! Befehle und Lageberichte des MfS Januar-November 1989*. Berlin, Basis-Dr.-Verl. 1990, 252 s.

¹⁵³ KAUFMANN, Christoph: *Sorget nicht, was ihr reden werdet: Kirche und Staat in Leipzig im Spiegel kirchlicher Gesprächsprotokolle (1977–1989): Dokumentation*. Leipzig, Evang. Verl.-Anst. 1993, 344 s.

východním Berlíně v lednu 1988, která do značné míry decimovala východoberlínskou opoziční scénu, zejména pak skupinu IFM. Ve služebním žargonu Stasi se jednalo o akci „Störenfried“.¹⁵⁴

---

¹⁵⁴ KLIER, Freya: Aktion „Störenfried“: die „Januar-Ereignisse“ von 1988 im Spiegel der Staatssicherheit. In: SCHÄDLICH, Hans Joachim (ed.): Aktenkundig, c. d., s. 91–153.

II. Typologie protirežimního jednání

II. 1. Problematika typologie protirežimního jednání

Při bližším pohledu na úctyhodné množství odborných pojednání o problematice typologie protirežimního jednání, která se snaží překonat přetrvávající stav neujasněnosti a vnést do nepřeberného množství termínů nějaký řád, lze v mnohém souhlasit s historikem Petrem Blažkem, podle kterého „spory o rozsah, povahu a význam různých forem nesouhlasu s komunistickým režimem v Československu částečně vyplývají z odlišného chápání pojmů, které v diskusi zaznívají (...)“.¹⁵⁵

V německé i naší odborné literatuře nalezneme řadu termínů, které jsou často používány bez nějakého bližšího rozlišení. V rozmanitosti termínů jako je „opozice“, „odpor“, „disent“, „třetí odboj“,

---

¹⁵⁵ BLAŽEK, Petr: Typologie opozice a odporu proti komunistickému režimu: přehled koncepcí a limity bádání. In: BLAŽEK, Petr (ed.): Odpor a opozice proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989, c. d., s. 10.

„alternativní skupiny“ a v neposlední řadě i „pasivní rezistence“ se odráží prostý fakt toho, že jejími nositeli byla individua se všemi svými zvláštnostmi a specifiky, mající odlišné životní zkušenosti. „Neexistuje všeobecně platný výklad těchto pojmů, není zde ani objektivní, nestranný základ ke stanovení nějakého jedinečného a univerzálně použitelného uspořádání jednotlivých kritérií,“ domnívá se Corey Ross ve své studii k problematice disentu a opozice v NDR.¹⁵⁶ Občanská aktivistka Ulrike Poppe dospěla v rámci debaty o východoněmecké opozici na půdě Spolkového sněmu k následujícímu závěru: „Všechny úctyhodné pokusy, najít charakteristiku pro opozici nebo jednání odporu v NDR, jsou díky nehomogenitě a širokému spektru těchto aktivit odsouzeny ke ztroskotání.“¹⁵⁷ Před nebezpečím zjednodušení při interpretaci nezávislého mírového hnutí v NDR varoval také Wolfgang Templin, když upozornil, že jeho nositeli byli „křesťanstvím ovlivněné obce, radikální ekologové, teoretici odzbrojení, spontánní odpírači, zástupci nezávislé kultury a aktivisté za lidská práva“.¹⁵⁸

Množství a pestrost jednotlivých typologií vyvolávají oprávněně otázku, do jaké míry nám samotné typologie mohou být nápomocné při vlastním zpracovávání problematiky rozličných forem protirežimního jednání a občanské statečnosti. Ačkoliv je tak jakákoli typologie spíše umělým pokusem uspořádat neuspořádatelné, ukazuje se jejich potřeba především v případě komparativního přístupu. Typologie nám tak mohou jednak pomoci lépe stanovit srovnávací jednotky, především nás však donutí zamyslet se nad charakteristickými rysy protirežimního jednání, jež nabývalo nepřeberné množství forem a mělo odlišný společenský dopad. Historik Hubertus Knabe v této souvislosti poukázal na pozitivní vliv všech pokusů o definování protirežimního jednání, neboť se tímto způsobem můžeme vyvarovat dvojího nebezpečí.¹⁵⁹ Použijeme-li totiž příliš úzkého vymezení, které bude klást důraz na existenci politického programu či jasně vymezené alternativy, nebo pokud jako základní hodnotící kritérium označíme postoj jedince či skupiny k otázce politické moci, jsme v našich úvahách sváděni k značnému podceňování významu opozičních hnutí a budeme se tedy věnovat pouze špičce ledovce protirežimního jednání, parafrázujeme-li Václava Havla.¹⁶⁰ Vydáme-li se však naopak cestou co nejširšího pojetí protirežimního jednání, pak jsme naopak sváděni k mylnému závěru, že v opozici proti komunistické moci byla celá společnost. Nebudeme totiž schopni rozlišit

---

¹⁵⁶ ROSS, Corey: Grundmerkmal oder Randerscheinung?: zum Stellenwert von Opposition und Dissenz in der DDR-Geschichte. In: *Deutschland Archiv*, 2002/5, s.747-760 zde s. 750.

¹⁵⁷ Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: *"Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 262.

¹⁵⁸TEMPLIN, Wolfgang: Bemerkungen zur politischen Orientierung in der Friedensbewegung. In: KOWALCZUK, Ilko Sascha (ed.): *Freiheit und Öffentlichkeit*, c. d., s. 157-160 zde s. 157.

¹⁵⁹KNABE, Hubertus: Was war die „DDR-Opposition“?: zur Typologisierung des politischen Widerspruchs in Ostdeutschland. In: *Deutschland Archiv*, 1996/2, s. 184-198 zde s. 186.

¹⁶⁰ HAVEL, Václav: Moc bezmocných. In: HAVEL, Václav: *O lidskou identitu*, c. d., s. 38.

mezi vědomým opozičním postojem a kritikou, která byla slyšet pouze mezi čtyřmi zdmi vlastního bytu. Typologie tak v konečném důsledku může přispět k získání pestřejšího obrazu o společnostech zemí východního bloku, ve kterých je opozice fenoménem sui generis.

Německá historiografie věnovala problematice typologie protirežimního jednání značnou pozornost, a nabízí nám řadu cenných podnětů. Jedním z klíčových autorů, kteří se typologií zabírali, byl Karl Wilhelm Fricke. Ve své knize z roku 1984 používá termín „politického nepřátelství/politischer Gegnerschaft“, které dále rozděluje na „odpor/Widerstand“ a „opozici/Opposition“. Pod opozicí chápal takovou formu politického nepřátelství, „která se snaží vyvíjet relativně otevřeně a legálně“. Oproti tomu odpor lze definovat „jako politické nepřátelství, kterému byly odňaty veškeré možnosti legálního rozvoje“. „Opozice a odpor v NDR jsou politickými jevy, které se neustále vyvíjejí a mění, neboť se mění i jejich předpoklady, podmínky a cíle,“ konstatuje Fricke, který klade důraz především na formu volených prostředků.¹⁶¹

Autor rozsáhlé práce o dějinách východoněmecké opozice, Ehrhart Neubert, chápe společně s Frickem opozici a odpor jako součást politického nepřátelství, které je dle jeho názoru vyhledávaným a záměrně vytvářeným konfliktem s vládou. K základním kategoriím opozice a odporu, které dále rozdělil do jednotlivých podskupin,¹⁶² přidal Neubert navíc politický nesouhlas s režimem (politischer Widerspruch), pro který je typická spontánnost a neorganizovanost. Podobně jako u Frickeho, představuje i pro Neuberta otázka volby násilných či nenásilných prostředků boje s režimem klíčový dělicí faktor mezi opozicí a odporem.

Velmi podnětnou typologii vypracoval I. S. Kowalczuk, který reflektoval Frickovy připomínky, a dochází tak k závěru, „že opozice označuje politické nepřátelství, které se přemění v odpor, pakliže nemá žádnou možnost legálního rozvoje, nebo tehdy, je-li mu vzata“.¹⁶³ Kowalczuk navrhl čtyři základní typy, z nichž pouze jeden kvalifikuje jako politické nepřátelství. Tím prvním je „společenské odmítnutí/ gesellschaftliche Verweigerung“, které chápe jako nejčastější formu konfliktu společnosti s mocí. Typické je zde pasivní odmítání - jakási forma „ne-spolupráce“ (Nicht-Mitmachen) -, projevující se odmítnutím každodenního rituálu; oné „nesmyslné ritualizace“ o které píše Ivo Možný.¹⁶⁴ Dále je sem možné zařadit i odmítnutí členství v masových organizacích. Podle jeho názoru

---

¹⁶¹ FRICKE, Karl Wilhelm: Opposition und Widerstand in der DDR, c. d., s. 13.

¹⁶² NEUBERT, Ehrhart: Geschichte der Opposition in der DDR 1949-1989, c. d., s. 29-31.

¹⁶³ KOWALCZUK, Ilko Sascha: Verschiedene Welten: zum Verhältnis von Opposition und „SED-Reformern“ in den achtziger Jahren. In: NEUBERT, Ehrhart – EISENFELD, Bernd: Macht - Ohnmacht – Gegenmacht, c. d., s. 49-75, zde s. 55.

¹⁶⁴ MOŽNÝ, Ivo: Proč tak snadno: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej. Praha, Sociologické nakladatelství 1991, s. 40.

produkuje totalitní společnost tuto formu odporu zcela automaticky, neboť jde o jistý rozpor mezi totalitním nárokem moci a mnohostí zájmů a názorů ve společnosti. Jde o fenomén, který D. Pollack označil jako „Gegenläufigkeit“,¹⁶⁵ a který v mnohém připomíná obranu proti Havlem zmiňované propasti, vznikající ze střetu mezi životem, směřujícím ze své podstaty k pluralitě, k nezávislé sebeorganizaci, s posttotalitním nárokem na výlučnou pravdu.¹⁶⁶

Druhým je „sociální protest/ sozialer Protest“, jenž povětšinou vychází z potřeby zlepšení sociálních podmínek. Sociální protest se nejčastěji projevoval formou petic či žádostí, které byly adresovány podnikovému vedení, ale i přímo generálnímu tajemníkovi strany. V ojedinělých případech mohl nabýt i formu podnikové stávkou. Sociální protest mohl za vhodných podmínek přerůst i v třetí formu, kterou Kowalczyk označuje jako „masový protest/ Massenprotest“. Za dva nejvýznamnější příklady této formy považuje povstání v roce 1953 a demonstrace roku 1989.

V souvislosti s ČSSR je obzvláště užitečné zmínit poslední formu, kterou tento autor považuje jako jedinou za politický odpor. Základní charakteristikou tohoto „politického disentu/ politische Dissidenz“, je jeho existence v průběhu celých dějin NDR a jeho rozšíření prakticky na všechny sociální skupiny a generace. Nositelé jsou většinou menšiny, které si jsou velmi dobře vědomy případných represí. Společné je jim nejen neustálé vystavení represi, ale především vědomá orientace proti SED.

Podle Kowalczyka lze „politický disent“ rozdělit do třech podskupin. Tou první je „reformně socialistická opozice“, která na jedné straně odmítala vládnoucí praxi SED, na straně druhé se však zřetelně vyslovila pro zachování socialistického systému ve východním Německu. Za nejrepresentativnějšího představitele je možné zvolit Roberta Havemanna. Podstatné pro tuto skupinu je zejména jejich postupná společenská marginalizace. Zatímco ještě v 50. letech celá řada z nich pracovala ve vědeckých institucích a přednášela na univerzitách, byla vůči nim v letech 70. uplatňována striktní politika zákazu výkonu povolání. V určitém kontrastu k reformně socialistické opozici pak stála „opozice občanská“, která svoji aktivitu vyvíjela zejména v 50. letech. Jednalo se vlastně o postupně se snižující kritický potenciál demokratických stran (CDU), jejichž představitelé buď padli za oběť sovětizaci okupační zóny v letech 1945-1948, nebo odešli do sektorů spravovaných západními spojenci. Jejich charakteristickým rysem bylo odmítání marxismu-leninismu a požadavek svobodných voleb. Poslední podskupinou politického disentu je dle Kowalczyka tzv. „sociokulturní či společenská opozice“, která se objevila zejména v 70. a 80. letech. Jejimi nositeli byla tzv. NDR-

---

¹⁶⁵ POLLACK, Detlef: *Politischer Protest: politisch alternative Gruppen in der DDR*. Opladen, Leske + Budrich, 2000, 282 s. zde s. 35.

¹⁶⁶ HAVEL, Václav: *Moc bezmocných*. In. HAVEL, Václav: *O lidskou identitu*, c. d., s. 62.

generace, tedy mladí lidé, narodivší se po stavbě berlínské zdi. Tato generace se dostávala postupně do konfliktu s mocí, protože odmítala morální a hodnotovou orientaci tehdejší společnosti.

Z mnoha typologií je zapotřebí upozornit ještě na pojetí H. Knabeho, který používá čtyři základní formy (politický protest, politická opozice, odpor a disent), jež dále rozdělil na celkem deset podskupin,¹⁶⁷ nebo na zajímavé pojetí Christopha Klessmanna (opozice, odpor a disent), které se v mnohém přibližuje pojetí Milana Otáhal. Pro Klessmanna je tak opozice „částečně organizovaná forma odchýlení se od režimní politické linie s rozpoznatelným ideologickým a politickým alternativním konceptem“, zatímco „disidence znamená vědomé, byť jen částečné odmítnutí a odchýlení se od předkládaných norem“, které však postrádá konkrétní alternativy.¹⁶⁸ M. Otáhal používá termínu „opozice“ a „disent“. Klíčovým faktorem mu je přitom existence uceleného politického programu, který dle jeho soudu bylo možné nalézt u protirežimních aktivit let 1969-1972. V následujícím období již opoziční hnutí ztrácí svůj politický charakter, a proto je dle jeho soudu lepší hovořit o disentu.¹⁶⁹ Podobné členění bychom našli také v textu Jiřího Pelikána z roku 1978, kde jsou vedle sebe stavěny pojmy „opozice“ a „protest s disidencí“. Je-li pro první typické, že nejen odmítá a protestuje, ale také má svůj cíl a program změn, o něž usiluje, pak druhý je spíše individuálním projevem touhy po svobodě.¹⁷⁰

Přiklání-li se autor v této práci k termínu opozice, je to zejména z tohoto důvodu, že tento termín dostatečným způsobem charakterizuje specifikum protirežimního jednání v obou zemích v 70. a 80. letech. Jak v ČSSR, tak v NDR se kriticky orientované osoby snažily pracovat v rámci platných zákonů a vytvářet tak skutečnou opozici, byť jim to nebylo umožněno. Ačkoli v obou zemích docházelo k postupné politizaci opozičních skupin, zůstaly požadavky vůči režimu až do konce 80. let poměrně umírněné. I tak však byly režimem chápány jako nebezpečné, neboť i přes opakované upozornění, že neusilují o podíl na moci, představovaly výrazný prvek ohrožující podstatu totalitního panství KSČ resp. SED. Na rozdíl od Milana Otáhal či Jiřího Pelikána však autor nečiní rozdíl mezi opozicí a disentem, a oběma termínům tak přikládá stejný význam. Pojmy opozice a disent pak byly zvoleny mimo jiné i z důvodu dosažení větší přehlednosti prováděné komparace. Autor plně souhlasí se

---

¹⁶⁷ KNABE, Hubertus: Was war die „DDR-Opposition“?, c. d., s. 197.

¹⁶⁸ KLESSMANN, Christoph: Die Opposition in der DDR von Beginn der Ära Honecker bis zur polnischen Revolution 1980/81. In: Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland", c. d., svazek 2 (VII/2), s. 1080 – 1109 zde s. 1083.

¹⁶⁹ OTÁHAL, Milan: Opozice, moc, společnost 1969-1989, c. d., s. 29-30.

¹⁷⁰ PELIKÁN, Jiří: Pražské jaro není konec, nýbrž začátek: Ani reforma, ani revoluce- nové cesty ve východní Evropě. In: *Listy*, roč. VIII, mimořádné číslo (prosinec 1978), s. 44-51 zde s 47.

závěrem Gilberta Merlia, podle kterého je zapotřebí jednotlivé typologie chápat jako jisté ideální typy, jejichž hranice jsou vzájemně propustné a nedají se tedy zcela přesně stanovit.¹⁷¹

II. 2. Úskalí typologií

S přihlédnutím k praktickému využití jednotlivých typologií je však nutné ještě upozornit na několik základních úskalí, které si je třeba uvědomit při používání zvolených termínů. Tím prvním je vlastní kritérium, které jednotliví autoři chápou jako klíčové pro třídění jednotlivých forem protirežimního jednání. Nemalá část autorů klade důraz na charakter zvolených prostředků.

Objevil-li se ještě v 50. letech v obou srovnávaných zemích fenomén ozbrojeného odporu, který považoval násilí za legitimní způsob boje proti komunistickému režimu, pak se tato forma vyskytovala od 70. let jen velmi sporadicky. Z toho důvodu proto používá většina autorů pro jednotlivé občanské iniciativy 70. a 80. let označení opozice, neboť všechny kladly důraz na nenásilné metody. Je-li rozlišení podle násilných a nenásilných prostředků poměrně jednoznačné, pak dělení dle legálnosti a ilegálnosti zvolených metod vyvolává řadu otázek. Parafrazujeme-li Václava Bělohradského, pak jeho upozornění na to, „že určité činy mohou být považovány za legitimní, ačkoli jejich legální charakteristika ještě neexistuje“.¹⁷² Čin, který jedinec považuje za zcela legitimní, se totiž mohl stát díky změně politické situace, nabývající většinou formu úpravy trestního zákona, nelegálním. Člověku

---

¹⁷¹ MERLIO, Gilbert: Widerstand, Opposition und Resistenz im Nationalsozialismus und in der DDR: Überlegung zur Begrifflichkeit in vergleichender Absicht. In: *Totalitarismus und Demokratie*, roč. 2, č. 2 (2005) s. 61-70 zde s. 62.

¹⁷² BĚLOHRADSKÝ, Václav: Přirozený svět jako politický problém: eseje o člověku pozdní doby. Praha, Československý spisovatel 1991, 230 s. zde s. 28.

se může jevit zcela legitimní, zasazovat se o demokratizaci společnosti nebo o ohleduplný vztah vůči životnímu prostředí a přesto může být takovéto jednání režimem považováno za nelegální a jako takové i trestáno.

Zde se před námi objevuje jedno z dalších úskalí každé typologie, spočívající v otázce, jaký význam mají pro nás definice, které pro popis protirežimního jednání používala moc, tedy konkrétně Státní bezpečnost. Není přitom nejmenších pochyb, „že druh panství spoluurčoval i druh odporu proti němu“.¹⁷³ Přestože lze s H. Knabem bezesporu souhlasit ve zjištění, že se pouze s definicemi bezpečnostních orgánů příliš daleko nedostaneme, neboť jsou zatíženy ideologickým výkladem světa, nelze se pohledu státně bezpečnostních složek obou států v žádném případě vyhnout. V termínech jako „politicko-ideologické diverze“, „politická podzemní činnost“, „nepřátelské síly“, „vnitřní nepřítel“ a konečně i „vnitřní opozice“, jejímž cílem bylo dle slovníku MfS z roku 1970 „inspirovat existující nepřátelské, negativní a nespokojené síly k politicko-organizačnímu sjednocení“,¹⁷⁴ se totiž zrcadlí ona specifická „fenomenologická dualita“ opozice a moci.¹⁷⁵

„Ze svého vlastního přesvědčení jsme se nechápali jako opozičníci, bylo s námi však ze strany státní moci jako s takovými zacházeno (...),“ konstatuje B. Bohley.¹⁷⁶ Podle György Konráda¹⁷⁷ spočívá problém disidentství v tom, že se jedná o titul, který mu je dán někým jiným, velmi často pak právě Státní bezpečností. Pro tu je pak opozice synonymem státního nepřítele, který musí být evidován, rozpracován a následně i potřen. Značné množství akcí jednotlivců a opozičních seskupení 70. a 80. let bylo přirozenou obrannou reakcí na předcházející aktivitu státně bezpečnostních orgánů. Jistý zákon akce a reakce tak patří k jednomu z nejdůležitějších faktorů cesty do disentu a je zapotřebí jej zohlednit i u jednotlivých typologií.

„Východoněmecká opozice jako jednotný monolit byla fikcí jejího nepřítele [MfS],“ uvedl Kowalczyk.¹⁷⁸ Dochované materiály bezpečnostních složek jednoznačně potvrzují závěry řady představitelů disentu a historiků, kteří se věnují problematice protirežimního jednání v totalitním státě. V důsledku chybějící legitimacy komunistického režimu byla často samostatná aktivita nazírána jako potenciálně opoziční, ačkoliv ve většině případů jako taková vůbec nebyla zamýšlena. MfS i StB

---

¹⁷³ KERSHAW, Ian: "Widerstand ohne Volk?": Dissens und Widerstand im Dritten Reich. In: SCHMÄDECKE, Jürgen – STEINBACH, Peter (ed.): Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus. München, Piper 1986, s. 779-798 zde s. 781.

¹⁷⁴ SUCKUT, Siegfried: Das Wörterbuch der Staatssicherheit, c. d., s. 297.

¹⁷⁵ ECKERT, Rainer: Opposition und Repression in der DDR vom Mauerbau bis zur Biermann-Ausbürgerung (1961-1976). In: *Archiv für Sozialgeschichte*, č. 39 (1999), s. 355.

¹⁷⁶ Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland", c. d., svazek 1 (VII/1), s. 277.

¹⁷⁷ KONRAD, György: Spisovatel, Svoboda a disidentství. In: *Listy*, roč. VIII., č. 5 (září 1978), s. 7-11 zde s. 10.

¹⁷⁸ KOWALCZYK, Ilko Sascha - SELLO, Tom (ed.): Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 16.

vytvořily rozsáhlé seznamy aktivit, kterými se vnitřní nepřítel údajně snažil oslovit veřejnost a přimět ji k otevřené kritice stranického vedení. Charakteristické je jak postupné narůstání množství položek tohoto seznamu, tak i změna výkladu jednotlivých položek v čase. V roce 1983 tak mělo například dojít k nárůstu peticí adresovaných vedení SED, které se obracely proti prodeji hraček s vojenskou tematikou, proti pokračujícímu znečištění životního prostředí, ale i proti restriktivní kulturní a mládežnické politice.¹⁷⁹ „Nepřítel hledá všechny dostupné prostředky, kterými by se mu mohlo podařit vyvolat pochybnosti, nespokojenost a neklid u co možná nejširších kruhů obyvatelstva, aby si tak u nás [v NDR] vytvořil svou ideologickou a personální základnu,“ zaznělo na vzájemné poradě v lednu 1982.¹⁸⁰ Označuje-li D. Pollack východoněmeckou společnost za „widersprüchlich“, ve které i drobné odchýlení bylo označeno přívlastkem nepřátelské, platilo toto bezesporu i pro československé poměry.¹⁸¹ I zde platilo to, co velmi trefně formuloval spoluorganizátor mírových seminářů v Königswalde, George Meusel: „Možností k opozičnímu jednání bylo v NDR opravdu hodně. Co však většinou lidem chybělo, byla osobní odvaha.“¹⁸²

Volba metod opoziční práce byla odvislá od konkrétní situace v dané zemi a zaznamenala v průběhu existence režimu KSČ resp. SED řadu změn. Pronásledoval-li tak například východoněmecký režim až do první poloviny 60. let příjemce západoněmeckého televizního vysílání, smířil se v následujících dvou desetiletích s permanentním narušováním svého informačního monopolu. Poté co se zjistilo, že valná většina východních Němců sleduje především zábavné pořady a americké seriály, byl příjem západoněmeckých stanic od druhé poloviny 80. let dokonce podporován.¹⁸³

V obou zemích je markantní změna postupu bezpečnostních orgánů vůči kritikům režimu. Politické procesy sice stále zůstávají v jejich repertoáru, jak dokazuje postup proti VONSu či katolickému samizdatu, do popředí se však dostávají rozkladná opatření a metody celoplošné profylaxe. Přechod od otevřeného teroru 50. let však v obou státech neměl nic společného s liberalizací mocenského systému, „nýbrž se jednalo o přizpůsobování mocenských nástrojů,“ jak uvádí autorka podnětné

---

¹⁷⁹ BStU, MfS, ZAIG 5429, 128 listů, zde list 23; Hinweise für Gespräche mit dem Minister des FMdI der CSSR, Gen. Dr. Vratislav Vajnar, 20. /22.2 1984.

¹⁸⁰ BStU, MfS, ZAIG 5427, 65 listů zde list 21; Hinweise für das Eröffnungsgespräch mehrtägiger Beratungen mit einer Delegation des FMdI der CSSR unter Leitung des 1. Stellvertreters des Ministers, Generalmajor Dr. Jan Kovac 18. 1. 1982.

¹⁸¹ POLLACK, Detlef: Politischer Protest, c. d., s. 38.

¹⁸² Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland", c. d., svazek 1 (VII/1), s. 224.

¹⁸³ Především v 80. letech došlo k výrazné depolitizaci. Značnou sledovanost vykazovaly zejména sportovní přenosy, zatímco politické debaty patřily k nejméně oblíbeným. Od roku 1988 tak stranické vedení NDR dokonce připustilo satelitní přijímače. Srv. KNABE, Hubertus: Opposition in einem halben Land: zur Interdependenz politischen Widerspruch in beiden deutschen Staaten. In: NEUBERT, Ehrhart – EISENFELD, Bernd: Macht - Ohnmacht – Gegenmacht, c.d., s.143-168 zde s. 156.

práce o represivních metodách MfS v 70. a 80. letech v NDR.¹⁸⁴ Vilém Prečan v této souvislosti rovněž upozornil na změnu funkce teroru husákovského režimu, kterému již nešlo o masovou fyzickou likvidaci, nýbrž o udržení stávajícího stavu, tedy o jistou „sebepacifikaci“ obyvatelstva,¹⁸⁵ o onen princip „vnějškové adaptace“.¹⁸⁶

Z provedených rozhovorů vyplývá, že většina aktivních představitelů disentu neupřednostňovala konkrétní metodu opoziční práce, nýbrž volila tu, která se v dané situaci jevila jako prospěšná a podnětná. Přestože tak mohl jedinec preferovat rozmnožování samizdatu, jako tomu bylo například u Otty Bednářové, neznamenal to v žádném případě, že by se dotyčný nezapojil do jiných aktivit, pakliže cítil patřičnou potřebu. Podpis O. Bednářové pak najdeme na řadě dokumentů, jejichž obsahová náplň šla od výzev k obnovení svátku 28. října, přes reakci na problematiku únosu letadel, až k protestu proti odsouzení Rudolfa Battěka, ke kterému se připojila jen krátce po svém předčasném propuštění z vězení z vážných zdravotních důvodů. Během střetávání s režimem docházelo k jisté modifikaci vlastních postojů, jak uvedl Ladislav Hejdánek, podle kterého bylo zapotřebí se k určitým problémům vyjádřit v danou chvíli, aniž by se k nim bylo nutné později vracet.¹⁸⁷

U obou opozičních prostředí se rovněž objevují diskuze a spory o účinnosti jednotlivých metod. V českém prostředí to byli zejména Ludvík Vaculík a Petr Pithart, kteří na sklonku 70. let rozvířili debatu o údajně negativním vlivu přílišné radikalizace protirežimních aktivit. V NDR se tato tematika objevuje rovněž, a to především v důsledku postupného nárůstu podílu mladých lidí v rámci rozličných alternativních skupin. Podobný vývojový trend je však pozorovatelný i v případě československého disentu, kde nejpozději od roku 1986 dochází k nové etapě diskuze na téma zapojení mimopražských signatářů Charty 77 a mládeže do protirežimních aktivit. Je obtížné říci, zda lze skutečně hovořit o „disentu reflexe“ a „disentu protestu“, jak činí po roce 1989 Petr Pithart.¹⁸⁸ K podobnému rozdělení ostatně dospěl i německý sociolog Detlef Pollack, když použil termínů „Protestler“ a „Aufklärer“. Zatímco první skupina preferuje podle něho cílené provokativní akce proti

---

¹⁸⁴SCHLIEMANN-PINGEL, Sandra: *Zersetzen: Strategie einer Diktatur*. Berlin, Robert Havemann Gesellschaft 2002, 413 s. zde s. 92.

¹⁸⁵PREČAN, Vilém: *V kradeném čase: výběr ze studií, článků a úvah z let 1973 – 1993*. Brno, Doplněk 1994, s. 208.

¹⁸⁶HAVEL, Václav: *Dopis Gustávu Husákovi* (8. 4. 1975). In: HAVEL, Václav: *O lidskou identitu*, c. d., s. 25.

¹⁸⁷Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem z 28. 8. 2007, Písek.

¹⁸⁸Zatímco „disent protestu“ monitoroval z vůli režimu a protestoval, pak se „disent reflexe“ zamýšlel nad tím, jak mohla něco podobného společnost vůbec umožnit a hledal z toho východisko. Srv. Rozhovor autora s Petrem Pithartem z 6. 6. 2007, Praha.

režimu, orientují se představitelé té druhé na kontinuální práci a gradualistickou koncepci reforem společenského systému.¹⁸⁹

Obecně se ale ukazuje, že tyto kategorie se navzájem značně prolínají, přičemž k radikálnějším aktivitám jsou ze své přirozenosti náchylnější především mladší nositelé protirežimních jednání, dávající přednost takovým aktivitám, jakými byly demonstrace či veřejné podpisové akce. V konečném důsledku lze říci, že volba metod byla čistě individuální záležitostí, plynoucí z osobních charakterových vlastností a nabytých životních zkušeností. I to je zapotřebí zohlednit při našich úvahách o pojmu opozice.

Praktikované metody opoziční práce nám také příliš neřeknou o míře občanské statečnosti daného jedince. Absence podpisu Ivana Klímy na řadě dokumentů vyplývá například z jeho bytostné potřeby signovat pouze takové dokumenty a prohlášení, na jejichž vzniku se sám podílel.¹⁹⁰ Neúčast Anny Šabatové na protirežimních demonstracích pak v žádném případě neznamená, že by ona sama pochybovala o smysluplnosti této krajní formy nesouhlasu s režimem, nebo ji dokonce odmítala. Ve skutečnosti byla jednak přesvědčena o tom, že jsou užitečnější formy opoziční činnosti, ale svoji důležitou úlohu zde sehrálo i to, že se necítila dobře ve větším shluku lidí.¹⁹¹ Tento přirozený ostych či strach z davovosti bychom ostatně našli u mnoha představitelů disentu.

Moritz Torsten si ve své práci položil velmi důležitou otázku, jak dalece se musí jedinec ve své kritice vzdálit od režimu, aby se dalo hovořit o opozičním postoji, a ne pouze o nespokojenosti s poměry.¹⁹² Právě v potřebě rozlišení mezi opozicí a odporem na jedné straně a společenským odmítáním na straně druhé, se dostáváme k jednomu z fundamentálních úskalí jednotlivých typologií. Vezmeme-li v potaz zjištění, že každodenní konflikty patří k velmi důležitým inicializačním faktorům střetu s režimem, zdá se, že společenské odmítání představuje jakýsi předstupeň opozice a odporu. Rovněž Gilbert Merlio dospívá k závěru, že opozici i odpor začínají nejprve jako individuální odmítnutí stávajících poměrů, které může, ale v žádném případě nemusí vyústit v opozici či odpor.¹⁹³

Každá typologie tak musí zohlednit ambivalentní vztah mezi mocí a opozicí. Jen málokterý představitel disentu srovnávaných zemí sám sebe od počátku označoval za disidenta či opozičníka. Většina se snažila chovat slovy Kamily Bendové „jako normální občané“,¹⁹⁴ kteří se domáhají svých

---

¹⁸⁹ POLLACK, Detlef: Politischer Protest, c. d., s. 157.

¹⁹⁰ Rozhovor autora s Ivanem Klímou z 18. 11. 2008, Praha.

¹⁹¹ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 6. 8. 2007, Praha.

¹⁹² MORITZ, Torsten: Gruppen der DDR-Opposition in Ost-Berlin, c. d., s. 23.

¹⁹³ MERLIO, Gilbert: Widerstand, Opposition und Resistenz im Nationalsozialismus und in der DDR, c. d., s. 68-69.

¹⁹⁴ Rozhovor autora s Kamilou Bendovou z 24. 4. 2008, Praha.

práv, zakotvených jednak v Ústavách obou států, ale i v mezinárodních paktech, k jejichž plnění se zavázaly. „Tímto způsobem však narušovali chod oné „společenské samo-totality“, o které píše Václav Havel, podle kterého „každé vystoupení z něj (posttotalitního systému) ho popírá jako princip a ohrožuje jako celek (...)“.¹⁹⁵ Svoji roli zde hrála jistě i racionální úvaha a taktika, neboť definování sama sebe jako disidenta vytvářelo bezpečnostním orgánům lepší podmínky k zásahu. E. Neubert hovoří v této souvislosti o specifickém „sémantickém šifrování politického (opozičního postoje)“, byť podobně jako v Československu se i v NDR jednotlivé skupiny od termínu opozice distancovaly.¹⁹⁶ Jak napovídají četné texty jednotlivých představitelů, nebylo to však pouze z taktických důvodů, jak se domnívá Edelbert Richter.¹⁹⁷

Přestože se většina lidí v obou zemích snažila spíše smířit s rozporuplnou realitou každodenního života, jak ve své práci upozornil mimo jiné Ivo Možný,¹⁹⁸ přispěly často jednotlivé akty státní zvěle k přeplnění pomyslné nádoby trpělivosti. Kdy k tomu došlo a jaké důsledky z toho jedinec vyvodil, bylo však velmi individuální. „Do postavení disidenta se může dostat každý, kdo se vzepře požadavkům, které ho nutí žít podle režimem vymáhaného rituálu souhlasu se vším, co představitelé režimu dělají (...)“, poznamenal Zdeněk Mlynář.¹⁹⁹ Přestože v 80. letech došlo k nárůstu počtu těch, kteří již nebyli ochotni snášet deprimující dichotomii světa soukromého a veřejného, tím spíše, že systém pacifikace skrze přidělování různých výhod přestával v souvislosti se zhoršující se ekonomickou situací v obou zemích fungovat, nebyla většina ochotna veřejně zpochybnit princip obecně uplatňovaného „negativního konsensu“.²⁰⁰

To co ve skutečnosti odlišuje opozici a odpor od společenského odmítání je ono uvědomění si opoziční role, její akceptace, včetně možných následků pro sebe sama, pro rodinné příslušníky a eventuálně i pro okruh známých. Pro opozici a odpor je tak typické odmítnutí „Zurückziehens in die Privatsphäre“,²⁰¹ oněch „šnečích ulit“,²⁰² či „vytváření skořápky“, o které píše Milan Šimečka ve svém

---

¹⁹⁵ HAVEL, Václav: Moc bezmocných. In. HAVEL, Václav: O lidskou identitu, c. d., s. 18.

¹⁹⁶ JESSE, Eckhard (ed.): Eine Revolution und ihre Folgen: *14 Bürgerrechtler ziehen Bilanz*. Berlin, Links 2000, s. 147.

¹⁹⁷ Protokoll der 67. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: *"Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 123.

¹⁹⁸ MOŽNÝ, Ivo: Proč tak snadno, c. d., s. 32.

¹⁹⁹ TIGRID, Pavel (ed.): Vývoj Charty, c. d., s. 45.

²⁰⁰ ŠIMEČKA, Milan: Konec nehybnosti, c. d., s. 155.

²⁰¹ HÄUSER, Iris: *Gegenidentitäten: zur Vorbereitung des politischen Umbruchs in der DDR: Lebensstile und politische Soziokultur in der DDR-Gesellschaft der achtziger Jahre*. Münster, Lit 1996, 258 s. zde s. 96.

²⁰² Termínu použil Jens Reich v reakci na chování lidí, kteří se tímto způsobem snažili schovat před realitou. Srv.: JESSE, Eckhard (ed.): Eine Revolution und ihre Folgen, c. d., s. 31.

eseji Společenství strachu.²⁰³ Jiří Ruml upozornil ještě na jeden velmi podstatný faktor, který je zapotřebí zohlednit při našich úvahách o vztahu mezi opozicí a společenským odmítáním. Podle jeho názoru nevadili režimu „jinak smýšlející“ občané, pokud své odlišné smýšlení nedávali veřejně najevo. Byť se mu termín disident příliš nezamlouval, připustil, že se jím objektivně stal, a to v okamžiku, kdy veřejně odpadl od té většiny společnosti, která se i přes svůj odmítavý postoj k režimu tvářila stále na oko loajálně.²⁰⁴ Projevovat své nonkonformní názory v rámci svých možností otevřeně, patří ostatně k jedné z pěti podmínek disidentského postoje, o kterých píše Václav Havel.²⁰⁵ Jistá snaha veřejně artikulovat kritické připomínky k reálně existující každodennosti, aniž by to nutně muselo znamenat vzdání se jakýchkoli konspirativních pravidel, patří k jednomu ze základních znaků opozičního jednání. „Opozice ve východní a střední Evropě a také v NDR, spočívá ve veřejně projevovém, politicky zdůvodněném a s mobilizací podobně smýšlejících spojeném pokusu, postavit se na odpor totalitní moci,“ soudí Gerd Poppe.²⁰⁶ K podobné definici dospěl i Christoph Klessman, podle kterého znamená disidentství vědomé odmítnutí komunistickou mocí stanovaných norem. „Nejedná se přitom o útěk do stále ještě existujících společenských prostředí, nýbrž v sobě obsahuje charakteristický element demonstrativního morálního protestu,“ uzavírá Klessmann.²⁰⁷

II. 3. Opozice a společnost

Pro pochopení vzájemného vztahu mezi opozicí a odporem na jedné straně a rozličnými formami společenského odmítání na straně druhé je zapotřebí pozastavit se nad problematikou společenského zakotvení představitelů opozice. Podle D. Pollacka byl vztah značně ambivalentní, neboť se prý sice východoněmecké alternativní skupiny snažily probudit zájem společnosti o veřejné

---

²⁰³ ŠIMEČKA, Milan, Společenství strachu. In: PREČAN, Vilém (ed.): *Charta 77: 1977-1989*, c. d., s. 99-106, zde s. 105.

²⁰⁴ RUML, Jiří: Kdo je vlastně v izolaci? In: HAVEL, Václav (ed.): *O svobodě a moci*, c. d., s. 287-306 zde s. 291.

²⁰⁵ Druhou podmínkou je, že si svým postojem vydobyli navzdory režimu jisté vážnosti u veřejnosti. Přesah úzkého rámce bezprostředního okolí a intelektuální založení, představují další dvě podmínky. Jsou to ale současně lidé, o kterých se na Západě hovoří nejčastěji v souvislosti s jejich občanskou angažovaností a kritickým přístupem. HAVEL, Václav: *Moc bezmocných*. In: HAVEL, Václav: *O lidskou identitu*, c. d., s. 91-92.

²⁰⁶ POPPE, Gerd: *Begründung und Entwicklung internationaler Verbindungen*, c. d., s. 350.

²⁰⁷ KLESSMANN, Christoph: *Die Opposition in der DDR von Beginn der Ära Honecker bis zur polnischen Revolution 1980/81*, c. d., s. 1083.

dění, současně však opovrhovaly oportunistem obyvatelstva a jeho ochotou se přizpůsobit. Zatímco u představitelů skupin převládalo přesvědčení o možnosti pozitivní změny prostřednictvím reform, zastávala dle Pollacka většina společnosti názor, že se proti stávajícím poměrům nedá nic dělat. „Většina obyvatel se tak přizpůsobila poměrům východoněmeckého systému a nechtěla ohrozit svoje příjmy jednáním, jehož důsledky byly jen obtížně kalkulovatelné,“ uzavírá Pollack.²⁰⁸

Ladislav Hejdánek si velmi dobře uvědomoval, že zastánci koncepce dodržování lidských práv to budou mít ve všech zemích sovětské mocenské sféry velmi obtížné, neboť společnosti v těchto zemích našly jakýsi *modus vivendi* s režimem, onu hru „jakoby/ als ob“, o které poutavým způsobem píše Miroslav Kusý ve svých Esejích.²⁰⁹ Podle jeho názoru²¹⁰ vyvolává sice totalizující tendence režimu neustále situace, ve kterých musí jedinec prokazovat svoji odvahu či naopak schopnost adaptace ve střetu s režimem. Ve společnosti, ve které se konformismus stal novým náboženstvím, jak se domníval A. J. Liehm,²¹¹ se však většina rozhodla pro bezkonfliktní přežívání, pro onu formu specifické loajality, kterou Václav Benda trefně označil za „slušně honorovanou spoluvinu“.²¹²

Na základě prvních provedených výzkumů je užitečné pozastavit se nad vzájemnou percepcí představitelů disentu a většinové společnosti. Jak dokládají prameny a provedené rozhovory patřila otázka vztahu představitelů opozice a společnosti k pravidelně se objevujícím. Jan Tesař se ve své analýze z počátku roku 1978 zamýšlel nad možnostmi rozvoje „společenských aktivit“ a vysoce hodnotil budování seminářů. Podle jeho názoru bylo zapotřebí oslovit veřejnost, kupříkladu dokumenty z oblasti ekologie či zdravotnictví. „Jestli má Charta dále existovat a jestli se nemá stát izolovanou skupinou, (...), musíme nalézt nové metody působení mezi lidmi, aniž bychom je vedli k přístupu k Chartě. (...) Obrátme se však i k dalším otázkám, které vzrušují naše občany více než to, čemu se tradičně říká politika,“ navrhol J. Tesař.²¹³ Petr Uhl i Václav Benda se shodli na tom, že oslovení lidí je možné především skrze budování „paralelních struktur“ v rozličných společenských oblastech.²¹⁴

---

²⁰⁸ POLLACK, Detlef: *Politischer Protest*, c. d., s. 207.

²⁰⁹ KUSÝ, Miroslav: *Eseje*. Bratislava, Archa 1991, 240 s. zde s. 12.

²¹⁰ Tamtéž, s. 37.

²¹¹ CÍSAŘOVSKÁ, Blanka: *Charta 77 očima současníků: po dvaceti letech*. Brno, Doplněk 1997, 331 s. zde s. 110.

²¹² BENDA, Václav: *Katolicismus a politika- kořeny a perspektivy*. In: Havel Václav: *O svobodě a moci*, c. d., s. 111-126 zde s. 120.

²¹³ TESAŘ, Jan: *Analýza Jana Tesaře, jak dále rozvíjet činnost Charty 77 a intenzivní komunikaci s veřejností, předložená k interní diskusi (březen 1978)*. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 3, Přílohy, c. d., s. 246-257 zde s. 252.

²¹⁴ BENDA, Václav: *Katolicismus a politika – kořeny a perspektivy*. In: HAVEL, Václav: *O svobodě a moci*, c. d., s. 111-126. a UHL, Petr: *Alternativní společenství jako revoluční avantgarda*. In: Tamtéž, s. 319-322.

Petr Pithart upozornil v roce 1977 na skutečnost, že návrhy Charty 77 se týkají stále širších okruhů problémů a prakticky zájmů celé společnosti. Současně však varoval před nebezpečím tzv. ghettoizace Charty 77.²¹⁵ Ve svém Pokusu o vlast z roku 1979, který v chartovním prostředí vyvolal značně kritickou reakci, se vyslovil pro „nedisidentský koncept odpovědné, kvalitní práce“ a vyzval k překonání dělení československé společnosti na „malý národ disidentů“ a „národ mlčenlivé většiny“.²¹⁶ Řada autorů však Pithartovi správně vytýkala, že nedostatečně zohledňuje jedno ze základních specifik reálně existujícího socialismu, tedy slovy Václava Bendy: „že jakákoli svobodně pojatá aktivita se stává politickým aktem se všemi důsledky.“²¹⁷ Jiří Kantůrek vyjádřil ve své polemice s Pithartovým Pokusem o vlast souhlas s tím, že je zapotřebí upozorňovat lidi na nemorálnost hesla „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“, nicméně základním předpokladem uplatnění občanských postojů je existence otevřené společnosti, fungující na demokratickém základě. Něco podobného ale v Československu není a označuje tak jeho výzvy k poctivé práci v současných poměrech jako „plané moralizování“.²¹⁸

Velmi podnětným způsobem se zamyslela nad vztahem opozice, moci, tzv. šedé zóny a většinové společnosti Jiřina Šiklová ve své studii ze září 1989.²¹⁹ Autorka registrovala dvě společenské skupiny, „socialistický establishment“ a „disent“, které jsou relativně málo početné, politicky aktivní a nemají současně možnost změnit svůj postoj k sobě navzájem i k celospolečenskému dění. Tyto skupiny jsou obklopeny „mlčící většinou“, jež je převážně konsumně orientovaná a indiferentní. Značnou pozornost pak J. Šiklová věnuje tzv. šedé zóně, jejíž představitelé zůstali i přes svůj kritický postoj a utajované kontakty k disentu ve strukturách. Autorka pak spatřuje základní problém v tom, že šedá barva se může snadno změnit na bílou či černou. Šedá je „tak trochu špinavá“ a lidé z šedé zóny se obávají, že jim budou jejich činy představiteli disentu vyčítány. Od disentu se přitom liší především neochotou veřejně se konfrontovat s mocí. „Jsou diváky toho, co probíhá, fandí nezávislým iniciativám, ale nejsou na hřišti, jsou pouze v hledišti. (...) Naším [dissentu] úkolem je přece dnes lidi z šedé zóny získat, a ne je odradit moralizováním, osočováním a šťouráním v jejich minulosti,“ konstatuje J. Šiklová, jež varovala před snahami odradit zástupce šedé zóny od užší spolupráce s disentem.²²⁰ Obdobnou výzvu k spolupráci s lidmi napříč různými společenskými skupinami ostatně

---

²¹⁵ PITHART, Petr: Nečekání na Godota. In: PITHART, Petr: Dějiny a politika: *eseje a úvahy z let 1977-1989*. Praha, Prostor 1990, 375 s. zde s. 320.

²¹⁶ PITHART, Petr: Pokus o vlast. In: PITHART, Petr: Dějiny a politika, c. d., s. 327-338 zde s. 334 a 337.

²¹⁷ BENDA, Václav: Katolicismus a politika – kořeny a perspektivy. In: HAVEL, Václav: O svobodě a moci, c. d., s. 111-126 zde s. 121.

²¹⁸ POLANSKÝ, Václav (Jiří Kantůrek): Rizika „pokusy o vlast“. In: *Listy*, roč. X, č. 2 (duben 1980), s. 30-34 zde s. 33.

²¹⁹ ŠIKLOVÁ, Jiřina: Šedá zóna a budoucnost disentu v Československu (září 1989). In: PREČAN, Vilém: *Kočka, která nikdy nespí*, c. d., s. 136-144.

²²⁰ Tamtéž, s. 140 a 142.

navrhuje i Ulrike Poppe v samizdatové úvaze nesoucí název „Nové cesty? / Neue Wege?“ z roku 1987.²²¹

Z analýzy textů a provedených rozhovorů vyplývá, že si představitelé opozice v obou zemích uvědomovali nebezpečí izolace, jisté „individuální ghettoizace“, použijeme-li termínu Františka Mikloška.²²² Hovoří-li Jaroslav Mezník o existenci jistého „disidentského ghetta“, pak především v souvislosti s neradostným zjištěním, jak málo lidí si mohlo dovolit otevřeně kritický postoj vůči režimu. V souvislosti s jeho podpisem Charty 77 reflektoval změnu postoje jeho spolupracovníků - dělníků -, kteří akci nepokládali za špatnou, ale za zbytečnou. Přesto jej však začali oslovovat pane doktore, neboť se díky kampani proti Chartě 77 dozvěděli o jeho vysokoškolském vzdělání.²²³ Miroslav Kusý, který patřil k mnoha těm, na které v plné síle dopadla tíha „reálně socialistického apartheidu“²²⁴ v důsledku postoje k Pražskému jaru, se ve svojí esejí „Charta a reálný socialismus“ věnuje rozpačité reakci národa na Chartu 77. Specifická kombinace oficiálního odstupu a soukromých sympatií vyplývala podle Kusého ze skutečnosti, že „pro moc je to (Charta 77) potenciální protivník, pro národ aktuálně slabý spojenec“.²²⁵

Podle Luboše Dobrovského, který sám rozhodně neměl pocit života v ghettu, neboť mu řada známých pomáhala, byla společnost sice informována o obranných akcích samotných chartistů, ale i přes značné sympatie Chartu 77 nevnímala jako dostatečně intenzivní alternativu.²²⁶ Podobně Otta Bendářová, Jan Šimsa, Miloš Rejchrt odmítají, že by žili v ghettu. V rozhovoru s Evou Kantůrkovou zmínila manželka Jiřího Rumla, Jiřina Hrábková, že v souvislosti s Chartou se jí slovo ghetto příliš nelíbí a toto téma vidí obecně jako příliš vyostřené.²²⁷ Nejen Petruška Šustrová upozornila na skutečnost, že nikdy v životě neměla tolik přátel a kontaktů, jako tomu bylo právě v době Charty 77.²²⁸ Režim usilovně vytvářel kolem Charty 77 neproniknutelnou bariéru strachu, která měla každého odradit od bližších kontaktů s jejími signatáři. Zdá se, že se mu skutečně do jisté míry podařilo uzavřít Chartu do bran ghetta, nevnutil ji však mentalitu jeho obyvatel, parafrázujeme-li Viléma Prečana.²²⁹

---

²²¹ POPPE, Ulrike: Neue Wege? In: KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom: Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 170-172.

²²² Rozhovor autora s Františkem Mikloškem z 26. 6. 2008, Bratislava.

²²³ CÍSAŘOVSKÁ, Blanka: Charta 77 očima současníků, c. d., s. 107.

²²⁴ HÁJEK, Jiří: Paměti. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1997, 349 s. zde s. 308.

²²⁵ KUSÝ, Miroslav: Eseje, c. d., s. 29.

²²⁶ Rozhovor autora s Lubošem Dobrovským z 3. 7. 2007, Praha.

²²⁷ KANTŮRKOVÁ, Eva: Sešly jsme se v této knize, c. d., s. 112.

²²⁸ Rozhovor autora s Petruškou Šustrovou ze 4. 2. 2008, Praha.

²²⁹ PREČAN, Vilém: V kradeném čase, c. d., s. 219.

Je pravdou, že zejména na vesnici či menších městech byli signatáři více izolováni, než v opozičních centrech, kterými byla především Praha a Brno. „Tady v Ostravě nebylo moc spřízněných duší, byli jsme hodně sami. (...) Jedna kamarádka z práce za mnou třeba přišla, že jí manžel zakázal se se mnou stýkat,“ uvedla Dolores Šavrdová.²³⁰ Přestože východoněmecký disent byl mnohem decentralizovanější, nacházeli se i zde představitelé východoberlinských opozičních skupin v jistém „privilegovaném postavení“ oproti skupinám z Jeny, Lipska či Výmaru.²³¹ Ve východním Berlíně byl nejen lepší přístup k informacím, ale rovněž zde docházelo k setkávání se západoněmeckými novináři a politiky.

Petr Pithart psal o „vstřícné rezignaci“. Většina lidí byla dle něho skeptická k možnostem jakýchkoli pozitivních změn.²³² Na druhé straně vzpomíná na jistou „mlčenlivou solidaritu“, když jeho kolegové z práce bojkotovali schůzi komise ROH, která měla rozhodnout o jeho nespolehlivosti a ulehčit tak tehdejšímu zaměstnavateli (ČSAV) zdůvodnit rozvázání pracovního poměru.²³³ „Já jsem věděl, co si lidé myslí a strašně jsem stál o to, aby se na nás nedívali zase jako na nějaké sice obtěžované a občas pronásledované, ale konec konců privilegované disidenty,“ vzpomíná Petr Pithart na debatu o jeho článku Bedra některých, který vyvolal, spolu s Vaculíkovými Poznámkami o statečnosti, velmi kritickou odezvu.²³⁴ Ve snaze prolomit bariéru mezi disentem a společností, organizoval společně se svojí ženou, tzv. čaje o páté, tedy setkání dvaceti až čtyřiceti lidí u Pithartů, na kterých se diskutovalo o rozličných tématech. Do popředí tak nekladl otázky, jak moc konkrétně potlačuje, ale zajímala jej dle jeho slov „spíše hloubka skrytého srozumění mezi mocnými a mnohými z bezmocných, které stráží status quo možná daleko spolehlivěji než potlačující policie“.²³⁵

Představitelé disentu v obou zemích reflektovali latentní napětí mezi společností a mocenským establishmentem. „Bylo by chybou, kdybychom zaměnili kritické skupiny se společností, neboť kritický potenciál východoněmecké společnosti byl mnohem větší,“ napsala v samizdatovém Radixblätter v roce 1988 Bärbel Bohley.²³⁶ Václav Havel i Ivan Sviták upozornili, že disent je pouze „viditelným vrcholem ledovce lidové nespokojenosti, jehož devět neviditelných desetin je ponořeno pod hladinou policejního státu“.²³⁷ Velmi dobře si uvědomovali, že „všudypřítomná šed' je jen plísňovým povlakem, pečlivě pěstovaným a ošetřovaným oficiální mocí, pod níž však je skryta

---

²³⁰ TŘEŠŇÁK, Petr: Chartistou na konci světa: zapomenutý western z východní Evropy. In: *Respekt*, 2007/2 (www.respekt.cz).

²³¹ Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24. 1. 2006, Berlín.

²³² PITHART, Petr: Nečekání na Godota. In: PITHART, Petr: Dějiny a politika, c. d., s. 305-325 zde s. 316.

²³³ Rozhovor autora s Petrem Pithartem z 20. 6. 2007, Praha.

²³⁴ Rozhovor autora s Petrem Pithartem z 6. 6. 2007, Praha.

²³⁵ PITHART, Petr: Odvaha myslet. In: *Listy*, roč. X, č. 2 (duben 1980), s. 35-40 zde s. 35.

²³⁶ BOHLEY, Bärbel: Entscheidend sind Freiräume: Ansichten über die Gesellschaft von unten. In: KOWALCZUK, Ilko Sascha: Freiheit und Öffentlichkeit, c. d., s. 364-369 zde s. 367.

²³⁷ SVITÁK, Ivan: Dialektika pravdy: *triáda byrokratizace*. Köln, Index 1984, 217 s. zde s. 178.

mnohem pestrobarevnější paleta skutečných politických orientací,“ jak napsal v roce 1977 Zdeněk Mlynář.²³⁸ S různou intenzitou tak reflektovali onen pohyb pod ledovým příkrovem, parafrázujeme-li T. G. Ashe,²³⁹ a snažili se pochopit, proč většina lidí volí raději bezkonfliktní předstírání loajality, aniž by se současně vzdali naděje, že se jim může podařit probudit společnost z letargie. Z dochovaných textů vyplývá, že mnozí vnímali jakýsi věčný boj mezi tím, co jedinec dosáhnout chtěl, dosáhnout mohl a byl ochoten pro dosažení vykonat.

Třebaže „citlivost nosu“²⁴⁰ každého občana na jakékoli proměny společenské atmosféry byla značně individuální, lze plně souhlasit s Václavem Bendou, podle kterého vyvolával systém manipulace pocit bezmoci a ponížení, který měl za následek stupňující se nenávisť vůči režimu.²⁴¹ „Únava z únavy“,²⁴² z všudypřítomného šlendriánu a zásobovacích potíží měly za následek vznik jisté „latente Gegenidentität“,²⁴³ která zejména od druhé poloviny 80. let stále častěji nabývala formu otevřené kritiky systémových nedostatků. Při reakci režimu na tuto kritiku musela být ale zohledněna ona „inscenace legitimacy“, o které píše Petr Hübner. „Diktatura byla schopná mocensky ovládnout východoněmeckou společnost, přesto přitom nebyla svobodná ve svém rozhodování,“ shrnuje autor, podle kterého musela SED neustále stvrzovat svůj společenský model sociální politikou, oficiálně orientovanou na zájmy dělnické třídy.²⁴⁴

„Společnost naplněná hlubinnou nespokojeností se stavem věcí obecných se probouzí. Tendence k nezávislému občanskému projevu mocně zesílila,“ napsal Jaroslav Šabata v únoru 1988.²⁴⁵ Podle jeho názoru představovala Charta 77, i přes značné omezení v důsledku represivních opatření bezpečnostního aparátu, jistý „maják“, „o kterém se vědělo a k němuž se lidé, pakliže potřebovali, mohli obrátit“.²⁴⁶ Podle R. Weißhuhna se v druhé polovině 80. let odstup společnosti od opozice přeci jen zmenšil, byť vztah zůstal stále značně ambivalentní. Lidé byli s představiteli disentu stále více zajedno, pokud jde o požadavky na zavedení opravdové demokracie, v jistém „požadavku normality“

---

²³⁸ MLYNÁŘ, Zdeněk: První bilance Charty 77. In: *Listy*, roč. VII, č. 2 (květen 1977), s. 1-9 zde s. 4.

²³⁹ GARTON ASH, Timothy: Die Tschechoslowakei unter Eis (1984). In: GARTON ASH, Timothy: Ein Jahrhundert wird abgewählt, c. d., s. 63.

²⁴⁰ Příklad s nosem používá Eva Kantůrková. Srv.: KANTŮRKOVÁ, Eva: Záznamy paměti, c. d., s. 135.

²⁴¹ BENDA, Václav: Katolicismus a politika – kořeny a perspektivy. In: HAVEL, Václav: O svobodě a moci, c. d., s. 111-126 zde s. 121.

²⁴² HAVEL, Václav: Moc bezmocných. In: HAVEL, Václav: O lidskou identitu, c. d., s. 80.

²⁴³ HÄUSER, Iris: Gegenidentitäten, c. d., s. 18.

²⁴⁴ HÜBNER, Peter: Arbeiterklasse als Inszenierung? Arbeiter und Gesellschaftspolitik in der SBZ/DDR. In: BESSEL, Richard – JESSEN, Ralph: Die Grenzen der Diktatur: *Staat und Gesellschaft in der DDR*. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht 1996, s. 199-223 zde s. 217 a 219.

²⁴⁵ ŠABATA, Jaroslav: Téma 3. Fóra Charty 77 (17. 2. 1988). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 4 (1988), s. 10-12 zde s. 10.

²⁴⁶ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 30. 8. 2007, Brno.

v nenormálních poměrech. Tomu nahrávala i měnící se forma represe, která byla sice stále velmi široká, ale výrazně měkčí, ve srovnání s předchozím obdobím. Na druhé straně zde byl ale stále jistý odstup. „Lidé z provincií si vůbec nedovedli představit, jak argumentujeme. Jako bychom tím přestali být někým z nich, a stali se součástí těch nahoře,“ uvedl R. Weißhuhn.²⁴⁷

Z řady výzkumů veřejného mínění, které i přes svoji dobovou omezenost představují cennou výpověď o mínění tehdejšího obyvatelstva srovnávaných zemí, vyplývá, že na konci 80. let kulminoval ambivalentní vztah vládnoucích a ovládaných pozoruhodným způsobem. Čím více se projevovaly hospodářské těžkosti a společensky negativní jevy, tím více vyzývaly monopolně vládnoucí strany obou zemí své občany k vlastní iniciativě a odpovědnosti, aniž by jim ale přiznávaly status rovnocenného partnera. Po dlouhá léta praktikovaná perzekuce jinak smýšlejících si vybrala svoji daň, a to i ve vlastních řadách, když například v roce 1987 třetina dotázaných členů KSČ přiznala, že se na členských schůzích nezapojila do diskuse, neboť „to nemá cenu“ nebo „s tím měli špatné zkušenosti“.²⁴⁸ Podle jiného výzkumu se téměř 70% československých občanů v roce 1988 domnívalo, že se nemohou otevřeně vyjadřovat k problémům a nedostatkům ve společnosti.²⁴⁹ „Občané cítí velmi málo, že by se jich někdo ptal na jejich aktivitu,“ shrnul autor Informace k politicko-ideologické situaci v NDR z počátku října 1989.²⁵⁰

V dopisech generálnímu tajemníkovi Miloši Jakešovi z roku 1989 se mimo jiné pravidelně objevují upozornění na špatnou situaci v oblasti zásobování, stavu životního prostředí, v bytové politice, a v neposlední řadě i ve zdravotnictví. V rámci vyhodnocení dopisů došlých v dubnu 1989 bylo například uvedeno, „že nemocní po selhání ledvin jsou v některých případech prakticky odsouzeni k smrti, neboť chybí potřebné kapacity“.²⁵¹ „Víme, že auto pro život není vše – že je důležitější mír, klid, zdraví, ale přesto si myslíme, že když si člověk na auto poctivě našetří, tak by měl mít možnost si ho také koupit,“ postěžovala si paní Rohlíková z Prahy 10 v dopise generálnímu tajemníkovi z června 1989.²⁵² V došlých dopisech se ale také objevují výzvy k zahájení dialogu s disentem a výzvy k zastavení represivních opatření, jež jsou vůči jeho představitelům uplatňovány. Voják z povolání, pan Danielka, kupříkladu zaslal svoji stranickou legitimaci s komentářem, že jej rozhovor redaktora

---

²⁴⁷ Rozhovor autora s Reinhardem Weißhuhnem z 25. 4. 2006, Berlín.

²⁴⁸ ÚSD, sb. ÚVVM, Názory občanů na informovanost, červen 1987, s. 19.

²⁴⁹ ÚSD, sb. ÚVVM, Názory našich občanů na vedúcu úlohu strany, říjen 1988, s. 53.

²⁵⁰ SAPMO-BARch, DY/30/IV 2/ 2.039/317, list 14.

²⁵¹ ÚSD, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. dubna 1989, list 5.

²⁵² ÚSD, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. června 1989, list 3.

Československé televize s prognostikem Milošem Zemanem přesvědčil, „že autoři výzvy Několik vět mají vlastně pravdu, když hovoří o dvacetiletém zaostávání v ČSSR“.²⁵³

Také východoněmecké vedení se muselo neustále zabírat rostoucím počtem kritických připomínek ke stavu zásobování a bytové politice. „Je mi 30 let a, když vzpomenu na své dětství a porovnáám, jaké druhy ovoce a zeleniny byly tehdy v obchodech, ptám se, zda současná nabídka odpovídá smyslu politiky vše pro blaho lidu,“ napsala ministerstvu zásobování a obchodu v roce 1989 matka z Drážďan.²⁵⁴ Podle historičky Renaty Hürtgen dochází v 70. a 80. letech k masivnímu nárůstu individuálních žádostí (Eingabe), ve kterých pisatelé upozorňují na tíživou situaci v rozličných oblastech každodenního života. „Masivní rozšíření této formy soukromé stížnosti v NDR (...), bylo doprovázeno zmizením fenoménu stávk,“ se kterým se bylo možné setkat především do roku 1960.²⁵⁵

Jak československý, tak východoněmecký disent se zajímal o názory svých spoluobčanů, tím spíše, že se jeho představitelé stále chápali jako součást většinové společnosti, byť si na druhé straně plně uvědomovali, že jejich postoje jsou pro mnohé jen obtížně následovatelné. Pregnantně to vyjádřil Václav Havel: „Jsou (signatáři Charty 77) to normální lidé, kteří znají strach a potřebují odpočinek, kteří se trápí týmiž životními starostmi jako všichni ostatní, a mnohdy pochopitelně horšími; jejich síly mají své meze a jejich nervy nejsou z lepšího materiálu než nervy kohokoliv jiného.“²⁵⁶ Michal Mrtvý například uvedl, že se nepovažoval za disidenta, ale za normálního člověka, který chce dělat něco pro církve a společenství, ve kterém žil. Současně ale připouští, že již v tomto snažení byl automaticky obsažen „vzdor proti režimu“, jenž měl obavu ze všeho spontánního a skutečně dobrovolného.²⁵⁷ Petr Náhlík, který chtěl vydávat nezávislý trampský časopis, vzpomíná, že z jeho bezprostředního okolí si střet s režimem nikdo nepřál. Systém dle jeho názoru nezávislou aktivitu raději zakázal, nebyl však schopen zabránit, aby se podobné snahy spontánně neobjevily někde jinde.²⁵⁸ „My jsme nebyli a priori političtí nepřátelé státu, my jsme jen chtěli dělat to, co chceme,“ uvedl František Stárek, podle kterého režim svým tlakem vylučoval, aby byl jedinec apolitický. To dokládá mimo jiné na příkladu punkového časopisu, jehož vydavatelé se nechtěli věnovat politice, ale pouze tomuto životnímu stylu.

---

²⁵³ ÚSD, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. září 1989, list 8.

²⁵⁴ SCHNEIDER, Gernot: Lebensstandart und Versorgungslage. In: KUHRT, Eberhard: Am Ende des realen Sozialismus 2: *die wirtschaftliche und ökologische Situation der DDR in den 80er Jahren*. Opladen, Leske + Budrich 1996, s. 111-136 zde s. 111.

²⁵⁵ HÜRTGEN, Renate: Der Streik in der DDR: wie viel Widerstand gab es in den DDR-Betrieben? In: *Horch und Guck*, roč. 12, č. 3 (2003), s. 7-12 zde s. 10.

²⁵⁶ HAVEL, Václav: Deset tezí o Chartě (prosinec 1983). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 1, c. d., s. XXV.

²⁵⁷ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Michalem Mrtvým z 1. 9. 2003, vedl Pavel Urbášek.

²⁵⁸ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Petrem Náhlíkem z 22. 1. 2004, vedl Lukáš Valeš.

Když ale byli posléze zmláceni během punkového koncertu policií a stěžovali si na postoj bezpečnostních orgánů v časopise, pak už se jednalo o politikum, ať si to připustili či nikoli.²⁵⁹ „Chtěl jsem docela normálně žít v NDR,“ uvedl Roland Jahn, jehož vzpomínky na boj o dlouhé vlasy se v mnohém podobají těm Stárkovým. I on se pohyboval v okruhu přátel, kteří byli sice vůči režimu značně kritičtí, neměli však v úmyslu se s ním dostat do přímého střetu. Řada osobních konfliktů jej přivedla k názoru, „že „oni“ zkrátka nechtějí žádné kritické smýšlení“.²⁶⁰

Je obtížné říci, zda opravdu byla většina lidí v NDR vnitřně proti režimu, a jen nebyli schopni to otevřeně ukázat, jak soudí Joachim Gauck.²⁶¹ Gerd Poppe ale výstižně podotkl, „že nesympatii k režimu nelze chápat jako opoziční postoj“. V NDR byl dle jeho názoru neustále dostatek důvodů k nespokojenosti, „neboť člověk necítil svobodu a nemohl si vybrat, co by chtěl skutečně dělat“.²⁶² „Nerad bych vydával za opozici vše, co bylo v NDR jiné,“ uvedl Ralf Hirsch, který je ve svém hodnocení významu východoněmeckého disentu velmi zdrženlivý.²⁶³ Rovněž Markus Meckel varuje před ztotožněním vnitřního „Dagegen-Seins“ s opozičním postojem, který se dle něho měl vyznačovat aktivitou, usilující o změnu politiky SED či systému.²⁶⁴ Mnozí si velmi dobře uvědomovali negativní důsledky jistého participačního charakteru východoněmecké společnosti, ve které nebyl jedinec pouze obětí systému, ale i jeho oporou.²⁶⁵

V roce 1988 upozornil Ladislav Hejdánek na „paradoxní stav“ československé společnosti. Všichni si sice uvědomují potřebu radikálních změn, obávají se však současně obětí, bez kterých ke změnám nemůže dojít.²⁶⁶ „V krizi tak není Charta 77, ale občané, kteří čekají, že někdo vybojuje jejich boj za lidská práva,“ napsal Hejdánek v roce 1978.²⁶⁷ O rok dříve se v jiném dopise zamyslel nad vztahem společnosti k Chartě a dospěl k závěru, že se jedná spíše o povrchní až platonické sympatie. Většina lidí je dle něho nedůvěřivá, nechce se namočit. Základní problém pak dle jeho soudu spočívá v tom, že jen málo lidí je přímo postižených, a většina je tak pouze nespokojena.²⁶⁸ Podle Petra Pitharta tak

---

²⁵⁹ Rozhovor autora s Františkem Stárkem z 21. 4. 2008, Praha.

²⁶⁰ Rozhovor s Rolandem Jahnem z 11. 6. 2008, provedl Alexander von Plato, Berlín.

²⁶¹ Rozhovor s Joachimem Gauckem z 6. 2. 2008, provedl Alexander von Plato, Berlín.

²⁶² Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

²⁶³ Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24. 1. 2006, Berlín.

²⁶⁴ MECKEL, Marcus: *Opposition in der DDR*, c. d., s. 35.

²⁶⁵ Martin Sabrow používá pro označení NDR termínu „partizipatorische Gesellschaft“. Dle jeho názoru tak nelze NDR popsat jako Leviathana, neboť to stojí v příkrém rozporu s vnímáním mnohých občanů tohoto státu. Při úvahách o potřebě vyrovnání se s minulostí je zapotřebí dle jeho názoru zohlednit skutečnost, že došlo k pozoruhodnému promíchání rolí pachatelů a viníků. Srv. SABROW, Martin: *Macht und Herrschaft*. In: SCHULTZ, Helga – WEGENER Hans-Jürgen (ed): *Die DDR im Rückblick: Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, Kultur*. Berlin, CH. Links 2007, 28-48 zde s. 33-35.

²⁶⁶ HEJDÁNEK, Ladislav: *Téma 3. Fóra Charty 77*. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 4 (1988), s. 7-9.

²⁶⁷ HEJDÁNEK, Ladislav: *Dopis č. 29 z 27. 4. 1978*. In: *Libri prohibiti*, HEJDÁNEK Ladislav: *Dopisy přáteli II.*, Praha 1978, s. 302.

²⁶⁸ HEJDÁNEK, Ladislav: *Dopis č. 22 z 5. 1. 1978*. In: *Tamtéž*, s. 213.

lidé nespali a o režimu věděli to samé, co disent, jen zvolili jinou strategii.²⁶⁹ Problém však spočívá v tom, že tímto způsobem vlastně podporovali ono „perpetum silentium“, o kterém píše Josef Vohryzek, neboť „(...) tichý nesouhlas je sloup, o který se totalitní moc opírá“.²⁷⁰

U příležitosti osmiletého bilancování činnosti Charty 77 věnovali její mluvčí značnou pozornost zakotvení této iniciativy ve společnosti. „Mnohé občany na Chartě 77 zaráží a často i odrazuje nepoměr mezi oběťmi, které musí její signatáři přinášet, a malým efektem jejich počínání,“ najdeme v dokumentu Charty z 6. ledna 1985.²⁷¹ Řada dokumentů Charty 77 jednoznačně dokládá, že si tato občanská iniciativa uvědomovala potřebu orientace na taková témata (ekologie, situace důchodců, problémy mládeže, bytová politika, konzum a spotřeba), která by mohla mít rezonanci u společnosti. Otázkou ovšem zůstává, do jaké míry se samotné dokumenty k lidem dostaly, a zda jim byly srozumitelné. Ostatně míra informovanosti o činnosti Charty 77 se ukázala jako klíčový problém v rámci ankety z jara 1987, mající za cíl zjistit názory na Chartu 77 v nezávislém prostředí. 70% dotázaných se přitom domnívalo, že činnost Charty 77 má sice omezený dosah, nicméně lidé o ni jsou přeci jen částečně informováni. 20% účastníků ankety bylo naopak přesvědčeno, že o Chartě 77 se mezi běžnou populací v podstatě nic neví.²⁷²

Rovněž představitelé východoněmeckého disentu se pokusili získat alespoň základní informace o stavu veřejného mínění v NDR. Po celý rok 1989 se Bärbel Bohley, Katja Havemann, Irena Kukutz, Reinhard Weißhuhn aj. náhodně dotazovali lidí na jejich názor o společenské situaci v NDR. Výsledkem byl samizdatový sešit *Urkunde. Vierzig Jahre DDR*, který byl záhy vydán i v NSR.²⁷³ Podle B. Bohley to byl výkřik: „Již se nevyplatí mlčet. Žádný kompromis kvůli pasu nebo vlastnímu klidu, kvůli povolání ani kvůli vlastním dětem se již mlčet nevyplácí, neboť od dělníků po lékaře se necítí v této společnosti nikdo dobře.“²⁷⁴ Osmnáctiletý Matthias z Halle charakterizoval svůj postoj k NDR jako „Antihaltung“, jehož základní princip zní: „Nejlépe je nedělat nic“. Problém však dle něho spočíval v tom, že i při tomto nicnedělání je nutné neustále myslet na to, jak se člověk chová, aby bylo možné předejít případným komplikacím, plynoucím z otevřeného střetu s režimem.²⁷⁵

---

²⁶⁹ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Petrem Pithartem z 5. 3. 2004, vedl Milan Otáhal.

²⁷⁰ VOHRYZEK, Josef: Úvaha uvnitř dobře zazaťkované lahve. In: PREČAN, Vilém (ed.): *Charta 77: 1977-1989*, c. d., s. 64-72 zde s. 67.

²⁷¹ BILANCE osmileté činnosti Charty 77 (6. 1. 1985). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 2, c. d., s. 681-689 zde s. 683.

²⁷² Názory na Chartu v nezávislém prostředí. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 2 (1988), s. 10-14 zde s. 12.

²⁷³ BOHLEY, Bärbel (ed.): ... und die Bürger melden sich zu Wort : *40 Jahre DDR*. Frankfurt am Main, Büchergilde Gutenberg 1989, 195 s.

²⁷⁴ MDA-Berlin, PER Ein 02 – *Urkunde. Vierzig Jahre DDR*, list 4.

²⁷⁵ Tamtéž, list 18.

Zaobíráme-li se problematikou reflexe společnosti ze strany představitelů disentu, pak je zapotřebí činit rozdíl mezi bezprostředním okolím – sousedé, spolupracovníci v práci – a většinovou společností. V každodenním životě se jedinec dostává do kontaktu s omezeným okruhem lidí, který je u každého dosti odlišný a v průběhu času proměnlivý. Rozmanité zážitky z bezprostředního setkávání jsou následně generalizovány na celou společnost, tak jako již nabytá představa o společnosti je konfrontována s konkrétními životními situacemi a následně modifikována.

Typické pro jednotlivé vzpomínky je prolínání pozitivních i negativních zkušeností, které člověk učinil v místě svého bydliště či v práci. Mnozí uvádějí, že ostentativní přítomnost Státní bezpečnosti a uniformovaných složek Veřejné bezpečnosti sice mnohé odradila od přímého kontaktu, nicméně byla lidmi často kritizována a zesměšňována. Eva Kantůrková vzpomíná, jak byla v době svého „mluvčování“ v roce 1985 hlídána na své chalupě hned třemi vozy, což působilo natolik bizarním dojmem, že se na to jezdili lidé dívat z širokého okolí.²⁷⁶ Sledování Václava Havla se stalo v Trutnově, kam jezdil z Hrádečku nakupovat, „obecně známou regionální kuriozitou“, kterou lidé považovali za směšnou a nedůstojnou.²⁷⁷ Perlustrace a vyhrožování každému, kdo by mu chtěl pomoci, byly v horském prostředí považovány jako narušování zažitých zvyklostí, podle kterých je vzájemná pomoc nepsanou povinností.

Zdeněk Mlynář uvedl v již citované práci, že sousedé v domě mu i přes opakované zásahy StB, ke kterým povětšinou docházelo v časných ranních hodinách, projevovali spíše sympatie, než aby jej činili odpovědným za rušení nočního klidu.²⁷⁸ Anna Šabatová si vybavila hned několik případů, během kterých jim sousedé dali najevo své sympatie. „Jen jedni nás doslova nesnášeli z třídních důvodů. Pocházeli z Kladna a pán se ke mně raději otočil zády, když jsme spolu jeli ve výtahu,“ vzpomíná A. Šabatová.²⁷⁹ Sousedé tak byli spíše neutrální, a to i přesto, že k Uhlům chodili lidé i pozdě v noci a četné zásahy bezpečnosti brzy ráno nemohl člověk nezaznamenat. Ostatně i Ulrike Poppe vzpomíná, jak se východoněmecká Státní bezpečnost neúspěšně snažila zneužít sousedy k pokutování její rodiny za rušení nočního klidu. U manželů Poppe docházelo totiž k pravidelným setkáváním i několika desítek lidí, a jak vyplývá ze záznamů tajných spolupracovníků, kteří se schůzek zúčastnili, končily tyto akce často i několik hodin po půlnoci.²⁸⁰

---

²⁷⁶ KANTŮRKOVÁ, Eva: Záznamy paměti, c. d., s. 133.

²⁷⁷ HAVEL, Václav: 1. Zpráva o mém domácím vězení (6. 1. 1979). In: HAVEL, Václav: O lidskou identitu, c. d., s. 303-309 zde s. 307.

²⁷⁸ TIGRID, Pavel (ed.): Vývoj Charty, c. d., s. 72.

²⁷⁹ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 6. 8. 2007, Praha.

²⁸⁰ Rozhovor autora s Ulrike Poppe z 22. 1. 2006, Berlín.

Podle Petra Uhla se dělila československá společnost ve své reflexi disentu na dvě poloviny. Ta první jej považovala za „neškodné blázny“, ta druhá pak za „blázny škodlivé“, neboť svým „otevřeným vzdorováním režimu“ tahají takřkajíc tygra za ocas a zbytečně provokují režim k represivním akcím. I on však uvedl, že se v domě mohl spolehnout na jednu sousedku, ke které v případě domovní prohlídky šlo uschovat tzv. protistátní písemnosti. On sám však příliš o vztahu k většinové společnosti nepřemýšlel, reflektoval však, že zejména v 80. letech narůstala kritika mezi mladými, kteří chtěli cestovat a byli nespokojeni s všudypřítomnými omezeními v oblasti kultury. Před rokem 1979 pracoval v pražských mrazárnách a živě diskutoval s partou řezníků. Z rozhovorů pochopil, že lidé opravdu příliš neví, o co Chartě 77 vlastně jde, k čemuž přispěla dezinformační kampaň dobových masmédií.²⁸¹

Rovněž Ladislav Hejdánek upozornil na rozporuplné zkušenosti, které udělal během svého setkávání se s většinovou společností. Podle jeho soudu představoval podpis Charty 77 jistý mezník. Rozdíl se projevil zejména v projevech solidarity. Zatímco v době procesů počátku 70. let, kterých se sám stal obětí a strávil devět měsíců ve vazbě, neváhali mnozí poskytnout Hejdánkům finanční pomoc, měl podpis Charty 77 za následek zpřetrhání řady dřívějších vazeb. „Většině občanů to bylo nepříjemné, ta Charta,“ uvedl Hejdánek, jenž se ale současně domníval, že přibližně polovina obyvatel byla skrze domácí protichartovní propagandu, ale především pak prostřednictvím Svobodné Evropy či Hlasu Ameriky, o Chartě 77 přesto informována.²⁸² Sousedé se podle jeho vzpomínek k němu chovali velmi slušně a dávali během domovních prohlídek najevo své sympatie. „A tohle můžou?“, ptali se inženýři z podniku, ze kterého byl Hejdánek před očima mnohých zaměstnanců vyvečen 6. ledna 1978 pracovníky Státní bezpečnosti, jež jej drželi za rukávy montérek a smýkali jím v roztávající sněhové břečce.²⁸³ „Lidem nebylo zkrátka zatěžko se o tom (o Chartě 77) bavit, ale bylo jim těžko se se mnou potkat,“ konstatuje L. Hejdánek.²⁸⁴

Miloš Rejchrt nezaznamenal nějaké antipatie v bezprostředním okolí, byť ustavičná přítomnost bezpečnostních orgánů vadila „stavebníkům poloilegálům“, tedy sousedovi, jenž byl zvyklý nosit si z práce kanistry z naftou, protože topil naftovými kamny. „Jinak si ale sousedé dávali pozor, aby nebyli nařčeni, že s námi přímo solidarizují,“ vzpomíná Miloš Rejchrt, který se podobně jako Jan Šimsa či Marie Rút Křížková necítil být díky církevnímu společenství v izolaci.²⁸⁵ „Nikdy jsem se nenechal zahrnat do myšlenkové nebo osobní izolace,“ řekl Václav Malý, pro kterého patří k nejsmutnějším

---

²⁸¹ Rozhovor autora s Petrem Uhlem ze 7. 8. 2007, Praha.

²⁸² Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem z 28. 8. 2007, Písek.

²⁸³ KOHOUT, Pavel: Útok na Ladislava Hejdánka, mluvčího Charty 77: otevřený dopis ministru vnitra ČSSR PhDr. Jaromíru Obzinovi (9. 1. 1978). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 1, č. 1 (1978), s. 2.

²⁸⁴ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem z 28. 8. 2007, Písek.

²⁸⁵ Rozhovor autora s Milošem Rejchrtem z 12. 2. 2008, Praha.

okamžikům jeho života zážitky, když se mu na ulici snažili vyhnout kněží, kteří na rozdíl od něho neztratili státní souhlas, tím, že přecházeli na druhou stranu chodníku.²⁸⁶ Přestože jej kolegové v práci brali dle jeho slov s respektem, a on sám se neseťkal s přímými projevy nepřátelství, přispěly pravidelné kontroly Státní bezpečnosti na pracovišti k zvýšení nervozity podnikového vedení, které se cítilo být pod nechtěným drobnohledem.

Mnozí vzpomínají na značné rozpaky svých kolegů, kteří byli náhodně konfrontováni s možnými dopady opozičního postoje. Dana Němcová k tomu v jednom z rozhovorů uvedla: „Zametala jsem chodník a proti mně šla parta mých kamarádů, různých psychologů, psychiatrů z psychiatrické kliniky, kde měli seminář. A teď tou měrou, jak mě znali, tak někteří se rozzářili a byli šťastní, že mě vidí, být s tím koštětem, jiní jako upadali do rozpaků a někteří trošku až do hrůzy (...).“²⁸⁷ Pro řadu lidí bylo jistě signifikantním znamením doby, když jim kdysi tak známá reportérka, jakou byla Otta Bednářová, podávala najednou kabáty a pláště coby šatnářka ve vinárně Lišky Bystroušky.

Petruška Šustrová hovoří také spíše o sympatiích ze strany svých sousedů, a to i přesto, že se jí snažily bezpečnostní orgány znejistit tím, že ji informovaly o údajném udání některého ze sousedů, podle kterého měla zanedbávat péči o své děti. Nepříjemný tón ředitelky mateřské školky při rozhovoru, během kterého jí oznámila, že její dítě již nemůže dále navštěvovat toto zařízení, si P. Šustrová vysvětluje tím, že se dotyčná nejspíše cítila být bezpečnostními orgány nucena činit rozhodnutí, které se jí sice přičilo, nebyla však schopna se proti němu ohradit.²⁸⁸ Zde se ukazuje, že ono „nastavení zrcadla poměrům“²⁸⁹ bylo mnohým lidem velmi nepříjemné a do jisté míry vinili představitele disentu, že je svým vyhraněným postojem dostali do podobných situací. Řada lidí nemohla signatářům delší čas odpustit, že je svojí signací dostali před volbu a možnost se ušpinit, jak se domnívá Jiřina Šiklová.²⁹⁰ Charta 77 tak skutečně lidem značně „zkomplikovala morální účetnictví“.²⁹¹

Většina představitelů disentu si tak uvědomovala, že jejich postoj je svým způsobem výlučný. Reflekovali i skutečnost, že jejich „jiný životní styl“²⁹² – zájem o literaturu, nezávislou hudbu a často nemateriální zaměření – nebyl pro každého. Z tohoto důvodů je ani nepřekvapila zdrženlivá reakce ze strany společnosti. „Já jsem nechtěla vypadat jako divná, nechtěla jsem být úplně vyloučená,“

---

²⁸⁶ ÚSD, COH, Sbíрка rozhovorů, Rozhovor s Václavem Malým z 13. 4. 2004, vedl David Weber.

²⁸⁷ ÚSD, COH, Sbíрка lidé Charty 77, Rozhovor s Danou Němcovou.

²⁸⁸ Rozhovor autora s Petruškou Šustrovou z 11. 2. 2008, Praha.

²⁸⁹ HAVEL, Václav: O smyslu Charty 77 (červenec 1986). In: HAVEL, Václav: Do různých stran, c. d. s. 99-115 zde s. 107.

²⁹⁰ CÍSAŘOVSKÁ, Blanka: Charta 77 očima současníků, c. d., s. 157.

²⁹¹ PITHART, Petr: Nečekání na Godota. In: PITHART, Petr: Dějiny a politika, c. d., s. 305-325 zde s. 324.

²⁹² JESSE, Eckhard (Hrsg.): Eine Revolution und ihre Folgen, c. d., s. 214.

okomentovala Anna Šabatová svoji zdrženlivost v oslovování jiných lidí, aby je získala na stranu disentu.²⁹³ Dle svých slov si uvědomila, že někdo, kdo je ochoten jít kvůli názoru do vězení, není ve společnosti nazírán jako zcela normální. Ludwig Mehlhorn se v roce 2001 vyslovil k společenskému zakotvení polské opozice: „U nás byla společnost mnohem více přizpůsobená. (...) I dobře smýšlející lidé tak reagovali na opozici spíše zdrženlivě a úzkostlivě.“²⁹⁴ Také Wolfgang Templin upozornil na „společenskou izolaci“, se kterou se představitelé východoněmeckého disentu museli vyrovnávat až do zlomových událostí podzimu 1989.²⁹⁵ „Neexistuje ani odborový ani opravdu vážně zamýšlený politický tlak ze strany obyvatelstva vůči „svému“ státu,“ soudil R. Weißhuhn, podle kterého byl vliv opozičních skupin velmi malý.²⁹⁶ Tím se ostatně neliší od názoru Otty Bednářové či Ladislava Hejdánka a řady jiných představitelů československého disentu. Pro obě společnosti pak do jisté míry platí shrnutí historika Stefana Wolleho: „Většina společnosti sotva sledovala jejich [opozice] aktivity, a dozvěděla se o nich jen díky velmi zdrženlivému a distancujícímu se zpravodajství západních médií.“²⁹⁷ Československý disent měl však velkou oporu v československém exilu, a jak dokazuje nově provedený výzkum,²⁹⁸ byli lidé o Chartě 77 informováni především z rozhlasových stanic vysílajících z demokratické části světa.

Vrátíme-li se kvztahu mezi společenským odmítáním a opozičním postojem lze upozornit na několik základních faktorů, které od sebe oddělují společenské odmítání a opozici. „Podstupovat riziko, to byl předpoklad toho, aby se člověk mohl nějakým výraznějším způsobem angažovat,“ domnívá se Rudolf Battěk, jehož opoziční postoj k režimu vykazuje podivuhodnou konzistenci.²⁹⁹ Stupeň míry rizika u jednotlivce se dosti liší a Ludvík Vaculík měl bezesporu pravdu, když napsal: „Většina lidí dobře cítí své meze a nejde v jednání nad to, co je schopna unést pak v následcích.“³⁰⁰ Je přirozené, že lidé, mající takřkajíc „rodinu v hlavě“³⁰¹ byli mnohdy opatrnější ve volbě prostředků v boji s režimem, byť příklady rodin Uhlů, Němců, Bendů či Poppů ukazují, že to není obecně platné

---

²⁹³ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 6. 8. 2008, Praha.

²⁹⁴ „Das freie Wort war die schärfste Waffe der Opposition“ Rundtischgespräch am 3. April 2001 in den Räumen des Matthias-Domaschk-Archivs in Berlin. In: KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom (ed.): Freiheit und Öffentlichkeit. c. d., s. 118.

²⁹⁵ JESSE, Eckhard (Hrsg.): Eine Revolution und ihre Folgen, c. d., s. 116.

²⁹⁶ WEIßHUHN, Reinhard: Die Gesellschaft als Ziel oder bevor sie demokratisiert werden kann, muß eine Gesellschaft vorhanden sein. In: KOWALCZUK, Ilko Sascha: Freiheit und Öffentlichkeit, c.d., s.177-179 zde s. 178.

²⁹⁷ WOLLE, Stefan: Die heile Welt der Diktatur: *Alltag und Herrschaft in der DDR 1971-1989*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1999, s. 265.

²⁹⁸ Jde o projekt Centra orální historie (COH), v jehož rámci byly vedeny rozhovory s představiteli inteligence a dělnictva. Řada narátorů přitom zmínila, že poslouchala Svobodnou Evropu či Hlas Ameriky.

²⁹⁹ Rozhovor autora s Rudolfem Battěkem z 3. 5. 2007, Praha.

³⁰⁰ VACULÍK, Ludvík: Poznámky o statečnosti. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 1979, č. 2 (1979) s. 15-16, zde s. 15.

³⁰¹ Termín „Familie im Kopf“ použil Ralf Hirsch, aby tím ukázal, že rodiny s dětmi to měly obtížnější. On, jakoužto představitel mladé opoziční generace si zkrátka mohl dovolit být radikálnější. Srv.: Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24. 1. 2006, Berlín.

pravidlo. Téměř každý z představitelů disentu se dostal do situace, kdy zvažoval „co ještě může, a co už ne“.³⁰² Někteří vnímali své zatčení dokonce jako vlastní selhání, když údajně „nedokázali odhadnout poměry“.³⁰³

Od běžné kritiky poměrů se však představitelé disentu lišili tím, že byli ochotni nést riziko vězení a všelijakých forem represe. Překonali strach a odmítli být „hodní“, parafrázujeme-li vyjádření Vladimíra Peterky, který tímto termínem vysvětluje svoji neangažovanost.³⁰⁴ Přestože se represivní praktiky oproti 50. letům výrazně změnilly, a vyjádření paní Vilmy Novotné o tom, že „tenkrát [v 70. a 80. letech] snad ani žádná opozice nemohla být, to by vás hned zastřelili,“³⁰⁵ je typickým projevem zpětné racionalizace vlastního životního postoje, dokázaly bezpečnostní složky stále velmi dobře kombinovat existenciální vydírání s otevřenými projevy brachiálního násilí. Strach před postihem se tak objevuje často jako odpověď, proč se jedinec nezapojil do protirežimních aktivit. Marie Vachková uvedla, že ji sice lákalo pomyšlení aktivně se podílet na činnosti nějakého opozičního seskupení, „ale já jsem byla taková, prostě tatínek byl těžce nemocný, sestra na studiích, já jsem chtěla dělat to, co jsem vystudovala, (...), ale asi jsem nebyla dostatečně odvážná“.³⁰⁶ Dělníci a zástupci inteligence, kteří byli osloveni v jednom z nových výzkumů, mluví v souvislosti s reflexí československého disentu často o smíšeném pocitu obdivu a strachu, který v mnohém potvrzuje soudy Ladislava Hejdánka či Anny Šabatové o postoji společnosti k jejich aktivitám. Karel Kozák kupříkladu opověděl na dotaz, co slyšel o disentu před rokem 1989 a jak jej vnímal následovně: „Jako takové lidi trochu podivné, kteří jsou ochotni nechat si rozbít hubu za nějaké tvrzení. (...) Tady ten domácí disent jsme obdivovali, (...) ale s rozpaky.“³⁰⁷

Společnost se o disentu nedozvíдалa pouze skrze západní rozhlas, ale svoji nezastupitelnou roli sehrály propagandistické vlny v domácích médiích. Byla-li to v případě československého disentu zejména kampaň proti Chartě 77, jednalo se v NDR v první řadě o pomlouvačnou kampaň proti faráři Oskaru Brüsewitzovi a písničkáři Wolfu Biermannovi.³⁰⁸ Krátce po zveřejnění Charty 77 se v Rudém právu objevil proslulý článek Ztroskotanci a samozvanci a v jednotlivých podnicích byly organizovány

---

³⁰² Rozhovor autora s Kamilou Bendovou z 24. 4. 2008, Praha.

³⁰³ Rozhovor autora s Jánem Čarnogurským z 13. 6. 2008, Bratislava.

³⁰⁴ ÚSD, COH, Sbíрка rozhovorů, Dělníci a inteligence, Rozhovor s Vladimírem Peterkou z 15. 10. 2007, vedla Jitka Svobodová.

³⁰⁵ ÚSD, COH, Sbíрка rozhovorů, Dělníci a inteligence, Rozhovor s Vilmou Novotnou z 5. 8. 2007, vedl Pavel Mücke.

³⁰⁶ ÚSD, COH, Sbíрка rozhovorů, Dělníci a inteligence, Rozhovor s Marií Vachkovou ze 17. 11. 2007, vedl Miroslav Vaněk.

³⁰⁷ ÚSD, COH, Sbíрка rozhovorů, Dělníci a inteligence, Rozhovor s Karlem Kozákem z 22. 8. 2008, vedla Patricie Kubáčková.

³⁰⁸ VILÍMEK, Tomáš: „Protestuji proti církevní politice NDR!“. Oskar Brüsewitz, In: BLAŽEK, Petr – EICHLER, Patrik – JAKUB, Jareš a kol.: Jan Palach '69. Togga – FF UK – ÚSTR, Praha 2009, s 128-137.

podpisové akce proti této občanské iniciativě. Již na stránkách samizdatu se dočteme o tom, že mnozí pracovníci, často z dělnického prostředí, odmítli odsouzení Charty 77 podepsat, a často přitom argumentovali, že se nemohou vyjádřit k něčemu, co nebylo oficiálně zveřejněno. „O činnosti Charty jsem informován nebyl. Jedině z toho, co se psalo v novinách, že bylo nějaké shromáždění proti Chartě, to si člověk přečetl a uvědomoval si, že v té Chartě bylo něco, s čím bych souhlasil,“ vzpomíná Miloš Beneš na smutně proslulé odsouzení Charty 77 uměleckou elitou celé země v Národním divadle 28. ledna 1977.³⁰⁹

Režim však záhy pochopil svoji chybu a v následujícím období se snažil, a jak naznačují výsledky provedených rozhovorů s představiteli inteligence a dělnictva celkem zdařile, zatlačit Chartu 77 do zapomnění. Úspěšně se také šířily všelijaké pomluvy o vybraných představitelích disentu (Václav Havel, Pavel Kohout), které mnohým usnadnily jejich útěk do soukromí a utvrdily je, že se nevyplatí společensky se angažovat. Jedinec se tak mohl snáze řídit pokřiveným heslem: „Mistr Jan Hus si mohl dovolit umřít za pravdu, protože neživil rodinu.“³¹⁰ Milan Šimečka to ve své jedinečné práci o principech reálně existujícího socialismu vystihl pregnantně: „Ústup z přesvědčení, který je motivován rodičovskou láskou, se v československé společnosti pokládá za čestný ústup. Spíše naopak - s nepochopením se setkává postoj, který vystavuje vlastní děti nepřizní státu.“³¹¹

Na druhé straně se ukazuje, že si společnost opravdu postupem času na Chartu 77 zvykla. Mnozí si vážili jejich postoje, drželi jim takřikajíc palce, nechtěli však riskovat žádné problémy. „To je to, to je na tom to nejhorší, lidi to nezajímalo. Ty chartisti to také vědí, že to většinu lidí nezajímalo, (...) a když se dneska řekne chartista, tak spíš má většina lidí husí kůži, některý proto, že se prostě omílá, že to byli jediný hrdinové a jiní protože jsou výrazem jejich vlastní malosti a zbabělosti,“ shrnul Zoran Nerandžič.³¹² Řada lidí věděla o disentu opravdu naprosté minimum, což lze přičítat zejména plnému vytížení vlastními životními starostmi. S rostoucími těžkostmi v oblasti zásobování, ekologie i mezilidských vztahů a v neposlední řadě i v důsledku měnící se mezinárodní situace (Gorbačov, reformy v Polsku a Maďarsku) se kritický potenciál ve společnosti velmi zintenzívnil a rozmanité formy společenského odmítání se stále častěji měnily v opoziční projevy. Otevřený opoziční postoj byl však i přesto až do zhroucení komunistického režimu omezen v obou zemích na poměrně malý okruh lidí.

---

³⁰⁹ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů dělníci a inteligence, Rozhovor s Milošem Benešem z 23. 10. 2007, vedla Lucie Segřová.

³¹⁰ BROD, Toman – VANČURA, Jiří: Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. Brno, Doplněk 1999, 159 s. zde s. 47.

³¹¹ ŠIMEČKA, Milan: Obnovení pořádku: *příspěvek k typologii reálného socialismu*. Köln, Index 1979, 209 s. zde s. 135.

³¹² ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů dělníci a inteligence, Rozhovor se Zoranem Nerandžičem ze 17. 1. 2008, vedla Hana Pelikánová.

Bylo-li věnováno poměrně mnoho prostoru vztahu společnosti a opozice, pak to bylo především z toho důvodu, že se autorovi této práce jeví pochopení vztahu všudypřítomného společenského odmítání a opozičního postoje jako jeden z klíčových předpokladů prováděné komparace. Z tohoto důvodu je v následující kapitole kladen značný důraz na srovnání jednotlivých faktorů cesty do disentu. Jedinec se totiž nerodil jako opozičník či disident, jimi se teprve stával, a naším úkolem je pozastavit se nad tím, jak k tomu došlo. Slovy jednoho z vedoucích představitelů lipské opozice, Christiana Dietricha: „Teprve tehdy, když se nám podaří zohlednit životní světy jednotlivých aktérů, podaří se nám rekonstruovat život v NDR.“³¹³ Nutno dodat, že to plně platí i pro Československo. Typologie, která nezohlední individuální charakter každého protirežimního jednání, bude ochuzena o velmi důležitou dimenzi. Bez typologie a povědomí o jejím úskalí, má zase každý pokus o komparaci jen malou šanci na úspěch.

---

³¹³ DIETRICH, Christian: Fallstudie Leipzig 1987-1989: die politisch-alternativen Gruppen in Leipzig vor der Revolution. In: Materialien der Enquete-Kommission: *"Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 558-666 zde s. 570.

III. Předpoklady protirežimního jednání v ČSSR a NDR- opoziční cesta

Rudolf Battěk výstižně upozornil ve své úvaze z roku 1979 o problematice opozice v totalitním státě, že kritický postoj vůči vládnoucím existuje v každém systému a jeho příčinou nemusí být ani tak zásadní nesouhlas se systémem jako takovým, jako spíše názorové rozdíly či výhrady ke konkrétním politickým představitelům. Na dramatickosti však tento kritický postoj nabývá až ve státě totalitním, ve kterém se „z prosté opozice stává disidentství“.³¹⁴ Ukazuje se, že konflikt s režimem měl opravdu řadu příčin a slovy Rolanda Jahna, tohoto významného představitele Jenského nezávislého mírového hnutí, který byl v červnu 1983 násilně vyhoštěn do západního Německa, „ (...) vtahoval i ten nejmenší protest člověka neustále do dalších a dalších konfliktů“.³¹⁵

Co však vedlo jednotlivé představitele československé a východoněmecké opozice ke střetu s režimem? Dosavadní výzkum jednoznačně ukazuje, že klíčovost cesty do opozice stojí v přímé úměře s bohatostí života jejího představitele. Uvědomění si multikauzální podstaty lidského života, ve kterém představuje cesta do opozice jen jeden, byť pro mnohé velmi důležitý či dokonce rozhodující úsek, je základním předpokladem pro pochopení rozmanitosti jednotlivých příčin střetu s režimem. „Krok k politické práci ve skupinách (opozičních) se neodehrával přímo, nýbrž šel oklikami přes negativní politické zkušenosti, zážitky z četby a ze setkávání s lidmi, kteří byli pohnuti stejnými problémy,“ shrnuje W. Elvers.³¹⁶ Přestože je možné hovořit o určitých základních předpokladech

---

³¹⁴ BATTĚK, Rudolf: Duchovní hodnoty, nezávislá aktivita a politika. In: Havel Václav: O svobodě a moci, c. d., s. 93.

³¹⁵ Protokoll der 67. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: *"Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 143.

³¹⁶ FINDEIS, Hagen – POLLACK, Detlef: Die Entzauberung des Politischen, c. d., s. 223.

střetu s režimem, je nutné při popisu oné „klasické disidentské cesty“³¹⁷ neustále zohledňovat jejich individuálnost a vzájemnou provázanost.

III. 1. Vliv rodinného prostředí

Rodina a výchova mají bezesporu mimořádný význam na utváření osobnosti člověka. Není proto nikterak překvapující, že v řadě životopisných projektů, které byly po roce 1989 provedeny s představiteli opozice v ČSSR a NDR, najdeme zmínky o významu rodiny na utváření kritického postoje k společenským poměrům. Rodiči nabízené knihy, ale především jimi ukazované vzory chování a řešení konfliktních situací, hrály klíčovou roli a v jistém slova smyslu mohly mít predestinující funkci pro budoucí protirežimní jednání. Postoj otce jedné z pozdější mluvčí Charty 77, Dany Němcové, který ve funkci školního inspektora odmítl stranický příkaz zbavit se věřících učitelů ze škol, je klasickou ukázkou životního postoje rodiče, který bezesporu zanechá pozitivní stopy na svém dítěti. Ačkoliv měl její otec k náboženství rezervovaný postoj, udělal s věřícími lidmi velmi dobrou zkušenost v době, kdy byl pověřen stranickým vedením vybudovat v severočeském pohraničí školství.³¹⁸ „Můj otec byl bytostný liberál, věřící typicky českým způsobem, že něco musí být, ale s církví nechci mít nic společného. (...) Moje matka byla velmi radikální a ochotná se s komunisty pohádat. Nosila například klobouk a nesnesla, aby ji někdo tykal nebo ji říkal soudružko,“ vzpomíná D. Němcová.³¹⁹ Podobným způsobem působil i otčím Luboše Dobrovského, důstojník československé

---

³¹⁷ REJCHRT, Miloš: O něco svobodnější: *rozhovory*. Praha, Kalich 2002, s. 100.

³¹⁸ BÁRTA, Jan: Dana Němcová, c. d., s. 23.

³¹⁹ Rozhovor autora s Danou Němcovou z 24. 1. 2008, Praha.

armády, jenž odmítl nabídku Bedřicha Reicina podílet se na komunistické reorganizaci armády a smířil se raději se ztrátou svého postavení.³²⁰

Petr Uhl byl do jisté míry ochráněn před obecně praktikovanou dvojitou morálkou. Přestože i on si byl velmi dobře vědom, že ne všechny své názory může říci otevřeně na veřejnosti, ovlivnila jej velmi výrazně jedna událost z raného dětství. Když se jednou konal ve škole den otevřených dveří, kterého se za rodinu zúčastnil jeho otec, tak se P. Uhl zapojil do připraveného diskusního tématu, uvedeného sloganem „Jsem hrdý na to, že jsem Čech“. Když se posléze vracel se svým otcem domů, řekl mu: „Tati, to jsem jí to (učitelce) ale pěkně řekl, že?“ a měl tím dle svých slov na mysli: „To jsem jí ale pěkně obelhal, nemám pravdu?“ Místo očekávané pochvaly však následovalo otcovo rozhořčení a následující okomentování synova výroku: „Pakliže jsi to tak necítil, co jsi říkal, tak jsi mohl také mlčet.“³²¹ Výchova v antinacionalistickém a demokratickém duchu pozitivně ovlivnila, spolu s řadou cest po celé Evropě, jež podnikl se svým otcem během 60. let, ideový horizont Petra Uhla. „Takže ty výhrady k tomu režimu novému byly na té úrovni, jak ustupoval od těch původních slibů, že také živnostníci a drobní lidé budou moci normálně tady žít, a jak potom přicházely ty státní teroristické akty,“ zhodnotil Petr Uhl modifikující se postoj svých rodičů vůči režimu.³²²

Obecně lze poukázat zejména na dvě rodinná prostředí, zprostředkující svým dětem kritický postoj k režimu. Tím prvním byly rodiny, ve kterých hrál důležitou roli křesťanský pohled na svět, stojící ve zřetelném rozporu s marxistickou ideologií. Výchova v katolickém či evangelickém duchu měla v obou srovnávaných státech často za následek rozličné formy represe, které však ve valné většině případů postižené spíše posílily v jejich odporu vůči režimu. S ohledem na specifické postavení evangelické církve v NDR, není nikterak udivující, že v řadě biografii východoněmeckých představitelů opozice se objevuje farářské prostředí. „Byly zde určité hodnoty, normy, principy a zodpovědnost k nim,“³²³ konstatuje evangelický farář Martin Gutzeit, kterého výrazným způsobem ovlivnilo domácí prostředí fary neustále otevřené všem potřebným. Měl tak možnost vyslechnout řadu příběhů, ve kterých se zrcadlily nejpalčivější problémy z každodenního života. Vyjádření o tom, že by se dotyční raději oběsili, než aby vstoupili do LPG (JZD), nemohly neovlivnit jeho další život, který označil jako „konstelaci neustálého konfliktu s režimem“.³²⁴ Václav Malý hovoří v této souvislosti o „distanci díky víře“,³²⁵ který vedl i k odmítnutí zapojení se do masových organizací. Evangelický farář Miloš Rejchrt si vzpomíná na poučení svých rodičů, kteří jej připravovali na možné pronásledování ze strany režimu.

---

³²⁰ Rozhovor autora s Lubošem Dobrovským z 28. 6. 2007, Praha.

³²¹ Rozhovor autora s Petrem Uhlem z 30. 7. 2007, Praha.

³²² COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Petrem Uhlem z 24. 2. 2003, vedl David Weber.

³²³ KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom: Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 371.

³²⁴ LAND, Reiner: Fremde Welten, c. d., s. 133.

³²⁵ ÚSD, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Václavem Malým z 25. 2. 2004, vedl David Weber.

„Budiž věrný až do smrti a obdržíš korunu života,“ zaznělo doma opakovaně.³²⁶ Evangelický duchovní Jan Šimsa poukázal na „hluboký pocit odpovědnosti“, který mu byl dán rodinným prostředím. Oba jeho rodiče byli totiž aktivní v protinacistickém odboji a jeho otec za to zaplatil životem. Od klukovských let tak byl zasvěcován do konspirativních metod a spolu se svým bratrem si odnesl především jedno poučení: „Nikdy nemáme podepisovat nic, co je vnučeno nebo co není pravda.“³²⁷

Výchova založená na křesťanství vedla u dotyčných nejen k pocitu mravní síly a vnitřní svobody, ale podněcovala rovněž k sociální otevřenosti a potřebě zasadit se za spravedlnost a rovnost lidí. „Můj základní sociální postoj byl formován křesťanstvím,“ uvedl farář Christoph Wonneberger, který jako syn faráře nemohl studovat a vyučil se nejprve strojním zámečnickem, aby posléze v roce 1965 zahájil studium teologie v Rostocku.³²⁸ Marianne Birthler, která se od 70. let aktivně zapojila do činnosti evangelické církve ve východním Berlíně, vystoupila z FDJ, neboť bytostně cítila neslučitelnost stanov této mládežnické organizace se svým působením v rámci církevní mládežnické obce (Junge Gemeinde). „Věřím, že všem lidem byla od Boha dána stejná práva na svobody. Slibuji vystoupit proti každému útoku na tuto svobodu tam, kde mohu,“ uvedla M. Birthler.³²⁹

Pro Václava Vaška měla výchova v ekumenickém duchu fundamentální význam pro jeho životní směřování. Podobně jako i mnozí představitelé východoněmeckého disentu, pocházející z křesťanského prostředí, byl i postoj V. Vaška formován skrze aktivní zapojení do církevního společenství či setkání s osobami, které jej přivedly k aktivnímu praktikování křesťanských zásad. Když se kupříkladu v roce 1943 setkal s prof. Kolakovičem na jednom z církevních seminářů, došlo u něho podle vlastních slov k jisté konverzi od klasického katolicismu k „angažovanému křesťanství“.³³⁰ „On u mne probudil autentické křesťanství, že člověk by se měl chovat jako alter Christus, a že církev je společenství, ke kterému patří každý pokřtěný člověk,“ uvedl Vaško.³³¹

František Mikloško a Ján Čarnogurský pocházejí z rodin, ve kterých byla katolická konfese chápána jako něco zcela přirozeného. Zde se také ukazuje specifikum slovenské společnosti, ve které katolictví a křesťanské poutě měly výrazně důležitější funkci, než tomu bylo v české části Československa. „Můj otec pocházel z velmi chudých poměrů a mohl tak studovat jen díky františkánům. (...) Matka pocházela z rodiny vzdělanců, byla silně nábožensky založená a prožívala svůj život s církví,“ vzpomíná

---

³²⁶ Rozhovor autora s Milošem Rejchrtem z 16. 1. 2008, Praha.

³²⁷ ÚSD, COH, Sbírnka lidí Charty 77, rozhovor s Janem Šimsou.

³²⁸ WONNEBERGER, Christoph: Opposition in Sachsen. In: KUHRT, Eberhard (ed.): Am Ende des realen Sozialismus 3, c. d., s. 238.

³²⁹ KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom: Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 361.

³³⁰ VAŠKO, Václav: Ne vším jsem byl rád: *vlastní životopis*. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 1999, 398 s. zde s. 34.

³³¹ Rozhovor autora s Václavem Vaškem z 6. 5. 2008, Praha.

F. Mikloško, který sehrál klíčovou úlohu při vzniku podpisové akce proti pronásledování představitelů tohoto řádu koncem března 1983. Rozsáhlá akce Státní bezpečnosti proti tomuto řádu, na kterou reagovala Charta 77 vydáním samostatného dokumentu,³³² nebyla ostatně první akcí tohoto druhu, kterou F. Mikloško zažil. Z raného dětství mu zůstala vzpomínka na jistý „pocit neustálého napětí“, který se váže jednak k zážitku násilného odstěhování bezprostředně s jeho domovem sousedící františkánské komunity v roce 1950, ale také k všudypřítomnému rozhořčení ze zatýkání kněží. Mikloško také vzpomíná, že u nich doma v Nitře byla jakási „atmosféra přirozeného společenství“, kdy byly dveře otevřené pro všechny potřebné, ať již to byli řeholníci či Romové.³³³

Také Ján Čarnogurský, který vyrůstal v první polovině 50. let ve slovenské vesničce Malá Franková, vzpomíná, jak chodil pravidelně do kostela a jako jisté „politické školení“ označil zážitek, kdy tuto vesničku obklíčila Bezpečnost se psy, aby zde nevybíravým způsobem hledala skryté maso, jenž mělo být odvedeno v rámci povinných dávek. Rodinné zázemí bylo dle jeho slov antikomunistické a jeho otec byl přítelem faráře z Levoči, kterého lidé se zbraní v ruce hlídali, aby jej nemohla Státní bezpečnost internovat. Podobně okruh jeho přátel, se kterými si v blízkých lesích hráli na „Bílou legii“, byl protirežimně zaměřený, a on sám „považoval za samozřejmost, že je proti režimu“.³³⁴

Velmi výrazně pocítily na vlastní kůži „rodičovský handicap“³³⁵ děti živnostníků, kteří byli díky vyvlastnění a různým formám represe obzvláště kritičtí k novým představitelům moci. Existenci dokonce dvojího stigmatu zmiňuje Christoph Singelstein, který kromě katolické výchovy byl nositelem tzv. označení „S-Selbständige“,³³⁶ znamenající, že pochází z rodiny soukromníků. V podobné situaci se nacházel i pozdější vydavatel undergroundového časopisu *Vokno*, František Stárek, jehož otec byl sedlák a on musel čelit navíc ještě negativním reakcím svého okolí na to, že chodil do kostela.³³⁷ Rovněž Petr Oslzlý, působící dlouhá léta v brněnském Divadle na provázku, konstatuje „hluboký rozpor s režimem“³³⁸ u svého otce, který coby kožešník kladl velký důraz na potřebu nedělat žádné kompromisy s mocí a bojovat s ní prostřednictvím vzdělání. Do tohoto prostředí je možné zařadit i Václava Havla, jemuž režim neustále předhazoval původ „milionářského synka“. On sám pak

---

³³² Dopis prezidentu republiky Gustávu Husákovi o perzekuční akci policie proti příslušníkům řádu františkánů (3. 5. 1983). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 1, c. d., s. 503-505.

³³³ Rozhovor autora s Františkem Mikloškem z 12. 6. 2008, Bratislava.

³³⁴ Rozhovor autora s Jánem Čarnogurským z 13. 6. 2008, Bratislava.

³³⁵ Manželka Jiřího Rumla, Jiřina Hrábková používá tohoto termínu pro označení běžné praxe československého režimu, ve kterém byly děti postiženy za aktivitu svých rodičů. V praxi však často došlo k tomu, že se tím spíše zatvrdily a staly se z nich skuteční nepřátelé režimu. KANTŮRKOVÁ, Eva: *Sešly jsme se v této knize*, c. d., s. 108.

³³⁶ LAND, Reiner: *Fremde Welten*, c. d., s. 250.

³³⁷ ÚSD, *Sbírka rozhovorů*, Rozhovor s Františkem Stárkem z 16. 5. 2003, vedl Milan Otáhal.

³³⁸ ÚSD, *Sbírka rozhovorů*, Rozhovor s Petrem Oslzlým z 20. 2. 2004, vedla Jana Nosková.

v rozhovoru s Karlem Hvizďalou vyzdvihl především význam výchovy v tradici „masarykovského humanismu“,³³⁹ která jej uchránila před jakýmkoli koketováním s ideologií komunismu.

Kritický postoj k režimu vyvolala často i osobní zkušenost s represí proti některému z rodinných příslušníků či širšímu příbuzenstvu, tak jako tomu bylo kupříkladu u Petra Uhla. Teprve na pohřbu svého strýce Karla Čiháka se P. Uhl dozvěděl, že strýc zemřel ve vězení. Důvodem k jeho odsouzení byla přitom pomoc postřelenému muži, který se pokusil utéci na Západ. S kulkou v těle jej strýc schovával týden ve svém domě a přivolal k němu i lékaře, který kulku odstranil. Dotyčný se po svém uzdravení pokusil opět o překročení hranic, byl zadržen a během výslechu uvedl jména jak Uhlova strýce, tak ošetřujícího lékaře. Oba byli odsouzeni k mnohaletému žaláři a P. Uhl v této souvislosti vzpomíná: „Od svého otce jsem věděl, že můj strýc je vlastně hrdina, a sice v tom smyslu, že jen velmi málo lidí je tak statečných, aby v takovémto případě pomohli.“³⁴⁰ Anna Šabatová si byla dobře vědoma, že její prarodiče měli velmi kritický postoj k státnímu zřízení. Jako katolíci a moravští sedláci byli vystaveni již zmíněnému fenoménu dvojí stigmatizace a A. Šabatová si vzpomíná na jejich rozhořčení, když jim režim odebral zahradu, na které si ona sama předtím často hrála. Za krátkou dobu se všichni museli smířit s tím, že si na tomto pozemku nechal stranický funkcionář postavit chatu.³⁴¹

Prastrýc Miloše Rejchrt, Jaroslav Kvasnička, zemřel následkem vážného zranění, které utrpěl ve vězení. Koncem 50. let se totiž pokusil o ilegální překročení hranic do západního Německa, byl však ve východoněmecké podzemní dráze chycen a deportován zpět do Československa. „On byl velmi ostrý antibolševik, navštěvoval s námi [M. Rejchrt a bratr Luděk] výstavy a koncerty a velmi se těšil na den, kdy to praskne. A hoši, to pak potečou potoky krve,“ říkával s oblibou. Otec M. Rejchrt nevyhledával střet s režimem a on sám si velmi dobře uvědomoval, že existují „dva světy“. „Chodil jsem do školy, byl jsem členem Pionýra, ale současně mě imponoval prastrýc Jaroslav,“ vzpomíná M. Rejchrt.³⁴²

Václav Vaško měl od mladí velmi negativní vztah ke komunistickému režimu. Byl informován o moskevských procesech v třicátých letech a měl k dispozici rovněž literaturu, která jej poučila o „bolševických metodách“. Jako představitel protinacistického odboje byl však přijat do diplomatických služeb a poněkud neočekávaně vyslán v létě 1945 do Sovětského svazu. Zde měl kromě jiného na starosti repatriaci Slováků, kteří byli umístěni v internačních zařízeních. Zkušenosti s tamní realitou, deformovanou sociální nerovností a neúctou k člověku, ho podle vlastních slov „naučily vnímat bolest bližního“ a utvrdily v jeho kritických

---

³³⁹ HAVEL, Václav: Dálkový výslech, c. d., s. 11.

³⁴⁰ Rozhovor autora s Petrem Uhlem z 30. 7. 2007, Praha.

³⁴¹ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 6. 8. 2007, Praha.

³⁴² Rozhovor autora s Milošem Rejchrtem z 16. 1. 2008, Praha.

postojích k stalinskému systému.³⁴³ Na jaře 1946 byl zatčen jeho otec. Přestože byl následně propuštěn a obvinění z protistátního spiknutí na Slovensku se ukázalo jako smyšlené, musel se Vaško vrátit z Moskvy, kde byl nucen zanechat svoji těhotnou ženu, jejíž otec se stal obětí stalinských čistek. V roce 1947 se sice ještě krátce do SSSR vrátil, ale po únoru 1948 přestal být jako křesťan spolehlivý a byl v létě 1949 definitivně odvolán do Československa. Se svoji dcerou se spatřil až za dlouhých 21 let, a až do odchodu ze státních služeb v roce 1951 se nacházel v zdrcující „schizofrenní situaci“, neboť nemohl otevřeně projevit svůj kritický postoj, aniž by tím současně neohrozil svoji rodinu v SSSR. Zapojil se do kroužků katolické akce a seznámil se s Ottou Mádrem, který jej ovlivnil především dvojitým způsobem. Zaprvé jej přivedl k přesvědčení o permanentní potřebě formování své osobnosti a seznámil jej také s vizí „ostrova svobody“, tedy možností být nezávislým na režimu, a překonávat izolaci předáváním víry dalším generacím.³⁴⁴ Rodiče jeho aktivity jednoznačně podporovali, a když byl počátkem února 1953 zatčen a posléze odsouzen na 13 let do vězení, neskrýval otec pocit hrdosti na svého syna a matka mu na rozloučenou řekla: „Hlavně nezrad!“³⁴⁵

Represe vůči otci či matce patřila bezesporu k životním zážitkům, které nemohly neovlivnit postoj jedince k režimu. Otec Jána Čarnogurského, Pavel, byl učitelem a poslancem Slovenské republiky. Po roce 1945 působil jako redaktor Katolických novin, byl však zařazen mezi nepřátele státu, což mělo za následek vystěhování z bytu. Zájem o politické dění od útlého dětství získal J. Čarnogurský od svého otce, neboť jeho známí se u nich doma scházeli a debatovali o společenském dění. V roce 1951 byl jeho otec zatčen v rámci procesu proti slovenským nacionalistům a strávil šest měsíců ve vyšetřovací vazbě, ze které se nakonec dostal na přímluvu Gustáva Husáka, jemuž on předtím pomohl v době Slovenského štátu. Naplnění dětského snu J. Čarnogurského, stát se právníkem, bylo však díky otci citelně pozdrženo, a on tak i přes samé jedničky na základní škole nedostal potřebná doporučení k dalšímu studiu.³⁴⁶ „Z tohoto období jsem získal přesvědčení, že systém je proti mně, a já jej musím nějak přemoci,“ vzpomíná J. Čarnogurský.³⁴⁷

Pestrobarevnost životního příběhu spisovatele Ivana Klímy je klasickým příkladem klikatosti cesty do disentu, kterou ale výrazným způsobem ovlivnil zážitek ze zatčení obdivovaného otce. Jen krátce po Stalinově smrti byl odveden a obviněn ze sabotáže, neboť se prý záměrně dopustil konstrukční chyby, kvůli které nefungoval stroj, vyrobený pro polské soudruhy. Kromě toho mu bylo vytýkáno, že

---

³⁴³ VAŠKO, Václav: Ne vším jsem byl rád, c. d., s. 84. Rozhovor autora s Václavem Vaškem z 6. 5. 2008, Praha.

³⁴⁴ Rozhovor autora s Václavem Vaškem z 6. 5. 2008, Praha.

³⁴⁵ VAŠKO, Václav: Ne vším jsem byl rád, c. d., s. 152.

³⁴⁶ Na střední školu se mu nakonec podařilo dostat, ale musel opustit Bratislavu a jít studovat do Kežmaroku. Situace se pro něho změnila výrazně k lepšímu až v roce 1964, kdy začal v Bratislavě studovat právo. Srv. Rozhovor autora s Jánem Čarnogurským z 13. 6. 2008, Bratislava.

³⁴⁷ Rozhovor autora s Jánem Čarnogurským z 13. 6. 2008, Bratislava.

jako člen strany zanedbával výchovu budoucích kádrů. Ačkoliv byl přesvědčen o nevinosti svého otce, stále ještě dle svých vzpomínek nechápal, že jde o zřůdnost totalitního režimu a domníval se, že se musí jednat o omyl. Když mu po návratu z vězení otec vyprávěl, čeho byl svědkem, pochopil I. Klíma „podvodnost celé záležitosti“.³⁴⁸ V poutavém rozhovoru s Milošem Čermákem se k tomu vyjádřil následovně: „ Pochopil jsem, že existuje ještě jiný svět, než ten, o němž se píše, mluví v projevech (...) Bohužel právě ten jiný svět byl skutečný.“³⁴⁹

První vzpomínky Joachima Gaucka (*1940) se váží k válečnému běsnění a příchodu Rudé armády, který natrvalo poznamenal životy řady německých žen a dívek. Jeho matka i sestra měly však štěstí. V červnu 1951 se u jejich domovních dveří v Rostocku objevili dva neznámí muži, kteří jeho otce vylákali ven a následně odvedli. Teprve po smrti Stalina dostali od něho dopis z Moskvy, v němž informoval své blízké, že byl odsouzen na 25 let pracovního lágru na Sibiř. Podle J. Gaucka byla nejvíce skličující právní nejistota a absence jakýchkoli informací, z čeho byl jejich otec vlastně obviněn. Ve škole se přitom stále zpívaly sovětské písně a Stalin byl znázorňován jako otec národů. J. Gauck stále intenzivněji cítil, že žije v „zemi lži a teroru“, což bylo jakoby potvrzeno potlačením všelidového povstání v létě 1953. Odmítl vstoupit do FDJ a od roku 1954 se zapojil do činnosti evangelického společenství, které mu bylo místem, „kde bylo možné otevřeně mluvit a pokládat otázky po smyslu života“. Kolem roku 1959 se vrátil jeho otec, který ač viděl mnoho smrti, „byl obohacným člověkem s pozitivním vztahem ke křesťanství, který nás následně nevychoval v nenávisti vůči režimu a sám činil rozdílu mezi těmi, kteří jej odsoudili a strážemi na Sibiři“.³⁵⁰

„Disident SED“,³⁵¹ Wolfgang Leonhard, který v březnu 1949 utekl z rodící se NDR přes jugoslávské velvyslanectví v Praze do Bělehradu popsal, jak ve své slavné knize *Revolution entlässt ihre Kinder* z roku 1955,³⁵² tak i ve svých nových pamětech, jakou roli pro něho měla zkušenost se stalinskou represí 30. let, jejíž obětí se stala i jeho matka, která byla odsouzena pro údajnou trockistickou činnost do pracovního tábora. „Sovětský svaz není žádnou socialistickou zemí,“³⁵³ zněla první věta, kterou mu matka po dvanácti letech věznění řekla při jejich setkání v sovětské okupační zóně v roce 1948.

---

³⁴⁸ Rozhovor autora s Ivanem Klímou z 18. 11. 2008, Praha.

³⁴⁹ KLÍMA, Ivan: *Lásky a řemesla Ivana Klímy: rozhovor Miloše Čermáka se spisovatelem Ivanem Klímou*. Praha, Academia 1995, 161 s. zde s. 39.

³⁵⁰ Rozhovor s Joachimem Gauckem z 6. 2. 2008, vedl Alexander von Plato, Berlín.

³⁵¹ ENBERGS, Müller (ed.): *Wer war wer in der DDR: ein biographisches Lexikon*. Bonn 2000, s. 518.

³⁵² LEONHARD, Wolfgang: *Die Revolution entläßt ihre Kinder*. Köln, Kiepenheuer und Witsch 2005, 697 s. (jedná se o 22., nejnovější knižní vydání).

³⁵³ LEONHARD, Wolfgang: *Meine Geschichte der DDR*. Berlin, Rowohlt 2007, s. 92.

Zajímavý je rovněž životní příběh divadelní umělkyně F. Klier, která se ocitla spolu se svým bratrem na jeden rok v dětském domově jen proto, že její otec byl odsouzen do vězení zato, že hájil na ulici vlastní ženu proti dotěrnému muži, ze kterého se záhy vyklubal příslušník Lidové policie.³⁵⁴ Zkušenost se státní zvláštní pak klíčovým způsobem přispěla ke kritickému postoji vůči režimu. Její bratr byl v roce 1966 odsouzen na čtyři roky vězení pro údajné pomlouvání NDR a ona sama se pokusila v červenci 1968 uprchnout do Spolkové republiky Německo. Byla však zrazena a strávila následujících šestnáct měsíců svého života ve vězení. F. Klier patřila v 80. letech k čelním aktivistkám skupiny Ženy za mír a od roku 1984 vystupovala pod záštitou evangelické církve s kritickým písničkářem Stefanem Krawczukem.

Protirežimně orientované rodinné prostředí mohlo bezesporu přispět k rozhodnutí, kriticky vystoupit proti režimu, neznamená to ale současně, že k tomu docházelo automaticky. Podobně jako v případě rodin indiferentních či dokonce prorežimních byl vývoj jedince odvislý od řady dalších faktorů, mezi kterými zastával okruh přátel a s ním spojená skupinová dynamika mimořádně významné postavení. Bylo by jistě chybou podcenit podíl rodiny na formování kritického postoje k režimu, který mohl vyústit až v otevřené vystoupení proti němu. Na druhé straně je však nutné zmínit jistou ambivalentní funkci rodiny, na kterou upozornila řada představitelů opozice v ČSSR a NDR. Mám zde na mysli onen socializační tlak rodiny, jenž výrazným způsobem přispěl u většiny občanů obou států k vnějšímu přizpůsobení se poměrům. Stav „dlouhodobé schizofrenie“,³⁵⁵ ve kterém se podle Martina Sabrowa nacházela východoněmecká společnost, lze bezesporu konstatovat i v případě ČSSR. Postupné ovládnutí orwellovského „double speak“ výstižně charakterizoval člen lipské opoziční scény, Jens Reich: „V soukromí vědět a říci vše, ale navenek mít neustále strach, buď před Stasi nebo před svým šéfem, obávat se, že by mne to mohlo stát cestu na Západ či možnost dalšího studia.“³⁵⁶

Byla to tak právě rodina, kde jedinec získával první zkušenosti v ovládání přizpůsobovacích technik, které mohl dále zdokonalovat během školní docházky a v rámci pracovního procesu. Ne každý byl však ochoten akceptovat praktikovanou tzv. dvojí morálku. Rodiče mohli tímto způsobem nevědomě delegovat svůj kritický postoj k režimu na své děti, neboť si často neuvědomovali, jaký význam může

---

³⁵⁴ KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom: Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 181.

³⁵⁵ SABROW, Martin: Der Wille zur Macht und die Macht des Unwillens. In: NEUBERT, Ehrhart – EISENFELD, Bernd: Mach- Ohmacht-Gegenmacht, c. d., s. 339.

³⁵⁶ REIN, Gerhard: Die Opposition in der DDR, c. d., s. 29.

mít onen „tlak k neupřímnosti“, na který upozornil představitel východoberlinských opozičních aktivit, Rudi Molt.³⁵⁷

Rodinné prostředí mohlo být i místem prvních konfliktů. Petr Placák kupříkladu vzpomíná, jak se svým bratrem strhávali rudé vlajky, jež vyvěšovala jejich matka na prvního máje. Přání rodičů, aby vstoupil do pionýrské organizace, zůstalo rovněž nevyslyšeno.³⁵⁸ K výrazně ostřejším konfliktům docházelo v rodinách, kde jeden z rodičů či oba dva byli členy KSČ, resp. SED. Signatář Charty 77 a člen jedné ze skupin druhé poloviny 80. let nesoucí název Mírový klub Johna Lennona, Heřman Chromý, pocházel dle svých slov z „tvrdé komunistické rodiny“,³⁵⁹ která se jej zřekla v okamžiku, kdy se za své protirežimní aktivity dostal do vězení. Signatářka Charty 77 Helena Richterová se rozhodla připojit k této iniciativě, neboť tím chtěla odčinit selhání svého otce, který využil své členství v KSČ k tomu, aby prosadil její přijetí na vysokou školu.³⁶⁰ Werner Fischer, který se zapojil do protestních akcí proti vyhoštění písničkáře Wolfa Biermanna na podzim 1976, prodělal rovněž jistou katarzi ve vztahu ke svým rodičům, kteří byli členy SED, a vytvořil si pozici „specifického odmítání“,³⁶¹ když se vyslovil proti případnému vstupu do východoněmecké mládežnické organizace, FDJ.

Jedna z pozdějších klíčových postav východoberlinské opoziční scény, Ulrike Poppe, vzpomíná, jak její dobře situovaní rodiče předpokládali,³⁶² že bude velmi opatrná při projevech na veřejnosti. „Rodiče od nás očekávali, že budeme ve všem politickém značně zdrženliví, a nebyli ani příliš nadšeni, když jsme chtěli být pionýři. Mne to tam bavilo, neboť se tam dělala řada zajímavých věcí, třeba se zpívalo,“ uvedla U. Poppe. Tak jako pro mnohé východní Němce, byla i pro ni srpnová intervence do Československa velkým šokem, „deprimujícím dojmem“. Potlačení Pražského jara její rodiče jen utvrdilo v názoru, že jakákoli aktivita nemá smyslu, neboť Sověti mají stále vše pod kontrolou. Jejich závěr ze srpna 1968 tedy zněl: „Neangažuj se!“³⁶³ Teprve po zahájení studia na Humboldtově univerzitě v roce 1971, kde se setkala s řadou kriticky orientovaných lidí a začala pociťovat potřebu radikálně přehodnotit svůj postoj vůči režimu SED, s jehož negativním dopadem na společnost se měla možnost záhy seznámit coby vychovatelka mladistvých z neúplných rodin.

---

³⁵⁷ Protokoll der 67. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: *"Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 106.

³⁵⁸ ÚSD,COH, Sbíрка rozhovorů, Rozhovor s Petrem Placákem z 18. 9. 2003, vedla Petra Trypesová.

³⁵⁹ ÚSD,COH, Sbíрка rozhovorů, Rozhovor s Heřmanem Chromým z 16. 1. 2004, vedla Petra Trypesová.

³⁶⁰ ÚSD,COH, Sbíрка rozhovorů, Rozhovor s Helenou Richterovou.

³⁶¹ FINDEIS, Hagen - POLLACK, Detlef, c. d., s. 107.

³⁶² Otec pracoval jako historik v Muzeu německých dějin ve východním Berlíně a později v Akademii věd. Matka byla slavistkou a anglistkou. Srv. KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom: Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 310.

³⁶³ Rozhovor s Ulrike Poppe z 27. 9. 2007, vedl Alexander von Plato, Berlín.

„Můj otec nebyl v SED, ale nebyl ani žádným opozičníkem. Nechtěl příliš vystupovat z řady a snažil se pohybovat někde uprostřed. Snažil se mne přimět k tomu, abych se choval podobným způsobem, ale já jsem byl proti tomu poměrně renitentní, neb jsem měl toho systému již dost,“ Gerd Poppe.³⁶⁴

Rodinné prostředí tak mohlo být příčinou i velmi traumatických zážitků, tak jako tomu bylo v případě syna vysokého funkcionáře východoberlínské městské správy, Stefana Fechnera, který byl v červenci 1977 zadržen na hraničním přechodu Bad Schandau s řadou tiskovin, mezi kterými bylo i květnové číslo Listů z roku 1977.³⁶⁵ Podle svých slov plánoval vyhledat v Praze známé signatáře Charty 77 a pohovořit s nimi o situaci v NDR, neboť východoněmecká společnost se nacházela v „morbidním stavu, který je charakteristický kriminalitou mládeže, svévolnou represí občanů a špiclováním“.³⁶⁶ Jeho otec Herbert Fechner oznámil východoněmeckým bezpečnostním orgánům, že podporuje všechna opatření, která budou použita proti jeho synovi.³⁶⁷

Rodina tvoří bezesporu jeden z důležitých kamenů mozaiky opozičního jednání, jehož význam byl však u jednotlivých představitelů disentu značně odlišný. U představitele radikálního odmítání komunistického režimu, Václava Bendy, kupříkladu vyvolala antikomunisticky a vlažně katolicky orientovaná výchova dokonce jisté „zapálení pro komunistické představy“, které s definitivní platností vyprchalo až v souvislosti s jeho zapojením do činnosti školské organizace ČSM. Ve funkci jejího předsedy byl zakrátko dle svých slov dokonale zhnusen tím, co poznal.³⁶⁸

Velmi zajímavé je sledovat vliv rodiny na životní cestu do disentu u některých zástupců generace tzv. „Besatzungskinder“.³⁶⁹ Přesvědčení o určitém selhání první republiky, které se především z důvodu příliš krátkého období jejího trvání nepodařilo vyřešit řadu palčivých sociálních problémů, mělo za následek, že bylo představiteli této generace kladeno mnoho nadějí do vývoje v Sovětském svazu, a jen málokdo z nich pochyboval o potřebě dalekosáhlých společenských změn, pro jejichž uskutečnění je zapotřebí sáhnout i k velmi radikálním opatřením.

Jaroslav Šabata se narodil v roce 1927 v bohaté moravské sedlácké rodině, ve které byla výchova v katolickém duchu chápána jako něco zcela přirozeného. „Můj strýc, otec i dědeček byli významnými představiteli Lidové strany na Moravě (...), a proto pro mne rozhodnutí jít do

---

³⁶⁴ Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

³⁶⁵ MDA-Berlin, karton Stefan Fechner, list 12; Übergabe / Übernahmeprotokoll, Bad Schandau 16. 7. 1977.

³⁶⁶ Tamtéž, Závěrečná zpráva k OV „Segler“ z 6. 5. 1986, list 196.

³⁶⁷ Herbert Fechner byl mimo jiné od roku 1961 i prezidentem Svazu německých plachtařů (Bund Deutscher Segler), což kuriózně vedlo nejspíše východoněmeckou Státní bezpečnost k tomu, aby byl jeho syn rozpracován v rámci svazku nesoucím název „Segler“. BStU, OV „Segler“- Reg. Nr. XV/ 3482/ 79, Stefan Fechner.

³⁶⁸ Rozhovor s Václavem Bendou z června 1994 a dubna 1995, vedla Ilona Christlová. In: JECHOVÁ, Květa: Lidé Charty 77, c. d., s. 125.

³⁶⁹ LUTZ, Annabelle: Dissidenten und Bürgerbewegung, c. d., s. 35.

komunistické strany bylo velmi bolestné rozhodnutí. Protože já jsem věděl, že je to těžká rána pro rodinu (...),“ uvedl J. Šabata v rámci projektu Lidé Charty 77.³⁷⁰ Jeho otec rovněž počítal automaticky s tím, že syn vstoupí do Lidové strany a předložil mu také v roce 1945 stranickou přihlášku. „Já jsem ale Lidovou stranu odmítl jako nečitelnou,“ řekl J. Šabata, který byl od roku 1946 členem KSČ. Když totiž navštívil se svým otcem děkana u svatého Jakuba v Brně, tak díky děkanově větě: „Já vím, že děláme chyby (Lidová strana), ale nesmíme je přiznat, abychom neukázali naše slabiny,“ se jeho odstup k této straně ještě více zvětšil.³⁷¹ Šabatovo rozhodnutí vstoupit do KSČ bylo doprovázeno silným vnitřním konfliktem, neboť mělo za následek nejen přerušení styků s otcem na poměrně dlouhou dobu, ale rovněž Šabatovo okolí nevykazovalo přílišného pochopení a vyznačovalo se jasně protikomunistickým postojem. Dle svých slov tak J. Šabata „šel vlastně proti proudu“.³⁷²

Na příkladu Jaroslava Šabaty se názorně ukazuje, že rodina plní i funkci jistého katalyzátoru při procesu utváření vlastní pozice a osobní integrity. Jedinec tak nebyl ochoten vždy přijmout nabízené vzory chování či rodiči předávané životní zkušenosti a rozhodl se pro svoji vlastní životní cestu, která v tomto případě nakonec skončila stejně konfliktem s vládnoucími. Zdá se však, že mnohem klíčovější úlohu než rodina, zde sehrály historické události (1948,1968), skupinová dynamika a individuální předpoklady. Ani v tomto případě však rodina nebyla zcela bez významu, a když si uvědomíme okolnosti Šabatova střetu s mocí v souvislosti s letákovou akcí proti všeobecným volbám v roce 1971, tak je v této souvislosti jistě zajímavé upozornit na to, že jeho otec se aktivně zapojil do voleb v roce 1954, kdy se mu dokonce podařilo vyškrtnout řadu komunistických volebních kandidátů.

Zajímavé jsou i rodinné poměry Ladislava Hejdánka, tohoto představitele „opravdového socialismu“, který by dle jeho slov měl zajistit přirozené spojení politických svobod a sociálních jistot na základě jasného respektu k lidským právům.³⁷³ Hejdánek se narodil ve stejném roce jako Jaroslav Šabata, nicméně do velmi skromných rodinných poměrů. „Když jsem byl malý, nebyly v naší rodině prakticky žádné knihy. (...) Ve srovnání se spolužáky jsem patřil k těm nejchudším,“ napsal L. Hejdánek.³⁷⁴ „Byl jsem ochoten spolupracovat s novým režimem (po únoru 1948)“, řekl jeden z nejdéle působících mluvčích Charty 77, jenž se v pražské čtvrti Vinohrady zapojil do činnosti prvního výboru tehdy vznikajícího Svazu československé mládeže, dokud však nezjistil, že veškerá aktivita podléhá zájmům stranického vedení a s vlastní nezávislou činností má jen pramálo společného.

---

³⁷⁰ ÚSD, COH, Sbíрка lidé Charty 77, Rozhovor s Jaroslavem Šabatou.

³⁷¹ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 21. 8. 2007, Brno.

³⁷² ÚSD,COH, Sbíрка lidé Charty 77, Rozhovor s Jaroslavem Šabatou.

³⁷³ Rozhovor Jiřího Rumla s Ladislavem Hejdánkem z roku 1980. In: Libri prohibiti, Dopisy příteli IV, Praha 1980.

³⁷⁴ Podklad Ladislava Hejdánka pro rozhovor s Tomášem Vilímkem z 28. 8. 2007, Písek.

Jeho otec i strýc byli členy sociální demokracie a měli i své negativní zkušenosti s komunisty, což vedlo k tomu, že oba zaujali již během druhé světové války velmi kritický postoj ke komunistické straně. Restriktivní kroky nově se etabloující moci proti živnostníkům a komunisty usilovně podněcované rozštěpení sociální demokracie prohloubily výrazným způsobem odmítavý postoj Hejdánkova otce vůči KSČ. „Já jsem ale jejich zkušenosti nereflektoval, myslel jsem si, že je to jejich věc a byl jsem doma dost v opozici vůči otci,“ vzpomíná L. Hejdánek, který si dokonce krátkou dobu pohrával s myšlenkou vstoupit do KSČ.³⁷⁵ Ke konečnému rozhodnutí nevstoupit do komunistické strany však nakonec přispěla vlastní zkušenost ideologického nátlaku. „Považoval jsem za svou osobní záležitost, že jsem protestant (...) a oni (KSČ) chtěli, abych to hodil za hlavu, ale to nešlo (...),“ uvedl L. Hejdánek, který v jednom ze svých dopisů příteli z roku 1977 hovoří o svém zakotvení v jistých tradicích a také o tom, že byl zkrátka „příliš svůj“, než aby mohl vstoupit do KSČ.³⁷⁶

Z dosavadního stavu bádání tedy vyplývá, že protirežimně naladěné rodinné prostředí sice jednoznačně přispívalo k vzniku latentně opozičního postoje, nemuselo však k němu vést automaticky. Záleželo především na formě, kterou byl případný kritický postoj prezentován, ale i na tom, zda došlo k nějaké reakci ze strany státní moci. Nalezneme rovněž mnoho představitelů disentu, kteří vyrůstali v komunistickém rodinném prostředí. „Můj otec byl komunista přesvědčený, ale nebyl to komunist, který by z toho nějak těžil,“ řekl Miroslav Kusý, jehož životní osud je názorným příkladem střetu člověka, usilujícího o opravdový život a ideály, s režimem, praktikujícím životní filozofii „als ob“.³⁷⁷

Také Eva Kantůrková, jejíž dětství nepatřilo mezi ty nejlehčí, vzpomíná, jak ji matka krátce po válce přivedla do KSČ. „Maminka měla smysl pro sociální spravedlnost a prudkou nechuť k měšťáčkovi (...),“ uvedla E. Kantůrková v rozhovoru s Milenou Nyklovou.³⁷⁸ Politické procesy 50. let stejně jako kritika kultu osobnosti však vedly k tomu, že se její rodiče nakonec dostali do střetu s režimem a E. Kantůrková zahájila svůj vlastní rozchod s KSČ a režimem, který začal jako pochybnosti a skepse, pokračoval v hledání lidí podobně smýšlejících a vyústil v její signaci Charty 77, jejíž mluvčí se stala v roce 1985.

Rovněž rodiče Anny Šabatové byli členy KSČ a Jaroslav Šabata i dobrým přítelem Evy Kantůrkové.³⁷⁹ Jejich kriticky orientovaný duch se však musel odrazit i na výchově vlastních dětí, které se ostatně

---

³⁷⁵ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem z 28. 8. 2007, Písek.

³⁷⁶ HEJDÁNEK, Ladislav: Dopis č. 5 z 10. 3. 1977. In: Libri prohibiti, HEJDÁNEK Ladislav: Dopisy příteli I., Praha 1977, s. 34.

³⁷⁷ Rozhovor autora s Miroslavem Kusým z 23. 8. 2007, Bratislava.

³⁷⁸ NYKLOVÁ, Milena: České rozhovory Jiřího Lederera po dvaceti pěti letech, c. d., s. 119.

³⁷⁹ KANTŮRKOVÁ, Eva: Záznamy paměti, c. d., s. 219.

všechny dostaly do velmi ostrého střetu se systémem. Podle slov A. Šabatové si rodiče uvědomovali rozestupující se propast mezi propagovanou a praktikovanou morálkou: „Moje matka se dostávala často do konfliktu na svém pracovišti a musela řadu míst opustit, protože kritizovala poměry.“³⁸⁰ Přestože se nejednalo o otevřené konflikty, lépe řečeno o konflikty s režimně kritickou konotací, nýbrž o upřímnou kritiku každodenních nedostatků, zaznamenaly se výrazně do paměti A. Šabatové.

Klíčovou roli pro její kritický postoj k režimu však měl otec, Jaroslav Šabata. „On je tvrdý a zásadový člověk, který mně po srpnu 1968 ukázal, že se vyplatí bránit se proti normalizačnímu tlaku, a že žádná situace není tak bezvýchodná, jak se na první pohled jeví,“ uvedla A. Šabatová. Skrze otcovy přátele se seznámila s podobně smýšlejícími lidmi a podílela se rovněž na rozšiřování otcových analýz, vypracovaných v letech 1968-1969. „Díky mému otci jsem si uvědomila,“ vzpomíná A. Šabatová, „že se odporuje proto, že je to správné, má to hodnotu an sich“.³⁸¹

Rodiče Jiřího Dienstbiera byli podle jeho vlastních slov „velmi tolerantní, předváleční, levicově orientovaní intelektuálové, komunisté v komunistickém Kladně“. V jejich bytě se pravidelně scházeli lidé rozličných světonázorů, kteří spolu často velmi ostře diskutovali. „Takže já jsem nikdy neměl ten problém, že bych za prvé považoval cokoli za ideální, a nikdy jsem neměl problém s tím, že prostě mám být svobodný člověk,“ řekl J. Dienstbier, u kterého představují politické procesy 50. let a porážka Pražského jara zřetelné mezníky jeho protirežimního směřování.³⁸²

V obou srovnávaných zemích najdeme řadu podobných životních příběhů, a v případě NDR patří asi k nejznámějším případ synů Roberta Havemanna, kteří byli odsouzeni za vylepování plakátů, odsuzujících intervenci do Československa v roce 1968. Díky fenoménu Pražského jara, jeho potlačení a následným čistkám, této zvrácené formě „typování“,³⁸³ v jehož důsledku bylo existenčně postiženo statisíce lidí, z nichž mnozí prošli cestu od věřících komunistů, přes upřímné reformátory, až ke „komunistům v opozici“,³⁸⁴ se s tímto fenoménem setkáme v biografii českého disentu mnohem častěji, než u toho východoněmeckého.

Při srovnání vlivu rodinného prostředí na cestu do disentu tak vystupuje v případě NDR zajímavá specifická. Jedná se o bytostnou potřebu řady členů východoněmeckého disentu vyrovnat se s postojem a chováním svých rodičů za nacistické diktatury. Memento druhé

---

³⁸⁰ Jednou musela paní Šabatová odejít od pumpy Benzina, neboť upozornila na rozkrádání, ke kterému tam tehdy docházelo. Srv. Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 6. 8. 2007, Praha.

³⁸¹ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 6. 8. 2007, Praha.

³⁸² ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Jiřím Dienstbierem 19. 1. 2004, vedla Petra Třepesová.

³⁸³ ŠIMEČKA, Milan: Obnovení pořádku, c. d., s. 35.

³⁸⁴ Za „komunistu v opozici“ se označil Jaroslav Šabata během procesu v létě 1972. Srv.: TICHÁK, Tomáš-BURIAN, Václav: Sedmkrát sedm kruhů: *Jaroslav Šabata - příběh paradoxního politika*. Olomouc, Votobia, 1997, 167 s. zde s. 64.

světové války bylo i v případě oficiálně proklamovaného antifašistického státu neustále přítomno, a přesvědčení o tom, že již nikdy více nesmí dojít k válečnému konfliktu z německé půdy, ovlivnilo východoněmeckou společnost více, než by se na první pohled mohlo zdát. Životní osudy mnohých občanů byly poznamenány ztrátou některého z mužských členů rodiny, a ještě na počátku 50. let docházelo k návratu válečných zajatců ze Sovětského svazu. Rovněž v řadě biografii pozdějších představitelů nezávislého mírového hnutí (*unabhängige Friedensbewegung*) se setkáváme s tímto jevem, jak je tomu kupříkladu u zakladatele mírového semináře v Königswalde, Hansjörgena Weigela či organizátora mobilních mírových seminářů, Markuse Meckela. Člen mírového společenství v Jeně (*Friedensgemeinschaft Jena*), Petr Gräfe, hodlal během bohoslužby za mír v roce 1982 dát nejen rovnítko mezi odpíráním vojenské služby a usilováním o mír, ale domníval se současně, že je nutné konečně veřejně říci, „že nikdo z nás nemá chuť zemřít ve válce jako naši otcové a dědové“.³⁸⁵

Gerd Poppe si z války uchoval vzpomínky na „trvalý pocit ohrožení“, který přetrval i dlouhý čas v době míru. Příkladal značnou váhu potřebě vnitřně se vypořádat s tematikou nacionálně socialistického režimu, a neuspokojoval jej jednostranný výklad tohoto tématu východoněmeckým školským systémem. Tak jako mnoho jiných postrádal ze strany rodičů dostačující vysvětlení toho, „jak je možné, že tisíce lidí chtělo smrt jiných a nechalo se tak zfanatizovat“. Pokládal tak za potřebné otevřeně hovořit o zločinech nacismu i stalinismu a kladl si otázku, zda odpověď na rodičům položenou otázku nelze hledat v absenci smyslu pro demokracii.³⁸⁶ Spoluautor Berlínského apelu, Rainer Eppelmann, se například o roli svého otce jako člena jednotek SS v koncentračním táboře dozvěděl až v rozhovoru s matkou v roce 1990.³⁸⁷ Byl však vychováván v čistě protirežimním duchu, který se projevil mimo jiné tím, že nesměl navštěvovat FDJ. Antikomunistické zaměření některých rodin tak v sobě skrývalo jistou ambivalenci, a pro děti z podobných rodin bylo velmi důležité, aby si s rodiči pohovořili o jejich minulosti a ověřili si, že jejich odpor proti režimu je něčím více, než nenávisť vůči komunismu z dob nacistického Německa.

Wolfgang Templin hovoří v souvislosti se svým otcem, lékařem sovětských vojsk, které po válce zůstaly na území sovětské okupační zóny a posléze NDR o „vnitřní úlevě“. Poté co se v roce 1950 musel vrátit do SSSR, slyšel o něm vyprávět hodně svoji matku a babičku, se kterými žil v Jeně, a byl velmi rád, že nemusel řešit časté dilema svých vrstevníků, zda byl

---

³⁸⁵ P. Gräfe sice neměl možnost se svým textem během bohoslužby vystoupit, neboť to bylo ze strany státu zakázáno, nicméně se dochoval jeho text z 19. 3. 1982. MDA-Berlin- Friedensgemeinschaft Jena 1.3.1.1, list 1; Text zum Friedensgottesdienst 19. 3. 1982.

³⁸⁶ Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

³⁸⁷ KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom: Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 212.

jeho otec nacista či nikoli. Na rozdíl od nich se však musel vyrovnávat s jiným problémem, který se dle Templinova názoru mohl týkat desítek tisíc dětí. „Být dítětem Rusa, to bylo v NDR citelné stigma,“ uvedl Templin.³⁸⁸

Přestože se i v českém prostředí objevuje potřeba vypořádání se s minulostí svých rodičů, exkomunistů, jednalo se na rozdíl od východního Německa především o otázky spojené s jejich aktivitami v 50. letech. Výjimku pak do jisté míry představuje Slovensko, kde se objevuje ambivalentní vztah mezi katolicismem, antikomunismem a nekritickým postojem k Slovenskému štátu.

Dalším zajímavým specifickým, kterým se NDR odlišuje od ČSSR, představuje jistá „blízkost k Západu“.³⁸⁹ Naprostá většina rodin měla své příbuzné ve Spolkové republice Německo, pravidelně s nimi komunikovali, a až do srpna 1961 je mohli většinou i nerušeně navštěvovat. Jedinec se tak snadno mohl dostat do průsečíku dvou zcela odlišných světů v rámci jedné rodiny, což se pochopitelně muselo projevit. Franziska Groszer je typickou představitelkou tohoto rozdvojení. Zatímco ona žila se svoji matkou ve východním Berlíně, její otec odešel do NSR a neustále ji k sobě lákal. Když se posléze rozhodla využít této možnosti a vše bylo připraveno, požádala ji matka, aby ještě chvíli počkala. Mezitím však přišla berlínská zeď a Groszer intenzivně cítila odříznutí od okolního světa, které charakterizovala jako „Inhaftierung“. Od té doby se začala systematicky zaobírat společenskou situací v NDR a svůj postoj označila jako „já kontra NDR a východní blok“.³⁹⁰

Shrneme-li tedy vliv faktoru rodinného prostředí, zdá se, že výchova kladoucí důraz na demokratické hodnoty a směřující proti myšlenkové indoktrinaci, založené na destruktivně dichotomickém chápání světa v kategoriích „přítel-nepřítel“, vytvářela jistou „genetickou ochranu“,³⁹¹ použijeme-li výstižného termínu Edy Kriseové. „Když měl člověk autonomní charakter a nebyl tak odkázán na skupinové jednání, (...) když měl k tomuto postoji dostatek sil, stával se jaksi automaticky opozičníkem,“³⁹² uvedl představitel lipského opozičního hnutí, Joachen Lässig. V tomto ohledu bylo rodinné prostředí velmi důležité a pro některé představitele disentu v obou zemích dokonce klíčové.³⁹³

---

³⁸⁸ Rozhovor autora s Wolfgangem Templinem z 21. 11. 2007, Berlín.

³⁸⁹ SCHÄKEL, Ilona: Reizwolf und Herzattacke : Inoffizielle originalgraphische Zeitschriften aus der DDR. In: BOCK, Ivo (ed.): Samizdat: *alternative Kultur in Zentral- und Osteuropa: die 60er bis 80er Jahre*. Bremen, Edition Temmen 2000, s. 188-191 zde s. 188.

³⁹⁰ Rozhovor autora s Franziskou Groszer z 24. 8. 2008, Praha.

³⁹¹ KRISOVÁ, Eda: Václav Havel, c. d., s. 30.

³⁹² LAND, Reiner: *Fremde Welten*, c. d., s. 279.

³⁹³ Zmínit je možné Jana Šimsu, Václava Malého, Jana Sokola, Václava Havla, Hans Jürgen Fischbecka, Marianne Birthler, Christoha Wonnebergera, Martin Gutzeita a mnoho dalších.

III. 2. Skupinová dynamika a zákon akce a reakce

Pro vznik opozičního jednání měly mimořádný význam dva následující faktory, které spolu s rodinným prostředím a výchovou patřily k hlavním „katalyzátorům občanské statečnosti“.³⁹⁴ Členka řady nezávislých iniciativ Ulrike Poppe mohla být režimem až do počátku 70. let chápána jako představitelka nadějně mladé generace. Ona sama sice prožívala první pochybnosti o podstatě režimu již v souvislosti se stavbou berlínské zdi v roce 1961, jež u ní vyvolala pocit osobního ohrožení, nicméně až do zahájení studia kulturních věd a historie na Humboldtově univerzitě vytvářela dojem člověka dostatečně sžitého se socialistickým zřízením. Na univerzitě se však seznámila s lidmi, díky nimž se výrazně změnilo její nazírání na společenskou situaci v NDR. „Těmto přátelským kruhům jsem vděčná zato, že jsem se zbavila mnohého ze svého dřívějšího chápání světa, jež bylo ovlivněno školní docházkou, a že se přede mnou otevřely nové myšlenkové možnosti. Mnozí byli vyloučení studenti, někteří šli do vězení a řada jich odešla na Západ,“ shrnula situaci U. Poppe.³⁹⁵

Rovněž u Lucie Váchové z iniciativy České děti hrálo setkání s určitým okruhem lidí klíčovou úlohu na její cestě do disentu. Pocházejíc z rodinného prostředí praktikujícího „negativní konsensus“³⁹⁶ s režimem, dostala se však přes svoji kolegyni z nemocnice k lidem, kteří ji nabídli pestřejší náplň volného času, než poskytoval normalizační zábavní průmysl. Ze společných debat v hospodách se vyvinula spontánní potřeba zapojit se do aktivit, jakými byly kupříkladu ekologické demonstrace ve Stromovce.³⁹⁷ Na význam osobních vztahů odkázal také Miloš Rejchrt: „Některé (vztahy) mi byly drahé, a já jsem chtěl být s některými lidmi solidární prostě proto, že mně imponovali a já jsem si jich vážil. (...) Stálo mi zkrátka za to, být s těmito lidmi (Jiří Hochman) kamarád.“³⁹⁸

---

³⁹⁴ WIDERA, Thomas: Bausoldaten in der DDR an der Wende von gesellschaftlicher Verweigerung zum politischen Protest. In: WIDERA, Thomas: Pazifisten in Uniform: *die Bausoldaten im Spannungsfeld der SED-Politik 1964 – 1989*. Göttingen, V und R Unipress 2004, s. 151-216 zde s. 201.

³⁹⁵ Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: *"Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 254.

³⁹⁶ Milan Šimečka měl zde na mysli tu skupinu lidí, kteří bez obalu doma řeknou, co jim vadí, ale jinak hrají s mocí hru. Srv. ŠIMEČKA, Milan: *Konec nehybnosti*, c. d., s. 155.

³⁹⁷ ÚSD,COH, Sbírnka rozhovorů, Rozhovor s Lucií Váchovou z 6. března 2003, vedla Petra Trypesová.

³⁹⁸ Rozhovor autora s Milošem Rejchrtem z 16. 1. 2008, Praha.

„Nebyl jsem vychováván explicitně v komunistickém duchu, spíš bych řekl, že všechno kolem mě bylo tak samozřejmé, že člověk ani nevěděl, že nějaké jiné myšlenkové světy existují,³⁹⁹ podotkl Petr Pithart, pro jehož vývoj opozičních aktivit byl kontakt s lidmi kritického smýšlení mimořádně důležitý. Již během studia právnické fakulty byl tak dle svých slov „zatažen“ do světa lidí, kteří měli značně kritický postoj k režimu, což pokračovalo i během pobytu v Izraeli v srpnu 1968.⁴⁰⁰ „Sešli jsme se jako staří přátelé (P. Pithart, J. Dienstbier, L. Dobrovský, M. Hübl aj.), neboť jsme věděli, že se blíží událost (volby v listopadu 1971) a je potřeba něco udělat, tak se poradíme s lidmi, které známe,“ vzpomíná P. Pithart na schůzku na chalupě u Luboše Dobrovského, kde diskutovali o textu, kterým by upozornili na skutečnost, že občan má právo, nikoli však povinnost jít volit.⁴⁰¹ Po podpisu Charty 77 pak zažil vznik jistého „absolutního Gemeinschaft“, kdy k němu domů přicházeli lidé, které nikdy předtím neviděl, a přesto stačilo jen říci, „já jsem ten a ten a byl to okamžitě přítel“.⁴⁰²

Také Anna Šabatová, která byla v souvislosti s letákovou akcí proti zmíněným volbám odsouzena ke třem letům vězení, upozorňuje na význam okruhu brněnských přátel, ale zejména okruhu známých svého manžela (od roku 1974) pro své další aktivity. Dodejme, že podobný význam měl manžel pro Danu Němcovou (Jiří Němec) či Kamilu Bendovou (Václav Benda).⁴⁰³ V letech 1974-1976 se postupně setkala s řadou lidí (Petruška Šustrová, Jan Frolík, Jaroslav Suk aj.), kteří měli jeden společný zážitek, totiž pobyt ve vězení. Skupinově dynamický aspekt protirežimního jednání se však u A. Šabatové naplno rozvinul až v souvislosti s Chartou 77. „Ten pocit toho společného vědomí tam byl velmi silný, takže když třeba někdo přijel a zazvonil a řekl, já jsem signatář Charty z Ostravy, tak automaticky byl přijat a skamarádili jsme se a udržovali s ním hned kontakt,“ vzpomíná A. Šabatová.⁴⁰⁴

Potřeba patřit k nějaké skupině či okruhu přátel je vlastní naprosté většině lidí. Za normálních společenských podmínek by podobná tužba sotva vedla ke konfliktu s režimem. Čas normalizace v Československu- tato podivná „doba chlebová“⁴⁰⁵- měla ale s normalitou asi tak málo společného, jako Honeckerovský „kulturně-politický Honeymoon“⁴⁰⁶ první poloviny 70. let v NDR s opravdovým společenským uvolněním. Zůstal-li vliv rodinného prostředí na protirežimní jednání v řadě biografii

---

³⁹⁹ JECHOVÁ, Květa: Lidé Charty 77, c. d., s. 28.

⁴⁰⁰ Do Izraele odjel počátkem srpna 1968 spolu s početnou skupinou lidí (Jiří Müller, Helena Klímová, Jaroslav Suk, Jaroslav Bašta), kteří jeli pomáhat do Kibucu. Po 21. srpnu následně zřídili informační centrum pro československé občany, kteří se nemohli díky okupaci vrátit z dovolené.

⁴⁰¹ Rozhovor autora s Petrem Pithartem z 30. 5. 2007, Praha.

⁴⁰² JECHOVÁ, Květa: Lidé Charty 77, c. d., s. 53.

⁴⁰³ Rozhovor autora s Danou Němcovou z 24. 1. 2008, Praha; Rozhovor autora s Kamilou Bendovou z 24. 4. 2008, Praha.

⁴⁰⁴ ÚSD, COH, Sbírnka lidé Charty 77, Rozhovor s Annou Šabatovou.

⁴⁰⁵ ŠIMEČKA, Milan: Obnovení pořádku, c. d., s. 72.

⁴⁰⁶ WOLLE, Stefan: Der Traum vom demokratischen Socialismus. Tod, Verklärung und Auferstehung einer gescheiterten Idee. In: POPPE, Ulrike (Hrsg.): Zwischen Selbstbehauptung und Anpassung: *Formen des Widerstandes und der Opposition in der DDR*. Berlin, Links 1995, s. 116-124 zde s. 122.

opomenut, pak se zdůraznění významu přátel objevuje s železnou pravidelností. „Skupina byla jistým druhem rodiny, ve které se člověk cítil velmi dobře, byť zde docházelo k různým rozepřím, tak jako ve všech jiných rodinách,“ napsala členka skupin prosazujících dodržování lidských práv a kritizujících militarizaci celé východoněmecké společnosti, Bärbel Bohley.⁴⁰⁷

Pro Kamilu Bendovou, která pocházela z rodiny univerzitního profesora, byla dlouhý čas představa exmatkulace něčím obzvláště děsivým. Byla členkou pionýrské organizace a sama sebe označila jako „hodnou holčičku, která se snažila o opravdovost“. Díky svému katolictví i otci, který „nikdy nepodlehł lákání vstupu do KSČ“, ale především pak po setkání s Václavem Bendou (svatba 1967), jehož část rodiny byla velmi antikomunistická, se krok za krokem měnil její životní postoj. Srpnová okupace a zapojení jejího manžela do studentského protestního hnutí měly za následek, že se seznámili s lidmi (Václav Havel, Jiří Němec), o kterých předtím četli jen na stránkách novin a časopisů. V prvních normalizačních volbách hlasovala proti komunistické straně a dala tak otevřeně najevo svůj odmítavý postoj k nově se etabloující moci. „Tenkrát jsem se již neobávala, že ohrozím svoji budoucnost a kariéru. Byla jsem zkrátka přesvědčena, že „v případě vyloučení ze společnosti bych stejně patřila k té lepší části,“ uvedla K. Bendová.⁴⁰⁸

Plně lze souhlasit s maďarským spisovatelem György Dalosem,⁴⁰⁹ podle kterého čerpali disidenti z Prahy, Leningradu či Budapešti svoji sílu pro boj s režimem právě ze vzájemné blízkosti a lidského tepla. „My jsme spolu (v Jeně) nejen politicky pracovali, nýbrž jsme i společně žili, (...) scházeli jsme se v našich bytech, (...) slavili jsme spolu, jedli a pili, milovali jsme se; a to všechno považuji za mimořádně důležité a krásné,“⁴¹⁰ popsal život ve skupině, evangelický farář a jeden ze zakladatelů nového pojetí církevní práce s mládeží v Durynsku, Thomas Auerbach. „Člověk nečerpal sílu z nějakých výsledků v práci či někde jinde, nýbrž z okruhu svých přátel,“ uvedl I. S. Kowalczuk.⁴¹¹ Byla v tom určitá snaha „být svobodný, ale společně s ostatními“.⁴¹² Nutno spolu s Josefem Alanem dodat,

---

⁴⁰⁷ FINDEIS, Hagen - POLLACK, Detlef: Die Entzauberung des Politischen, c. d., s. 51.

⁴⁰⁸ Rozhovor autora s Kamilou Bendovou z 24. 4. 2008, Praha.

⁴⁰⁹ DALOS, György: „Grenzfall“, „Umweltblätter“ und die anderen: Die DDR-Szene im Selbstbildnis ihrer Veröffentlichungen. In: *Ostkreuz. Politik, Geschichte, Kultur*, Januar 1989, s. 93-101 zde s. 99.

⁴¹⁰ Protokoll der 67. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 157.

⁴¹¹ Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“, c. d., svazek 1 (VII/1), s. Tamtéž, s. 217.

⁴¹² LAND, Reiner: Fremde Welten, c. d., s. 163.

že „právě toto shlukování, prodchnuté shodným intimním komunikačním naladěním,“⁴¹³ vadilo režimu asi nejvíce.

I pro „ustavičné tvarování kritického postoje“⁴¹⁴ vůči režimu, hrály u Luboše Dobrovského osobní kontakty (Ivan Klíma, Petr Pithart, Pavel Rychetský, Michal Reimann, Jan Křen aj.) a neustálé střetávání s novými a zajímavými lidmi velmi důležitou úlohu. Jiřina Šiklová kladla důraz na potřebu „být v dobrém společenství“⁴¹⁵ poskytujícím důležité informace a pomáhajícím v případě represe ze strany státní moci. Každý tak měl nějaké ty své „blízké lidi“,⁴¹⁶ kteří podle Petra Uhla činili úvahy o ukončení opoziční činnosti bezpředmětnými. Po srpnové intervenci byl Miroslav Kusý krátkou dobu otřesen, ale záhy „jsme začali hledat k sobě cestu, my, kteří jsme byli prostřednictvím procesu normalizace marginalizováni. To byla cesta do disentu. Nejprve tedy sebeobranný reflex (do roku 1976), ale pak jsme se připojili k pražskému prostředí Charty 77“.⁴¹⁷

Ladislav Hejdánek a Jan Šimsa se znali již z dob akademické „Ymky“. Šimsa vzpomíná na kontakty s mnoha lidmi, kteří si podobně jako on nedělali velkých iluzí o vývoji v Československu po roce 1948. Z tohoto důvodu se společně snažili o vypracování nových forem společenské práce, jakými byly kupříkladu letní studentské brigády v křesťanském duchu, od kterých si slibovali vytvoření „křesťanské, morální a demokratické identity“.⁴¹⁸ V souvislosti se vznikem Charty 77 vyzvedl L. Hejdánek onu pozoruhodnou ochotu „hovořit spolu“, která se mu jevila ve společnosti, deformované proklamacemi o nutnosti třídního boje, jako malý zázrak. Když pak na soukromém divadelním představení v bytě Vlasty Chramostové spatřil, jak si Prokop Drtina potřásá rukou s Jiřím Hájkem, byl to pro něj „životní zážitek, co je možné po únoru (1948). (...) Člověk měl pocit, že je na prvním schodu do nebe“.⁴¹⁹

Jak naznačují výsledky jednoho z německých projektů, mohl pocit příslušnosti k nějaké skupině přispět k nalezení vlastní identity či vytvoření „stabilní opoziční pozice“,⁴²⁰ což se potvrdilo zejména v případě lidí, kteří byli vystaveni diskriminačním opatřením díky svému rodinnému původu a křesťanské orientaci. Mnozí narátoři cítili díky vyloučení z možnosti studia a výkonu kvalifikovaného povolání přirozený pocit hořkosti a vydědění ze společenských poměrů, který ustal až po jejich

---

⁴¹³ ALAN, Josef: Alternativní kultura jako sociologické téma. In: ALAN, Josef (ed.): Alternativní kultura, c. d., s. 9-60 zde s. 40.

⁴¹⁴ Rozhovor autora s Lubošem Dobrovským z 28. 6. 2007, Praha.

⁴¹⁵ LIEBERMANN, Doris - FUCHS, Jürgen – WALLAT, Vlasta: Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler, c. d., s. 86.

⁴¹⁶ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Petrem Uhlem z 24. února 2003, vedl David Weber.

⁴¹⁷ Rozhovor autora s Miroslavem Kusým z 23. 8. 2007, Bratislava.

⁴¹⁸ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Janem Šimsou z 20. 11. 2003, vedl Pavel Urbášek.

⁴¹⁹ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem z 28. 8. 2007, Písek.

⁴²⁰ LAND, Reiner: Fremde Welten, c. d., s. 150.

zapojení se do opozičních struktur. Zdena Tominová poukázala v rozhovoru s Evou Kantůrkovou na problém pocitu nesdělitelnosti toho, co prožívala, když nebyla schopna říci známým, které potkávala na ulici, že ti dva muži, jdoucí několik metrů za ní, jsou od StB. Její syn byl zvyklý zvat si domů kamarády, kteří jej však přestali navštěvovat, jakmile se u Tominů objevila Bezpečnost. „Chartou se mi však rozšířil okruh mých známých a já nikdy ještě neměla tolik přátel,“⁴²¹ uvedla Tominová.

Jiný z řady německých projektů,⁴²² který se zabíral problematikou žen v disentu, dospěl k závěru, že vznikající přátelské vazby měly zpočátku spíše latentně opoziční charakter, který se zaktivizoval většinou v důsledku vnějšího zásahu. Typickým příkladem byl vznik skupiny Ženy za mír (Frauen für Frieden-FfF) na jaře roku 1982, který byl reakcí na novelizaci branného zákona, připouštějícího při vyhlášení výjimečného stavu povolání žen do východoněmecké armády. Právě v tomto okamžiku došlo k potřebě rozhodnout se, zda dojde k přerodu odmítavého postoje vůči režimu, prezentovaného ale pouze v rámci diskuze během přátelských setkávání v různých východoberlínských bytech, v otevřený projev odporu. „My ženy se cítíme být obzvláště povolaný k tomu, abychom chránily život a podporovaly staré, nemocné a slabé,“⁴²³ napsaly autorky v petici z října 1982 určené prvnímu tajemníkovi SED, Erichu Honeckerovi, ve které navíc označily případnou vojenskou službu jako popírání svého ženství. „Společně trávení času ve skupině, znamenalo pro nás hledání cesty z všeobecné izolace, rezignace, strachu, beznadějnosti, bezradnosti, nedospělosti a mlčenlivosti,“⁴²⁴ uvedla jedna z členek FfF, Katrin Eigenfeld.

Mnohaleté přátelské vazby hrály významnou úlohu i při vzniku Charty 77. Řada ze signatářů si uvědomovala nebezpečí možných represí, kterým byli ostatně vystaveni již v souvislosti s čistkami či procesy počátku 70. let. Ona samozřejmost podpisu Charty 77, o které hovoří například spoluvydavatel Historických studií, Milan Otáhal,⁴²⁵ je díky existenci dřívějších kontaktů lépe pochopitelná. Nepodepsat či nezapojit se do jiných aktivit sice nemuselo mít automaticky za následek zpřetrhání těchto vazeb, mohlo je však bezesporu negativně zatížit.

Plné rozvinutí skupinové dynamiky opozičního jednání se však v rozličných biografiích často pojí se zážitkem společného vystavení represí. „To, že byla pronásledována církev, mě vlastně přivedlo do

---

⁴²¹ KANTŮRKOVÁ, Eva: Sešly jsme se v této knize, c. d., s. 54.

⁴²² MIETHE, Ingrid: DDR-Opposition als Neue Soziale Bewegung? In: NEUBERT, Ehrhart (ed.): Macht - Ohnmacht – Gegenmacht, c. d., s. 121-142 zde s. 131.

⁴²³ MDA- Berlin, Dokumentation-Frauen für Frieden 1984, list 16-17 zde list 17; Eingabe an Erich Honecker, Berlin 12. 10. 1982.

⁴²⁴ Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland", c. d., svazek 1 (VII/1), s. 247.

⁴²⁵ Rozhovor s Milanem Otáhalem ze 7. 2. 2008, Praha, vedli Tomáš Vilímek a David Weber, Praha.

církve, to že byli pronásledováni androši [underground], tak jsem byla s nimi,⁴²⁶ vzpomíná Dana Němcová, která v souvislosti s postupem bezpečnostního aparátu proti mladistvým v Rudolfově v roce 1974 napsala: „Stmeloval nás odpor proti nespravedlivému a neoprávněnému postihu jakékoli nezávislé tvorby a sebevyjádření, který byl skutečně stále brutálnější.“⁴²⁷ Zde se před námi objevuje jistý zákon akce a reakce, na kterém se navíc odrážela specifická posttotalitního charakteru moci. V souvislosti s helsinským procesem a neustále stoupající závislostí obou režimů na hospodářské spolupráci se zeměmi demokratického světa, dochází ke změně strategie boje s tzv. vnitřním nepřítelem. Ačkoliv možnost brachiálního násilí zůstala za určitých okolností stále aktuální, přechází režim spíše k „všeobecné prevenci“,⁴²⁸ snažící se veškeré projevy kritického a nezávislého smýšlení izolovat od veřejnosti, aniž by však mohl její představitele fyzicky zlikvidovat, jak tomu bylo počátkem 50. let. Ve svém referátu v Oslu z léta 1978 upozornil Zdeněk Mlynář na skutečnost, že režim „určitou skupinu politicky diskriminovaných lidí tak staví do situace, kdy jí jsou odňata v podstatě všechna občanská a politická práva- ale zároveň není uvězněna, zbavena možnosti protestu“.⁴²⁹

Komunistický režim v ČSSR i NDR v 70. a 80. letech se tak stále častěji musel smířovat s jistými hranicemi výkonu své moci. „Třebaže politická struktura totalitní moci omezuje prostor pro politický pohyb, a hlavně znesnadňuje, aby se mohl volně projevit, přece jen nemůže zabránit, aby právě vnitřní autonomní zdroje tohoto pohybu i v nejužších podmínkách dále nepůsobily a nenacházely skuliny, kterými pronikají na povrch,“⁴³⁰ napsal velmi trefně Zdislav Šulc. Nemožnost uplatnit směrem dovnitř i ven trvalou otevřenou diktaturu, charakterizovala Eva Kantůrková, jako „objektivní skutečnost, která modifikuje vznik, možnost i činnost nezávislých společenství“.⁴³¹

Bezpečnostní složky obou států se tak dostaly do bezvýchodné situace, a svými zásahy proti jinak smýšlejícím - tedy v duchu Jiřího Rumla proti lidem, kteří mají jiný názor, ale nemusí to ještě nutně znamenat, že jsou v opozici - vlastně přispívaly k vzniku opozičních aktivit. Řada představitelů disentu v ČSSR a NDR poukazuje na to, že ve svém jednání neusilovala o nějakou konfrontaci s režimem, nicméně přesto jím byla jaksi „dokopána k poznání hodnot, které musíme hájit společně a pro všechny“.⁴³²

---

⁴²⁶ ÚSD, COH, Sbíрка lidí Charty 77, rozhovor s Danou Němcovou.

⁴²⁷ BÁRTA, Jan: Dana Němcová, c. d., s. 95.

⁴²⁸ TIGRID, Pavel (ed.): Vývoj Charty, c. d., s. 42.

⁴²⁹ MLYNÁŘ, Zdeněk: Československo po deseti letech. In: *Listy*, roč. VIII, prosinec 1978, s. 35-38, zde s. 37.

⁴³⁰ ŠULC, Zdislav: Psáno inkognito: *do ba v zrcadle samizdatu (1968-1989)*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2000, 288 s. zde s. 39.

⁴³¹ KANTŮRKOVÁ, Eva: O zdrojích nezávislosti našich aktivit. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 9, č. 8 (1986), s. 9-14 zde s. 10.

⁴³² PITHART, Petr: Dějiny a politika, c. d., s. 319.

Jako názorný příklad je možné zmínit osud Rolanda Jahna, jehož kritiku východoněmeckého režimu neumlčel ani jeho násilný odsun v uzamčeném vagónovém kupé do Spolkové republiky Německo v roce 1983. „Člověk se cítil být obdařen kritickým duchem,“ řekl R. Jahn, pro kterého měly osobní kontakty v rámci jenské opoziční scény mimořádný význam. „Seznámil jsem se s řadou lidí, kteří zkrátka nechtěli dělat kariéru a po rozličných střetech, například v souvislosti s protesty proti vyhoštění Wolfa Biermanna, byli režimem postiženi. Cestu k sobě jsme pak našli právě díky tlaku režimu,“ vzpomíná Jahn, který i z nucené emigrace udržoval kontakty s představiteli jenských či východoberlínských opozičních skupin.⁴³³

Jeho prvním motivujícím zážitkem byla přitom exmatikulace spolužáka kvůli délce vlasů v roce 1970, která jej přiměla k cestě na Ministerstvo školství, aby zde manželce Ericha Honeckera, Margot, odevzdal protest proti postupu státních orgánů. Zážitek policejního zásahu při oslavě narozenin jednoho ze svých jenských přátel o čtyři roky později, během kterého byli všichni přítomní brutálně zmláceni a jedna z žen dokonce obviněna z napadení příslušníka německé Lidové policie (Deutsche Volkspolizei-DVP), poté co ji tento narazil obličej do zrcadla, rozvinul naplno spirálu zákona akce a reakce. Vznik polského hnutí Solidarita a vyhlášení výjimečného stavu v Polsku jej přivedlo k myšlence jízdy na kole jenskými ulicemi s polskou vlajkou a nápisem „Solidarita“. Na zprávu o smrti svého přítele M. Domaschka ve vazební cele služebny MfS v Geře v roce 1982, reagoval mimo jiné vylepením plakátů po Jeně v březnu 1983, aby tak připomenul první výročí této tragické události.

Petr Uhl upozornil na existenci „trvalého konfliktu“⁴³⁴ mezi snahou o nezávislé životní formy a státní mocí, který sice na jedné straně vznik těchto forem výrazně znesnadňoval, na straně druhé však zpětně působil na vědomí lidí a zpřesňoval, prohluboval a zintenzivňoval tím jejich úsilí o nezávislý kritický projev. Osobní zážitek maximální disproporce mezi praktikovanou nezákonností a tzv. socialistickou zákonností, přivedl P. Uhla při soudním jednání na jaře 1971 k rozhodnutí, vystupovat proti tomuto nešvaru velmi radikálně a riskovat tím i výrazně vyšší postih. „Oni (StB) mohou všechno, kupodivu jim to však nepřináší nic dobrého. My musíme počítat se vším, avšak každé naše možné vytrvání posiluje naši pozici,“⁴³⁵ konstatoval Václav Benda ve svém fejetonu „Rok jedna po Orwellovi“ v roce 1985. Bernd Eisenfeld si vysvětluje motivy svého jednání jako přirozenou reakci na jistou „Drucksituation“, kdy odmítl vojenskou službu nikoli z osobní averze vůči zbraním, nýbrž kvůli „výchově k nenávisti“, jež byla v kasárnách obecně praktikována.⁴³⁶ Rovněž Luboš Dobrovský dospěl

---

⁴³³ Rozhovor s Rolandem Jahnem z 11. 6. 2008, vedl Alexander von Plato, Berlín.

⁴³⁴ UHL, Petr: Alternativní společenství jako revoluční avantgarda (únor 1979) In: HAVEL, Václav: *O svobodě a moci*, Index, Köln 1980, s. 326.

⁴³⁵ BENDA, Václav: Rok jedna po Orwellovi. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 8, č. 2 (1985), s. 13.

⁴³⁶ Rozhovor autora s Berndem Eisenfeldem z 23. 8. 2008, Praha.

na základě osobního zážitku s represivními praktikami režimu k závěru, „že jej člověk nemůže meliorizovat, nýbrž se s ním musíme vypořádat“.⁴³⁷

Německý sociolog Detlef Pollack⁴³⁸ přichází v jedné ze svých prací se zjištěním, že útlak samotný ještě nemusí vést automaticky k protestu. Ve většině případů prý vyvolá spíše pasivitu, plynoucí z obavy existenčních následků kritického postoje. S tímto konstatováním lze však souhlasit jen z části. Jistěže lze najít řadu případů, při kterých pouhé varování v podobě tzv. předběžných výchovných opatření, zatlačilo jedince zpět do relativně poklidného prostředí „socialistického Biedermeieru“.⁴³⁹

Represe však mohla plnit svou zastrašující funkci především za předpokladu, že nebyla ničím limitována, tak jako tomu bylo v případě stalinského teroru na počátku 50. let. Přestože slupka mezi pracovníky Státní bezpečnosti obou států, která oddělovala jejich metody z 50. let od období let 70. a 80., se tu a tam protrhla, jak na vlastní kůži pocítili především mladší a méně známí představitelé disentu, byly nuceny bezpečnostní složky během svého tzv. potírání vnitřního nepřítele stále častěji zohledňovat mezinárodní situaci, a musely se tak slovy Petra Uhla: „ (...) alespoň tvářit, že dodržují lidská práva.“⁴⁴⁰

Moc tak nebyla schopna opoziční aktivitu zničit a snažila se ji tedy co nejvíce omezovat a především monitorovat. Bylo však mimo její možnosti, zabránit vzniku určité „nekonformní privilegace“⁴⁴¹ disidentského postoje, který sice přinášel nízký stupeň sociální prestiže, nicméně umožňoval vysokou míru sociální neodvozenosti a autenticity, jak napsal Rudolf Battěk ve svém eseji „Duchovní hodnoty, nezávislá aktivita a politika“ v dubnu 1979. Byl-li tak jedinec ochoten zaplatit za právo vyjadřovat své názory daň v podobě perzekuce sebe i své vlastní rodiny a vyrovnat se i s představou mnohaletého vězení, mohl tak činit a zůstal přesto naživu. V tom spočívala základní odlišnost režimů husákovsko-honeckerovské éry ve srovnání s dobou Klementa Gottwalda resp. Waltra Ulbrichta.

K tezi o neutralizující funkci represe je však nutno učinit ještě jednu poznámku, neboť je zapotřebí činit rozdíl mezi vědomím o možné represí, které skutečně tuto pro režim stabilizující roli mohlo převzít, a konkrétními zkušenostmi z represí vůči vlastní osobě, jež naopak měly spíše multiplikační funkci pro další opoziční aktivity. Zážitek bezpráví na vlastní kůži totiž demaskoval s definitivní platností zrudnou podstatu režimu, nemající žádnou úctu k lidským právům a důstojnosti.

---

⁴³⁷ Rozhovor autora s Lubošem Dobrovským z 3. 7. 2007, Praha.

⁴³⁸ POLLACK, Detlef: Kulturelle, soziale und politische Bedingungen der Möglichkeit widerständigen Verhaltens in der DDR. In: NEUBERT, Ehrhart – EISENFELD, Bernd: Mach- Ohmacht-Gegenmacht, c. d., s. 349-366 zde s. 353.

⁴³⁹ WOLLE, Stefan: Die heile Welt der Diktatur, c. d., s. 230.

⁴⁴⁰ UHL, Petr: Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla. Praha, C. H. Beck 1998, 251 s. zde s. 15.

⁴⁴¹ BATTĚK, Rudolf: Duchovní hodnoty, nezávislá aktivita a politika, c. d., s. 95.

Na příkladě několika životních příběhů je možné ukázat, jak v praxi fungoval zákon akce a reakce, a jak měla vlastní represe spíše aktivizační, než demotivující účinek. Již zmíněná členka skupiny vystupující proti militarizaci východoněmecké společnosti, K. Eigenfeld vzpomíná na svůj první konflikt, který se odehrál, když jí bylo pouhých 15 let.⁴⁴² Ve školní třídě byl totiž nalezen rozbitý obraz Waltra Ulbrichta a ona se stala, díky svému rodinnému původu a členství v církevním společenství, automaticky hlavní podezřelou. Byla vyslýchána jak ředitelem školy, tak příslušníky Státní bezpečnosti, a jen díky intervenci biskupa došlo nakonec k uklidnění situace. V roce 1977 byla K. Eigenfeld ještě vyznamenána jako aktivistka socialistické práce, ale již o dva roky později došlo k dalšímu střetu, tentokrát kvůli biřmování syna. V osmdesátých letech se pak zapojila do ekologických a mírových iniciativ, prodělala několikaměsíční vazbu, ze které byla propuštěna i díky osobnímu rozhovoru západoněmecké poslankyně za Stranu zelených, Petry Kellyové, s E. Honeckerem. „V celém mém životě nikdy nenastal okamžik, ve kterém bych se rozhodla stát se představitelkou odporu. Chápal jsem se jako východoněmecká žena uvnitř společnosti, a můj kritický postoj se tím pádem nemohl neobjevit, když člověk vyslovoval téměř každý den svůj nesouhlas se lží a nespravedlnostmi, jež zažíval,“⁴⁴³ shrnula svůj opoziční vývoj K. Eigenfeld.

Rovněž zážitky Ilko Saschy Kowalczuka, který patří k řadě členů bývalých nezávislých skupin v NDR, zaobírajícím se v současnosti tématikou opozice a odporu, potvrzují závěry Gerda Poppeho či Markuse Meckela, podle nichž byly skupiny do střetu s režimem zatlačeny jím samotným. Kowalczuk vyrůstal v prorežimní rodině, což vedlo k jeho rozhodnutí, stát se důstojníkem východoněmecké armády. Když však přišlo období volby povolání, lákalo jej více elektrikářské řemeslo. Jako mávnutím proudu se změnilo jeho dosavadní postavení nadějného kádra v potencionálního politického nepřítele. Opakovaně byl zván na vojenskou správu, kde mu bylo vyhrožováno: „Podobné typy jako já oni znají, a že skončím v kriminále.“⁴⁴⁴

Další střet na sebe nenechal dlouho čekat a jeho charakter opět prozrazuje mnohé o nesmyslnosti státní represe, jež řadu lidí doslova zatlačila do tábora opozice. Společně se svými spolužáky se rozhodli oslavit blížící se konec školního roku rebelským spálením školních sešitů u Müggelsee, oblíbené to rekreační destinace obyvatel východního Berlína. Vedení školy se o celé akci dozvědělo a zahájilo rozsáhlou akci, která původně spíše pubertální chování zpolitizovala. Nikdo z účastníků si totiž nevšiml, jak nevhodné datum si pro pálení knih vybrali. Jednalo se totiž o 17. červen, tedy den

---

⁴⁴² KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom: Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 260.

⁴⁴³ Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland", c. d., svazek 1 (VII/1), s. 246.

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 215.

výročí lidového povstání ve východním Německu v roce 1953. Vedení školy bylo pevně přesvědčeno, že se jedná o cílenou provokaci a Kowalczuk vzpomíná na svůj údiv nad tím, jak byl bezpečnostními složkami neustále dotazován, kdo celou akci „řídil.“

Z řady podobných příběhů z československého prostředí je možné uvést zážitek zastánce radikálního odporu proti režimu, Vladimíra Hučina, jehož kořeny je možné hledat, jak v rodinném prostředí (dědeček za války v odboji, otec zásadní opozice proti komunismu), tak v zlomových událostech československých dějiny (okupace ze srpna 1968). V květnu 1971 šel se svým kamarádem kolem kulturního domu v místě svého bydliště, kde se zrovna slavilo 50. výročí založení KSČ. Aniž by to tušil, rozhodl se zajít si dovnitř koupit limonádu. Jeho zevnějšek - dlouhé vlasy a tričko s nápisem Zeppelin - však vyvolal reakci tamních pořadatelů, kteří jej napadli a surově zbili. „Když mě viděli, tak mě nejprve verbálně napadli, později fyzicky, zatáhli mě na místní WC, tam se mě snažili strčit hlavu do záchodu, a ty vlasy mě drasticky vyškubali,“⁴⁴⁵ vzpomíná Vl. Hučín. Od tohoto okamžiku se orientuje na fyzickou přípravu boje s režimem, neboť se dle svých slov dostal do situace, ve které již neměl kam ustupovat.

Náhoda sehrála svoji úlohu i při prvním konfliktu Anny Šabatové se státní moci. V létě 1971 jela se svými kamarády na brigádu, během které měli čistit Mohylu míru. Po celodenní úmorné práci šli všichni společně do blízkého hostince a posilnění několika sklenicemi piva, začali spontánně zpívat různé písně, které měly velmi často protisovětský obsah. Když během zpěvu zazněla i slova: „Až bude Brežněv viset na větvi, bude v Čechách ráj,“ informoval někdo z přítomných hostů Veřejnou bezpečnost. „Spali jsme ve stanech u Mohyly a ráno nás už vytáhli policajti, napsali si naše občanky, ale nechali nás dál pracovat,“ vzpomíná A. Šabatová.⁴⁴⁶ Po svém zatčení kvůli již zmíněné letákové akci se záhy dozvěděla, že je kromě podvracení republiky (§98) stíhána i v souvislosti s antisovětskými písněmi za hanění států socialistické soustavy (§104). Vyšetřující orgány však nakonec usoudily, že trestní sazba první skutkové podstaty je výrazně vyšší a nadále stíhaly A. Šabatovou pouze za letákovou akci. Zmíněný případ A. Šabatové je velmi podobný odsouzení Ivana Martina Jirouse, který spolu se svými přáteli rovněž zpíval protisocialistické písně v jedné z branických hospod a na napomenutí starého muže, který se záhy představil jako penzionovaný major Státní bezpečnosti, reagoval tím, že začal se slovy „takto sežereme všechny komunisty“ pojídat Rudé právo.⁴⁴⁷

Uvedené příběhy dokazují, že neexistovaly žádné hranice mezi ještě tolerovaným a již pronásledovaným jednáním, respektive, že docházelo neustále k jejich proměně a výraznou roli zde

---

⁴⁴⁵ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Vladimírem Hučínem z 3. 7. 2003, vedl Pavel Urbášek.

⁴⁴⁶ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 6. 8. 2007, Praha.

⁴⁴⁷ JIROUS, Ivan Martin: Magorův zápisník, c. d., s. 563.

hrála i náhoda. Podle George Meusela, aktivního v rámci evangelických církevních skupin, neexistovala žádná pevná pravidla a „my jsme museli při každé konkrétní aktivitě opatrně zjišťovat a vážít případné riziko, zda si naši občanskou angažovanost režim nemůže vyložit jako projev odvahy přílišné“.⁴⁴⁸ Gerd Poppe v jednom z rozhovorů zmínil v této souvislosti svůj první kontakt se Státní bezpečností. Krátce po stavbě berlínské zdi zjišťovalo mocenské vedení názory mezi vysokoškolským studentstvem a jeden z Poppových přátel byl zatčen. On sám byl předvolán na výslech, který trval několik hodin a byl velmi nepříjemný, neboť mu bylo nevybíravým způsobem naznačeno, kdo je v NDR skutečným pánem.⁴⁴⁹

Podle vedoucího skautského oddílu Petra Náhlíka,⁴⁵⁰ jenž zažil pod záminkou údajné ochrany životního prostředí opakované útoky příslušníků Veřejné bezpečnosti na trampské osady, bylo jen málo lidí, kteří by chtěli jít s režimem do přímého konfliktu. Podobné zážitky z tzv. „divokého trampingu“ popisuje i Zdeněk Pinc, který byl s přáteli opakovaně v Povltaví ztloučen zástupci socialistické zákonnosti.⁴⁵¹ Mnozí chtěli zkrátka jen dělat to, co je baví, ale stejně se dříve či později museli střetnout s režimem. Svévolné prohledávání batohů a odstraňování západních symbolů z oblečení, pak vyvolává zajímavou paralelu s počínáním východoněmeckých bezpečnostních orgánů proti nositelům nášivek Překování mečů v radlice (Schwerter zu Pflugscharen) v roce 1982, kdy řadě převážně mladých lidí, majících na svém oblečení tento symbol nezávislého mírového hnutí, byl tento násilně odstraněn a vzácné nebyly ani případy, při kterých došlo k zabavení té části oblečení, na které se symbol ve formě vlněné nášivky nacházel.⁴⁵²

V obou zemích se rovněž vyskytl fenomén „boje o délku vlasů“, který byl doprovázen velmi restriktivními opatřeními ze strany státní moci, jež tak výrazným způsobem přispěla k vytvoření „máničkovského světa“,⁴⁵³ použijeme-li termínu Františka Stárka. Ony „bandy bezprizorních vlasatců“,⁴⁵⁴ o kterých píše Martin Jirous, nechtěly vyvolávat konflikt s establishmentem, na což ostatně upozornil Martin Machovec ve své studii o vývoji českého undergroundu.⁴⁵⁵ Svým důrazem na autentický způsob života, odmítajícím masovou zábavu a konformitu, ale především tendencí

---

⁴⁴⁸ Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: *"Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 224.

⁴⁴⁹ Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

⁴⁵⁰ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Petrem Náhlíkem z 22. ledna 2004, vedl Lukáš Valeš.

⁴⁵¹ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor se Zdeňkem Pincem z 18. července 2003, vedla Petra Trypesová.

⁴⁵² Více k tomuto tématu Srv.: VILÍMEK, Tomáš: *Militarizace NDR a reakce východoněmecké společnosti 1978-1982*. In: BLAŽEK, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč ... : odpírání vojenské služby v Československu 1948-1989*. Praha, Academia 2007, s. 184-206 zde s. 194.

⁴⁵³ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Františkem Stárkem z 16. 5. 2003, vedl Milan Otáhal.

⁴⁵⁴ JIROUS, Ivan Martin: *Magorův zápisník*, c. d., s. 501.

⁴⁵⁵ MACHOVEC, Martin: *Od avantgardy přes podzemí do undergroundu: skupina edice půlnoc 1949-1955 a undergroundový okruh Plastic People 1969-1989*. In: ALAN Josef (ed.): c. d., s. 155-200 zde s. 178.

navázat kontakt s podobně smýšlejícími zástupci mladé generace v ostatních zemích východního bloku, zalarmovaly politickou policii.

V rozsáhlé zprávě z listopadu 1980 informovaly například československé bezpečnostní orgány své východoněmecké kolegy o aktivitách tzv. volné mládeže, tedy mládeže, která nebyla organizována v rámci SSM. Jak se ukázalo v krizovém období 1968/69, je mládež neustále v centru pozornosti představitelů tzv. politicko-ideologické diverze, jejíž představitelé se snaží o zneužití přirozené touhy mladých po dobrodružství a zaměřují svoji aktivitu především na „podporu dekadentních a protisocialistických hnutí, neorganizovaný turismus (Junák) s elementy buržoazní ideologie, včetně nošení nevhodných západních symbolů na oblečení (...), podporu nacionalistických, a zejména pak antisovětských nálad a tendencí (...), využití a získání volné mládeže pro činnost Charty 77 a VONSu (...)“.⁴⁵⁶ Hlavní nebezpečí pak bylo spatřováno v možném propojení opozičních aktivit se zástupci undergroundu, tak jako k tomu bylo v případě procesu se členy skupiny Plastic People v roce 1976, tedy v tom, co Petr Pithart ve svém eseji Nečekání na Godota, reflektujícím vznik Charty 77, označil jako společnou „obranu antiprominentů“.⁴⁵⁷ „Je příznačným atributem doby, která obrací svoji zášť a podezíravost proti lidem, kteří nechtějí nic víc, než vytvářet takové umění, jaké vytvářet musí, (...), kteří si spolu s ním přejí žít v pravdě,“⁴⁵⁸ napsal v únoru 1975 I. M. Jirous ve své klíčové stati Zpráva o třetím českém hudebním obrození. „Právo na svobodné vyjadřování názorů, svobodu tisku, náboženského vyznání a politické příslušnosti jako hlavní cíle undergroundu,“⁴⁵⁹ zaznamenala rovněž StB v již zmíněné zprávě, chápala to však v limitující dimenzi uvažování socialistického řádu a jeho nepřátel.

Z dosavadního výzkumu tedy vyplývá, že represe vůči jednotlivcům měla bezesporu nechtěnou funkci posílení vlastní identity. Pro vznik opozičního jednání však bylo klíčové, zda byla tato represe prožívána v rámci skupiny přátel, nebo pouze individuálně či v rodinném prostředí. Skupinová dynamika tak výrazným způsobem rozšiřovala konfliktní potenciál. Bude-li specifikum porážky Pražského jara a následné vlně čistek zmíněno ještě v rámci vlivu historických událostí na cestu do disentu, zdá se, že odpověď na otázku, proč z této téměř půlmilionové armády existenčně postižených jich nalezneme v řadách opozičních seskupení 70. a 80. let jen poměrně malou část, je možné hledat právě v potřebě koexistence skupinové dynamiky a zákona akce a reakce. Tím, že Husák uplatňoval značně diferencovaný přístup a politické procesy volil pouze v případě „posledních

---

⁴⁵⁶ BStU, MfS, HA XX/AKG 5895, list 121; Information der Sicherheitsorgane der CSSR über die Tätigkeit der sogenannten freien Jugend, 5. 11. 1980.

⁴⁵⁷ PITHART, Petr: Dějiny a politika. Praha, Prostor 1990, s. 309.

⁴⁵⁸ JIROUS, Ivan Martin: Magorův zápisník, c. d., s. 172.

⁴⁵⁹ BStU, MfS, HA XX/AKG 5895, list 123; Information der Sicherheitsorgane der CSSR über die Tätigkeit der sogenannten freien Jugend, 5. 11. 1980.

mohykánů“,⁴⁶⁰ použijeme-li termínu Jaroslava Šabaty, byly opoziční akce první poloviny 70. let většinou projevem jednotlivců či malých skupin, vzájemně nezávislých a izolovaných. O to větší mělo význam setkání lidí odlišných životních názorů, vystavených již delší čas rozličným formám perzekuce, na chodbě soudní budovy během procesu s hudebníky ze skupiny Plastic People of the Universe v roce 1976, jež opravdu zažehlo plamen, vydávající po následných třináct let chartovní světlo, parafrázuji-li Danu Němcovou.⁴⁶¹ „Tehdy v Karmelitské se zrodila mentalita, že je zapotřebí dát se dohromady,“⁴⁶² domnívá se D. Němcová, jejíž aktivitu označil I. M. Jirous v životopise mluvčích jako „ustavičné konání skrze lásku“.⁴⁶³

Zákon akce a reakce tak odpovídá již zmíněné „fenomenologické dualitě“⁴⁶⁴ opozice a diktatury, použijeme-li termínu Rainera Eckerta, podle kterého každá diktatura svým maximalistickým mocenským nárokem - jistým „přízrakem jednoty“⁴⁶⁵ - vyvolává automaticky rozličné kritické projevy. Na druhé straně je však každá diktatura, východoněmecká nevyjímaje, formována jednáním odporu svých občanů. Thomas Lindenberger hovoří v této souvislosti o vzájemné závislosti vládnoucích a ovládaných, „protože moc může dlouhodobě existovat pouze jako interakce“.⁴⁶⁶ Všichni aktéři reálně socialistické společnosti jsou tak do jisté míry vybaveni mocí, byť u naprosté většiny to znamená pouze moc se rozhodnout, zda budou akceptovat pravidelně se opakující rituály přizpůsobování, jakými byly kupříkladu volby či účast na prvomájovém průvodu, nebo zda tento princip odmítnou. „Když Vás zaženou do kouta a dávají Vám jedinou šanci, tak člověk má jedinou možnost, že se tomu podrobí anebo se vzepře, a to podrobení se jsem nebyl schopen udělat,“ odpověděl Miroslav Kusý na otázku, proč nebyl ochoten akceptovat kompromis, který mu byl státní mocí opakovaně nabízen.⁴⁶⁷

Každý pokus o „občanskou angažovanost“,⁴⁶⁸ která by nepodléhala státní kontrole, mohl být kdykoli označen za státu nepřátelský a jako takový následně i pronásledován, a to bez ohledu na formy a cíle těchto aktivit. Každé úsilí o dialog získalo zakrátko formu „vyzývavého dialogu“, tedy dialogu, který v podmínkách totálního mocenského obklíčení mohl upozornit jen na jedno jediné:

---

⁴⁶⁰ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 30. 8. 2007, Brno.

⁴⁶¹ BÁRTA, Jan: Dana Němcová: Lidé mého života, c. d., s. 95.

⁴⁶² Rozhovor autora s Danou Němcovou z 1. 4. 2008, Praha.

⁴⁶³ JIROUS, Ivan Martin: Naše paní Dana Němcová (červen 1979). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 2, č. 10 (1979), s. 18-21 zde s. 21.

⁴⁶⁴ ECKERT, Rainer: Opposition und Repression in der DDR vom Mauerbau bis zur Biermann-Ausbürgerung (1961-1976). In: *Archiv für Sozialgeschichte*, č. 39 (1999), s. 355.

⁴⁶⁵ BUCHSTAB, Günter – AGETHEN, Manfred: Oppositions- und Freiheitsbewegung im früheren Ostblock. Freiburg, Herder 2003, 221 s. zde s. 43.

⁴⁶⁶ LINDENBERGER, Thomas (ed.): Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur: *Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Köln, Böhlau 1999, 375 s. zde s. 22.

⁴⁶⁷ Rozhovor autora s Miroslavem Kusým z 23. 8. 2007, Bratislava.

⁴⁶⁸ HAVEL, Václav: Rozhovor s Václavem Havlem pro časopis Profil. In: *Listy*, roč. XIII, č. 5 (říjen 1985), s. 15.

„Jsme tady a vy nás nemůžete umlčet.“⁴⁶⁹ Až do svého pádu představitelé moci nepochopili, že opozičníci neusilují o jejich posty, nýbrž protestují proti úpadu morálky, ekologickému znečištění vlastní země, a proti ustavičnému porušování lidských práv. „Chtěl jsem pouze normálně žít v NDR, a náš život byl pěkný, ne díky, ale navzdory existenci NDR,“ řekl Roland Jahn, podle kterého je pro totalitní diktatury typické, že vznikají společenství lidí, které by v demokratickém zřízení nejspíše nevznikly.⁴⁷⁰

Ve srovnání s předchozím faktorem se ukazuje, že průběh skupinové dynamiky a zákona akce a reakce, vykazuje mnohem větší podobnosti. Přestože v každé zemi byly možnosti „stýkání s ostatními lidmi“⁴⁷¹ poněkud odlišné, a zde se před námi opět objevuje význam evangelické církve v NDR jako jisté zprostředkovatelky volného prostoru pro vzájemnou výměnu názorů, byl vzájemné svobodné komunikaci a okruhu přátel připisován v obou zemích stejně velký význam. Zatímco vliv rodinného prostředí v souvislosti se svým protirežimním vystoupením nezmínili zdaleka všichni představitelé československého a východoněmeckého disentu, byl význam přátel pro jejich formování zmíněn pravidelně a navíc často zcela spontánně. V obou zemích postupoval režim velmi nevybíravým způsobem proti lidem, kteří veřejně projevili svůj kritický názor. V Československu najdeme řadu lidí, kteří byli opakovaně odsouzeni za svůj opoziční postoj, strávili mnoho let v komunistických věznicích, kde, jak někteří s humorem jim vlastním říkají, byli dokonce užitečnější, než kdyby běhali na svobodě,⁴⁷² a po svém návratu se opět aktivně zapojili do protirežimních aktivit. Pro československý režim tak ale představovali neřešitelný problém, neboť je nebylo možné ani umlčet, ani zastrašit. Byli zde tak lidé, kteří od samého počátku, tedy od února 1948, vehementně usvědčovali režim ze lži, tak jak to činil například Rudolf Battěk. Podobná opoziční kontinuita však v případě východoněmecké opozice chyběla, a to jednak díky odchodu statisíců křesťanských a sociálních demokratů v zakladatelském období tohoto státu, ale svoji neopomenutelnou úlohu zde sehrála i velmi zdařile praktikovaný odsun představitelů disentu do Spolkové republiky Německo. Když se T.G. Ash se v červenci 1989 dotazoval na důvod, proč je opozice v NDR ve srovnání s Československem či Polskem relativně slabá, dostalo se mu od východoněmeckých přátel často jednoslovné odpovědi: „Emigrace.“⁴⁷³ Tuto „chybějící

---

⁴⁶⁹ Podle Evy Kantůrkové vedl dialog tohoto typu především Jaroslav Šabata. Srv.: KANTŮRKOVÁ, Eva: *Záznamy paměti*, c. d., s. 264.

⁴⁷⁰ Rozhovor s Rolandem Jahnem z 11. 6. 2008, vedl Alexander von Plato, Berlín.

⁴⁷¹ Rozhovor autora s Ivanem Klímou z 18. 11. 2008, Praha.

⁴⁷² Takto se vyjádřili například Ladislav Hejránek a Jan Šimsa.

⁴⁷³ GARTON ASH, Timothy: *Im Namen Europas: Deutschland und der geteilte Kontinent*. München-Wien, Carl Hanser Verlag 1993, 856 s. zde s. 290.

kontinuitu“, o které mimo jiné hovoří Ralf Hirsch, ostatně reflektoval i československý disent před rokem 1989, jak bude ukázáno v kapitole o vzájemné percepci.⁴⁷⁴

III. 3. Společensko-individuální aspekty střetu s režimem

Významem společenského zakotvení opozičního jednání se ve svých úvahách o příčinách pádu režimů v zemích sovětské mocenské sféry, zaobírá maďarský spisovatel a kritik režimu, G. Dalos.⁴⁷⁵ I přes podstatné odlišnosti východoněmecké a československé společnosti se při zpracování tematiky cesty do opozice v ČSSR a NDR objevují zajímavé paralely. V ČSSR i NDR bychom našli různé způsoby, kterými bylo možno reagovat na nelegitimní charakter režimu. Pakliže Ulrike Poppe⁴⁷⁶ hovoří v této souvislosti o „útěku do privátna“, „odchodu do exilu“ nebo o „opozici“, upozornil na podobné možnosti reagování již roce 1979 Milan Šimečka.⁴⁷⁷ Nutno dodat, že opoziční cesta patřila k alternativě nejnáročnější, a proto také k nejméně preferované. Disidentství tak bylo mnohými chápáno, jako příliš krajní řešení, jako „vyhraněná okolnost“,⁴⁷⁸ kterou nemusel být každý schopen unést.

Na formování opozičního postoje měly společenské podmínky velký vliv. Jedinec byl součástí společnosti a reflektoval, podobně jako všichni ostatní, její klady i zápory. Na rozdíl od nich však překročil v průběhu doby měnící se hranici mezi společenským odmítáním a opozicí. Tím, že otevřeně projevil svůj názor, snažil se ve svých rozhodnutích opírat o nezávislé zdroje informací, vyhledával podobně smýšlející lidi a především věřil ve smysluplnost svého společenského angažování, byl režimem nazírán jako nepřítel a společností často jako naivní snílek, který odmítá akceptovat status quo. Východoněmecká společnost se od té československé lišila hned v několika bodech. Tím první

---

⁴⁷⁴ Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24. 1. 2006, Berlín.

⁴⁷⁵ DALOS, György: Der politische Umbruch in Ost- und Mitteleuropa und seine Bedeutung für die Bürgerbewegung in der DDR. In: AMMER, Thomas (ed.): Materialien der Enquete-Kommission: *"Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d. s. 540-557 zde s. 545.

⁴⁷⁶ JESSE, Eckhard (ed.): Eine Revolution und ihre Folgen, c. d., s. 216.

⁴⁷⁷ ŠIMEČKA, Milan, Společenský strach. In: PREČAN, Vilém (ed.): Charta 77. 1977-1989. *Od morální k demokratické revoluci*, c. d., s. 99-106.

⁴⁷⁸ MARKOVÁ, Marta: Olga Havlová a ty druhé, c. d., s. 75.

byla již zmíněná specifičnost existence Spolkové republiky Německo. V důsledku prohrané války byl jeden národ rozdělen na dva státy, které mezi sebou vedly neustálý konkurenční boj, v němž východní Německo očividně prohrálo. Východoněmecké obyvatelstvo tak mělo ze všech zemí východního bloku nejlepší možnost k srovnání své životní úrovně, a na z toho plynoucí nespokojenosti nemohl příliš změnit ani fakt, že NDR mělo životní úroveň vyšší, než ostatní země socialistického tábora.

Vývoj opozice je přirozeně vázán na společensko-historický vývoj dané země a NDR se v tomto ohledu opravdu výrazně liší od ČSSR. Během prvních let tzv. sovětské okupační zóny (1945-1948) odešly statisíce lidí, z nichž mnozí patřili k přesvědčeným demokratům, kteří si zavčas uvědomili totalitní charakter nově se rodícího, tzv. antifašistického státu. V následujícím období se pak pravidelně objevovaly události, které často přiměly demokraticky smýšlející lidi k odchodu na Západ. Obzvláště markantní byl odchod lidí v souvislosti s porážkou všelidového povstání v roce 1953, který by nejspíše nabral formu masového exodu, pakliže by SED volila represivnější formu vypořádání se s jeho údajnými strůjci. S jistým zjednodušením se dá říci, že teprve od roku 1961, tedy od stavby berlínské zdi, se společenské podmínky opozičního jednání přiblížily těm československým. Po celou dobu zbývající existence NDR zde však byl přítomen fenomén „hlasování nohama“, tedy existence jistého „Ausreisebewegung“, který se naplno projevil až v druhé polovině 80. let a zejména pak v roce 1989, kdy žadatelé výrazným způsobem přispěli k rozvoji a radikalizaci protirežimních demonstrací. Byl-li dopad odsunu představitelů opozice zmíněn již v předchozí podkapitole, je zapotřebí alespoň upozornit na skutečnost, že západoněmecká média výrazným způsobem narušovala záměr východoněmeckého režimu, izolovat své občany od přísunu informací. Přestože lze obě srovnávané společnosti označit za „uzavřené“⁴⁷⁹, měl východoněmecký občan přeci jen více možností, jak tuto uzavřenost narušit.

Můžeme-li označit východoněmeckou společnost za „společnost na útěku“, pak se pro československou hodí spíše označení „společnosti normalizované“.⁴⁸⁰ Zde se před námi objevuje jedno z velmi podstatných specifik, kterým je Pražské jaro a následná vlna čistek. Na význam srpnové okupace pro formování opozičního postoje upozorňují spontánně téměř všichni představitelé československého disentu. Přestože i v případě východoněmeckého disentu hraje 21. srpen velmi důležitou úlohu, jak bude ostatně ještě zmíněno, nemohla mít porážka Pražského jara na

---

⁴⁷⁹ Historik Hartmut Zwahr považuje od roku 1961 východoněmeckou společnost za „geschlossene Gesellschaft“. Srv.: ZWAHR, Hartmut: Umbruch durch Aufbruch: die DDR auf dem Höhepunkt der Staatskrise 1989. In: KAEBLBE, Hartmut: Sozialgeschichte der DDR. Stuttgart, Klett-Cotta 1994, s. 439.

⁴⁸⁰ NDR opustilo v době její existence více jak čtyři milióny lidí. Srv.: VILÍMEK, Tomáš: Demokratická revoluce v ČSSR a NDR v roce 1989: společenské a ekologické předpoklady pádu režimu KSČ a SED – pražské a lipské demonstrace v roce 1989. Diplomová práce, Praha, FFUK 2002, 310 s. zde s. 74-82.

východoněmeckou společností takový dopad, jako tomu bylo v ČSSR. Abychom lépe pochopili reakci východoněmecké společnosti na dění v Československu, je zapotřebí poukázat na diametrálně odlišnou atmosféru v obou zemích v 60. letech. Zatímco v Československu probíhal pozoruhodný pokus o obnovu občanské společnosti, vyrovnává se východoněmecký režim nejen se společenskými důsledky stavby berlínské zdi, ale především zahajuje v roce 1965 restriktivní kurs vůči kulturní politice, a vůbec vůči všemu, co se liší od oficiálního pojetí „socialistické osobnosti“. Ve východním Německu tak zcela chybí fenomén spontánního zakládání zájmových organizací, pokusů o znovuoživení politických stran či seskupení, jež by zastupovaly zájmy neustraníků a bývalých politických vězňů. V NDR také nedošlo k tematizování otázky rehabilitací a cenzura likvidovala kontinuálně jakýkoliv projev kritického smýšlení. „To co vedlo v ČSSR k Pražskému jaru, zůstalo v NDR kritikou pouze jednotlivých intelektuálů, kterým chybělo širší společenské zázemí,“ soudí Annabella Lutz.⁴⁸¹ Je to tak právě absence onoho „spontánně a lavinovitě probíhajícího výbuchu touhy po životě ve svobodě“,⁴⁸² kterému byli českoslovenští reformátoři ochotni naslouchat, aniž mu však současně plně rozuměli, kterým se liší východoněmecká společnost druhé poloviny 60. let od té československé.

Další výraznou odlišností společenského zakotvení východoněmeckého disentu je role evangelické církve jako jakéhosi ochranného deštníku pro řadu aktivit, jež nebylo možné vykonávat nikde jinde. Prostor věnovaný mírové problematice a nenásilnému řešení sporů, podpora odpírání vojenské služby, pestrá práce s mládeží, organizačně-technická podpora rodícím se alternativním skupinám, a v neposlední řadě i morální kredit některých evangelických osobností, vytváří z východoněmecké evangelické církve instituci, která klíčovým způsobem ovlivnila nejen vznik nezávislého mírového hnutí v NDR, ale přispěla i k rozvoji rozličných opozičních skupin v druhé polovině 80. let. Plně tak lze souhlasit s tvrzením Stephana Bickhardta, podle kterého nelze pochopit protirežimní jednání v NDR, aniž bychom přitom nezohlednili roli evangelické církve.⁴⁸³

Přestože tak církev nabízela mnohé, bylo její postavení ve východním Německu velmi obtížné. Na jednu stranu cítila povinnost vystoupit proti represivním praktikám etabloující se komunistické moci a proti militarizačním snahám východoněmeckého režimu, na straně druhé nechtěla riskovat otevřený konflikt se státní mocí a snažila se zejména po stavbě berlínské zdi a po vzniku Svazu evangelických

---

⁴⁸¹ LUTZ, Annabelle: Dissidenten und Bürgerbewegung, c. d., s. 146.

⁴⁸² PREČAN, Vilém: Lid, veřejnost, občanská společnost jako aktér Pražského jara 1968. In: PEČKA, Jindřich - PREČAN, Vilém: Proměny Pražského jara 1968-1969: sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti. Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd - Doplněk, Praha - Brno 1993, s. 15.

⁴⁸³ BICKHARDT, Stephan: Die Entwicklung der DDR-Opposition in den Achtziger Jahren. In: Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland", c. d., (VII/1), s. 450-503 zde s. 454.

církví v NDR v roce 1969 najít přijatelný modus vivendi. V očích mnohých farářů a řadových členů církevní obce byl však postup církevního vedení interpretován jako příliš defenzivní a zejména v 70. a 80. letech lze hovořit o latentně přítomném konfliktu mezi církevním vedením a bází, jenž kulminoval během posledních tří let režimu SED. Při zhodnocení významu evangelické církve je tak zapotřebí vyhnout se krajním stanoviskům, podle kterých buď církev jako instituce zcela selhala,⁴⁸⁴ nebo by bez ní v NDR nedošlo k vzniku žádné opozice.⁴⁸⁵ Reálný obraz byl mnohem plastičtější.

„Církev nechce být ani opoziční stranou, ani nechce veřejně vyhlásit svůj souhlas s režimem, nýbrž chce otevřeně kritizovat a konstruktivně spolupracovat,“ najdeme v *Umweltblätter* v roce 1988.⁴⁸⁶ Většina představitelů východoněmecké opozice tak připouští, že církev zastřešovala řadu aktivit, které by kdekoli jinde vyvolaly zásah Státní bezpečnosti. Nedostatečné vymezení se vůči východoněmeckému režimu a podivné lavírování mezi státní lojalitou a kritikou však vedlo nakonec k tomu, že pro mnohé přestala plnit církev funkci „náhradní veřejnosti“ a byla nazírána jako „náhradní nepřítel“, k čemuž velmi úspěšně přispěla strategie Státní bezpečnosti, jež infiltrovala církevní vedení a snažila se skrze něj pacifikovat jednotlivé faráře a mírové iniciativy. V mnohém je tedy nutné dát za pravdu Detlefu Pollackovi, podle kterého mnozí spatřovali koncem 80. let v církvi pouze jakousi „nutnou pomůcku v nouzi, jež sice potřebovali, bez které by se ale současně velmi rádi obešli“.⁴⁸⁷ „Církev, tato střecha, měla důležitou funkci, ale vlastně jsme všichni chtěli z kostelních zdí pryč,“ vzpomíná Katrin Eigenfeld.⁴⁸⁸ Bez evangelické církve, především bez obdivuhodného osobního nasazení mnoha farářů a církevních spolupracovníků by však stranickému vedení ubyl velmi silný oponent a rezervoár protirežimní kritiky, který spoluvytvářel východoněmeckou opozici. „Církev se tak stala nárazníkem mezi státem a opozicí,“ píše U. Poppe.⁴⁸⁹

Pro pochopení specifické role evangelické církve v NDR je zapotřebí přiblížit alespoň ve stručnosti vývoj vzájemného vztahu mezi ní a východoněmeckým režimem, jenž se v mnohém lišil od situace v ČSSR. Podobně jako pro KSČ i pro SED představovala církev nepřítele již ze dvou základních důvodů. Jestliže v případě NDR se jednalo jak o celoněmecké

---

⁴⁸⁴ BOHLEY, Bärbel: „Die Menschen sind so vergeßlich“: ein Gespräch zwischen Katja Havemann und Bärbel Bohley. In: BOHLEY, Bärbel (ed.): ... und die Bürger melden sich zu Wort, c. d., s. 185.

⁴⁸⁵ NEUBERT, Ehrhart: Oppositions- und Freiheitsbewegungen im früheren Ostblock: Einführung. In: BUCHSTAB, Günter – AGETHEN, Manfred: Oppositions- und Freiheitsbewegung im früheren Ostblock. Freiburg, Herder 2003, s. 19-55 zde s. 41.

⁴⁸⁶ Honecker-Leich-Gespräch am 3. März (1988). In: *Umweltblätter*, 1988/4 (April 1988), s. 3-4 zde s. 3.

⁴⁸⁷ POLLACK, Detlef: Politischer Protest, c. d., s. 156.

⁴⁸⁸ Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 257.

⁴⁸⁹ POPPE, Ulrike: „Der Weg ist das Ziel“: zum Selbstverständnis und der politischen Rolle oppositioneller Gruppen der achtziger Jahre, c. d., s. 244-273 zde s. 253.

tak o internacionální kontakty církve, pak v případě ČSSR hrály rozhodující roli kontakty s Vatikánem, jež se režim snažil všemožně znemožnit. Nebezpečí pro režimy obou dvou zemí pak spočívalo zejména v tom, že se tyto církve nenechaly integrovat do socialistické společnosti. Vzhledem k svému zakotvení v křesťanské morálce a zažitých náboženských zvyklostech pak církve stály v konfrontaci s učením marxismu-leninismu, což představovalo druhý důvod nesmiřitelného postoje státu.

Byl-li vztah československého režimu ke katolické církvi, s výjimkou krátkého uvolnění v období Pražského jara, charakteristický represivním postojem, byl nucen východoněmecký režim postupovat proti evangelické církvi výrazně opatrněji. V církevní politice SED je tak možné zaznamenat několik fází střídavého utužování a uvolňování, jež byly závislé nejen na čelních představitelích státu a církve, ale také na postoji Sovětského svazu k církevním otázkám či na nutnosti brát v potaz německou otázku jako i luteránskou minulost saského či durynského regionu.

Již v rámci sovětské okupační zóny se snažila SED dosáhnout jistého vypořádání se s církví a tak se od léta 1945 objevovaly tendence prosadit oddělení církve od škol, ale především pak systematický boj proti církevní práci s mladými lidmi. V této, podle C. Ordnunga,⁴⁹⁰ první etapě vzájemných vztahů SED a církve, která trvala do roku 1949, pak dochází zejména k zjišťování hranic vzájemného působení. Od počátku 50. let nastupuje jednoznačně restriktivní kurs, který se však ve srovnání s Československem, kde došlo k masivní perzekuci katolických kněží a likvidaci řeholí, odehrával především na úrovni ideologického boje. Režim reagoval především na množící se petice z církevního prostředí v letech 1949-1953, ve kterých byly kritizovány totalitní praktiky tajné policie, ateistická propaganda a také deportace z příhraničních oblastí. Již od roku 1950 se tak SED zaměřila zejména na evangelické obce mládeže (Junge Gemeinde), kde se údajně nalézali „pod maskou religiozity ilegální agenti a špionážní organizace“.⁴⁹¹ V tomto společenství organizovaní mladí lidé byli persekvováni zejména v souvislosti s možností ukončení studia, a následně při výběru vhodného zaměstnání. Přípravy na útok proti církvi pokračovaly a v usnesení politbyra z 27. ledna 1953 se hovořilo o potřebě „uskutečnit tři až čtyři veřejné procesy k odhalení Junge Gemeinde jako zastírající

---

⁴⁹⁰ Carl Ordnung přichází s pěti fázemi církevní politiky SED, kdy druhá je fáze konfrontační a trvá do roku 1958, pak následuje perioda vzájemné snahy najít jistý modus vivendi v letech 1959-1970. Léta 1971-1978 označuje za období církve v socialismu (Kirche im Sozialismus) a 1979-89 pak dobou stagnace a konečného ztroskotání režimu SED. HERBST, Andreas (ed.): *Die SED: Geschichte, Organisation, Politik: ein Handbuch*. Berlin, Dietz 1997, 1227 s. zde s. 432-442.

⁴⁹¹ MASER, Peter: *Die Kirche in der DDR*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 2000, 168 s. zde s. 43.

organizace pro válečné štvání, sabotáž a špionáž, která je řízena západoněmeckými a americkými imperialistickými silami“.⁴⁹² Z tohoto tvrdého kursu však bylo východoněmecké stranické vedení nuceno ustoupit, a to jak díky změnám v sovětské politice po smrti Stalina, tak především v souvislosti se stoupající nespokojeností východoněmeckého obyvatelstva. SED tak přešlo k „novému kursu“,⁴⁹³ jehož cílem bylo oslabení významu církve ve společnosti a dosažení její desakralizace. V roce 1954 byla zavedena Jugendweihe, slavnostní přijetí čtrnáctiletých mezi dospělé, „kterou SED považovalo za velmi účinný prostředek, jak odcizit dorůstající generaci od církve (...)“.⁴⁹⁴ Církev byla přesvědčena o pevné tradici konfirmace a vyhlásila její neslučitelnost s účastí na Jugendweihe. Stranické vedení proto muselo zesílit tlak a na případnou neúčast na Jugendweihe reagovalo perzekucí v oblasti výběru povolání či možnosti dalšího vzdělávání. Tato forma otevřeného vydírání se osvědčila a za pouhých pět let od zavedení Jugendweihe ji absolvovalo 80% dětí.⁴⁹⁵

Během 60. let došlo celkem třikrát k setkání W. Ulbrichta s představitelem tzv. „Thüringer Weg“, durynským biskupem Mitzenheimem, který, na rozdíl od západoberlínského biskupa Dibeliusa, pro „něhož byla NDR - stejně jako nacistický stát - státem totalitním“,⁴⁹⁶ akceptoval základní předpoklad státní církevní politiky, a v roce 1968 prohlásil před Ulbrichtem: „Státní hranice NDR tvoří rovněž hranice pro možnosti církevní organizace“.⁴⁹⁷ Právě tato ochota církve dobrat se k nějaké dohodě se státem, která byla způsobena zejména zdáním definitivnosti rozdělení Německa po srpnu 1961, otevřela cestu k vytvoření Svazu evangelických církví NDR (BEK), čímž došlo 10. června 1969 k oddělení východoněmecké evangelické církve od celoněmecké Evangelické církve Německo (EKD). Úspěch SED sice nebyl úplný, neboť materiální podpora protestantské církve ze Spolkové republiky Německo proudila do NDR i nadále, a také čtvrtý článek základního řádu BEK stále hovořil o existenci „zvláštního společenství celého evangelického křesťanstva v Německu“,⁴⁹⁸ nicméně rokem 1969 se výrazně změnilы podmínky východoněmecké evangelické církve pro její působení.

---

⁴⁹² HERBST, Andreas (ed.): Die SED, c. d., s. 435.

⁴⁹³ SCHROEDER, Klaus: Der SED-Staat: *Geschichte und Strukturen der DDR*. Dresden, Sächsische Landeszentrale für politische Bildung 1998, 782 s., zde s. 475.

⁴⁹⁴ MASER, Peter: Die Kirche in der DDR, c. d., s. 23.

⁴⁹⁵ VEEN, Hans-Joachim: Opposition und Widerstand in der SED, c. d., s. 123.

⁴⁹⁶ SCHROEDER, Klaus: Der SED-Staat, c. d., s. 477.

⁴⁹⁷ MASER, Peter: Kirchen. In: KORTE, Karl-Rudolf – WEIDENFELD, Werner: *Handbuch zur deutschen Einheit 1949-1989-1999*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1999, s. 486-501 zde s. 489.

⁴⁹⁸ Podle R. Henkyse pak: „Der 1968 konzipierte und 1969 förmlich gegründete Bund der Evangelischen Kirchen (BEK) war keine Abspaltung von der EKD oder deren Teilung, sondern eine Neugründung (...)“ Srv. WEBER, Jürgen (ed.): *Der SED-Staat: Neues über eine vergangene Diktatur*. München, Olzog 1994, 248 s. zde s. 214.

Důležitá zde byla i změna postavení církve, zejména jejího financování, jež byla zakotvena v nové Ústavě z dubna 1968.

70. léta jsou poznamenána snahou vedení východoněmecké evangelické církve nalézt jistý *modus vivendi* s honeckerovským režimem. Právě v tomto období se začíná církevní vedení vzdalovat od řady farářů a aktivních pracovníků v rámci církve, kteří, ovlivněni mimo jiné i zážitkem srpnové intervence do Československa, začali uvažovat o postavení církve ve východoněmecké společnosti a o možnostech jejího působení. Prohlášení Spolkové synody evangelické církve v Eisenachu z července 1971, v němž najdeme větu o „církví v socialismu, jež nechce stát ani vedle východoněmecké společnosti ani proti ní“,⁴⁹⁹ bylo mnohými faráři interpretováno odlišně od církevního vedení, které si od toho slibovalo zlepšení vztahů mezi státem a církví. Oni v tom naopak viděli popud k rozvíjení vlastních představ o zapojení církve do společnosti, čímž se dostali do konfliktu nejen se svými vedoucími představiteli, ale i se Státní bezpečností.

Jakýmsi mezníkem v procesu přibližování se k „mírové koexistenci“⁵⁰⁰ mezi SED a protestantskou církví byl rozhovor na nejvyšší úrovni mezi E. Honeckerem a biskupem Albrechtem Schönherrem 6. března 1978, během něhož bylo vyřčeno přesvědčení „že vztahy mezi církví a státem jsou v posledních letech ve zvyšující se míře ovlivněny věcností, důvěrou a upřímností“.⁵⁰¹ Přestože se státní vedení v pozdějším období neustále odvolávalo na tento rozhovor, který navíc poměrně úspěšně zneužívalo k pacifikaci nejvyšší církevní hierarchie, nemohlo se podařit ani církevnímu vedení, ani státu zabránit množícím se projevům nesouhlasu s církevní politikou. Sebeupálení faráře Oskara Brüsewitzte v srpnu 1976, ale především vlna odporu proti pokračující militarizaci východoněmecké společnosti v roce 1978, nastartovaly emancipační proces, který nejenže překročil záhy církevní prostředí, ale výrazným způsobem přispěl k pádu komunistického režimu v NDR.

Individuální aspekty rozvoje opozičního jednání jsou velmi pestré. Vznikala potřeba reagovat na neustále se prohlubující propast mezi každodenní realitou a realitou zdánlivou, oficiálně propagovanou. Vědomí o existenci stále se zhoršujících společenských problémů výrazným způsobem obohacovalo osobní zkušenostní horizont jednotlivých představitelů disentu. Gerd Poppe vzpomíná na „ustavičnou nespokojenost“ s každodenním zápasem se stranickými kádry, které rozhodovaly o věcech, ve kterých se očividně nevyznaly. „Tento pocit nespokojenosti se nevyhnul ani lidem, kteří vůbec neměli v plánu být s režimem v konfliktu, natož se pak proti němu stavět na odpor,“ uvedl

---

⁴⁹⁹ MASER, Peter: Die Kirche in der DDR, c. d., s. 26.

⁵⁰⁰ SCHROEDER, Klaus: Der SED-Staat, c. d., s. 481.

⁵⁰¹ MASER, Peter: Kirchen, c. d., s. 493.

Poppe.⁵⁰² Wolfgang Templin hovořil o ambivalentním pocitu, který jej provázel po celá šedesátá léta. V té době se na jednu stranu stále počítal k jisté elitě, postupně nabývané zkušenosti s každodenní realitou jej však stále více vzdalovaly od režimních pozic. „Díky své matce jsem měl důležité informace o tom, že lidé v továrnách nadávají,“ vzpomíná Templin. Byla to tak právě tato „Kritik aus dem Alltag“, která výrazným způsobem přispěla k procesu, jenž Templin označil jako „vnitřní deideologizaci“.⁵⁰³

Samizdatové texty, odborné publikace, paměti i provedené rozhovory, jsou bohatou studnicí vyjádření o bytostné potřebě angažovat se, pojmenovat společenské nedostatky a podílet se pokud možno i na jejich nápravě. „Nic tak nezbuzuje moji ironii, jako zjištění, že mezi hlásaným a konaným je propast nebo aspoň příkop,“ řekl v roce 1988 Rudolf Battěk Evě Kantůrkové.⁵⁰⁴

Jednalo se o jistou sebeobranu, snahu o autonomii, a v neposlední řadě i o „odpor proti absolutizaci idejí“,⁵⁰⁵ o kterém píše Jiří Dienstbier na stránkách Pelikánových Listů. Václav Malý tak prožíval po podpisu Charty 77 „obrovské vnitřní osvobození“, a „i když jsem nepostrádal vnitřní svobodu, tak v té chvíli jsem se stal opravdu svobodný,“ řekl v jednom z rozhovorů.⁵⁰⁶ Gerd Poppe⁵⁰⁷ dospěl i v souvislosti s intervencí do Československa v roce 1968 k přesvědčení, že je na čase přestat být pouhou obětí celospolečenských poměrů a stát se aktivně jednajícím bytostí. Podle Bohumíra Janáta bychom tak mohli najít v ČSSR i NDR lidi, „kteří již neměli kam ustoupit, jestliže jednou nechtěli odcházet z tohoto světa s vědomím, že pasivně přihlíželi zničení hodnot své víry,(...)“.⁵⁰⁸ Uvědomění si vlastní odpovědnosti za věci veřejné vyjádřil v roce 1980 i Ladislav Hejránek, podle kterého spočívá první krok v ukončení spolupráce s režimem na svém vlastním zotročování. „Moje základní teze, kterou jsem opakoval i policajtům je, že socialismus, který není demokratický, není socialismem,“ řekl L. Hejránek.⁵⁰⁹

Motivy angažovanosti v rozličných tzv. Basisgruppen v NDR jsou popisovány i v nepřehledném množství knih o východoněmecké opozici. Do popředí zde vystupuje rozhořčení z obrazu reálného socialismu, snaha o větší autonomii, ale především pak potřeba osobní angažovanosti při řešení stále

---

⁵⁰² Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 1007, Berlín.

⁵⁰³ Rozhovor autora s Wolfgangem Templinem z 21. 11. 2007, Berlín.

⁵⁰⁴ BATTĚK, Rudolf: Pluralismus a jaký - na otázky Evy Kantůrkové odpovídá Rudolf Battěk (12. 12. 1988), 10 s. zde s. 2. In: Libri prohibiti, Rudolf Battěk.

⁵⁰⁵ DIENSTBIER Jiří: Ještě jedna odpověď mladým křesťanům. In: *Listy*, roč. XVI (1986), č. 2, s. 31.

⁵⁰⁶ ÚSD, Sbírká rozhovorů, Rozhovor s Václavem Malým z 25. 2. 2004, vedl David Weber.

⁵⁰⁷ Protokoll der 68. Sitzung. In: *Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 286.

⁵⁰⁸ Rozhovor Infochu s mluvčím Charty 77 Bohumírem Janátem (19. 1. 1988). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 2 (1988), s. 6.

⁵⁰⁹ Rozhovor autora s Ladislavem Hejránkem z 28. 8. 2007, Písek.

se stupňujících společenských, ekologických a částečně i ekonomických problémů, o jejichž palčivosti bylo přesvědčeno dokonce i politické vedení obou států. Eva Kantůrková používá ve svém fejetonu O zdrojích nezávislosti našich aktivit z června 1986 v této souvislosti příklad se zapáchajícími syrečky, kdy „lživost se stává neúnosnou i těm, kteří její pomocí vládnou, pach nazvedá poklop umělosti“.⁵¹⁰

Petr Pithart si v této souvislosti vzpomíná na jeden konflikt, který sice ještě neměl vyhoceně protirežimní akcent, nicméně v něm prohloubil pocit, „že když jsem viděl tenhle režim, tak jsem věděl, že musím něco dělat, a že tomu nebudu přihlížet“. Již během svých studentských let na právnické fakultě v Praze se totiž podílel na vydávání časopisu, do kterého sám také přispíval. Když jednou v klidu četl svoji báseň, zjistil ke svému značnému překvapení, že zveřejněná báseň je o něco delší, než byl původně odevzdaný text. Rozhořčen se vypravil na cenzorský úřad, kde hodlal jako kandidát členství v KSČ podat stížnost na neopodstatněný zásah do svého díla. Přítomný úředník mu však sdělil, že původní verze básně, končící slovy „na znamení, že (...)“, by mohla být špatně interpretována. Na otázku „jak?“, se mu dostalo omračující odpovědi: „Například na znamení toho, že zítra vypukne kontrarevoluce.“ „To jsem tedy opravdu zíral, dostal jsem lekci, co je cenzura, a od té doby jsem byl nastražený (...)“, vzpomíná P. Pithart.⁵¹¹

Druhá událost se týkala problematiky, která se naplno projevuje až během 80. let. Jedná se o neustále pokračující ekologickou devastaci země. Když si P. Pithart opakovaně všiml změny barvy říčky Kamenice v České Kamenici, jež byla v přímé souvislosti s tím, co se v tamní továrně zrovna vyrábělo, napsal o této situaci krátký článek. Původce znečištění však na něho podal trestní oznámení, neboť se cítil být tímto článkem poškozen. P. Pithart však unikl trestnímu stíhání nejen tím, že nastoupil povinnou vojenskou službu, ale také proto, že byl v tomto období chápán stále ještě jako potenciálně nadějný stranický kádr.

Objevuje se zde rovněž pocit odpovědnosti vůči dalším generacím, ale především pak vůči vlastním dětem, který velmi výstižně vyjádřila Věra Jirousová: „Nebudu-li mlčet ke křivdě a bezpráví, když se zrovna děje, ohrozím svoje dítě v přítomnosti, budu-li však mlčet, ohrozím jeho budoucnost.“⁵¹² Alena Komárková ve svém dopise redakci Informací o Chartě 77 „Proč jsem podepsala Chartu“ z roku 1985 vysvětluje, že sebe sama považuje za normální mladou ženu, která se musí starat o svého syna. O politiku se dle svých slov nezajímala a nevěřila ničemu, co říkala oficiální média. Po setkání s jedním signatářem Charty 77 si však uvědomila, že nemůže dále mlčet k situaci v této zemi. „Můj

---

⁵¹⁰ KANTŮRKOVÁ, Eva: O zdrojích nezávislosti našich aktivit. In: *Listy*, roč. XVII., č. 1 (1987), s. 45-47 zde s. 45.

⁵¹¹ Rozhovor autora s Petrem Pithartem z 30. 5. 2007, Praha.

⁵¹² KANTŮRKOVÁ, Eva: *Sešly jsme se v této knize*, c. d., s. 94.

podpis je málo, ale pro mne to znamená strašně moc (...),⁵¹³ uzavírá své zdůvodnění podpisu A. Komárková. Bernd Eisenfeld, který strávil celkem 30 měsíců ve vězení za to, že vyrobil a následně rozšiřoval více jak sto letáků, odsuzujících srpnovou intervenci do Československa, jako jeden z důležitých motivů svého angažování uvedl: „Obával jsem se, co řeknu svým dětem, až se mne jednou zeptají, jak jsem se tehdy choval.“⁵¹⁴

Pozoruhodnou klikatost cesty do disentu, která byla silně ovlivněna individuálními aspekty, je možné ilustrovat na příběhu Wolfganga Templina, člena již zmíněné skupiny IFM, který byl východoněmeckými bezpečnostními složkami rozpracován v rámci akce „Zrádce“ (Verräter).⁵¹⁵ Tento jenský rodák byl od dětství zatížen rodinným prostředím, neboť jeho otec byl ruský důstojník a on si tak musel nést již zmíněnou negativní nálepkou „Russenkind“. Režimem byl ale nazírán jako nadějný. V roce 1968 zahájil v Berlíně studium knihovnictví a o dva roky později začal studovat filozofii na Humboldtově univerzitě. V červnu 1970 vstoupil do SED.

Přestože kulturní uvolnění v ČSSR u něho vyvolalo značné sympatie a v okruhu přátel sledoval kupříkladu filmy Miloše Formana, nezapojil se, na rozdíl od mnoha svých pozdějších opozičních souputníků, v roce 1968 do žádných protirežimních vystoupení, neboť dle svých slov „se cítil být kriticky identifikován s NDR jako lepším státem na německé půdě až do poloviny 70. let“.⁵¹⁶ V roce 1971 se náhodně seznámil s dívkou ze Slovenska, která se jej snažila přesvědčit, že východoněmecká média záměrně lžou o Pražském jaru. Když ji pak příští rok navštívil v Bratislavě a opět s ní vedl diskuzi o možné ideologické nebezpečnosti Pražského jara, konfrontovala jej tato dívka s realitou, když jej vzala na jeden z bratislavských rohů, ukázala na místo na zemi a řekla mu: „Vidíš, na tomto místě zabili mého spolužáka, přejel jej tank.“⁵¹⁷ To byl pro něho velmi silný zážitek, který v něm vyvolal značné pochybnosti, které v následujícím období postupně sílily.

Přibližně ve stejné době projevila však o jeho osobu zájem východoněmecká Státní bezpečnost. Samotné verbování bylo poměrně krátké, neboť dle informací kapitánů Langa a Weisseho, kteří Templina 24. září 1971 kontaktovali, „vyjádřil T. okamžitě ochotu podpořit práci MfS“.⁵¹⁸ Templin

---

⁵¹³ Vyjádření signatářky Aleny Komárkové-Můj podpis a důvody. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 8, č. 8 (1985), s. 21

⁵¹⁴ Rozhovor s Berndem Eisenfeldem z 23. 8. 2008, Praha.

⁵¹⁵ MDA-Berlin, OV „Verräter“ – MfS XV/5575/81, Wolfgang Templin.

⁵¹⁶ JESSE, Eckhard (ed.): *Eine Revolution und ihre Folgen*, c. d., s. 111.

⁵¹⁷ Rozhovor autora s Wolfgangem Templinem z 27. 4. 2006, Berlín.

⁵¹⁸ MDA-Berlin, OV Verräter IM Petr (Wolfgang Templin), MfS 1832/76, svazek 1, list 19; Bericht zur Kontaktaufnahme zu dem Templin, Wolfgang am 24. 9. 1971, Berlin 12. 10. 1971.

působil nejdříve jako kontaktní osoba (KP) a 12. ledna 1973 se písemně zavázal ke spolupráci jako neoficiální spolupracovník pod krycím jménem Petr.⁵¹⁹

K zlomovému okamžiku došlo v souvislosti s konáním X. Světového festivalu mládeže a studentstva v roce 1973 ve východním Berlíně, na jejichž přípravě a organizaci se jako aktivní člen vysokoškolské stranické organizace podílel. Kontakt se studenty z ostatních států východního bloku, kteří vyprávěli o svých negativních zkušenostech s režimní praxí omezování možností vzájemných styků, přispěl k jeho pozdějšímu rozhodnutí dekonspirovat svoji spolupráci s MfS. Učinil tak až 24. října 1975 po skončení univerzitního semináře, když přítomné informoval o svých kontaktech k MfS a o průběhu vlastního verbování.⁵²⁰ Státní bezpečnost posléze monitoruje jeho aktivitu v rámci trockisticky orientované skupiny studentů a stále nejspíše doufá, že by mohla od svého bývalého konfidenta získat nějaké informace, neb jej dokonce pouští na studijní pobyt do Varšavy (červen 1976 - červenec 1977), který však naopak dovršil jeho přerod v jednu z „intelektuálních hlav východoněmecké opozice“.⁵²¹ V Polsku byl totiž konfrontován s činností KORu a „získal jsem tak tušení o tom, jak může a současně i musí vypadat demokratická opozice v diktátorském systému“.⁵²²

Po svém návratu se zapojuje do činnosti řady mírových iniciativ pod ochrannou střešou evangelické církve a přitom, díky členství v SED, ze které vystoupil až v roce 1986, mohl zastávat funkci vědeckého pracovníka na východoberlínském filozofickém institutu. V následujícím období již pracuje jako pomocná uklízeč síla, pracovník v lese či jako topič. Ve zprávě MfS z listopadu 1983 je pak Templin charakterizován následujícím způsobem: „T. je fanatickým nepřitelem socialistického státního a společenského zřízení a využívá každé příležitosti, aby se konspirativně, popřípadě s využitím legálních okolností, podílel na aktivitách a akcích proti NDR, případně je přímo organizoval.“⁵²³

V roce 1985 byl jedním z organizátorů semináře lidských práv, v jehož důsledku vzniká skupina IFM a patří i mezi členy „Kontaktní skupiny k Chartě 77“. MfS jej přiřadilo do okruhu lidí, kteří usilují o zintenzivnění aktivit tzv. hnutí za lidská práva (Menschenrechtsbewegung), jež by mělo zahrnovat, jak jednotlivé východoněmecké regiony, tak by se mělo více orientovat na podobná uskupení v Československu, Polsku či Maďarsku. V roce 1987 vstupuje do Skupiny státních občanských práv v NDR (Staatsbürgerschaftsgruppe in der DDR), hájící právo na opuštění NDR, a účastní se v lednu

---

⁵¹⁹ Tamtéž, list 173; Verpflichtungsbericht, Berlin 12. 1. 1973.

⁵²⁰ MDA-Berlin, OV „Verräter“ – MfS XV/5575/81, Wolfgang Templin, list 63-68 zde list 65; Auskunftsbericht, Berlin 5. 6. 1979.

⁵²¹ KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom: Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 325.

⁵²² JESSE, Eckhard (ed.): Eine Revolution und ihre Folgen, c. d., s. 113.

⁵²³ MDA-Berlin, OV „Verräter“ – MfS XV/5575/81, Wolfgang Templin, list 97-108 zde list 99; Sachsstandsbericht zum Wolfgang Templin, Berlin 17. 11. 1983.

1988 demonstrace pořádané touto skupinou. Tu však MfS využilo jako záminku k masivnímu zásahu proti členům IFM a jejich následnému dobrovolně-nedobrovolnému odsunu do Spolkové republiky Německo, který se nevyhne ani jemu. Do NDR se vrací až v listopadu 1989.

V životním příběhu W. Templina se zajímavým způsobem zrcadlí zmíněné předpoklady opozičního jednání. Má-li zde skupinová dynamika a individuální předpoklady jistou převahu nad rodinným prostředím a zákonem akce a reakce, nejsou ani tyto bez významu v jeho biografii. Zřetelně se na tomto případu rovněž ukazuje, že cesta do opozice představuje vývojový proces, který se často vyznačuje jistou diskontinuitou. Ačkoliv v obou zemích najdeme i představitele opozice, jejichž střet s režimem vykazoval značnou konzistentnost, jsou tito jedinci v obou srovnávaných zemích v jasné menšině.

„Chtěl jsem mluvit za ty, kteří byli odsouzeni k mlčení,⁵²⁴ řekl v roce 1999 Karl Wilhelm Fricke, pro kterého základní střet s režimem vycházel z jeho přesvědčení, že občanská společnost, jakožto výdobytek francouzské revoluce, je charakteristická právním státem, dělením mocí a suverenitou lidu. „Právě z této pozice se odvíjel můj kritický postoj ke komunizmu, stejně jako vůči nacionálnímu socialismu,⁵²⁵ dodává tento uznávaný znalec NDR. Ještě v sovětské okupační zóně shromažďoval informace o pronásledování představitelů občanských stran a jezdil pravidelně do západního Berlína. V roce 1949 byl zatčen, podařilo se mu ale uprchnout do NSR, kde ve svých článcích informoval o represivních praktikách etablovaného východoněmeckého režimu. Frickeova aktivita byla stále větším trnem v oku ulbrichtovskému vedení, jež se rozhodlo pro jeho únos, ke kterému došlo 1. dubna 1955. Fricke byl jako nepřítel státu odsouzen na čtyři roky do v té době nejhorší věznice, určené pro politické odpůrce režimu, Budyšin II (Bautzen II). Režim se rozhodl realizovat důkladnou pomstu a odsoudil i jeho matku k dvěma letům vězení, což vedlo u Frickeho k neúspěšnému pokusu o sebevraždu. Po svém „vykoupení“ ze strany Spolkové republiky v 1959 se Fricke ihned zapojil do aktivit, jejichž cílem bylo poukázat na nelidskost režimu SED a vydal řadu knih,⁵²⁶ snažících se podrobně dokumentovat situaci politických vězňů v NDR.

„Abych byl svoboděn, je nutné, aby byli svobodni také druzí. Bez svobody ostatních nemohu být svoboděn ani já sám,⁵²⁷ napsal spoluzakladatel Klubu angažovaných nestraníků, signatář a mluvčí Charty 77 a spoluzakladatel Hnutí za občanské svobody (HOS) Rudolf Battěk v roce 1972 ve svojí Eseji

---

⁵²⁴ FRICKE, Karl Wilhelm: *Der Wahrheit verpflichtet: Texte aus fünf Jahrzehnten zur Geschichte der DDR*, Berlin, CH.Links 2000, 636 s., zde s. 13.

⁵²⁵ Tamtéž, s. 27.

⁵²⁶ FRICKE, Karl Wilhelm: *Menschen- und Grundrechtssituation politischer Gefangener in der DDR*, Köln 1986, 256 s.

⁵²⁷ BATTĚK, Rudolf: *Esej o poznání* (16. 5. 1972). In: BATTĚK, Rudolf: *Eseje z ostrova*. Köln, Index 1982, s. 32.

o poznání. V rozhovoru s E. Kantůrkovou⁵²⁸ v roce 1988 vyzdvihl tento „český socialista“ svůj bezvýhradný demokratismus a sociálně solidární pocit jako dvě klíčové podmínky své občanské angažovanosti, jež mu vynesla mnohaletý pobyt v komunistických věznicích.

Individuální předpoklady střetu s režimem jsou úzce spojeny se společenskou situací. Ono „překročení určité hranice, kdy za svobodu byl [člověk] ochoten platit,“⁵²⁹ bylo odvislé od individuální míry osobní statečnosti či schopnosti, přestat důsledky svých rozhodnutí, jež spolu s dalšími zmíněnými předpoklady vytvářejí jisté synergické zřetězení opoziční cesty, odehrávající se navíc v konkrétním časovém horizontu. Markus Meckel zmínil existenci dvou faktorů, které byly pro jeho rozhodnutí angažovat se proti režimu obzvláště důležité: „Zprv se jednalo o vypořádání s duchovní podstatou systému, ve kterém jsme žili, za druhé to byly naše zkušenosti z každodenního života v NDR.“⁵³⁰ Oba faktory však byly spolu úzce spojeny a toto vynucené bratrství bylo současně důsledkem politizace každodennosti, která se nositelům moci nakonec zcela vymkla kontrole. M. Kusý napsal ve svém velmi podnětném eseji „Charta 77 a reálný socialismus“ následující: „Ideologický reálný socialismus si nedělá nárok na celého člověka: dělá si nárok jen na jeho vědomí a svědomí (...).“⁵³¹ Ne každý byl však ochoten podobné ohrožení vlastní identity akceptovat. Aktuální tak neustále zůstávala ona „potenciální možnost vzpoury“, o které píše v Moci bezmocných Václav Havel.⁵³²

III. 4. Vliv historických událostí na cestu do opozice

---

⁵²⁸ BATTĚK, Rudolf: Pluralismus a jaký - na otázky Evy Kantůrkové odpovídá Rudolf Battěk (12. 12. 1988). In: *Libri prohibiti*, Rudolf Battěk.

⁵²⁹ Jedná se o vyjádření Olgy Havlové. Srv. MARKOVÁ, Marta: *Olga Havlová a ty druhé*, c. d., s. 20.

⁵³⁰ JESSE, Eckhard (ed.): *Eine Revolution und ihre Folgen*, c. d., s. 129.

⁵³¹ KUSÝ, Miroslav: *Eseje*, c. d., s. 19.

⁵³² HAVEL, Václav: *Moc bezmocných*. In. HAVEL, Václav: *O lidskou identitu*, c. d., s. 17.

Provedené výzkumy v oblasti životopisného vyprávění poukazují na skutečnost, že tzv. události obecných či velkých dějin, jsou jednotlivými aktéry často nazírány především jako specifické úseky jejich vlastních životů, kterým může, ale rovněž nemusí být připisován takový význam, jak se tomu často děje v pracích o politickém vývoji jednotlivých zemí, Evropy či světa. Ztráta blízké osoby, vlastní nemoc či extrémní pracovní vyčerpání mohou způsobit, že událost obecných dějin je vnímána jen velmi okrajově či dokonce vůbec. Petr Pithart tak nereflektoval maďarské události roku 1956, neboť se v té době nacházel v internátě, kde, jak sám vzpomíná, zažíval „hrozné roky“.⁵³³ Pro Zdeňka Mlynáře představoval naopak rok 1956 velmi významný mezník, byť v souvislosti s kritikou kultu osobnosti během XX. sjezdu KSSS.⁵³⁴ Podobně i pro Miloše Hájka, jenž sám sebe chápal do roku 1956 jako „docela slepého komunistu“, byl Chruščovův referát podnětem k přehodnocení své dosavadní životní cesty.⁵³⁵

Na straně druhé člověk žije v určitém čase a prostoru, a proto není nikterak udivující, že se zážitky z rozličných historických událostí pravidelně objevují v životopisném vyprávění jednotlivých představitelů disentu z obou států. „Mé angažování je možné odvodit z mnou prožitých dějin v NDR,“⁵³⁶ uvádí J. Lässig. Zejména roky krize a dezintegrace systému přispěly k nárůstu projevů kritického postoje vůči režimu. V obou zemích se režim v průběhu své existence stále více vzdaloval od ideálů, se kterými i mnozí z jeho pozdějších kritiků spojovali původně své naděje a očekávání. Politické procesy počátku 50. let, násilná kolektivizace, vysídlování občanů z příhraničních oblastí, pravidelně se opakující útoky vůči věřícím, a především pak ekonomické těžkosti, nabývající v roce 1953 či 1961 formu hospodářské krize, to vše mělo spolu se zahraničně politickými událostmi specifickou inicializační funkci pro režimně kritický postoj. Dějiny tzv. reálně existujícího socialismu je tak možné chápat jako neustále postupující krizi výkonu moci, která se podle do roku 1956 přesvědčeného komunisty, Josefa Vohryzka „(...) legitimovala jenom tím, že trvá a s nikým se nedělí“.⁵³⁷

Podíváme-li se podrobněji na životní osudy některých představitelů východoněmeckého a československého disentu, objeví se před námi poměrně pestrá paleta rozličných historických událostí, jež výrazným způsobem přispěly k opozičnímu postoji. Ladislav Hejdánek se kupříkladu účastnil pochodu v únoru 1948, kterým studenti chtěli vyjádřit svoji podporu nemocnému prezidentovi Edvardu Benešovi. Sám se však cítil velmi zklamán z reakce demokratických stran a

---

⁵³³ ÚSD, COH, Sbíрка rozhovorů, Rozhovor s Petrem Pithartem z 16. prosince 2003, vedl Milan Otáhal.

⁵³⁴ MLYNÁŘ, Zdeněk: Mráz přichází z Kremli. Praha, Mladá fronta 1990.

⁵³⁵ LIEBERMANN, Doris - FUCHS, Jürgen - WALLAT, Vlasta: Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler, c. d., s. 66.

⁵³⁶ FINDEIS, Hagen – POLLACK, Detlef: Die Entzauberung des Politischen, c. d., s. 127.

⁵³⁷ HLUŠIČKOVÁ, Růžena - CÍSAŘOVSKÁ, Blanka: Hnutí za občanskou svobodu, c. d., s. 206.

kritizoval v pozdějším období na stránkách samizdatu neprinciální politiku. „Opravdová politika nesmí být pouze pragmatická, nýbrž musí být především principiální,“ napsal do sborníku k 70. narozeninám Karla Kosíka.⁵³⁸ Rudolf Battěk, který již ve své politické básni z roku 1946 „Čtyři strany v zemi České“ kritizoval vyloučení nesocialistických stran z politického života,⁵³⁹ stál 25. února 1948 před budovou sociální demokracie v Praze na Příkopech a varoval kolemjdoucí chodce před komunistickou diktaturou. Společně se svým přítelem z dob protektorátu, Petrem Kameníčkem, převázal na protest proti vládě lži, ústa soše Mistra Jana Husa na Staroměstském náměstí v Praze červeným šátkem. S úsměvem pak druhý den sledoval pracovníky, kteří se za pomoci žebříku snažili šátek odstranit.⁵⁴⁰ Rovněž u Jaroslava Šabaty vyvolaly únorové události roku 1948 určité znepokojení, jež vycházelo z jeho „úcty k demokracii“,⁵⁴¹ neboť cítil, že KSČ se tímto způsobem vzdává politické soutěže a hrozí jí tedy ztráta informací o společenské situaci v zemi.

Období politických procesů první poloviny 50. let nemohlo nezanechat stopy v paměti lidí, kteří často cítili životní potřebu společensky se angažovat. Luboš Dobrovský vnímal například proces proti tzv. protistátnímu spikleneckému centru v čele s Rudolfem Slánským v listopadu 1952 jako jasný projev antisemitismu, kterým se cítil být přímo bytostně ohrožen.⁵⁴² Pro Evu Kantůrkovou začal postupný proces rozchodu s komunistickou stranou rovněž v souvislosti s procesy, tentokrát s procesem prvním z roku 1950. „Po popravě Milady Horákové nebyl už žádný z členů komunistické strany tím, kým byl předtím, ať to ví nebo neví, ať si to připouští nebo nepřipouští,“⁵⁴³ uvedla Kantůrková, kterou dle vlastních slov páčila poprava této národně socialistické političky na konci června 1950 jako oheň.

Rovněž jedna z klíčových postav Charty 77, Ladislav Hejdánek, byl zaskočen brutalitou politických procesů, po kterých začal stále více cítit, že propagovaný socialistický program je neuvěřitelným způsobem zkompromitovaný. „Tak už jsou zase na řadě židi, věříš tomu, že ten člověk to řekl sám od sebe,“ okomentoval dle L. Hejdánka jeho otec rozhlasový přenos přiznání obviněných ze Slánského procesu. „Nikdo, kdo nebyl úplně hloupý, nemohl přeslechnout, že tam říkají naučený věci,“ domnívá se L. Hejdánek. Největším otřesem však pro něho bylo až setkání s lidmi, kteří se začali vracet z pracovních táborů, ve kterých, nevinně odsouzeni, strávili mnoho let. „To bylo hrozné setkání,

---

⁵³⁸ HEJDÁNEK, Ladislav: Reflexe v politice a otázka politického subjektu. In: Sborník k padesátinám Karla Kosíka (uspořádala Irena Šnebergová). Praha 1976, s. 22.

⁵³⁹ BATTĚK, Rudolf: Pluralismus a jaký - na otázky Evy Kantůrkové odpovídá Rudolf Battěk (12. 12. 1988). 10 s. zde s. 2-3. In: Libri prohibiti, Rudolf Battěk.

⁵⁴⁰ Rozhovor autora s Rudolfem Battěkem z 3. 5. 2007, Praha.

⁵⁴¹ TICHÁK, Tomáš - BURIAN Václav: Sedmkrát sedm kruhů, c. d., s. 23 a 37.

⁵⁴² Rozhovor autora s Lubošem Dobrovským z 28. 6. 2007, Praha.

⁵⁴³ KANTŮRKOVÁ, Eva: Záznamy paměti, c. d., 246.

člověk to věděl, že jsou lidi zavřený, ale takováto zkušenost je prostě nepřenositelná,⁵⁴⁴ vzpomíná L. Hejdánek na okamžik, kdy mu Jiří Němec představil Otu Mádra, jenž se právě vrátil z kriminálu. „Tehdy jsem se rozhodl, že už nikdy nebudu mlčet vůči přívalu lži, poťouchlostí a nenávisti,⁵⁴⁵ dočteme se v jeho dopise příteli z března 1977.

S důstojností jí vlastní se snažila Otta Bednářová při své závěrečné řeči, která byla neustále přerušována předsedou senátu, vysvětlit, co ji vedlo k rozhodnutí zapojit se do aktivit, jež režim označil jako podvracení republiky. „Ale já jsem ve VONS právě proto, že jsem poznala zřůdnost rozsudků, které vedly i k popravám. Naplněním mého života se stala snaha zabránit tomu, aby se nic podobného už nikdy nemohlo opakovat. Já prostě nemůžu žít jinak, i kdyby mě to mělo stát cokoliv!“, řekla před městským soudem v Praze 23. října 1979.⁵⁴⁶

Miroslav Kusý, který v době procesů studoval filozofii na Karlově univerzitě, vzpomíná, že on sám procesy vnímal velmi intenzivně, nicméně odmítal věřit v jejich zinscenování. Otřesným zážitkem však pro něho bylo vystoupení jednoho z kolegů, který se na veřejném studentském zasedání ostentativně zřekl svého otce, jenž se stal rovněž jednou z obětí Slánského procesu.⁵⁴⁷ Podobné pocity sdílel i J. Šabata, který byl také citlivý na antisemitský akcent tehdejší propagandy. On sám odmítl již propagandu proti Titovi jako „krvavému psu“ a dobře si vzpomíná na atmosféru na univerzitě, když byl R. Slánský zatčen. Mnoho lidí jej totiž osobně znalo a odmítalo zpočátku věřit předkládaným obviněním. Dana Němcová proces s R. Slánským příliš nevnímala, zato případ Milady Horákové označuje za „signifikantní pro tehdejší dobu“. Jejich rodinná známá byla přítelkyní Milady Horákové, které si celá rodina Němců vážila. „Velmi se mne dotkla především stádnost podpisových akcí, ve kterých lidé požadovali smrt pro Horákovou, z toho na mne šla hrůza,“ vzpomíná D. Němcová.⁵⁴⁸

I v NDR bychom našli vlnu procesů, které začaly ještě v době sovětské okupační zóny. Pod záminkou zločinů spáchaných během nacistického režimu nebo kvůli vykonstruované hospodářské sabotáži, docházelo k častému vypořádávání se s potenciálními politickými oponenty. Rovněž během tzv. Waldheimských procesů⁵⁴⁹ z dubna až července 1950 dal režim zcela zřetelně najevo, jakým

---

⁵⁴⁴ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem z 28. 8. 2007, Písek.

⁵⁴⁵ HEJDÁNEK, Ladislav: Dopis č. 5 z 10. 3. 1977. In: Libri prohibiti, HEJDÁNEK Ladislav: Dopisy příteli I., Praha 1977, s. 35.

⁵⁴⁶ Sdělení č. 144 (Proces proti VONS a Chartě 77). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 2, mimořádné číslo (říjen 1979), s. 6-8.

⁵⁴⁷ Rozhovor autora s Miroslavem Kusým z 23. 8. 2007, Bratislava.

⁵⁴⁸ Rozhovor autora s Danou Němcovou z 24. 1. 2008, Praha.

⁵⁴⁹ Během těchto procesů bylo souzeno více jak 3000 lidí, kteří byli internováni v táborech jako osoby podezřelé z podpory nacistického režimu. Ačkoliv byli mezi nimi i ti, kteří se dopustili zločinů proti lidskosti, využil režim SED této příležitosti k likvidaci svých odpůrců. Alarmující na procesech bylo především to, že pobíhaly s vyloučením veřejnosti a obžalovaní neměli často k dispozici ani obhájce. Během 10 až 15 minut byl vynesena rozsudek, který ve více jak třiceti případech zněl smrt. Pro ilustraci zneužití justice je možné uvést případ Heinze

směrem se bude ubírat nově konstituovaná justice. Obětí politických procesů se stávali často studenti vysokých škol, kteří byli velmi citliví na omezování osobní svobody a ideologickou indoktrinaci SED, kterou často považovali za srovnatelnou s nacistickou propagandou. Jejich vzory se proto také stávali představitelé protinacistického odboje a nově se konstituující FDJ jim v mnohém připomínala dřívější Hitlerjugend. Řada z nich zaplatila za projev svého smýšlení cenu nejvyšší. Jistým vyvrcholením odporu studentů k SED byla tzv. „Válka malířů“ před volbami do Lidové sněmovny v říjnu 1950, kdy se na stěnách univerzit a jiných veřejných budovách, objevoval nápis velkého písmena F (Freiheit), vyjadřující požadavek svobodných voleb. Režim reagoval velmi tvrdě, jak dokazuje případ lipského studenta Herberta Beltera, který byl v roce 1950 zatčen a o rok později popraven v SSSR.

Studentský odpor byl přítomný téměř po celé trvání NDR, byť zejména od 70. let se díky důkladnému výběru studentů dle stranické příslušnosti podařilo jejich aktivitu utlumit, nikoli však zcela, jak dokazují především církevní semináře. Klaus Müller⁵⁵⁰ uvádí ve velmi zajímavé studii o studentské opozici, že v letech 1945-1962 bylo zatčeno na 1400 studentů, z nichž minimálně 14 bylo popraveno. V letech 1952-1961 uteklo z NDR více jak 15 000 studentů, a v následném období jich zemi opouštělo kolem jednoho sta ročně. Celkově se tak dá říci, že studentský odpor probíhal v jistých vlnách, z nichž ta nejintenzivnější byla v letech 1948 až 1950.

Stále se prohlubující hospodářská krize vyvolala v obou státech v letních měsících 1953 masové protesty, které však v případě NDR dosáhly až úrovně lidového povstání. K demonstracím došlo na více jak 700 místech a zapojilo se do nich přes jeden milión východoněmeckých občanů. Přestože se v naprosté většině případů jednalo o formu spontánního odporu, objevily se v řadě východoněmeckých závodů i jasné požadavky sociálního a politického charakteru. V Bitterfeldu předložil například stávkový výbor devět bodů svého programu, mezi kterými se nacházely požadavky svobodných a tajných voleb, propuštění všech politických vězňů, odstoupení současné východoněmecké vlády, ale i výzva k okamžitému rozpuštění Lidové armády.⁵⁵¹ Zásah sovětských vojáků, který v poslední chvíli zachránil NDR před definitivním zhroucením, vytvořil varující precedent, který zůstal přítomný až do konce 80. let, kdy dal M. Gorbačov jasně najevo, že E. Honecker již nemůže s případnou pomocí sovětských vojenských sil počítat.

Bindera, který byl odsouzen na 10 let vězení, neboť v prosinci 1945 strhával nápisy propagující pozemkovou reformu na území sovětské okupační zóny. Zatčen byl v lednu 1946 a obviněn z podpory nacismu, neboť byl členem Hitlerjugend. FRICKE, Karl Wilhelm: *Der Wahrheit verpflichtet*, c. d., s. 26-127.

⁵⁵⁰ MÜLLER, Klaus-Dieter: *Studentische Opposition in der SBZ/DDR*. In: HENKE, Klaus-Dieter (ed.): *Widerstand und Opposition in der DDR*. Köln, Böhlau 1999, s. 97-99.

⁵⁵¹ ROTH, Heidi: *Der 17. Juni 1953 in Sachsen*. Köln, Böhlau 1999, 656 s. zde s. 52.

Červen 1953 zůstal pro stranické vedení trvalým mementem, s jakou silou se může rozvinout nespokojenost v otevřenou formu odporu, který se naplno opět projevil během demonstrací v Lipsku v září a říjnu 1989. Z celkového počtu 15 000 zatčených, byla nakonec většina propuštěna ještě do konce měsíce června. Dopad událostí roku 1953 byl však na východoněmeckou společnost různý. Zatímco pro studenty a dělníky představovalo povstání rozhodující životní zkušenost s konfliktní situací, a mnozí se proto rozhodli opustit východní Německo,⁵⁵² zůstala převážná část intelektuálů, včetně těch, kteří patřili v pozdějším období do opozičního tábora, na straně systému. Pro řadu z nich to tak nebyl tzv. „den X“,⁵⁵³ který u nich vyvolal střet s režimem, nýbrž až události spojené s odmítáním destalinizace v NDR po roce 1956, ale především pak porážka Pražského jara, do kterého bylo vkládáno mnoho nadějí.

Wolfgang Templin zažil jako malý chlapec lidové povstání v roce 1953. S matkou byl tehdy na procházce v centru Jeny. Přestože pravý význam celé události pochopil až mnohem později, zaujalo jej, jak lidé na ulicích spontánně tleskali, aby tak odměnili odvážlivce, kteří z hořící budovy místní centrály MfS vyhazovali dokumenty a nábytek. Z maďarského povstání v roce 1956 měl možnost díky západním médiím vidět řadu fotografií, ale doma se dle jeho vzpomínek o tom nehovořilo.⁵⁵⁴ Ani tehdy dvanáctiletý Gerd Poppe červnové povstání v NDR příliš nevnímal, byť mu v paměti zůstal den úmrtí Stalina jako „Freundetag“ a nemohl pochopit, proč byli někteří lidé kolem něho smutní. Jeho opravdu první „velkou politickou událostí“, která jej ovlivnila, byly až maďarské události.⁵⁵⁵

Spisovatel Erich Loest či fyzik Robert Havemann podpořili v létě 1953 otevřeně stranickou politiku, byť u prvního z nich se již objevují známky pochybností. V novinovém článku ze 4. července 1953 upozornil E. Loest na negativní dopad zamlčování společenských problémů, které mohou být zneužity provokatéry.⁵⁵⁶ Robert Havemann vzpomíná v knize, která vyšla v roce 1970, jak se v den prvních protestů v Berlíně (16. 6. 1953) vypravil před budovu vlády, kde se mezitím shromáždil početný dav skandující: „Pryč s vládou!, Chceme svobodné volby!“ Po chvíli přihlížení se mu podařilo dostat se na

---

⁵⁵² Údaje o celkovém počtu uprchlíků v roce 1953 se výrazně liší, nicméně lze říci, že v roce 1953 uteklo nejvíce lidí z NDR, nepočítáme-li hektický rok 1989. V jedné z prací, zabírající se problematikou útěků a žádostí o opuštění republiky najdeme následující údaje útěků: 1952- 182 393, 1953- 331 390 a 1954 184 191. Srv. MAYER, Wolfgang: *Flucht und Ausreise: Botschaftsbesetzungen als wirksame Form des Widerstands und Mittel gegen die politische Verfolgung in der DDR*. Berlin 2002, 728 s. zde s. 96.

⁵⁵³ Toto označení pro události 17. 6. 1953 používala propaganda SED ještě v roce 1987, kdy vyšla kupříkladu monografie o červnovém povstání, kterou vypracoval Institut pro teorii státu a práva, snažící se opět dokázat, že za celou akcí tohoto tzv. dne X, stály ideodiverzní centrály Západu a jejich vraždící a teroristické skupiny. Srv. ROTH, Heidi: *Der 17. Juni 1953 in Sachsen*, c. d., s. 15.

⁵⁵⁴ Rozhovor autora s Wolfgangem Templinem z 21.11.2007, Berlín.

⁵⁵⁵ Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

⁵⁵⁶ DIETRICH, Torsten: *Staatsgründung auf Raten: zu den Auswirkungen des Volksaufstandes 1953 und des Mauerbaus 1961 auf Staat, Militär und Gesellschaft in der DDR*, Berlin, Links 2005, 435 s. zde s. 295.

improvizovanou tribunu v podobě psacího stolu a pronést zde projev, na který přítomní reagovali zpočátku potleskem, neboť i on upozornil na potřebu svobodných a tajných voleb v celém Německu, jejichž garanta však viděl ve východoněmecké vládě. „Musíme táhnout na Západ, tam sedí ti rozvraceči. Tam musíme požadovat svobodné volby!“,⁵⁵⁷ ukončil svůj projev, za který však sklídl hlasitou vlnu nevole. Životní osudy obou se ale záhy rozdělily, neboť zatímco E. Loest trávil v roce 1961 již svůj třetí rok v budyšínské věznici (1958-1968), kam byl poslán za údajné „vytváření kontrarevolučních skupin“,⁵⁵⁸ hodnotil Havemann stavbu zdi spíše pozitivně⁵⁵⁹ a k prvnímu významnějšímu střetu s režimem u něho došlo až v souvislosti s jeho přednáškou na Humboldtově univerzitě v zimním semestru 1963. Aniž by během tohoto cyklu opustil socialistické pozice, byl jeho důraz na individuální hodnotu pravdy, „která poskytuje každému možnost, aby se rozhodl dle své svobodné vůle a vlastních přání“,⁵⁶⁰ jak poznamenal během mikulášské přednášky v roce 1963, pro režim SED nepřijatelný. V okamžiku, když začal hovořit o potřebě propojení demokracie a socialismu, neboť „lidem je možné mnohé přikázat a nařídit, nikoliv však, jak mají myslet“,⁵⁶¹ dostal se do pozice, za kterou by se byl dostal spolu s E. Loestem či Wolfgangem Harichem v letech 1957-1958 do soukolí tzv. „revizionistických procesů“.⁵⁶²

S ohledem na význam pro opoziční jednání vystupují do popředí především dvě srpnová data – 1961 a 1968- z nichž to druhé mělo značný význam pro představitele opozice v obou státech, byť s podstatnými odlišnostmi. Stavba berlínské zdi, kterou se ulbrichtovské vedení snažilo reagovat na stále častěji se objevující „hlasování nohama“, byla pro řadu východoněmeckých občanů opravdovým šokem. 13. srpen 1961, toto „vnitřní založení státu“⁵⁶³, představuje významný předěl ve vývoji opozice a odporu v NDR. I. S. Kowalczuk hovoří v této souvislosti do roku 1961 o tzv. „občanské opozici“ (bürgerliche Opposition),⁵⁶⁴ která NDR chápala jako přechodný stát a nikdy se nevzdala naděje, že dojde k opětovnému vytvoření jednotného Německa. V souvislosti se stavbou zdi se tato forma opozice, kladoucí důraz na konspirativní akce a mající za cíl zpochybnění existence NDR, přeměňuje v opozici systémově imanentní (systemimmanente Opposition),⁵⁶⁵ orientující se na možnost reformy stávajícího systému. Bylo-li totiž v případě nutnosti možno opustit NDR směrem na Západ, aby se tak jedinec vyhnul hrozícímu trestnímu postihu za svoji protirežimní činnost, stala se

---

⁵⁵⁷ HAVEMANN, Robert: Fragen Antworten Fragen, c. d., s. 136.

⁵⁵⁸ KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom: Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 164.

⁵⁵⁹ HAVEMANN, Katja - WIDMANN Joachim: Robert Havemann, c. d., s. 35.

⁵⁶⁰ HAVEMANN, Robert: Dialektik ohne Dogma?, c. d., s. 104.

⁵⁶¹ Tamtéž, s. 155.

⁵⁶² DIEDRICH, Torsten: Staatsgründung auf Raten, c. d., s. 299.

⁵⁶³ ECKERT, Rainer: Opposition und Repression in der DDR vom Mauerbau bis zur Biermann-Ausbürgerung (1961-1976), c. d., s. 358.

⁵⁶⁴ KOWALCZUK, Ilko Sascha: Gegenkräfte, c. d., s. 63.

⁵⁶⁵ NEUBERT, Ehrhart: Geschichte der Opposition in der DDR 1949-1989, c.d., s. 374.

tato cesta, díky zdokonalování hraničního systému stále obtížnější a nebezpečnější. Podle M. Gutzeita se tak s rokem 1961 šíří ubíjející přesvědčení, že moc SED není možné již ničím zpochybnit.⁵⁶⁶

V jistém slova smyslu se dá říci, že pro přerod z „fundamentálního nepřátelství“ 50 let,⁵⁶⁷ k reformně kritickému postoji let 70. a 80., byla rozhodující právě stavba berlínské zdi. Annabelle Lutz poukazuje na odlišné vnímání stavby berlínské zdi ze strany tzv. generace odporu (Widerstandsgeneration) a „generace dětí zdi“ (Mauerkindergeneration). První skupina je podle autorky typická svoji počáteční vírou v ideály socialismu, od kterého si slibují nápravu nacionálně socialistické minulosti. Jistý pozitivně kritický postoj k režimu se ale vlivem osobních zkušeností s postupnou sovětizací východního Německa záhy mění v rozčarování z rozporů mezi realitou a původními cíly. Lze-li s autorkou s jistými výhradami souhlasit v tom, že představitelé druhé generační skupiny usilovali v první řadě o demokratické reformy režimu, aniž by jej chtěli svrhnout, nelze akceptovat názor, podle kterého se „dětí zdi identifikovaly s NDR“.⁵⁶⁸ Ve skutečnosti se spíše jednalo o adaptaci na nově vzniklou situaci, která sebou nesla rovněž potřebu změnit formy opoziční činnosti. Nejednalo se tak o identifikaci s režimem, ale o přizpůsobení se jeho nově nabytým možnostem účinného uplatňování represe.

Vnitropolitické předpoklady vzniku tzv. „nového evolucionismu“ východoevropské opozice, k jehož základním rysům patří podle Adama Michnika: „potřeba kontinuálně a systematicky se podílet na veřejném životě (...) a navrhnout alternativy,⁵⁶⁹ lze tedy ve srovnání s Československem, kde tuto funkci plní zkušenost z potlačení Pražského jara, hledat právě v roce 1961. V obou státech však došlo k jeho plnému rozvinutí až v souvislosti s helsinským procesem v druhé polovině 70. let.

Jeden z čelních představitelů východoberlínské opozice 80. let, Rainer Eppelmann, byl stavbou zdi postižen velmi citelně, neboť již nemohl dále navštěvovat gymnázium, které bylo v západním Berlíně.⁵⁷⁰ Na podobné pocity omezení si rozvzpomenul také R. Molt,⁵⁷¹ který najednou nemohl chodit tam, kam byl běžně zvyklý. „Narodila jsem se blízko hranic a stavbu zdi jsem si již jako dítě plně

---

⁵⁶⁶ Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: *"Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 237.

⁵⁶⁷ POPPE, Ulrike (ed.): *Zwischen Selbstbehauptung und Anpassung: Formen des Widerstandes und der Opposition in der DDR*, c. d., s. 16.

⁵⁶⁸ LUTZ, Annabelle: *Dissidenten und Bürgerbewegung*, c. d., s. 114.

⁵⁶⁹ TIMMER, Karsten: *Vom Aufbruch zum Umbruch*, c. d., s. 48.

⁵⁷⁰ KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom: *Für ein freies Land mit freien Menschen*, c. d., s. 212.

⁵⁷¹ Protokoll der 67. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: *"Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 105.

uvědomovala. Hranice jsem chápala jako ohrožení,⁵⁷² vzpomíná U. Poppe. SED podnikla ambiciózní pokus o tzv. rozdělení oblohy nad Berlínem,⁵⁷³ když se od září 1961 ulicemi východního Berlína potulovaly tzv. spolehlivá komanda FDJ, která měla za úkol odstranit na Západ nasměřované antény. Akce však ztroskotala na pasivním odporu obyvatelstva, jež bylo dostatečně vynalézavé, aby si s tímto problémem dokázalo poradit. Negativní důsledky stavby berlínské zdi se však dotkly naprosté většiny východních Němců.

Bylo již napsáno mnoho knih a pojednání o fenoménu, který měl mimořádný význam, jak pro představitele budoucí východoněmecké opozice, tak pro značnou část východoněmecké společnosti, totiž o Pražském jaru a jeho potlačení v srpnu 1968. Bývalý prezident Spolkové republiky Německo, Roman Herzog,⁵⁷⁴ upozornil na skutečnost, že východoněmecké obyvatelstvo vnímalo Československo nejintenzivněji právě v roce 1968, a to především v souvislosti s nadějemi, které vyvolávaly liberalizační tendence v ČSSR. „Pražské jaro se postaralo nejen meteorologicky, ale především politicky o čerstvý vítr ve východním bloku,⁵⁷⁵“ konstatuje kolektiv autorů knihy o podílu SED na potlačení reformního procesu v ČSSR. Československo představovalo pro občany NDR oblíbenou turistickou destinaci, umožňující setkání se západoněmeckými příbuznými a známými. Masivní protireformní kampaň, se kterou přišlo ulbrichtovské vedení, se zcela minula svým účinkem a vyvolala naopak značný zájem u rozličných společenských skupin. „U jednotlivých pracovníků, zejména mezi příslušníky inteligence a studenty, se ukazují tendence, které naznačují, že v ČSSR započatá cesta je správná a jsou tedy vítány. Podobná „demokratizace“ a „větší svobody“ by byly přínosné i u nás [v NDR],“⁵⁷⁶ stojí v informační zprávě z poloviny května 1968.

Ideály Pražského jara, zejména pak jistá možnost spojení socialismu s demokracií a občanskými právy, vzbudily zejména mezi východoněmeckými intelektuály velké naděje. Rok 1968 byl dle slov R. Havemanna rokem „velkých nadějí a hořkých zklamání“.⁵⁷⁷ Představovalo pro něho revoluci shora, možnost vítězství „lepších komunistů nad stalinisty“.⁵⁷⁸ Byl to současně rok jeho definitivního

---

⁵⁷² Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: *"Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, c. d., svazek 1 (VII/1), s. 254.

⁵⁷³ NEUBERT, Ehrhart – AUERBACH, Thomas: *Opposition und Widerstand in Thüringen 1945-1989*, c. d., s. 86.

⁵⁷⁴ LIEBERMANN, Doris - FUCHS, Jürgen – WALLAT, Vlasta: *Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler*, c. d., s. 245.

⁵⁷⁵ PRIESS, Lutz – KURAL, Václav – WILKE, Manfred: *Die SED und der "Prager Frühling" 1968: Politik gegen einen "Sozialismus mit menschlichem Antlitz"*. Berlin, Akademie Verl. 1996, 300 s. zde s. 133.

⁵⁷⁶ MDA-Berlin, *Die SED und das Jahr 1968*, Informationsbericht Nr. 22/68 vom 15. 5. 1968, listy 1-4 zde list 3.

⁵⁷⁷ HAVEMANN, Robert: *Fragen Antworten Fragen*: c. d. s. 230.

⁵⁷⁸ WEBER, Hermann: *Demokratischer Kommunismus?: zur Theorie, Geschichte und Politik der kommunistischen Bewegung*. Hannover 1969, s. XXIV.

rozchodu s východoněmeckým režimem, který byl umocněn i tím, že jeho syn Frank byl odsouzen na 18 měsíců odnětí svobody, kvůli malování hesel odsuzujících srpnovou intervenci na zdi východoberlínských domů. Jeden z pozorovatelů tohoto procesu řekl Havemannovi: „To nebyl žádný proces s Vaším synem, nýbrž proces proti Biermannovi a Havemannovi.“⁵⁷⁹ Nutno dodat, že měl pravdu.

I pro Rudolfa Bahra, po roce 1968 stále aktivně působícího člena SED, který se v roce 1977 proslavil knihou *Alternativa*, byly ideály Pražského jara v jeho životě klíčovými. Dle jeho názoru byl v Praze podniknut pokus o „glorious revolution“,⁵⁸⁰ jež mohla završit revoluci z roku 1848. „Intervence byla ranou, která se mne tak osobně dotkla, jako kteréhokoli nejangažovanějšího československého aktéra,“⁵⁸¹ uvedl Bahro během rozhovoru v létě 1977. Podobný prožitek najdeme i u spisovatele a autora jedinečné knihy „Báječná léta“, Reinera Kunzeho. Spřízněn s českým národem skrze svoji manželku a překlady básní Jana Skácela do německého jazyka sledoval dění v Československu s velkým zájmem. „Poslouchám téměř bez přerušení československý rozhlas. V tomto týdnu jsem zestárl o deset let,“⁵⁸² napsal Kunze, jehož žena zakopla o květiny, které byly jako projev solidarity položeny před jejich dům v den intervence, v jednom ze svých dopisů z konce srpna.

Porážka pokusu uskutečnit socialismus s lidskou tváří vyvolala u části východoněmeckých intelektuálů značné rozhořčení, které výrazným způsobem přispělo k vytvoření opozičně kritického prostředí. Z jednotlivých reakcí lze vystopovat dva základní prvky, jež jim byly vlastní. Především řada z nich jednoznačně odmítala způsob, jakým východoněmecká média informovala o dění v ČSSR, v čemž se ostatně shodli s názory mládeže a dělníků. V případě druhého, se pak objevuje jistý odstup od většiny obyvatelstva, které na rozdíl od intelektuálů nespatořovalo hlavní přínos Pražského jara v možném prosazení demokratického socialismu, nýbrž dění v ČSSR i PLR chápala jako pokus „uniknout ze společnosti, která již nebyla chápána jako životaschopná“.⁵⁸³ „Navštěvovali jsme galerie, zažili jsme vzednutí kultury, (...) kupovali jsme si (československé) časopisy a noviny. Za několik dní pak přišel šok: invaze Varšavské smlouvy. Rozhořčení a pocit studu. Idea socialismu v nás s definitivní platností zemřela,“⁵⁸⁴ vzpomíná Erwin Kratschmer, který patří k těm, jež měli možnost prožít na vlastní kůži liberalizační vlnu v ČSSR.

---

⁵⁷⁹ HAVEMANN, Robert: *Fragen Antworten Fragen*, c. d., s. 290.

⁵⁸⁰ HERZBERG, Guntolf - SEIFERT, Kurt: *Rudolf Bahro - Glaube an das Veränderbare*, c. d., s. 98.

⁵⁸¹ Tamtéž, s. 101.

⁵⁸² KUNZE, Reiner: *Deckname „Lyrik“*, c. d., s. 17.

⁵⁸³ KOWALCZUK, Ilko Sascha: „Wer sich nicht in Gefahr begibt ...“: *Protestaktion gegen die Intervention in Prag* In: HENKE, Klaus-Dieter: c. d., s. 267.

⁵⁸⁴ LIEBERMANN, Doris - FUCHS, Jürgen - WALLAT, Vlasta: *Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler*, c. d., s. 26-36.

Samotný zákrok narazil ve východoněmecké společnosti na celkové odmítnutí, byť většina obyvatel nenašla odvalu a zvolila raději zažitou cestu útěku do privátna. Přesto registrovaly východoněmecké bezpečnostní složky do 21. listopadu 1968 více jak 2000 projevů nepřátelského jednání, z nichž naprostá většina měla formu letáků a protirežimních nápisů. V noci z 24. na 25. srpna 1968 se tak na vývěsce církevního společenství v Naudorfu objevil kupříkladu nápis „Okupanti pryč z ČSSR“ a během další noci někdo připevnil transparent s textem „Walter [Ulbricht] zrádce, ať žije Dubček“ na plot školní družiny v Mittweide.⁵⁸⁵

Došlo však i k více jak sedmdesáti pokusům o uspořádání protestních demonstrací, ke kterým se sešlo maximálně 200 osob. Podobné akce však byly krátce po zahájení likvidovány bezpečnostními složkami. Pro stranické vedení bylo nepřijemné, že kritika se objevila i ve vlastních řadách. Podle shrnujícího přehledu o náladě obyvatelstva z 26. srpna 1968 se objevují nejčastěji následující kritické připomínky k intervenci:

- a) došlo k porušení principů mezinárodního práva, neboť intervence probíhala proti vůli československého lidu
- b) dochází k častému zpochybňování toho, že by tzv. patriotické síly v KSČ požádaly o bratrskou pomoc
- c) intervence je vměšováním se do vnitřních záležitostí a mezi lidmi se stále častěji hovoří o okupaci, agresi a invazi
- d) v posledních dnech se množí kritické hlasy k účasti Lidové armády na intervenci a je zde činěna paralela s rokem 1938
- e) objevují se také názory, které poukazují na ustavičnou kritiku USA v médiích za válku ve Vietnamu, ačkoliv jsme to samé udělali Československu.⁵⁸⁶

Na velvyslanectví ČSSR ve východním Berlíně proudily tisíce dopisů a petic, ve kterých jejich pisatelé vyjadřovali podporu československému národu. Jedním ze signatářů petice byl i Gerd Poppe. Rovněž farářka a přítelkyně již zmíněného M. Domaschka, Renate Ellmenreich, která s ním v létě 1977 dokonce navštívila manžele Uhlovi v Praze, připojila svůj podpis k protestní petici. Již v červenci 1968 byla totiž, coby studentka na školním výletě v Praze. Odmítla se vrátit se svou třídou a na vlastní pěst sledovala dění v ČSSR. Zpátky do NDR se jela v automobilu hudebníka z NDR, který mohl projet i

---

⁵⁸⁵ NEUBERT, Ehrhart – EISENFELD, Bernd: Mach- Ohmacht-Gegenmacht, c. d., s. II-V.

⁵⁸⁶ MDA-Berlin, Die SED und das Jahr 1968, 15 listů zde list 7; Zusammenfassende Einschätzung über Stimmung und Meinung der Bevölkerung zur Lage in der ČSSR, 26. 8. 1968.

jinak uzavřenou oblastí, ve které byla deponována vojenská technika. I ona uvádí pocit studu a strachu, který se jí natrvalo vryl do paměti.⁵⁸⁷ Podobný případ nebyl ojedinělý, jak ostatně dokazuje i zážitek faráře Christoph Wonnebergera z Drážďan, který od počátku července 1968 trávil svoji dovolenou v ČSSR, neboť dle svých slov: „Chtěl spoluprožít demokratizační proces a snad také - když by to bylo možné - pomoci.“⁵⁸⁸ Během vlastní vojenské invaze byl svědkem střelby na Karlově mostě a překládal pro ruské vojáky. Velmi jej potěšilo, že mu nikdo z přítomných lidí nevyčítal jeho německý původ a on sám se velmi styděl za to, že se NDR podílela na celé záležitosti.

Při pohledu na členskou základnu východoněmeckých opozičních skupin 80. let vystupuje do popředí zajímavý fenomén. Mnozí z nich totiž prožívali události roku 1968 nejen velmi intenzivně, ale dostali se v souvislosti se svojí účastí na rozličných formách protestu proti okupaci do prvního a mnohdy rozhodujícího konfliktu s režimem. Velmi zajímavým svědectvím je příběh Bernda Eisenfelda. V prvním májovém týdnu roku 1968 navštívil spolu se svým bratrem Prahu a do svého deníku si posléze zapsal: „Lidé kolem nás působí svobodně a sebevědomě. My se naopak cítíme poněkud konzervativně, a to i pokud jde o naše oblečení.“ Během pobytu se dostal spontánně do rozhovoru s několika lidmi, kteří byli na jedné straně nadšeni děním v ČSSR, na straně druhé poněkud pesimističtí, pokud jde o následující vývoj. Mnozí z Pražanů vyjádřili rovněž svoji lítost nad poměry, které vládou v NDR a upozornili na ojedinělou možnost volně cestovat. „Nyní je to prostě fantastické, jen kdyby to tak zůstalo,“ řekl malíř, jenž před Národním divadlem prezentoval své obrazy. Při této příležitosti ukázal Eisenfeldovi svoji knihu hostů. „V zápisech východních Němců se zrcadlí závist na pestrobarevný svět tohoto malíře a také kritika bledosti a monotónnosti v NDR. I my jsme přidali náš názor,“ píše autor deníku. 6. května se rozloučil s Prahou a odjel zpět do NDR. „Cesta zpět probíhá nerušeně. Přijíždíme do Drážďan a cítíme se opět ztraceni,“ končí zápis o této cestě do Prahy.⁵⁸⁹

Bernd Eisenfeld byl nejprve v souvislosti s otevřeným telegramem, který poslal na československé velvyslanectví s textem: „Zůstaňte na svém stanovisku, Zachovejte si naději, B. Eisenfeld“,⁵⁹⁰ vyloučen ze studií. V září 1968 roznesl v Halle více jak sto vlastnoručně vyrobených letáků, ve kterých použil Leninův citát o protiprávnosti anexe. Do svého deníku si tehdy pro případ svého odhalení napsal: „Počítám nejvýše s dvěma dny či varováním.“ Již během druhého dne roznášení letáků byl však zatčen a v březnu 1969 odsouzen. „Ekonom Bernd Eisenfeld je zažalován podle § 106 trestního

---

⁵⁸⁷ LIEBERMANN, Doris - FUCHS, Jürgen - WALLAT, Vlasta: Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler, c. d., s. 38-39.

⁵⁸⁸ Wonneberger, Christoph: Opposition in Sachsen, c. d., s. 240.

⁵⁸⁹ Deník Bernd Eisenfelda, zápis ze 14. 5. 1968, Archiv autora.

⁵⁹⁰ Kowalczyk, Ilko Sascha – Sello, Tom: Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 246.

zákona NDR, neboť svoji aktivitu dělal s cílem navádět občany NDR proti socialistickému společenskému řádu. Tím, že označil bratrskou pomoc států socialistického tábora jako odporující mezinárodnímu právu a přirovnal ji k anexi, dopustil se trestného činu protistátního štvání,“ uvedl Eisenfeldův žalobce při procesu, na jehož konci byl Eisenfeld odsouzen na dva a půl roku vězení.⁵⁹¹ Jeho bratr Petr, který s ním tehdy v květnu 1968 navštívil Prahu a v srpnu se rovněž zapojil do protestních akcí, dospěl ve své práci o dvacetiletém politickém nepřátelství v NDR k závěru: „Domnívám se, že podobný akt násilí [intervence] pohřbil důvěryhodnost komunismu před sebou samým i před celým světem.“⁵⁹²

Případ studenta teologie ze Schwerinu, Ulricha Schachta, je o to zajímavější, že jeho cesta k sedmiletému odnětí svobody začala právě v srpnu 1968, kdy sám protestoval před budovou centrály MfS v místě svého bydliště. V létě 1970 se poté zúčastnil smuteční tryzny u hrobu Jana Palacha a byl posléze československými orgány vyhoštěn ze země. V následujícím období navázal kontakt s odpírači vojenské služby v NDR, což vedlo nakonec k jeho zatčení a odsouzení v roce 1973. Již zmíněný drakonický trest má pak zcela jistě souvislost s jeho předcházející aktivitou, neboť Státní bezpečnost pečlivě zaznamenávala informace o předcházejících aktivitách osob, které se někdy staly předmětem jejího zájmu.

Rovněž Markus Meckel pocítil na vlastní kůži represivní opatření, když kvůli své kritice intervence nemohl postoupit do jedenácté třídy a musel tak maturitu složit v církevním semináři v Postupimi. Tím se však dostal do kontaktu se stejně smýšlejícími a zakrátko již bezpečnost získává první informace o tom, že dochází v rámci semináře k vytváření kruhů studentů teologie, majících kritický vztah k NDR a odmítajících základní vojenskou službu. „Rok 1968 byl pro mne velmi důležitý a intervence představovala počátek mého politického počínání,“⁵⁹³ uvedl Meckel v 90. letech.

Zakladatel mírových seminářů v Königswalde, Hansjörg Weigel, uvedl: „Vše co přicházelo z Prahy, jsme doslova obřadně hltali.“⁵⁹⁴ Měl tím v prvé řadě na mysli filmy Jiřího Menzla a Miloše Formana, které bylo možno vidět například ve filmovém klubu v Jeně. Bojovník za lidská práva Wolfgang Templin v této souvislosti vzpomíná: „V pátek večer jsme jeli vlakem do východního Berlína, kam jsme přijeli ráno a šli jsme do Českého kulturního centra, kde jsme strávili i dvanáct hodin. Bylo nás

---

⁵⁹¹ Aus der Anklageschrift, dokument poskytnutý autorovi Berndem Eisenfeldem, 2 listy, zde list 1. Archiv autora.

⁵⁹² EISENFELD, Peter: "rausschmeissen", c. d., s. 33.

⁵⁹³ Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland", c. d., svazek 1 (VII/1), s. 281.

⁵⁹⁴ KLUGE, Matthias: „Bausoldat ist man lebenslänglich“: Hansjörg Weigel und das Friedensseminar in Königswalde. In: WIDERA, Thomas (ed.): Pazifisten in Uniform, c. d., s. 73-113 zde s. 97.

tak kolem dvaceti a shlédli jsme tak čtyři až pět filmů v řadě.⁵⁹⁵ Podobně jako Weigel považoval i jeho kolega George Meusel potlačení Pražského jara za „nejhorší politický šok dosavadního života“.⁵⁹⁶ V rámci církevní obce zorganizoval zaslání omluvných dopisů za okupaci do Československa a 23. srpna spustil ve svém podniku ve Werdě alarm, aby tím upozornil na generální stávkou v ČSSR.⁵⁹⁷

Bylo by možné uvést mnoho dalších příkladů intenzivní percepce Pražského jara, jež se v biografiích představitelů východoněmecké opozice 80 let objevuje velmi často. Tak je tomu ostatně i u Ludwiga Mehlhorna,⁵⁹⁸ jehož cestu do opozice ovlivnily vedle řady rozličných faktorů i dvě historické události. Byl-li tou první československý srpen 1968, pak tu druhou tvoří polský prosinec 1981. Pro levicové východoněmecké intelektuály, představovala intervence jistou „zradu na světové revoluci“, a W. Leonhard výstižně upozornil na skutečnost, že k větší diskrepanci mezi politikou KSČ a SED snad už ani nemohlo dojít.⁵⁹⁹ Podíl na vojenské intervenci však zpochybnil i oficiálně deklarovanou mírovou podstatu východního Německa, a protireformní propaganda jen utužila u většiny východoněmeckých obyvatel přesvědčení o tom, že dění v ČSSR je hodné následování.

Vyvolalo-li potlačení Pražského jara značnou pozornost v NDR, má tento fenomén pro vývoj československé opozice zcela fundamentální význam, na který upozornil Milan Otáhal ve své interpretační studii „Bojovali proti normalizačnímu režimu“.⁶⁰⁰ Zážitek osobního ponižení, národního vzednutí a následné zklamání z postoje většiny reformátorů - tohoto „srpnového paradoxu“ - se line biografiemi opozice v ČSSR jako červená nit.⁶⁰¹ „Na to [21. 8. 1968] nikdy nezapomenu. Bylo to první hmatatelné celonárodní ponižení, které jsem zažil,“ říká Václav Malý.⁶⁰²

Podobně jako v NDR nabylo mnoho lidí v ČSSR své první zkušenosti s rozličnými formami protestu právě během posledního srpnového týdne roku 1968. František Stárek, Heřman Chromý nebo Petr Placák patří k mnoha aktivním účastníkům pouličních demonstrací, během kterých vylepovali plakáty,

---

⁵⁹⁵ Rozhovor autora s Wolfgangem Templinem z 27. 4. 2006, Berlín.

⁵⁹⁶ Protokoll der 68. Sitzung. In: Materialien der Enquete-Kommission: "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland", c. d., svazek 1 (VII/1), s. 221.

⁵⁹⁷ MARTIN, Anne (ed.): Nähe und Ferne: *Deutschen, Tschechen und Slowaken*. Bonn - Leipzig, Zeitgeschichtliches Forum Leipzig 2004, 176 s. zde s. 109.

⁵⁹⁸ FINDEIS, Hagen – POLLACK, Detlef: Die Entzauberung des Politischen, c. d., s. 164.

⁵⁹⁹ LEONHARD, Wolfgang: Meine Geschichte der DDR, c. d., s. 177.

⁶⁰⁰ OTÁHAL, Milan: Bojovali proti normalizačnímu režimu. In: VANĚK Miroslav (ed.): *Mocní? A bezmocní?*, c. d., s. 141-174.

⁶⁰¹ Tento termín použil Jaroslav Šabata, podle kterého nebyla samotná intervence porážkou politiky demokratizace a obnovy, jak dle jeho názoru ostatně dosvědčuje i Poučení z krizového vývoje z roku 1970. Značná část reformní reprezentace mylně pochopila intervenci jako debakl a porážku politickou i osobní. Srv. Když už čas oponou trhne? Rozhovor s Jaroslavem Šabatou. In: *Listy*, roč. XVIII, č. 1 (únor 1988), s. 21. Podobný názor ostatně zastává i Petr Pithart ve své knize o roce 1968, vydanou pod pseudonymem Sládeček. Srv. PITHART, Petr: *Osmašedesátý*. Praha, Rozmluvy 1990, 314 s., zde s. 76-78 a s. 307.

⁶⁰² ÚSD, Sbíрка rozhovorů, Rozhovor s Václavem Malým z 25. 2. 2004, vedl David Weber.

odsuzující intervenci. Zajímavým případem je i životní cesta Anny Šabatové, která o sobě říká, že až do roku 1968 byla „normálním člověkem“ bez nějakého vědomého střetu s režimem. Sama sebe označuje za „vlažnou pionýrku“, která se však právě v turbulentním roce 1968 začala intenzivně zabírat děním v ČSSR i okolním světě.⁶⁰³ Intervence, kterou prožila v Brně, byla pro ni šokujícím zážitkem, jenž se výrazným způsobem odrazil na jejím postoji vůči režimu: „Pro mě bylo naprosto jasné, že se s tím nemůžu smířit“.⁶⁰⁴ Podobně se vyjádřil rovněž pozdější představitel katolického disentu, Václav Benda: „Sovětskou okupaci, před kterou jsem mimochodem už předtím varoval, jsem prožil jako šok.“⁶⁰⁵

Byl-li však protest v NDR spojen s kritikou vlastního mocenského establishmentu, který si od akce nesoucí výstižný název „Uzdravení“ (Genessung) sliboval především ochranu nebezpečí infekce bacilem Pražského jara, stalo se vedení KSČ centrem kritiky až v důsledku tristního průběhu „divadelního představení“,⁶⁰⁶ ve kterém hráli hlavní roli čelní představitelé obrodného procesu, jež z valné většiny v této situaci bohužel neobstáli. „Srpnová invaze byla šokem, ale spíše mobilizujícím než ochromujícím“,⁶⁰⁷ poznamenal výstižně Miloš Rejchrt. „Šťastný- nešťastný roku 1968“,⁶⁰⁸ o kterém píše Milan Šimečka, se přikláněl ke druhému adjektivu postupně, neboť „národ, který se upřímně pokusil stát se mravnějším, nelze znemravnit za den, za měsíc, ba ani za rok“.⁶⁰⁹ V tomto ohledu lze plně souhlasit s Vilémem Prečanem, podle kterého stála na počátku „soukromé kapitulace“ miliónů československých občanů „malodušní kapitulace vůdců Pražského jara“.⁶¹⁰ Tzv. konsolidace a normalizace poměrů trvala ještě několik let a nové vedení se muselo smířit s tím, „že mrtvola (Pražského jara)“ zůstala ležet ve sklepních prostorách Pražského hradu a Kremlu, jak upozornil Zdeněk Mlynář⁶¹¹ před blížícím se 20. výročím srpnové intervence. Došlo tedy k vytvoření specifického „negativního konsensu“⁶¹², jenž fungoval o to lépe, oč byla hlubší společenská demoralizace a etablovanější „společenská samototalita“, použijeme-li termínu z Havlova dopisu Gustávu Husákovi.⁶¹³

Srpen roku 1968 představuje bezesporu klíčový mezník v biografii mnoha představitelů československé opozice, byť zdaleka ne všichni přikládali obrodnému procesu takový význam jako ti,

---

⁶⁰³ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 6. 8. 2007, Praha.

⁶⁰⁴ ÚSD, COH, Sbírnka lidé Charty 77, Rozhovor s Annou Šabatovou.

⁶⁰⁵ JECHOVÁ, Květa: Lidé Charty 77, c. d., s. 128.

⁶⁰⁶ ŠIMEČKA, Milan: Jaké je východisko z normalizace? In: *Listy*, roč. XVIII, č. 5 (září 1988), s. 8-10 zde s. 8.

⁶⁰⁷ REJCHRT, Miloš: Rok 1968 a dnešek In: *Listy*, roč. XVIII, č. 1 (únor 1988), s. 43-45 zde s. 44.

⁶⁰⁸ ŠIMEČKA, Milan: Jaké je východisko z normalizace? In: *Listy*, roč. XVIII, č. 5 (září 1988), s. 8-10 zde s. 8.

⁶⁰⁹ KOHOUT, Pavel: Kde je zakopán pes, c. d. s. 18.

⁶¹⁰ KYNCL, Karel: Cortonské jaro In: *Listy*, roč. XVIII, č. 4 (červenec 1988), s. 2-3 zde s. 3.

⁶¹¹ MLYNÁŘ, Zdeněk: Gorbačov v Brežněvově objetí. In: *Listy*, roč. XVII, č. 2 (duben 1987), s. 1-4 zde s. 2.

⁶¹² ŠIMEČKA, Milan: Konec nehybnosti. Praha, Lidové noviny 1990, 182 s. zde s. 155.

⁶¹³ HAVEL, Václav: Dopis Gustávu Husákovi. In: HAVEL, Václav: O lidskou identitu, c. d., s. 30.

kteří jej iniciovali. Jiří Gruša například v rozhovoru s Jiřím Ledererem uvedl, že od obrodného procesu příliš neočekával, „neboť jsem si říkal, že nejde ani tak o to něco obrozovat, jako spíše zcela nově rodit“.⁶¹⁴ Zdrženlivý postoj vůči možnostem Pražského jara bychom našli především u politických vězňů 50. let, kteří, ať již kvůli své křesťanské orientaci, důrazu na demokratické hodnoty či na základě zážitků represe v podobě vyvlastňování a násilného združstevňování, byli do značné míry imunní vůči reformistickým vizím. Podivuhodné uvolňování 60. let, doprovázené jasnými projevy probouzející se občanské společnosti, však nemohlo ujít ani jejich pozornosti.

V Českých rozhovorech podotkl Václav Havel, že na srpen 1968 zas tak příliš často nevzpomíná, ale na celá 60. léta bezesporu ano, neboť se jednalo o velmi inspirativní období.⁶¹⁵ I on však dle svých slov podlehl jisté „euforii“ a doufal, že dojde k smetení poklice, pod kterou byla společnost uzavřena.⁶¹⁶ Ostatně i Ladislav Hejdánek, který hovoří v souvislosti s Pražským jarem o jistém „nezdravém vzepětí“, dávající tušit blížící se pohromu, reflektoval společenský pohyb druhé poloviny 60. let jednoznačně pozitivně a samotný intervenční akt u něho vyvolal značný šok. „Byla to doba (60. léta), kdy jsem za celý svůj život prožíval největší naděje,“ uvedl L. Hejdánek. Sám pak vzpomíná, jak se počátkem srpna 1968 potkal s Janem Patočkou, který neskrýval svůj optimismus, pokud jde o vyhlídky československého reformního pokusu.⁶¹⁷ Také pro M. Kusého představuje toto období velmi inspirující životní etapu. „Tehdy (1962) jsem se začal věnovat politicko-společenské problematice, problematice boje proti kultu osobnosti, proti dogmatismu, proti byrokratismu a tomu šlendriánu (...),“ shrnul M. Kusý.⁶¹⁸

Sovětská intervence se však velmi citlivě dotkla především těch osob, které byly posléze během „velké čistky“ zatlačeny do řad půlmiliónové „strany vyloučených“.⁶¹⁹ Přestože zůstala naprostá většina z nich pasivní, je příklad Jaroslava Šabaty, jenž se aktivně podílel na svolání mimořádného vysočanského sjezdu 22. srpna 1968, zajímavým dokladem aktivního jednání. Šabata kritizoval Dubčkovu „pštrosí politiku“ ustupování sovětskému nátlaku již od března 1968, za což byl ostatně odsunut z Prahy zpět do Brna. Byl to také on, který na zasedání Ústředního výboru, poslední srpnový den roku 1968, otevřeně odmítl podpis tzv. moskevských protokolů a rozhodl se pro opoziční postoj. Okupace jej však nepřekvapila, neboť se jednalo o potvrzení jedné krajní hypotézy. Bylo ale možné

---

⁶¹⁴ LEDERER, Jiří: České rozhovory, c. d., s. 179.

⁶¹⁵ Tamtéž, s. 51.

⁶¹⁶ HAVEL, Václav: Dálkový výslech. Praha, Rozmluvy 1989, s. 109.

⁶¹⁷ Rozhovor autora s Ladislavem Hejránkem z 28. 8. 2007, Písek.

⁶¹⁸ Rozhovor autora s Miroslavem Kusým z 23. 8. 2007, Bratislava.

⁶¹⁹ SKÁLA, Jan (Jan Pauer): Die ČSSR: vom Prager Frühling zur Charta 77 mit einem dokumentarischen Anhang. Berlin, Olle & Wolter 1978, s. 106.

vynutit si alespoň čestný kompromis.⁶²⁰ Jeho dcera, Anna Šabatová, vzpomíná, jak se Jaroslav Šabata vrátil po 14 hektických pookupačních dnech domů a řekl: „Prodali nás.“⁶²¹

Potlačení reformního procesu představuje pro mnohé jeho aktivní představitele klíčový milník na cestě z komunistické strany do opozice. To platí jak pro Evu Kantůrkovou, tak pro Miroslava Kusého, který vydržel až do dubna 1969 v ideologickém oddělení ÚV KSS. Vstup vojsk v srpnu 1968 znamenal pro M. Kusého „rozbití iluzí, které člověk měl s tzv. obrodou socialismu“.⁶²² Luboš Dobrovský, který byl od února 1967 stálým dopisovatelem Československého rozhlasu v SSSR, chápal reformní snahy 60. let jako první opravdový krok k odstranění totalitních prvků stávajícího systému a jako možnost zahájení přechodu k parlamentní demokracii.⁶²³ Vzpomíná, jak získával informace o tzv. skupině unesených, kteří nakonec, s výjimkou Františka Kriegla, podepsali moskevské protokoly. V Sovětském svazu s ním byl tehdy i pozdější šéfredaktor Rudého Práva, Zdeněk Hoření, jenž byl podle Dobrovského velmi kritický vůči prosovětské klice uvnitř KSČ. Po 21. srpnu však změnil zcela svůj dosavadní postoj a připojil se k onomu proudu v KSČ, který podle M. Kusého musel v následujícím období neustále dokazovat, že si zaslouží důvěru strany.⁶²⁴ Dobrovský sám byl posléze ze Sovětského svazu vyhoštěn a v roce 1970 i vyloučen z KSČ.

Miloš Rejchrt napsal do samizdatových Listů zajímavý článek, ve kterém upozornil, že „hloubka deprese vyvolaná přehodnocením hodnot (po dubnu 1969), byla úměrná výšinám předchozích nadějí“.⁶²⁵ Zážitky z oněch „šesti dní svobody“,⁶²⁶ o kterých v souvislosti s pookupačním týdnem hovoří Karel Sidon, představují pro mnohé z účastníků demonstrací trvalou připomínku možnosti občanské angažovanosti. Jiří Gruntorád vzpomíná, jak jej oběť Jana Palacha, přivedla v 17 letech k absolutnímu rozchodu s režimem. „Už zkrátka nebylo co řešit,“⁶²⁷ dodává.

Životní příběhy mnohých představitelů disentu v ČSSR a NDR současně ukazují ještě na jedno specifikum historických událostí, zaobíráme-li se jejich rolí při cestě do disentu. Konkrétní historická událost totiž velmi často uvedla do pohybu proces, jehož opravdový význam si jedinec mnohdy uvědomil až o řadu let později. Značná část východoněmeckého disentu tak pochopila skutečný význam helsinského procesu až mnohem později a svoji klíčovou roli zde dozajista hrál důraz, který na dodržování závěrečného aktu z Helsinek kladla právě Charta 77.

---

⁶²⁰ TICHÁK, Tomáš - BURIAN Václav: Sedmkrát sedm kruhů, c. d., s. 55.

⁶²¹ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 6. 8. 2007, Praha.

⁶²² Rozhovor autora s Miroslavem Kusým z 23. 8. 2007, Bratislava.

⁶²³ Rozhovor autora s Lubošem Dobrovským z 28. 6. 2007, Praha.

⁶²⁴ KUSÝ, Miroslav: Eseje, c. d., s. 52.

⁶²⁵ REJCHRT, Miloš: Rok 1968 a dnešek In: *Listy*, roč. XVIII, č. 1 (únor 1988), s. 43-45 zde s. 44.

⁶²⁶ LEDERER, Jiří: České rozhovory, c. d., s. 296.

⁶²⁷ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Jiřím Gruntorádem z 5. června 2003, vedl Milan Otáhal.

L. Hejdánek kupříkladu pochopil skutečný význam „lekce intervence v Maďarsku v roce 1956“, ⁶²⁸ o které hovoří J. Šabata v souvislosti s vzájemnou percepcí disentu ve střední a východní Evropě, až v srpnu 1968: „Teprve díky intervenci jsem pochopil, co jsem tušil již řadu let. A sice, že to, co se odehrálo v roce 1956 v Maďarsku, bylo velmi podobné tomu, co se stalo u nás v roce 1968,“ podotkl L. Hejdánek, který v roce 1956 měl spíše zdrženlivý postoj k událostem v MLR, poté, co se k němu dostaly zvěsti o případech lynčování. ⁶²⁹

Bylo již zmíněno, že únor 1948 nevyvolal u J. Šabaty velkých sympatií, jeho politická kariéra se však vyvíjela velmi slibně. Koncem léta 1948 jej sice nemile překvapila řeč Oty Šlinga o nutnosti zostření třídního boje, nicméně skutečný význam února 1948 pro změnu společenské situace pocítil na vlastní kůži až během stranického sjezdu v Karlových Varech koncem roku 1950, kdy byl jedním z delegátů napaden za podezřelý rodinný původ. Před rokem 1948 mu byl přitom jeho sedlácký původ spíše ku prospěchu, neboť byl brán jako člověk, který pochopil, na kterou stranu je třeba se postavit. „Byl jsem náhle bílý jako stěna, když jsem pochopil, co by pro mne takového obvinění mohlo znamenat,“ vzpomíná J. Šabata. Když posléze o této příhodě mluvil s Ladislavem Lisem, který mu řekl, že se bude muset s podobnými událostmi vyrovnat sám, odpověděl mu: „Proč já, strana by to měla udělat.“ ⁶³⁰

Historické události jsou nerozlučně spojeny s předchozími faktory cesty do opozice. V známém tzv. „pražském čísle“ časopisu *Svědectví* z roku 1979 byla otištěna krátká anketa, ve které byly celkem devíti představitelům spisovatelské obce položeny otázky, v co doufají a co považují za smysluplné jednání v dnešní době. S ohledem na námi řešenou problematiku je velmi zajímavá následující věta Evy Kantůrkové: „Nebyla jsem do opozice vřazena násilným opatřením druhých, přiřadila jsem se k ní vědomě.“ ⁶³¹ S přihlédnutím k životním osudům jednotlivých představitelů disentu se zřetelně ukazuje, že v konečném důsledku to byla záležitost individuálního rozhodnutí, zapojit se či nezapojit do aktivit, jež s největší pravděpodobností musely vést ke střetu s režimem. Potřeba následovat „hlas svědomí“, o které psal Václav Černý ⁶³² či odmítnutí „naplivat si do vlastního obličej“, jež zmiňuje Miroslav Kusý, ⁶³³ je možno chápat jako projev obrany vlastní integrity, oné „Selbst-Verteidigung a

---

⁶²⁸ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 30. 8. 2007, Brno

⁶²⁹ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem z 28. 8. 2007, Písek.

⁶³⁰ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 21. 8. 2007, Brno.

⁶³¹ Anketa bez vyhodnocení. In: *Svědectví*, roč. XV, č. 59 (1979), s. 537.

⁶³² ČERNÝ, Václav: K otázce chartismu. In: HAVEL, Václav (ed.) : O svobodě a moci, c. d., s. 127-136 zde s. 131.

⁶³³ Rozhovor autora s Miroslavem Kusým z 23. 8. 2007, Bratislava.

Selbst-Behauptung“.⁶³⁴ Cesta do opozice tak ve většině případů začala jako „individuální odmítnutí“.⁶³⁵

Velký význam měla četba, okruh přátel a náhodná setkání, která spoluvytvářela názorový svět dotyčného. Jaroslav Šabata zmiňuje, jakou roli pro něho hrála jeho obliba stoických filosofů, kdy především Senekovy dopisy byly velmi podstatné pro jeho životní směřování.⁶³⁶ Jeho existenciální potřeba „klást provokativní otázky“ se v mnohém podobá té Hejdánkové, tedy potřebě „být svůj“ za jakýchkoli okolností.⁶³⁷ Nezbyvá nám tedy, než abychom se při hledání odpovědi na otázku, co vedlo lidi ke střetu s režimem, smířili se skutečností, že se nám s pomocí životopisného vyprávění, písemných pramenů a znalostí obecných souvislostí, může podařit nahlédnout poměrně hluboko do této problematiky, ale mnohé přesto unikne naší pozornosti.

---

⁶³⁴ JESSE, Eckhard (ed.): Eine Revolution und ihre Folgen, c. d., s. 64.

⁶³⁵ WIDERA, Thomas: Bausoldaten in der DDR an der Wende von gesellschaftlicher Verweigerung zum politischen Protest. In: WIDERA, Thomas (ed.): c. d., s. 151-216 zde s. 216.

⁶³⁶ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 21. 8. 2007, Brno.

⁶³⁷ HEJDÁNEK, Ladislav: Dopis č. 3 z 10. 3. 1977; In. Libri prohibiti: Dopisy přáteli I., Praha 1977, s. 35.

IV. Vzájemné vnímání představitelů opozice ČSSR a NDR

IV. 1. Reflexe ČSSR a československé opozice ve východním Německu

„Existence Charty 77 a jiných skupin lidských práv ve východní Evropě je pro nás povzbuzením a zdrojem inspirace,“⁶³⁸ najdeme v dopise Iniciativy za mír a lidská práva (IFM) z ledna 1987, který byl adresovaný u příležitosti desátého výročí vzniku Charty 77 jejím signatářům. Tato východoněmecká zdravotní rada však již patří k vrcholné fázi reflexe československého

---

⁶³⁸ MDA-Berlin, Initiative Frieden und Menschenrechte 1. 1. 01; 3 listy zde list 1; 10 Jahre Charta 77 vom 10. Januar 1987.

disentu, počínající debatou o německé otázce v polovině 80. let a kulminující v intenzivních projevech vzájemné solidarity v letech 1988/1989.

Jak bylo již zmíněno v kapitole o faktorech ovlivňujících cestu do disentu, patří Pražské jaro k událostem, které výrazným způsobem ovlivnily kriticky smýšlející lidi v NDR. Mnozí se v tomto roce dostali poprvé do otevřeného konfliktu se státní mocí, když formou letáků, nápisů na zdech či solidarizačním zápisem do knihy československého velvyslanectví ve východním Berlíně odsoudili srpnovou okupaci roku 1968. Pro některé – Robert Havemann, Rudolf Bahro, Wolf Biermann – znamenalo potlačení reformního pokusu v Československu završení jejich postupného rozchodu s východoněmeckým režimem. Pro jiné jen potvrzením protiprávního charakteru ulbrichtovského režimu.

21. srpen 1968 se tak s železnou pravidelností objevuje u většiny biografí představitelů východoněmeckého disentu jako příklad důležité „existenční zkušenosti“, jak se vyjádřil Reinhard Weißhuhn, jehož spolužák byl zatčen poté, co poslal svému českému kamarádovi solidární dopis, který byl zachycen východoněmeckou Státní bezpečností.⁶³⁹ I pro Joachima Gaucka, jehož konflikt s režimem začal již v létě 1951, poté co byl jeho otec bez udání důvodu deportován do sovětského lágru, představuje Pražské jaro pozoruhodný historický mezník. „Sověti tentokráte poslali tanky proti modelu socialismu, což byl zásadní rozdíl oproti roku 1953 či 1956, kdy socialismus vůbec nikdo nechtěl. Porážkou Pražského jara tak přišli Sověti o poslední zbytek renomé, který jim ještě zbýval,“ uvedl Gauck.⁶⁴⁰

Také pro Ludwiga Mehlhorna patřilo Pražské jaro ke klíčovým událostem, jež jej přiměly zaobírat se situací v Československu. „Pozorně jsme sledovali zpravodajství západních médií a solidarizovali jsme s Pražským jarem. Současně jsme doufali, že by se podobný vývoj mohl přenést i do NDR,“ uvedl L. Mehlhorn, který v roce 1968 ještě neměl žádné kontakty na opoziční kruhy.⁶⁴¹ Na vesnici, kde tehdy žil, byla zřetelná všeobecná sympatie s děním v ČSSR, nikdo ze sousedů se však později nezapojil do roznášení letáků proti okupaci. Ludwig Mehlhorn se v roce 1969 vypravil do Prahy a podařilo se mu navázat kontakt s řadou mladých lidí, kteří dávali otevřeně najevo své rozhořčení nad postupující normalizací. Skrze akce Sühnezeichen navštívil památník v Terezíně a hovořil s lidmi, kteří přežili holocaust. Počátkem 70. let studoval ve Freibergu, kde se o důsledcích porážky Pražského jara živě diskutovalo v místní mládežnické evangelické obci, ve které se debatovalo i o možnosti vzájemného působení marxismu a křesťanství na základě přednášek a textů Milana Machovce.

---

⁶³⁹ Rozhovor autora s Reinhardem Weißhuhnem z 25. 4. 2006, Berlín.

⁶⁴⁰ Rozhovor s Joachimem Gauckem z 6. 2. 2008, vedl Alexander von Plato, Berlín.

⁶⁴¹ Rozhovor autora s Ludwigem Mehlhornem z 26. 4. 2006, Berlín.

Podobně jako Mehlhorn si kladla i řada dalších východních Němců otázku, co vlastně samotná porážka jednoho z nejucelenějšího pokusu o reformu znamená pro další vývoj v zemích východního bloku, NDR nevyjímaje. Gerd Poppe tak hovoří o jistém „dodatečném působení“⁶⁴² Pražského jara, neboť především v první polovině 70. let docházelo k pravidelným diskusím o knihách, které vycházely na Západě a věnovaly se rozličným aspektům roku 1968. V knihách a statích Zdeňka Mlynáře, Karla Kaplana, Jana Pauera a v neposlední řadě i Jiřího Pelikána, hledal například Wolfgang Templin odpověď na otázku, „kam vlastně zmizeli aktéři roku 1968“.⁶⁴³

Přestože byl stupeň opojení z Pražského jara u jednotlivých představitelů východoněmeckého disentu velmi odlišný, došlo v souvislosti s intervencí k všeobecnému „vystřízlivění“.⁶⁴⁴ Zážitek Pražského jara tak vedl nejen k spontánní potřebě nového definování vlastního postoje k režimu, ale vyústil i k zamyšlení se nad formou dalších aktivit. Zakladatelka první východoberlínské komuny, ke které patřil mimo jiné i Havemannův syn Frank, Francizka Groszer, hovoří v souvislosti s intervencí o přirozeném šoku, který však měl současně „povzbuzující funkci“. „Intervence mi totiž mnohé odhalila a upevnila mé přesvědčení, že je nyní zapotřebí od režimu neustále žádat více svobod v oblasti literatury, umění a v žádném případě již neustupovat,“ vzpomíná Fr. Groszer.⁶⁴⁵ „Okupace mi ukázala, jak jsou omezeny podmínky něco v rámci současného systému změnit,“ uvedl naopak Gerd Poppe.⁶⁴⁶ I on si však současně plně uvědomil, že jakékoli pokusy o změnu systému mají šanci na úspěch jedině tehdy, nebudou-li omezeny pouze na jednu zemi.

Události srpna 1968 přispěly k pochopení skutečnosti, že země východního bloku představují vlastně „jeden prostor, který se skládá z několika provincií“, jak výstižně poznamenal Jaroslav Šabata.⁶⁴⁷ Pražské jaro tak opravdu nebylo koncem, nýbrž začátkem na cestě hledání nových forem opoziční činnosti, parafrázujeme-li Jiřího Pelikána,⁶⁴⁸ pro něž byla typická snaha iniciativy zdola, nespolehající se na reformní úmysly komunistických vládců. „Ke kvalitativní změně situace může totiž zas dojít teprve tenkrát, až bude znovu probuzena iniciativa lidí zdola, a až ji politická moc nebude potlačovat, nýbrž akceptovat,“ napsal k dvacátému výročí Pražského jara Zdeněk Hejzlar.⁶⁴⁹

„Zveřejnění Charty 77 bylo dozajista čistě československou událostí. Přesto se každé slovo (Základního prohlášení Charty 77) týkalo rovněž situace v NDR,“ napsal historik Stefan Wolle ve své

---

⁶⁴² Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

⁶⁴³ Rozhovor autora s Wolfgangem Templinem z 27. 4. 2006, Berlín.

⁶⁴⁴ Rozhovor s Rolandem Jahnem z 11. 6. 2008, vedl Alexander von Plato, Berlín.

⁶⁴⁵ Rozhovor autora s Franziskou Groszer z 24. 8. 2008, Praha.

⁶⁴⁶ Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

⁶⁴⁷ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 30. 8. 2007, Brno.

⁶⁴⁸ PELIKÁN, Jiří: Pražské jaro není konec, nýbrž začátek, c. d., s. 44-51.

⁶⁴⁹ HEJZLAR, Zdeněk: Dvacet let po „Pražském jaru“. In: HEJZLAR, Zdeněk: „Pražské jaro“ 1968 a jeho odkaz: *výběr statí a komentářů z let 1970-1987*. Köln, Index 1988, s. 143-148 zde s. 148.

známé práci o dějinách východoněmecké společnosti.⁶⁵⁰ Přes markantní společenské odlišnosti obou zemí, spočívající v první řadě v již zmíněné východoněmecké „blízkosti k Západu“ a specifickém postavení evangelické církve v NDR, byly v rámci základního prohlášení Charty 77 otevřeně pojmenovány problémy, se kterými se lidé v obou zemích dnes a denně potýkali. Zvůle represivních orgánů, omezování práva na vzdělání, diskriminace lidí před zákonem a ustavičné porušování lidských práv patřilo k československé každodenní realitě a nebylo tomu jinak ani v případě východního Německa. V tomto ohledu se Ladislav Hejdánek rozhodně nemýlil, když vyslovil v rozhovoru s Jiřím Rumlem v roce 1980 své přesvědčení, „že idea Charty 77 je nosná i pro ostatní země východního bloku“.⁶⁵¹ Prohlášení Charty 77 totiž představovalo jakýsi „minimální program činnosti v rámci platných zákonů“,⁶⁵² který a priori nikoho nevyklučoval. Petr Pithart ve svém eseji z roku 1977 poukázal na klíčovou občanskou postoj Charty 77 a na skutečnost, „že všichni chceme být především rovnoprávními, a tudíž sebevědomými občany této země, a teprve potom jejími reformátory, oprávněnými a snad i správci“.⁶⁵³

Charta 77 se dotkla i jistého neuralgického bodu východoněmeckého režimu, když podrobila kritice ustavičné porušování práva na svobodné opuštění své země, které je lidem upíráno „pod záminkou ochrany národní bezpečnosti“.⁶⁵⁴ Není proto příliš udivující, že Charta 77 vyvolala pozornost bezprostředně po svém vzniku, byť se reflexe omezila na poměrně úzký okruh lidí.

Mimořádnou úlohu při transferu myšlenek Charty 77 přitom sehrál československý exil, jehož prostřednictvím se dostaly důležité informace o této občanské iniciativě do sdělovacích prostředků demokratického světa,⁶⁵⁵ jež byly ve východním Německu se zájmem sledovány. Klíčové postavení měl především časopis Spiegel, na jehož význam upozornil blízký přítel Jiřího Pelikána, Manfred Wilke.⁶⁵⁶ Německým čtenářům byla však přístupná mimo jiné i německá jazyková verze exilových

---

⁶⁵⁰ WOLLE, Stefan: Die heile Welt der Diktatur, c. d., s. 51.

⁶⁵¹ Rozhovor s Ladislavem Hejdánkem, vedený v roce 1980 Jiřím Rumlem. In: Libri prohibiti, Dopisy příteli IV 1980, s. 39.

⁶⁵² RIESE, Hans-Peter: Bürgerinitiative für die Menschenrechte, c. d., s. 230.

⁶⁵³ PITHART, Petr: Nečekání na Godota. In: PITHART, Petr: Dějiny a politika, c. d., s. 305-325 zde s. 313.

⁶⁵⁴ Základní prohlášení Charty 77 o příčinách vzniku, smyslu a cílech Charty a metodách jejího působení, 1. ledna 1977. In: ČÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: Charta 77: dokumenty 1977-1989. Svazek 1, c. d., s. 1-5 zde s. 2.

⁶⁵⁵ Jak došlo k předání Prohlášení Charty 77 západoevropským médiím najdeme v edici dokumentů Charty 77, která vyšla v roce 2007. Srv. Prohlášení Charty 77 v zahraničí. In: ČÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: Charta 77: dokumenty 1977-1989. Svazek 3, Přílohy, c. d., s. 25-26.

⁶⁵⁶ WILKE, Manfred: Das erste Jahr der Charta 77 in der SPIEGEL-Berichterstattung. In: DEVÁTÁ, Markéta - SUK, Jiří - TŮMA, Oldřich: Charta 77: od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci: 1977-1989. Praha, ÚSD 2007, s. 105-109.

Listů, které vydával Milan Horáček pod názvem „Listy-Blätter“.⁶⁵⁷ V únorovém čísle roku 1977 byla otištěna nejen německá verze Základního prohlášení Charty 77, ale najdeme zde i dopis západoněmeckých spisovatelů (Heinrich Böll, Friedrich Dürrenmatt, Günter Grass aj.), kteří se obraceli na československé zastupitelství v souvislosti se zatčením a držením ve vazbě Václava Havla, Jiřího Lederera, Františka Pavlíčka a Oty Ornesta. „Přestože úřady sdělily, že zadržení Václava Havla nemá žádnou souvislost s jeho podpisem Charty 77, (...) došli jsme k závěru, že se stal obětí politické pomluvy,“ končí prohlášení.⁶⁵⁸

Odezvou, kterou vyvolala represe vůči signatářům Charty 77 v zahraničí, bylo stranické vedení nepříjemně překvapeno. Rozhovor M. Horáčka s Heinzem Brandtem, který byl unesen ze západního Berlína a odsouzen východoněmeckým režimem v roce 1961 na 13 let do vězení, stojí však za připomenutí i z tohoto důvodu, že dotyčný byl bojovníkem proti nacismu a v letech 1934-1945 byl internován v koncentračním táboře. Brandt nejen že dává na stejnou rovinu narážky na židovský původ u Františka Kriegla, ke kterému sáhla československá propaganda, s „krvavým a vražedným antisemitismem (nacismu)“, ale reaguje i na úmrtí Jana Patočky, „tohoto humánního chartisty“. Pronásledování signatářů a sympatizantů Charty 77 dle jeho názoru zavazuje občany demokratického světa k tomu, „aby pomáhali chartistické opozici v sovětském impériu“.⁶⁵⁹

Za zmínku stojí i informační bulletin Socialistického výboru pro východní Evropu (Sozialistisches Osteuropakomitee), na jehož stránkách se mohli německy čtoucí čtenáři seznámit s charakteristickými rysy opozice východního bloku, československé a východoněmecké nevyjímaje. V sedmém čísle byla otištěna přehledná situační zpráva o represí v Československu v první polovině 70. let, informující mimo jiné o brutálním zásahu proti mladým v Českých Budějovicích v roce 1974.⁶⁶⁰ „Jsme názoru, že represe proti opozičním proudům ve východní Evropě nemůže levice přejít mlčením. To by bylo možné totiž interpretovat jako souhlas s nimi (...),“⁶⁶¹ najdeme v politickém pracovním prohlášení tohoto výboru, ve kterém působili či s ním úzce spolupracovali českoslovenští emigranti (Jiří Boreš, Jan Pauer aj.).

---

⁶⁵⁷ Tento časopis ostatně informoval o represivních krocích režimu během první poloviny 70 let a vysvětloval specifika normalizace v Československu. Od roku 1972 vycházela francouzská verze, posléze i italská. V březnu 1973 pak vyšlo první německé číslo. Srv. Die Tradition der „Listy“. Zum Erscheinen der deutschsprachigen Ausgabe. In: *Listy-Blätter*, Nr.1 (März 1973) s. 1.

⁶⁵⁸ Ein Brief nach Prag. In: *Listy Blätter*, Februar 1977, s. 8.

⁶⁵⁹ Interview mit Heinz Brandt. In: *Listy Blätter*, August 1977, Nr. 15, s. 6-7, zde s. 7.

⁶⁶⁰ Situationsbericht aus der ČSSR: Polizeieinsatz in České Budějovice. In: *Sozialistisches Osteuropakomitee-Info* červenec 1974, Nr. 7, s. 13-16 zde s. 15.

⁶⁶¹ Politische Arbeitserklärung des Sozialistischen Osteuropakomitees. In: *Sozialistisches Osteuropakomitee-Info*, Nr. 27-28, 1978, s. 4.

Celé dvaadvacáté číslo bylo věnováno Chartě 77, a vedle jejího základního prohlášení a seznamu prvních signatářů, zde byla otištěna jak podrobná chronologie lednových událostí roku 1977, tak i Stanovisko hnutí obránců za lidská práva ve východní Evropě, ve kterém je mimo jiné poukázáno na jeden významný aspekt Charty 77, jenž byl intenzivně reflektován i představiteli rodících se opozičních seskupení v NDR: „Charta 77 je pokusem o spojení velmi odlišných duchovních proudů opozice, jež je nezbytné pro vytvoření půdy pro kladení jakýchkoli dalších požadavků (vůči vládě).“⁶⁶²

Přestože faktorů konstituování Charty 77 bylo více, poukazuje většina představitelů československé opozice na fundamentální význam helsinského procesu, na jistého „ducha Helsinek“, pro rozvoj skupin občanských práv ve východní Evropě.⁶⁶³ I přes dvojznačnost tohoto fenoménu, na kterou upozornila mimo jiné Charta 77 v dubnu 1986 v rámci odpovědi Evropské sítě pro dialog Východ-Západ svým stanoviskem k tzv. Milánské výzvě,⁶⁶⁴ přispěl Závěrečný akt z Helsinek k vytvoření „nové báze pro hnutí za lidská práva“, jak napsal v roce 1977 Vilém Prečan.⁶⁶⁵ V tomto ohledu se vývoj v NDR výrazně odlišuje od dění v Československu, což se samo o sobě muselo projevit i v percepci jednoho z neaktivnějších „hnutí občanské svépomoci“,⁶⁶⁶ kterou Charta 77 byla.

„Oproti ČSSR či Polsku došlo v NDR pouze k jedné pozoruhodné reakci společnosti na začátek procesu KBSE. Smlouva z Helsinek byla přijata jako možnost legálního vycestování do Spolkové republiky Německo“, napsal ve svých poznámkách Wolfgang Templin.⁶⁶⁷ Vyvolaly-li Helsinky v ČSSR vznik občanské iniciativy upozorňující na nedodržování lidských práv, pak v případě NDR došlo k nárůstu žádostí o opuštění republiky, pohybujících se kolem desetitisíc ročně. Režim však v obou případech reagoval stejným způsobem, totiž represí vůči těm, kteří odmítali státně ideologický výklad Helsinek. Podobně jako signatáři Charty 77 byli žadatelé o opuštění NDR vystaveni perzekuci na pracovišti a mnozí se ocitli ve vězení poté, co byla jejich žádost posouzena jako útok na socialistické zřízení či ji podali opakovaně po předchozím zamítnutí. I iniciátor jednoho z nejznámějších případů kolektivního pokusu legálně opustit NDR, Karl Heinz Nitschke, o kterém mimo jiné informovaly i Listy,⁶⁶⁸ se do západního Německa dostal až poté, co byl vykoupen z východoněmeckého vězení.⁶⁶⁹

---

⁶⁶² Stellenwert der Bürgerrechtsbewegung in Osteuropa. In: *Sozialistisches Osteuropakomitee-Info*, Nr. 22, červen 1977, s. 3-4 zde s. 3.

⁶⁶³ Blíže k tomu Srv.: UHL, Petr: Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla, c. d., s. 25. VILÍMEK, Tomáš: Vnímání helsinského procesu v ČSSR a NDR ze strany moci, opozice a obyvatelstva, c. d.

⁶⁶⁴ Odpověď Evropské sítě pro dialog Východ-Západ se stanoviskem Charty 77 k tzv. Milánské výzvě- návrhu, 25. 4. 1986. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 2, c. d., s. s. 768-771.

⁶⁶⁵ PREČAN, Vilém: Občanská práva-centrální problém. In: *Listy*, roč. VII., č. 3-4 (červenec 1977), s. 27-30 zde s. 29.

⁶⁶⁶ TIGRID, Pavel (ed.): *Vývoj Charty*, c. d., s.129.

⁶⁶⁷ MDA-Berlin, Initiative Frieden und Menschenrechte(IFM), svazek 016, list 1.

⁶⁶⁸ O čem Rudé právo nepíše-Represa a protesty v NDR. In: *Listy*, roč. VI., č. 5 (říjen 1976), s. 19.

„Lidé v NDR tak využili Závěrečného aktu a Helsinek poměrně prakticky,“ uvádí L. Mehlhorn, když se obraceli na státní orgány a odvolávali se na mezinárodní smlouvy.⁶⁷⁰ Přestože se našla řada lidí, pro které byly ideje Charty velmi podnětné, ukazuje se, že pro východoněmeckou společnost nepředstavovala však Charta 77 přijatelnou alternativu. Masivní kampaní proti jejím signatářům a sympatizantům daly bezpečnostní složky obou států zřetelně najevo, jaký osud postihne každého, kdo by se otevřeně k této občanské iniciativě připojil. Bylo-li tak Pražské jaro chápáno jako pokus o reformu socialismu samotným establishmentem, pak jen málokdo v NDR neviděl opoziční charakter Charty 77, byť ta jej ve svých dokumentech vytrvale popírala.

Na rozdíl od Pražského jara, které zaujalo převážnou většinu východoněmecké společnosti, byla Charta 77 recipována poměrně malým okruhem lidí. Obecně lze poukázat na dvě hlavní společenské skupiny – opozičně kritické prostředí a reformně orientované představitele evangelické a katolické církve -, ve kterých byla Charta 77 reflektována nejintenzivněji. První skupinu tedy tvoří zástupci rodičích se opozičních skupin, kteří se od poloviny 80. let cílevědomě snažili podílet na vzájemných solidárních akcích středoevropského disentu. Typické pro tuto skupinu je kontinuálnější zájem o dění v Československu, který lze většinou datovat Pražským jarem a zážitky spojenými s jeho potlačením. Pozornost této skupiny se však neomezovala pouze na vývoj v ČSSR, ale její představitelé sledovali i rozvoj občanských iniciativ v ostatních zemích východního bloku, zejména pak v Polsku. Přestože i v prostředí evangelické a katolické církve bychom našli řadu farářů, pro které bylo Pražské jaro klíčovým mezníkem jejich režimně kritické aktivity (CH. Wonneberger), byla Charta 77 reflektována spíše v souvislosti s jejím lidsko-právním rozměrem. Mnoho mladých se obracelo na reformně orientované faráře s prosbou o radu či pomoc kvůli záměru odepřít službu se zbraní ve východoněmecké armádě nebo s rozhodnutím opustit NDR. Tím, že se Charta 77 dotkla i některých problémů, které jednotliví faráři řešili, vyvolala u některých z nich zvýšený zájem. Oproti první skupině však bylo církevní prostředí ještě o poznání zdrženlivější, pokud jde o úvahy o případné opoziční roli.

Díky specifickému postavení evangelické církve ve východoněmecké společnosti, na které bylo upozorněno v rámci kapitoly mapující rozličné aspekty střetu s komunistickým režimem v ČSSR a NDR, dochází velmi často k vzájemnému prorůstání obou zmíněných prostředí. Některé jejich představitele je tak možné zařadit mezi obě dvě skupiny. To ostatně platí i pro Markuse Meckela, zakladatele evangelického mírového kruhu ve Vipperow, který dle svých slov: „Chartu 77 i polské

---

⁶⁶⁹ Jedná se o petici 33 občanů obce Riesa nedaleko dnešního Chemnitzu z 10. července 1976, kteří se v ní dovolávali svého práva na opuštění NDR, k jehož plnění se podle nich východoněmecký režim smluvně zavázal. Srv.: FRICKE, Karl Wilhelm: *Opposition und Widerstand*, c. d., s. 169-170.

⁶⁷⁰ Rozhovor autora s Ludwigem Mehlhornem z 26. 4. 2006, Berlín.

hnutí Solidarity obdivoval, a litoval současně, že díky typické poslušnosti Němců nemůže u nás vzniknout něco podobného.⁶⁷¹ S přihlédnutím k provedeným rozhovorům a dostupným pramenům se objevují následující rysy percepce Charty 77 v opozičně kritickém prostředí.

V prvé řadě se ukazuje, že v naprosté většině případů byli dotčení o činnosti Charty 77 informováni skrze západoněmecká média a známé, jež jim také dováželi přeložené chartovní materiály do NDR. Přestože lze najít i případy přímého transferu těchto materiálů z ČSSR do NDR, neměly tyto většinou příliš dlouhého trvání. Ludwig Mehlhorn kupříkladu získal první informace o Chartě 77 přes Spolkovou republiku Německo, ale současně mu je nabídl i jeho přítel, student teologického semináře v Lipsku, Rainer Alisch. Ten byl ale 7. prosince 1977 zatčen a obviněn z protistátního štvání. Při domovní prohlídce byly u něho nalezeny texty R. Bahra, W. Biermanna, ale také materiály Charty 77, ke kterým se dostal nejspíše díky svému setkání s Petrem Uhlem v létě 1977 v Praze.⁶⁷² Skutková podstata trestného činu však byla záhy překvalifikována a on byl za „vytváření státu nepřátelských skupin“ odsouzen na sedm let vězení. L. Mehlhorn následně předával materiály Charty 77 svému kolegovi, Stephanu Bickhardtovi, který je rozmnožoval a dále šířil. Bickhardt se sám v 80. letech zapojil aktivně do budování kontaktů mezi představiteli opozice z NDR a ČSSR, jak bude ostatně ještě zmíněno.

Přes západoněmecká média obdržel první informace o Chartě 77 rovněž Gerd Poppe, který patřil k okruhu blízkých přátel Roberta Havemanna, s nímž se znal již od roku 1970. „Chartu 77 jsem sledoval hned od samého počátku a během měsíce jsem měl všechny relevantní texty, v německém překladu,“ vzpomíná Gerd Poppe.⁶⁷³ Zejména v souvislosti s tzv. debatou o střední Evropě z poloviny 80. let docházelo ke komunikaci mezi československým a východoněmeckým disentem právě přes Spolkovou republiku Německo.

Ralf Hirsch, patřící k nejmladší generaci kritiků režimu SED, nemající bezprostřední zkušenost s protesty proti srpnové intervenci do ČSSR, upozornil v této souvislosti na zajímavou skutečnost.⁶⁷⁴ V opozičním prostředí NDR byli dle jeho názoru jak zastánci spolupráce s východoevropským disentem, tak i jeho odpůrci. Obě skupiny si však uvědomily, že jakoukoli spolupráci s opozicí v ostatních státech východního bloku je možné realizovat pouze přes západní Německo, což však vedlo u představitelů druhé skupiny k velmi zdrženlivému postoji. „Bylo jen málo lidí, kteří měli přímý kontakt (na Chartu 77), to byli většinou lidé, kteří byli pro MfS zatím nenápadní,“ domnívá se Reinhard Weißhuhn, jenž materiály rovněž dostával zprostředkovaně ze Západu. „Většinou jsem četl

---

⁶⁷¹ MECKEL, Marcus: *Opposition in der DDR*, c. d., s. 68.

⁶⁷² BStU, MfS, HA IX Nr. 18701, list 33; *Staatsfeindliche Hetze*, Alisch Rainer.

⁶⁷³ Rozhovor autora s Gerdem Poppe z 22. 11. 2007, Berlín.

⁶⁷⁴ Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24. 1. 2006, Berlín.

krátké přeložené texty k Chartě 77 či její dokumenty. Něco bylo také anglicky [od Jana Kavana],“ uvedl Weißhuhn.⁶⁷⁵

Zajímavé je pozastavit se nad tím, jak a co konkrétně bylo z Charty 77 v tomto prostředí reflektováno. Pro Ludwiga Mehlhorna byla Charta 77 podnětná hned ve dvojím ohledu. Jednak podle jeho názoru představovala ideální možnost, jak vzít režim za slovo. Pozoruhodné bylo ale také to, že v Chartě 77 byly přítomny rozličné proudy, které byly i přes značně odlišné světonázorové zakotvení schopny vzájemné spolupráce.⁶⁷⁶ „Charta 77, její Základní prohlášení z ledna 1977, je návrhem rozsáhlé paralelní kultury (Gegenkultur),“ uvedl L. Mehlhorn.⁶⁷⁷ Chartu 77 vnímal intenzivně spolu s děním v Polsku, odkud od roku 1976 vozil do NDR materiály KOR z Varšavy a Krakova. „Právě díky diskursu s PLR jsme si v letech 1975/1976 uvědomili, že pokus Pražského jara neměl a ani nemá šanci na úspěch, neboť to byla snaha reformovat režim shora. To se právě v letech 1976/1977 potvrdilo tím, že v ostatních zemích východního bloku vznikly nové formy opozice, které chtěly reformovat ze zdola, tedy KOR a Charta 77,“ konstatuje Mehlhorn.⁶⁷⁸

Chartu 77 vnímal intenzivně i Gerd Poppe. Koncem 70. let ještě také mohl cestovat po zemích východního bloku. V tomto období navštívil opakovaně Prahu, kde se setkával se západoněmeckými známými, a jednou navštívil i Petra Uhla, se kterým diskutoval o Bahrově Alternativě, jež byla přeložena do českého jazyka. „Co jsem chápal jako obzvláště důležité na vývoji v Polsku a ČSSR byla skutečnost, že tam opozice opustila uzavřené kroužky a veřejně se vyjádřila; něco srovnatelného bych si býval přál i v NDR,“ shrnul G. Poppe.⁶⁷⁹ Zatímco Maďarsko mu připadalo příliš odlišné od situace v NDR, spatřoval ve snaze o vybudování „paralelní společnosti“ v Polsku a v Československu velmi nosnou vizi. Poppe sám sebe označil za „Hoffnungsträger“ Charty 77. „Šlo nám o to vybudovat vlastní struktury, s jejichž pomocí by si člověk vytvořil nové prostory, které by jinak nemohl mít,“ uzavírá Poppe.⁶⁸⁰

Podobně i W. Templin, který se cítil být dle svých slov „bezpodmínečně ovlivněn Chartou 77; snad ještě více, než opozicí polskou,“ spatřoval v Chartě zajímavou alternativu pro NDR, a to především

---

⁶⁷⁵ Rozhovor autora s Reinhardem Weißhuhnem z 25. 4. 2006, Berlín.

⁶⁷⁶ Na konci 70. let tak vnímal především tři proudy – exkomunistický, liberální a křesťanský. Rozhovor autora s Ludwigem Mehlhornem z 26. 4. 2006, Berlín.

⁶⁷⁷ „Das freie Wort war die schärfste Waffe der Opposition“ Rundtischgespräch am 3. April 2001 in den Räumen des Matthias-Domaschk-Archivs in Berlin. In: KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom (ed.): Freiheit und Öffentlichkeit. c. d., s. 115.

⁶⁷⁸ Rozhovor autora s Ludwigem Mehlhornem z 26. 4. 2006, Berlín.

⁶⁷⁹ „Das freie Wort war die schärfste Waffe der Opposition“ Rundtischgespräch am 3. April 2001 in den Räumen des Matthias-Domaschk-Archivs in Berlin. In: KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom (ed.): Freiheit und Öffentlichkeit, c. d., s. 106.

⁶⁸⁰ Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

kvůli jistému „vnitřnímu pluralismu“, na němž byla dle jeho soudu Charta 77 postavena.⁶⁸¹ Vznik Charty 77 však pro něho nebyl překvapením, neboť četba textů řady emigrantů a vývoj v Polsku ukazoval, že podobná nová forma občanské angažovanosti by se mohla objevit. V návaznosti na vlnu solidarity se skupinou The Plastic People of the Universe podotkl W. Templin: „Měli jsme také svůj vlastní rok 1976, s obětí pastora Oskara Brüsewitz, jenž nám připomenul smrt Jana Palacha, a vyhoštěním Wolfa Biermanna. Nepokoje a protesty, jež následovaly po Biermannově vyhoštění, však ještě dlouhý čas nevyvolaly žádný zlom ve společnosti. (...) Za této situace působily zprávy o Chartě 77 jako vzdálený a současně velmi blízký hlas naděje.“⁶⁸² Přestože si uvědomoval „ochromení společnosti“ v ČSSR a NDR a bylo mu tedy jasné, že pouze malá část společnosti je schopna otevřeně projevit svůj souhlas s ideály Charty 77, bylo dle jeho názoru na nich přesto možné stavět. Fascinován pak byl zejména „vnitřní liberalitou“ v Chartě 77, bez které by jen stěží mohl Ladislav Hejdránek v jednom ze svých dopisů příteli konstatovat: „Charta 77 je oázou svobodné veřejnosti a veřejně uplatňované svobody.“⁶⁸³ Díky svým osobním kontaktům s Petrem Uhlem si současně uvědomil, že se jedinec může přihlásit k obraně lidských práv a přitom mít vlastní politické postoje, jež nemusí být v souladu s ostatními.⁶⁸⁴

„Charta 77 měla pro nás funkci jistého vzoru, a to jak díky jejímu postoji k opoziční roli, tak i svojí výzvou žít v pravdě,“ uvedl R. Weißhuhn, pro kterého představovala Charta 77 „iniciativu za lidská práva v nejširším slova smyslu“.⁶⁸⁵ Podobně jako Mehlhorn i on reflektoval rozličné proudy v rámci této iniciativy, které se vyskytovaly i u východoněmeckého disentu, jen v méně vyhraněné formě. „Pro nás bylo na Chartě 77 nejzajímavější téma lidských práv, jež u nás chybělo, zatímco diskusí o míru bylo až moc,“ uvedl Ralf Hirsch, jenž patří ke generaci, která Chartu 77 reflektovala až v 80. letech spolu s polským hnutím Solidarity.⁶⁸⁶

Vznik občanských hnutí ve východní Evropě v druhé polovině 70. let vyvolal mezi představiteli opozičně kritického prostředí v NDR značnou pozornost a vedl i k zamyšlení se nad podobnostmi a odlišnostmi vlastní situace. Podle Gerda Poppeho si byli vládcí zemí sovětské sféry vlivu velmi podobní a skutečný rozdíl mezi NDR a zbytkem východní Evropy spočíval v existenci Spolkové

---

⁶⁸¹ Rozhovor autora s Wolfgangem Templinem z 27. 4. 2006, Berlín.

⁶⁸² TEMPLIN, Wolfgang: Charta 77- Nähe und Einfluss. In: DEVÁTÁ, Markéta - SUK, Jiří - TŮMA, Oldřich: Charta 77: od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci: 1977-1989. Praha, ÚSD 2007, s. 267-273 zde s. 269.

⁶⁸³ HEJDÁNEK, Ladislav: Dopis č. 17 ze 7. 7. 1977. In: Libri prohibiti, HEJDÁNEK, Ladislav: Dopisy příteli I., Praha 1977, s. 189.

⁶⁸⁴ Rozhovor autora s Wolfgangem Templinem z 27. 4. 2006, Berlín.

⁶⁸⁵ Rozhovor autora s Reinhardem Weißhunem z 25. 4. 2006, Berlín.

⁶⁸⁶ Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24. 1. 2006, Berlín.

republiky Německo. „Neznám nikoho, kdo by nikdy nepomyslel nato, že by odešel na Západ. Bylo to pro nás také něco jiného, protože jsme vlastně nešli ani do exilu,“ vzpomíná Poppe.⁶⁸⁷

Přítom právě existence Spolkové republiky Německo představuje jednu z klíčových odlišností východoněmeckého disentu. NDR tak měla opravdu jakýsi „dvojitý charakter“, jak píše historik a disident Bernd Gehrke, podle kterého „byla (NDR) svým zvláštním způsobem součástí rozdělené německé poválečné společnosti, politicky a ekonomicky však patřila do východní Evropy“.⁶⁸⁸ Východoněmecký režim se tak musel neustále vyrovnávat s vsudypřítomnou možností svých obyvatel porovnat životní podmínky v pluralitní demokracii se situací v lidově demokratickém zřízení. „Zorným úhlem tzv. normálních východoněmeckých občanů nebyly životní podmínky ve východních „bratrských státech“, nýbrž neustále ty v Spolkové republice Německo,“ dočteme se v zajímavé práci o pádu východoněmeckého režimu.⁶⁸⁹ „Vliv západoněmeckých médií patřil k jednomu z nejdůležitějších senzibilizujících faktorů politického vědomí východoněmeckého obyvatelstva,“ domnívá se S. W. Choi.⁶⁹⁰ Paradoxně však informační výhody, plynoucí z možnosti sledovat v rodném jazyce politické debaty či zpravodajství demokratického souseda, nemusely automaticky stavět východoněmeckou opozici do lepší pozice, než opoziční seskupení v jiných státech východního bloku. Do jisté míry tomu bylo dokonce naopak, neboť to de facto znesnadnilo pozici východoněmeckých opozičních skupin ve východoněmecké společnosti, která tyto skupiny nechápala jako jediné a klíčové nositele pravdivých informací o domácích poměrech. Východoněmecké skupiny také až do druhé poloviny 80. let využívaly možnost sdělit svá stanoviska k domácí politické situaci přes západní média opravdu jen velmi sporadicky, což stojí v příkrém protikladu až k jisté mediální koexistenci československé opozice a emigrace.⁶⁹¹

Toho si ostatně všiml i Petr Pithart, když poukázal na jisté „endérácké specifikum“, spočívající v možnosti sledovat každý večer západoněmecké zpravodajství. Sám pro sebe si tehdy kladl otázku, jestli Charta 77 vlastně nepřeceňuje význam volného šíření informací. „Vždyť oni (východoněmecká

---

⁶⁸⁷ Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

⁶⁸⁸ GEHRKE, Bernd: DDR-Opposition in den siebziger Jahren und die „Solidarität mit Prag“. In: DEVÁTÁ, Markéta - SUK, Jiří - TŮMA, Oldřich: Charta 77-Charta 77- konference k 30. výročí, c. d. , s.127-154 zde s. 132.

⁶⁸⁹ BOLLINGER, Stefan: Das letzte Jahr der DDR: *zwischen Revolution und Selbstaufgabe*. Berlin, Dietz 2004, s. 125.

⁶⁹⁰ CHOI, Sung-Wan: Von der Dissidenz zur Opposition, c. d., s. 31.

⁶⁹¹ O úspěšné politice Charty 77 vůči zahraničí ostatně nepochyboval ani Emanuel Mandler, jehož „Úsměvy“ jsou opravdu značně škodolibé a kritické vůči této iniciativě, a zejména pak osobě Václava Havla. Srv.: MANDLER, Mandler: Škodolibé úsměvy svobody z let 1955 až 1992. Praha, Emanuel Mandler 2005, 207 s. zde s. 184.

veřejnost) vědí téměř všechno, a přitom se nic neděje. (...) Pak jsem pochopil, že nestačí jen vědět, ale musí tu být i vůle k činu," uvedl Pithart.⁶⁹²

Jak bude ještě zmíněno v kapitole o spolupráci bezpečnostních aparátů obou srovnávaných zemích, podepsala se Státní bezpečností zneužívaná metoda odsunu nepohodlných kritiků režimu nejen velmi negativně na struktuře východoněmecké opozice, ale především výrazně narušila její kontinuitu. I. S. Kowalczyk však upozornil ještě na jeden podstatný faktor. Německý národ byl totiž rozdělen státně, což mělo za následek, že kdo v NDR napadl komunistický řád, byl stranickým vedením chápán automaticky jako někdo, kdo ohrožuje poválečný status quo. Ne všichni však byli ochotni nést označení jakýchsi „rušitelů míru/ Störenfried“, jež bohužel používala i četná západoněmecká média. To vedlo k jakési podivné autocenzuře opoziční aktivity a potřebě zdůraznění, že se jedná o „opozici v NDR pro NDR“,⁶⁹³ jež byla ostatními občanskými aktivisty ve východním bloku mylně interpretována jako pouhá levicovost východoněmecké opozice.

Ralf Hirsch si plně uvědomil jeden z negativních důsledků „praktikovaného odsunu“ nepohodlných kritiků režimu. V NDR bychom totiž našli jen velmi málo lidí, kteří by strávili v 70. a 80. letech řadu let v komunistických věznicích a po svém propuštění by se zase zapojili do činnosti opozičních skupin. Většinu politických vězňů dokázal východoněmecký režim velmi výhodně zpeněžit.⁶⁹⁴ „Člověk musí zkrátka říci, že jsme měli v NDR ve srovnání s východní Evropou relativně dobré podmínky. (...) Když se podíváme třeba na Československo, kolik let tam představitelé opozice strávili ve vězení, pak snad v případě NDR nemůžeme ani o opozici mluvit, protože jsme měli dobré poměry. Byli jsme si jich také dobře vědomi a věděli jsme také, jak daleko můžeme jít. Mohli jsme být také odvážní, dobře vědouc, že se nám zas tak moc nemůže stát. (...) Chyběli nám tak vedoucí osobnosti a trpěli jsme na nedostatečně vybudované struktury,“ domnívá se Ralf Hirsch.⁶⁹⁵

Také R. Weißhuhn upozornil na „specificky německý fenomén“, spočívající v permanentní a bezprostřední konfrontaci se Spolkovou republikou. „Měli jsme zkrátka značné těžkosti jít tak daleko, a to i v pouhých myšlenkách, jako v Praze či Budapešti. Ocitli bychom se totiž záhy v Bonnu, odsunuli by nás tam, což jsme nechtěli, neboť přesně to si přála SED,“ uzavírá Weißhuhn, podle kterého právě

---

⁶⁹² Rozhovor autora s Petrem Pithartem z 6. 6. 2007, Praha.

⁶⁹³ Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24. 1. 2006, Berlín.

⁶⁹⁴ Cena za hlavu se pohybovala kolem 40 000 západoněmeckých Marek. Podle prvních odhadů si tímto způsobem přilepšil režim SED v letech 1963-1985 částkou 2,5 miliardy DM. Srv.: WETTIG, Gerhard: Niedergang, Krise und Zusammenbruch der DDR: Ursachen und Vorgänge. In: KUHRT, Eberhard (ed.): Am Ende des realen Sozialismus 1: *die SED-Herrschaft und ihr Zusammenbruch*. Opladen, Leske+Budrich 1996, s. 379-455 zde s. 386.

⁶⁹⁵ Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24. 1. 2006, Berlín.

tato „praxe vyhoštění“ měla za následek, „že se v NDR nikdy nevytvořila nějaká opoziční kontinuita“.⁶⁹⁶

Pro Gerda Poppeho nebylo vůbec jednoduché opakovaně budovat nový okruh známých a sympatizantů, poté, co tito byli donuceni opustit NDR. Východoněmecký disent se tak mnohem více zaobíral otázkou „zůstat či odejít“, a i dle svých slov „notorischer Dableiber“ Roland Jahn, který se podobně jako Kamila Bendová⁶⁹⁷ obával toho, že „když uteču z poměrů, ve kterých se mi nelíbí, tak budu již celý život na útěku“,⁶⁹⁸ byl nakonec do NSR odsunut.

Problém emigrace byl pochopitelně řešen i v rámci československého disentu, zejména když v souvislosti s akcí Asanace odešla celá řada signatářů Charty 77 do zahraničí. Pro obě země bylo shodné, že tyto odchody byly vždy velmi bolestné pro okruh lidí, kteří dotyčného znali a spolupracovali s ním. V případě NDR se však jednalo o fenomén, který de facto destruoval rozvoj disentu jako takového. Již v poválečném období odešlo mnoho lidí, kteří odmítali praktiky sovětské okupační moci, a zejména po červnovém povstání v roce 1953 došlo k výraznému snížení kritického potenciálu v důsledku doslova masového opouštění NDR, které pokračovalo až do stavby berlínské zdi v roce 1961. Toto východoněmecké specifikum bylo v prostředí československého disentu bezesporu reflektováno.

„Neustále impulsy zvenčí“, které se navíc mezi sebou vzájemně prolínaly, ovlivnily kupříkladu R. Weißhuhna, jenž se snažil zprostředkovat základní rysy československého a maďarského disentu v NDR. Zdaleka ne všichni však byli ochotni naslouchat názorům, „že socialismus je out“. Velmi si cenil zejména analytických textů G. Konráda, M. Harasztiho či G. Dalose, kteří člověku vyhnali socialismus z hlavy tím, že dovedli jeho ideologický nárok ad absurdum. Ve srovnání s nimi prováděl dle Weißhuhna Bahro vnitrosystémovou analýzu, „která sice byla sympatická, ale nebyla ničím více, než pouhou utopií“. Z českých textů pokládal za stěžejní Havlův esej „Moc bezmocných“, který se v německém prostředí objevoval v překladu jako „Pokus o život v pravdě“. Podobně jako W. Templin, pokládal i Weißhuhn společenské poměry v NDR velmi podobné těm československým, „neboť v obou zemích byl přítomný stav ustavičné schizofrenie, ve které byl člověk nucen objevovat špatné

---

⁶⁹⁶ Rozhovor autora s Reinhardem Weißhuhnem z 25. 4. 2006, Berlín.

⁶⁹⁷ Václav Benda řešil otázku případné emigrace se svojí ženou v dopisech, které byly nově otištěny v poutavé knize „Dopisy přes mříže“. Tato kniha je současně unikátním svědectvím o zrůdnosti komunistického režimu, neboť dává nahlédnout do toho, jak se ženy a děti odsouzených vězňů svědomí musely vyrovnávat s násilným rozdělením rodiny. Srv. BENDA, Václav – BENDOVI, Kamila: Dopisy přes mříže. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2007, 294 s. Kamila Bendová se také domnívala, že když muž tzv. „opustí bojiště“, pak se to nevyhnutelně negativně odrazí i v jeho dalším životním směřování. Srv. Rozhovor autora s Kamilou Bendovou z 24. 4. 2008, Praha.

⁶⁹⁸ Rozhovor s Rolandem Jahnem z 11. 6. 2008, vedl Alexander von Plato, Berlín.

v dobrém a pravdivé ve vylhaném“. V tomto ohledu se Havlův text dotkl „existenciální otázky“ života v totalitním režimu.⁶⁹⁹

Rovněž pro G. Poppeho či W. Templina měly texty Václava Havla, ale i řady jiných představitelů disentu východní Evropy mimořádný význam. V této souvislosti lze bezesporu hovořit o jakémisi „procesu vzájemného učení“, který podle W. Templina v případě NDR vyústil v založení Iniciativy za mír a lidská práva a jejího časopisu Grenzfall v roce 1986. „Na převzetí principu působit tak veřejně, jak jen to je možné, v žádném případě ne anonymně, tak široce, jak jen to jde, ale přesto s jasně vyhraněným vlastním profilem,“ který Pavel Tigrid v roce 1979 označil jako jeden z klíčových znaků nově se etablujícího občanského hnutí ve východní Evropě,⁷⁰⁰ se dle Templina nejzřetelněji projevilo ovlivnění části východoněmeckého disentu Chartou 77.

Existenci „procesu vzájemného učení“ připustila řada představitelů československého i východoněmeckého disentu. Díky sledování vývoje režimně kritických aktivit tak bylo možné modifikovat vlastní metody práce. „Po setkání s Petrem Uhlem a Annou Šabatovou (prosinec 1985) mi bylo jasné, že musíme v našich prohlášeních a dokumentech určených veřejnosti používat takovou formu jazyka, kterému budou lidé rozumět. Když totiž chce člověk získat solidaritu ze zdola, musí krátce a výstižně pojmenovat, oč mu jde, a ne zveřejňovat texty, kterým nikdo nerozumí,“ shrnul Ralf Hirsch.⁷⁰¹

Přestože byla ve východním Německu až do poloviny 80. let otázka lidských práv opozičními skupinami poněkud opomíjena, a místo ní se do popředí dostaly otázky míru a ekologie, objevovali se v církevním prostředí faráři i biskupové, kteří se věnovali i této problematice. V létě 1972 tak kupříkladu biskup Heino Falcke, který patřil k těm církevním hodnostářům, kteří v 80. letech stáli otevřeně na straně etablujících se opozičních skupin pod střechou evangelické církve, vystoupil se svojí „Řečí za svobodu“ s výzvou, „aby s jinak smýšlejícími nebylo automaticky zacházeno jako se špatně smýšlejícími“.⁷⁰² Podobně görlitzký biskup Hans Joachim Fränkel, který nakonec musel NDR opustit, upozorňoval v letech 1973-1975 na význam lidských práv a odmítal tak jejich režimní interpretaci, upřednostňující socialistická práva před právy individuálními. „Práva jednotlivce není možné zachovat bez obsáhlého uskutečnění práv sociálních, tak jako tato automaticky nezajišťují

---

⁶⁹⁹ Rozhovor autora s Reinhardem Weißhuhnem z 25. 4. 2006, Berlín.

⁷⁰⁰ TIGRID, Pavel (ed.): Vývoj Charty, c. d., s. 128.

⁷⁰¹ Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24. 1. 2006, Berlín.

⁷⁰² NEUBERT, Ehrhart: Geschichte der Opposition in der DDR 1949-1989, c. d., s. 253.

práva jednotlivce," uvedl Fränkel.⁷⁰³ Jistá „lidsko-právní tradice“⁷⁰⁴ tak byla ve východoněmecké evangelické církvi neustále přítomna, byť se jí církevní vedení neustále snažilo neutralizovat.

Ovlivněn helsinským procesem, ale také děním v ostatních státech východního bloku, zahájil farář Ulrich Woronowicz již v roce 1976 činnost skupiny lidských práv ve Wittenbergu, kde se její členové intenzivně zaobírali možnostmi, jak konfrontovat SED s jejími vlastními mezinárodními závazky. Jednalo se o církevní práci s mládeží, která záhy nabyla opozičního charakteru a vedla k razantnímu zákroku Státní bezpečnosti. U. Woronowicz ale pokračoval ve svých aktivitách a spolu s dalšími pěti kolegy stál u vzniku pracovního společenství „Lidská práva v ekumenické diskuzi“ z března 1977, jež si dalo za cíl upozorňovat na porušování lidských práv v NDR. Jeden z členů, Dietrich Ninnemann, obstaral a dále i rozšiřoval texty Charty 77. I tato skupina však byla nucena díky tlaku ze strany státu a církevního vedení ukončit v roce 1979 svoji činnost. Značné pozornosti se dostalo především Woronowiczovu textu „Quo vadis, ecclesia?“ ze stejného roku, ve kterém varoval před organizačním přizpůsobováním se evangelické církve poměrům a vyslovil se pro „humanizaci mezilidských vztahů“.⁷⁰⁵

Asi nejznámější případ percepce Charty 77 v tomto prostředí představuje aktivita vikáře Günthera Schaua, který v listopadu 1976 napsal dopis Erichu Honeckerovi, ve kterém jej vyzval k přehodnocení rozhodnutí o vyhoštění písničkáře Wolfa Biermanna. Ve snaze navázat kontakty s hnutími za lidská práva v jednotlivých zemích východního bloku se vypravil 18. března 1977 do Prahy, aby zde mimo jiné navštívil vdovu po zesnulém Janu Patočkoví. Týden po své cestě byl ale zatčen a bez soudu následně odsunut v září 1977 do západního Berlína. Skupina naumburských studentů teologie - Lothar Tautz, Christian Radeke a Bernard Klose - dokumentovala nejen celý tento případ, ale stála i u vzniku Querfurtského apelu z 29. dubna 1977, který svými požadavky na dodržování závazků plynoucích ze Závěrečného aktu v Helsinkách vykazoval zřetelnou analogii s Chartou 77. „Jen tam, kde je respektována pluralita, budou lidé rádi občany svého státu. (...) Jen ten kdo může svobodně odejít, zůstane rád i dobrovolně,“⁷⁰⁶ najdeme v tomto apelu, který východoněmecké bezpečnostní orgány označily jako „Chartu NDR“.⁷⁰⁷ StB byla v této souvislosti požádána, aby vzala pod operativní kontrolu plánované setkání v lednu 1978 mezi G. Schauem, jenž po svém vyhoštění nesměl do východního Německa, a CH. Radkem, který zůstal v Naumburku, k němuž mělo dojít v Karlových

---

⁷⁰³ Tamtéž, s. 263.

⁷⁰⁴ KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom: Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 185.

⁷⁰⁵ NEUBERT, Ehrhart: Geschichte der Opposition in der DDR 1949-1989, c. d., s. 365.

⁷⁰⁶ TAUTZ, Lothar - RADEKE, Christian: "Warte nicht auf bessere Zeiten...": Oskar Brüsewitz, Wolf Biermann und die Protestbewegung in der DDR 1976 – 1977: Dokumentation. Halle/Saale, Mitteldt. Verl. 1999, s. 137.

⁷⁰⁷ BStU, MfS, HA XX/AKG 116, list 147; Schwerpunkte der monatlichen Berichterstattungen für Juni/ Juli 1977, Berlin 24. 8. 1977.

Varech, a při kterém by podle MfS mohlo dojít k výměně „protisocialistických materiálů o zatčených východoněmeckých občanech“.⁷⁰⁸

Východoněmecká Státní bezpečnost monitorovala celou řadu případů, ve kterých jednotliví faráři či osoby z církevního okolí rozšiřovali materiály Charty 77. V říjnové měsíční zprávě je možné najít zajímavou poznámku o činnosti katolického faráře ze Zwickau, rozpracovaného v rámci akce „Finger“,⁷⁰⁹ který během své práce s mladými četl úryvky z Charty 77 a nabízel ji k opsání. Podobně vikář z Halle-Neustadtu, rozpracovaný v rámci OV „Paulus“ rozšiřoval dle MfS tiskoviny Charty 77.⁷¹⁰

Samotné vnímání Charty 77 ve východním Německu je možné rozdělit do dvou časových úseků, tedy na období bezprostředně po jejím vzniku a období od poloviny 80. let. V letech 1977-1979 docházelo spíše k individuálním pokusům o navázání spolupráce s jednotlivými signatáři Charty 77, kteří se vyznačovali jistou ideovou příbuzností. V druhém období pak dochází k přeměně prvotních sympatií a zvědavého zájmu o vývoj občanských iniciativ v ostatních státech východního bloku v přesvědčení o klíčové roli, kterou může sehrát jejich vzájemná spolupráce. Reflexe Charty 77 v NDR tak začala krátce po jejím vzniku a byla umocněna i masivní represí ze strany státní moci. Praha měla pro občany NDR, tedy i pro představitele opozice, neustále jistý „dvojitý rozměr“.⁷¹¹ Bylo to jednak místo, umožňující setkání se známými, kteří opustili NDR, ale také lákavá příležitost diskutovat s podobně nespokojenými lidmi, odmítajícími předkládaný obraz společenského zřízení.

Ojedinelý doklad osobní percepce Charty 77 v prvním období je příběh Lutze Hesseho⁷¹², jenž dává současně i tušit, jak fungovala vzájemná spolupráce bezpečnostních orgánů. Jedná se o pirnského rodáka, jenž se od podzimu 1974 znal s Petrem Uhlem, kterého v Praze opakovaně v letech 1975-1979 navštívil. Zpočátku se jednalo o kontakty ryze privátního rázu, jež však záhy získaly díky hektickým událostem let 1976 a 1977 formu, kterou si bezpečnostní orgány plným právem mohly vykládat jako snahu o tzv. „internacionalizaci aktivit nepřítele“. Nutno dodat, že zpočátku nepřipisovala východoněmecká strana těmto kontaktům velkého významu, neboť do Československa jezdilo mnoho východních Němců, aby se zde sešli se západoněmeckými příbuznými.

---

⁷⁰⁸ BStU, MfS, HA XX/4 Nr. 423, list 41-42; Einleitung politisch-operativer Massnahmen durch die Sicherheitsorgane der CSSR, Berlin 20. 1. 1978.

⁷⁰⁹ BStU, MfS, HA XX/AKG 116, list 215; Schwerpunkte der monatlichen Berichterstattungen für Oktober 1977, Berlin 30. 11. 1977.

⁷¹⁰ BStU, MfS, HA XX/ AKG 116, list 38; Schwerpunkte der monatlichen Berichterstattungen für den Monat Februar, Berlin 25.3.1977.

⁷¹¹ Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

⁷¹² Jeho původní jméno, pod kterým jej znala také Anna Šabatová či Petr Uhl, bylo Lutz Reichenbach. Po svatbě v září 1975 si však vzal jméno po své manželce. Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 10. 8. 2007, Praha.

Cesta ke střetu s východoněmeckým režimem byla u Hesseho postupná a vedle vlivu Pražského jara a osobního setkání s Petrem Uhlem, jenž mu dal v roce 1975 k dispozici trockistickou literaturu a informoval jej o svých zkušenostech z prvního vězení v letech 1969-1973, zde hrál roli i evangelický farář Michael Wagner z obce Meeran, ležící napůl cesty mezi Gerou a tehdejším Karl-Marx-Stadtem. Podle MfS se jednalo o „reakčního faráře“, jenž se novými metodami snažil získat mladé lidi. Podobně jako kupříkladu již zmíněný Walter Schilling věnoval se i on práci s obtížně vychovatelnou mládeží, před kterou se netajil svými sympatiemi k W. Biermannovi, na jehož počest organizoval pravidelné večery s poslechem jeho písni. Pět měsíců před tím, než oddal právě Lutze Hesseho, byl na něho otevřen svazek, nesoucí název OV „Spinne“ (Pavouk)⁷¹³. Wagner kolem sebe soustředil malý okruh lidí, kteří se kriticky zaobírali společenskými poměry v NDR. K výrazné akceleraci jejich činnosti došlo v souvislosti s vlnou represe v Jeně proti signatářům petice, protestující proti vyhoštění Biermanna. Jeden z nich, jenž byl současně Wagnerovým přítelem, byl totiž Jürgen Fuchs. Wagner měl rovněž kontakt na Thomase Auerbacha, který v Jeně vytvářel zcela nové pojetí práce s mládeží a velikonoční svátky roku 1976 strávil u něho v Meeranu i již zmíněný Matthias Domaschk.⁷¹⁴

Vztah L. Hesseho k východoněmeckému režimu byl sice neustále kritický, neboť dle jeho slov „nebyl tento diktaturou proletariátu, nýbrž diktaturou vládnoucí byrokracie nad proletariátem,⁷¹⁵ nicméně až do listopadu 1976 stále ještě uvažoval o možnosti stát se členem SED. Přestože v srpnu 1976 navštívil Hesse se svoji ženou Marlen manžele Uhlovi a svěřil se jim se svým záměrem, vybudovat v NDR opoziční hnutí, v čemž jej P. Uhl podpořil, podal v souvislosti s Biermannovým vyhoštěním žádost o opuštění republiky.

Vznikem Charty 77 se však situace výrazně změnila. „Když došlo ke konstituování Charty 77, byl to pro mne politický zážitek, který podstatným způsobem ovlivnil můj další myšlenkový proces,⁷¹⁶ vypovídal během svého výslechu v Drážďanech počátkem prosince 1979. O týden později hovořil podrobněji o tom, co pro něho Charta 77 znamenala. Chápal ji jako možnost, jak něco skutečně změnit, jak navázat případně i dialog s mocí. „Ačkoliv jsem si plně uvědomil, že není možné Chartu 77 přenést na poměry v NDR, neboť u nás chybí jak reformistický vývoj roku 1968, tak je příliš nízké

---

⁷¹³ Svazek byl veden od 21. 3. 1975 do 29. 4. 1982. Srv. BStU, MfS, AOP 993/82, svazek I, Reg. Nummer XIV 350P75 „Spinne“.

⁷¹⁴ HILDEBRAND, Gerold: Matthias Domaschk: eine turbulence und unvollendete Jugend in Jena. In: *Horch und Guck*, roč. 12, zvláštní číslo 1 (2003), s. 1-25 zde s. 5.

⁷¹⁵ BStU, MfS, AU 1004/81 Dresden Band II, list 291; Vernehmungsprotokoll, HESSE Lutz, Dresden 2. 7. 1980.

⁷¹⁶ BStU, MfS, AU 1004/81 Dresden, svazek II, list 46; Vernehmungsprotokoll, HESSE Lutz, Dresden 5. 12. 1979.

emancipační sebevědomí východoněmeckého obyvatelstva, nebylo možné přehlédnout, že mnohé věci, na které Charta narážela, jsou stejné i v NDR.⁷¹⁷

V letech 1977-1979 navštívil Hesse opakovaně Prahu a zúčastnil se i pohřbu Jana Patočky v březnu 1977.⁷¹⁸ Podílel se rovněž na vyvážení materiálů Charty 77 z ČSSR do NDR, kde je dále rozšiřoval, a to především v okruhu lidí kolem faráře Wagnera. Do Prahy jezdil se svojí manželkou a dalšími přáteli, kteří se příležitostně také podíleli na pašování chartovních tiskovin. To byl případ i Lutze Ohla, který byl v květnu 1980 odsouzen na 18 měsíců vězení za protistátní štvání, neboť u něho byly během domovní prohlídky nalezeny některé z Hejdánkových dopisů příteli a situační zprávy o Chartě 77. „Podobně jako Hesse, i já považuji zeď (berlínskou) za něco nelidského,⁷¹⁹“ vypověděl v březnu 1980 a opakovaně vyjádřil svoji nespokojenost s poměry v NDR: „Kritizuji zejména to, že v NDR volby nevyprovádají o skutečné vůli obyvatel. Většina se nechá vést jako stádo.“⁷²⁰

Počátkem května 1979 jel Hesse spolu s manželi Müllerovými opět do Prahy. Celý pobyt byl však tentokrát operativně sledován československými orgány, jež monitorovaly jak jeho schůzku s československými a švýcarskými občany v Malostranské kavárně, ale rovněž jeho setkání s Petruškou Šustrovou a Zinou Freundovou.⁷²¹ V souhrnné zprávě o stykách představitelů opozice z NDR a ČSSR byly tyto kontakty interpretovány následujícím způsobem: „Podle našich poznatků při schůzkách šlo především o internacionalizaci opozičního hnutí v socialistických zemích, vytváření společných nátlakových dokumentů, organizování akcí solidarity a dalších skutečností, útočících proti socialistickému společenskému řádu.“⁷²² Je sice pravdou, že L. Hesse zapálil dle MfS během štedrovečerní bohoslužby v roce 1978 v Meeranu svíčku za vězněného lipského studenta teologie a Petra Uhla a s ním také diskutoval o „Alternativě“ Rudolfa Bahra,⁷²³ nicméně kontakty k Petrušce Šustrové či Zině Freundové, které měl kupříkladu i Lutz Ohl, byly velmi vzdáleny přípravě hranice překračujícího opozičního hnutí. Ostatně i Ohl uvedl při výslechu, že adresu P. Šustrové dostal na

---

⁷¹⁷ BStU, MfS, AU 1004/81 Dresden, svazek II, list 52-53; Vernehmungsprotokoll, HESSE Lutz, Karl Marx Stadt 12. 12. 1979.

⁷¹⁸ BStU, MfS, Abt. X 1539, list 10; Bericht vom 24. 5. 1977, Karl-Marx-Stadt.

⁷¹⁹ BStU, MfS OHL Lutz, svazek I, 1885/80, Karl-Marx-Stadt list 128; Vernehmungsprotokoll- Karl-Marx-Stadt, 14. 3. 1980.

⁷²⁰ BStU, MfS OHL Lutz, Band I, 1885/80, Karl-Marx-Stadt list 108; Vernehmungsprotokoll Karl-Marx-Stadt 19. 2. 1980.

⁷²¹ Petruška Šustrová si sice na schůzku v kavárně již nevzpomíná, což je vzhledem k četnosti rozličných schůzek v tomto období zcela přirozeným jevem, nicméně Lutz Hesse ji zůstal v paměti jako mladý a sympatický člověk, kterého bylo možné považovat za opravdového kamaráda. Byl zde však problém jazykové bariéry. Srv. Rozhovor autora s Petruškou Šustrovou z 11. 2. 2008, Praha.

⁷²² BStU, MfS, Abt. X 1539, list 117; HESSE Lutz, CONTINI Francois- Souhrnné poznatky ke stykům představitelů opozice NDR a ČSSR, Praha 1. 4. 1980.

⁷²³ BStU, MfS AOP 993/82 Band I, Reg. Nummer XIV 350P75 „Spinne“ list 27; Belastungsanalyse- Glauchau 21. 12. 1979.

podzim 1978 sice od Hesseho, a věděl od něho také, že je signatářkou Charty 77. Hesse mu ji však dal proto, „že věděl o mých problémech s ubytováním v Praze i o mých sympatiích k Chartě 77“.⁷²⁴

Petr Uhl i Anna Šabatová vzpomínají, jak je právě v tomto období navštívila celá řada východoněmeckých občanů, z nichž naprostá většina využila pouze možnosti u nich přenocovat, aby se druhý den sešli se západoněmeckými známými či příbuznými.⁷²⁵ Při návštěvě Anglické 8 tak bylo velmi pravděpodobné, že se člověk mohl potkat s někým z NDR. Totalitní stát ale právě takováto nekontrovaná setkávání cítil jako své bytostné ohrožení a automaticky předpokládal, že se musí jednat o organizovanou protirežimní akci.

Na tomto případě osobní reflexe Charty 77 a snaze navázání osobních kontaktů je zajímavá i skutečnost, že československé bezpečnostní orgány výrazným způsobem přispěly k jeho odsouzení, neboť poslaly do NDR nejen podrobně zachycené výsledky zmíněného sledování, ale provedly i výslechy s celkem deset signatáři Charty 77 na jaře roku 1980, z nichž dva (Petr Uhl, Jaroslav Šabata) byli přitom vyslechnuti ve vězení.⁷²⁶ „Znám Hesseho z let 1977-1978 (...) Z rozhovoru bylo možné usoudit, že Hesse se z politických důvodů dostal do konfliktu s východoněmeckými úřady, a tak mě zajímal jeho osud a plány. Usoudil jsem, že jde o velmi inteligentního a charakterního člověka, který hledal pravdu a s nímž mne leccos pojí,“ vypověděl kupříkladu Jaroslav Šabata v Litoměřicích.⁷²⁷

Proces s Hessem se konal 30. září až 1. října 1980 a v rozsudku můžeme najít následující zdůvodnění: „Dotyčný se identifikuje s projevem Roberta Havemanna, Rudolfa Bahra a Wolfa Biermanna a tvrdí, že v NDR dochází k porušování lidských práv a vnitrostátních zákonů.“⁷²⁸ Odsouzen byl původně na šest a půl roku vězení, ale po odvolání mu byl trest snížen na čtyři roky a tři měsíce. Byl tedy odsouzen jen za protistátní štvání a nikoli za navazování státu nepřátelských kontaktů. Návrh na podmíněčné propuštění byl v únoru 1982 zamítnut majorem Majerem s odůvodněním, „že se Hesse považuje za politického vězně NDR a nelituje svých činů“.⁷²⁹

Dalším příkladem osobní percepcce Charty 77 je i příběh Stefana Fechnera, který byl zadržen 16. července 1977 na hraničním přechodu Bad Schandau, poté co u něho bylo mimo jiné objeveno

---

⁷²⁴ BStU, MfS OHL Lutz Band I, 1885/80, Karl-Marx-Stadt, list 62; Vernehmungsprotokoll, 28. 11. 1979, Glauchau.

⁷²⁵ Rozhovor autora s Petrem Uhlem z 16. 8. 2007 a s Annou Šabatovou z 10. 8. 2007, Praha.

⁷²⁶ Krátkou zmínku o tom najdeme i na stránkách Informací o Chartě 77. Srv.: Výslechy na žádost Bezpečnosti NDR. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 3, č. 5 (1980), s.16.

⁷²⁷ BStU, MfS, AU 1004/81 (Lutz Hesse), list 33; Protokol o výslechu svědka, Jaroslav Šabata v Litoměřicích 20. 3. 1980.

⁷²⁸ BStU, MfS, HA IX 18701, Staatsfeindliche Hetze, Hesse Lutz, list 30.

⁷²⁹ BStU, MfS, AU 1004/81 (Lutz Hesse)- Handakte list 80.; Urteil im Namen des Volkes.

květnové číslo časopisu Listy z roku 1977 s článkem Zdeňka Mlynáře „První bilance Charty 77“.⁷³⁰ Jako synovi vysoce postaveného člena ÚV SED Herberta Fechnera se jeho kariéra zpočátku vyvíjela velmi slibně. „Do svých dvaceti let byl Fechnerův politický vývoj zcela normální, vykonával řadu funkcí ve FDJ a DSF (...). Od roku 1973 se však Fechner začal vzdalovat rodině a dostal se tak mimo pozitivní politický vliv svých rodičů,“⁷³¹ napsal nadporučík Bless v osobnostním hodnocení S. Fechnera z června 1979, tedy z doby, kdy byl Fechner již rozpracován v rámci OV „Segler“.⁷³² V roce 1973 totiž zahájil studium soudní psychologie a dostal se do okruhu lidí (Gerd Poppe, Ulrike Poppe, Thomas Klein, Jutta Brabandt), kteří měli značně kritický vztah k režimu SED.⁷³³ Právě během studií se začal zabírat marxistickou teorií, což vedlo k uvědomění si rozporů mezi reálně socialistickou praxí a původními ideály.

Vyhoštění Biermanna a pomlouvačná kampaň, mající za cíl zpochybnit duševní zdraví faráře Oskara Brüsewitze, který se upálil na protest proti ustupování evangelické církve státnímu tlaku, vyvolaly u Fechnera potřebu společensky se angažovat. Vznik Charty 77 jej velmi zaujal, ale protože nebyl spokojen s informacemi o této iniciativě, které bylo možné získat ze sdělovacích prostředků NDR nebo NSR, rozhodl se vypravit do Československa osobně, aby se zde setkal s jejími signatáři a mohl si tak udělat vlastní názor. „Přes rozporuplnost jednotlivých rozhlasových vysílání jsem nabyl přesvědčení, že se v případě Charty 77 jedná o legální hnutí, které se věnuje společenským nedostatkům v ČSSR a v dialogu se stranou a státním vedením usiluje o odstranění těchto nedostatků a prosazení občanských a lidských práv v souladu s konvencemi z Helsinek a OSN o lidských právech,“ uvedl Fechner při výsledku v srpnu 1977.⁷³⁴

Po své první cestě do ČSSR v květnu 1977, během které se v Klubu mladých v Nerudově ulici bavil s přítomnými lámanou němčinou i o Chartě 77, rozhodl se v červenci zopakovat svůj výlet do Prahy. Nejednalo se o žádnou plánovanou akci, ale o turistický výlet, který by mohl být za příznivých okolností využit v navázání kontaktu s představiteli Charty 77. Tiskoviny, jež sebou Fechner vzal do Prahy pro případ setkání s někým z okruhu československé opozice, se věnovaly společenské situaci v NDR. Jednalo se například o dokument „Kronika berlínských událostí let 1975/1976“, popisující represivní zákroky východoněmeckých bezpečnostních orgánů, jenž Fechner sám vypracoval. Měl však sebou i již zmíněné číslo Listů, které si chtěl nechat někým přeložit. „Hodlal jsem navázat a dále budovat kontakt s aktéry hnutí Charty, (...) neboť jsem se domníval, že Charta 77 je jistým druhem

---

⁷³⁰ MDA-Berlin, karton Stefan Fechner, list 12; Übergabe/ Übernahmeprotokoll, Bad Schandau 16. 7. 1977,

⁷³¹ MDA-Berlin, karton Stefan Fechner, list 50; Auskunftsbericht vom 16. 6. 1979.

⁷³² BStU, MfS, OV „Segler“- Rg. Nr. XV/ 3482/ 79.

⁷³³ Jutta Brabandt (OV „Irena“) měla například kontakt na SOK, jehož informační časopis věnoval značnou pozornost vývoji opozice v ČSSR.

⁷³⁴ MDA-Berlin, karton Stefan Fechner, list 74; Vernehmungsprotokoll, Berlin 24. 8. 1977.

dokumentace, která je spojená s výzvou k založení legálního hnutí v ČSSR, jenž si klade za cíl prosadit dodržování základních a lidských práv,“ uvedl krátce po svém zadržení S. Fechner.⁷³⁵

Fechner byl aktivní i po svém poměrně brzkém propuštění z vyšetřovací vazby, kterým jej MfS nejspíše zamýšlelo kompromitovat mezi přáteli. V listopadu 1979 požádal ve svém bytě dvě pracovní setkání, od nichž si sliboval vytvoření skupiny lidí, kteří by poukazovali na nesprávnost některých státních rozhodnutí a informovali by o nich východoněmeckou veřejnost. Počátkem 80. let se posléze zapojil do aktivit nezávislého mírového hnutí v NDR a v závěrečné zprávě k jeho svazku z roku 1986 se dočteme, že Fechner se zapojil do aktivit skupiny osob, jež tvrdí, že v NDR je „byrokratická diktatura“ a společenské poměry jsou v „morbidním stavu“. Náprava je dle nich možná jen „spojením aktivistů na poli lidských práv se socialistickou kulturní revolucí v boji proti byrokratickému aparátu“.⁷³⁶

Durynské město Jena bylo specifické ojedinělým propojením kriticky orientovaných křesťanů, alternativní mladé scény a opozičních kruhů v rámci Junge Gemeinde-Stadtmitte, kde od počátku 70. let budoval Thomas Auerbach ojedinělou formu práce s mládeží, tzv. Offene Arbeit. Od roku 1972 zde působil i Matthias Domaschk, který za svoji snahu navázat kontakt se skupinami bojujícími za lidská práva v ČSSR a Polsku zaplatil životem. Jeho osud je typickým příběhem člověka, který „se odmítl nechat formovat v „socialistickou osobnost“, jak výstižně poznamenal Herold Hildebrand.⁷³⁷

V rámci společných vandrů po celé NDR navázal řadu kontaktů s lidmi, kteří stejně jako on odmítali ubíjející realitu východoněmecké společnosti a zapojil se i do čtenářských kroužků, kde za účasti Lutze Rathenowa či Jürgena Fuchse četli životní příběhy revolucionářů a dějiny osvobozeneckého hnutí. Na jaře 1976 se seznámil s vikářkou Renate Gross (Ellmenreich), se kterou v listopadu 1976 podepsal petici proti vyhoštění Biermanna. Následně mu bylo znemožněno odmaturovat a byl stále bedlivěji sledován Státní bezpečností. Přesto se mu spolu s Renate podařilo dostat se v létě 1977 do Prahy, kde navštívili byt v Anglické číslo 8. „Tam jsme seděli tři dny a noci, vyprávěli jsme o bolestných represích, které nás v Jeně postihly. (...) Byly to překrásné dny, během kterých jsme cítili solidaritu druhých lidí, a cítili jsme se přináležet do jednoho velkého společenství stejně smýšlejících lidí,“ vzpomíná R. Ellmenreich.⁷³⁸

---

⁷³⁵ MDA-Berlin, karton Stefan Fechner, list 59; Vernehmungsprotokoll, Berlin 21. 7. 1977.

⁷³⁶ MDA-Berlin, karton Stefan Fechner, list 104; Abschlussbericht OV „Segler“ XV/3482/79, Berlin 6. 5. 1986.

⁷³⁷ HILDEBRAND, Gerold: Matthias Domaschk: eine turbulence und unvollendete Jugend in Jena. In: *Horch und Guck*, roč. 12, zvláštní číslo 1 (2003), s. 1-25 zde s. 1.

⁷³⁸ R. Ellmenreich opustila v roce 1980 NDR a byla v letech 1981 až 1993 farářkou v ženské vězení ve Frankfurtu nad Mohanem. S M. Domaschkem má dceru Julii. Sr. ELLMENREICH, Renate: Eine Beziehungsgeschichte von Tschechen / Slowaken und Deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg. In: *Horch und Guck*, roč. 6, č. 2 (1997), s. 17-19 zde s. 18.

Domaschk byl fascinován především bytovými semináři, které po odchodu Julia Tomina do emigrace vedl Ladislav Hejdánek. V Jeně vyvinul pozoruhodný systém půjčování zakázaných knih a obstaral i český přístroj na vyvolávání fotografií, s jehož pomocí rozmnožoval rozličné konspirativní texty.⁷³⁹ Ve snaze navázat kontakty k polskému hnutí KOR, vypravil se rovněž opakovaně do Polska. Mračna se však již začala stahovat, když nejprve byli v září 1977 odsunutí mnozí jeho jenší přátelé do Spolkové republiky Německo, a Státní bezpečnost se začala intenzivně zajímat o to, kdo v Jeně rozmnožuje materiály Charty 77 a jiné protistátní tiskoviny. Před bezprostředním zásahem MfS jej však zachránila dvouletá vojenská služba. Po návratu v květnu 1979 jej zaujala idea alternativního způsobu života, nabývající formu bytového společenství stejně smýšlejících. V létě 1980 se spolu s Peter Röschem vydal do polského Gdaňsku, aby se zde seznámil s hnutím Solidarity. To vyvolalo zájem bezpečnostních orgánů, které začaly Domaschka podezírat, že usiluje o vybudování hranice překračujícího opozičního hnutí. 10. dubna 1982 byl při cestě do východního Berlína vysazen z rychlíku a převezen do vyšetřovací vazby MfS v Geře, ze které však již živý nevyšel. Do dnes není zcela jasné, co se vlastně stalo. Domaschk byl 12. dubna nalezen oběšen.

Chartu 77 vnímali intenzivně i mnozí z těch, kteří podepsali již zmíněnou protestní petici proti vyhoštění Wolfa Biermanna v listopadu 1976. V době zveřejnění Charty 77 však byli vtaženi do hektických událostí, které jejich percepci Charty 77 výrazným způsobem ovlivnily. Spisovatel Jürgen Fuchs, bydlící od roku 1975 na pozemku Roberta Havemanna v Grünheide nedaleko východního Berlína, začínal v lednu svůj třetí měsíc vyšetřovací vazby, ze které se do NDR již nevrátil. Na emigraci se připravoval rovněž spisovatel Reiner Kunze, který byl za svůj román „Báječná léta“ z roku 1976 vyloučen ze Svazu spisovatelů NDR a vystaven spolu s celou rodinou represivním praktikám Státní bezpečnosti.⁷⁴⁰ Rudolf Bahro dopsal v lednu 1977 poslední strany své Alternativy a očekával své zatčení, ke kterému došlo v srpnu téhož roku. Robert Havemann, který se právě v tomto období začíná profilovat jako jistý duchovní vůdce východoněmecké opozice, vidí sice v Chartě 77 nové možnosti pro východoněmecké nezávislé mírové hnutí, tedy onen chartovní důraz na potřebu propojení různých světónázorů,⁷⁴¹ má však nejen chronické zdravotní potíže, ale navíc přišel o dva ze svých nejlepších přátel, Wolfa Biermanna a Jürgena Fuchse, jež MfS odsunulo do NSR. Státní

---

⁷³⁹ KLIER, Freya: Matthias Domaschk und der Jenaer Widerstand: *ein Buch*. Berlin, Bürgerbüro Berlin 2007, 142 s., zde s. 86.

⁷⁴⁰ MfS pořídilo dokonce fotografii jeho vozu Wartburg, když 13. dubna 1977 opouštěl území východního Německa přes hraniční přechod Rudolphstein. Srv. KUNZE, Reiner: Deckname „Lyrik“, c. d., s. 108.

⁷⁴¹ Interview mit Bernd Gehrke z 22. 12. 1998. In: GEISEL, Christoph – SACHSE, Christian: Wiederentdeckung einer Unperson: *Robert Havemann im Herbst 89- zwei Studien*. Berlin, Robert Havemann Gesellschaft 2000, s. 65-84 zde s. 68.

bezpečnost posléze zpřísňuje v srpnu 1977 Havemannovo domácí vězení,⁷⁴² které se v mnohém podobá tomu, kterému byl vystaven od srpna 1978 Václav Havel.⁷⁴³

IV. 2. Vnímání NDR a východoněmeckého disentu představiteli československé opozice

„Musíme si uvědomit, jak nesmírně důležité je internacionalizovat náš zápas. Je to snad nejdůležitější ze všeho. (...) Hlavní směr našeho zájmu musí však být Poláci,“ napsal Jan Tesař ve své analýze k dalšímu rozvoji činnosti Charty 77 počátkem roku 1978.⁷⁴⁴ Pro představitele československé opozice byly kontakty s polskými kolegy skutečně těmi nejpodstatnějšími a také nejčastějšími. Svoji roli zde hrála především jazyková blízkost, masivně rozvinutý polský „druhý oběh“, ale také výrazně lepší informovanost o polské opozici, ve srovnání s disentem v jiných státech východního bloku. Není proto jistě náhodné, že k prvnímu osobnímu setkáním představitelů Charty 77 a polského KORu došlo právě na Česko-polských hranicích 27. července 1978. Ve společném prohlášení obou iniciativ, které bylo na vlnách Svobodné Evropy zveřejněno až v polovině srpna téhož roku, je vyjádřena solidarita s obhájci lidských práv v ostatních socialistických zemích a mezi vyjmenovanými politickými vězni nechybí ani jméno Rudolfa Bahra. „Naše národy jsou dnes víc než kdy dosud svázány společným osudem. O to důležitější je, aby i ti, kteří se snaží tento osud zlepšit, spojovali své síly,“ končí toto prohlášení.⁷⁴⁵

---

⁷⁴² Některé zajímavé fotografie z tohoto domácího vězení jsou otištěny v knize Havemannovy manželky. Srv.: HAVEMANN, Katja – WIDMANN, Joachim: Robert Havemann oder wie die DDR sich erledigte, c. d., fotografie číslo 12, 15 a 21.

⁷⁴³ HAVEL, Václav: O lidskou identitu, c. d., s. 301-323.

⁷⁴⁴ TESAŘ, Jan: Analýza Jana Tesaře, jak dále rozvíjet činnost Charty 77 a intenzivní komunikaci s veřejností, předložená k interní diskusi (březen 1978). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: Charta 77: dokumenty 1977-1989. Svazek 3, Přílohy, c. d., s. 246-257 zde s. 256.

⁷⁴⁵ Společný dopis Charty 77 a polského Výboru společenské sebeobrany (KSS-KOR) obráncům lidských práv ve východní Evropě a v SSSR (27. 7. 1978). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: Charta 77: dokumenty 1977-1989. Svazek 1, c. d., s. 161.

Je velmi obtížné říci, zda byli skutečně východní Němci pro většinu obyvatel ČSSR typičtí svojí „tvrdohlavostí, naivností, důvěřivostí k svému státu, a nejen ideologicky, tak trochu hloupými,“ jak konstatuje ve své knize Jan Faktor, jenž v roce 1978 emigroval z Československa právě do NDR.⁷⁴⁶ Rovněž Adolf Müller psal na stránkách Listů o „hluboké antipatii téměř všech Čechů a Slováků vůči „pruskému socialismu“ v NDR“, jež byla umocněna podílem východního Německa na srpnové intervenci. Oni „Dederonáci“ byli dle jeho slov všude neoblíbeni, a to možná i z toho důvodu, „že v nich mnohý český měšťáček viděl sám sebe jak v zrcadle“.⁷⁴⁷ Velmi malá informovanost o dění v NDR, ze které se vymykala jen malá skupina lidí, jež z důvodů osobních vazeb, jazykové vybavenosti či důrazu na potřebu vzájemné spolupráce představitelů středovýchodně evropského disentu, tak stojí v jistém kontrastu se zájmem, se kterou bylo sledováno dění v Československu (1968, 1977/78) v NDR.

Tento zájem se však rovněž omezuje na početně sice výrazně větší skupinu lidí, nedá se však, s výjimkou reflexe Pražského jara a jeho potlačení, hovořit v žádném případě o nějaké masové reflexi. Naprostá většina obyvatel obou zemí měla spíše jen kusé informace o společenském vývoji svých susedů a často tak narážíme na existenci značných předsudků, majících většinou odsuzující charakter. V Československu vládla představa o lepších konzumních možnostech východních Němců, jež byla umocňována mimo jiné i během výměnných podnikových dovolených. Autor si sám dobře vzpomíná, jak byl během návštěvy v NDR na konci 80. let překvapen nabídkou zboží u soukromých pekařů a jak závistivě pokukoval po dokonale vytvarovaných figurkách vojáčků, aniž by tušil, že právě proti těmto válečným hračkám brojí mnozí představitelé východoněmeckého disentu.

O to více byli obyvatelé Prahy počátkem října 1989 překvapeni, když spatřili stovky Trabantů a Wartburgů v ulicích Malé Strany, jež zde často s klíčky v zámku či na větvi blízkého stromu nechali východní Němci, aktéři podivného „trabantového exodu“,⁷⁴⁸ který byl pro československé obyvatelstvo snad ještě významnější, než pád berlínské zdi o měsíc později. Ke slovu se však nejpozději od 80. let hlásilo stále více lidí, kteří viděli v možné solidaritě jedinou účinnou obranu proti represivním opatřením.

Zajímavou reflexí NDR druhé polovinu 80. let nabízejí dopisy československých občanů, které jejich pisatelé odeslali během dovolené v NDR Svobodné Evropě, neboť se mylně domnívali, že tímto

---

⁷⁴⁶ FAKTOR, Jan: Die DDR-Linken und die tschechische Opposition. In: SIMON, Annette – FAKTOR, Jan: Fremd im eigenen Land?. Gießen, Psychosozial-Verlag 2000, s. 37-47 zde s. 43.

⁷⁴⁷ MÜLLER, Adolf: Co se děje v Německu. In: *Listy*, roč. VIII., č. 2 (duben 1978), s. 38-42 zde s. 38.

⁷⁴⁸ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Janem Urbanem z 20. 11. 2003, vedl David Weber. Nutno dodat, že Jan Urban podrobně referoval o říjnových událostech na stránkách Infochu, neboť bydlel právě v inkriminované oblasti Malé Strany. Srv.: URBAN, Jan: Východoněmecký exodus: reportáž. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 12, č. 18 (1989), s. 9-11.

způsobem obejdou kontrolu pošty v ČSSR. „Je to nepřirozené, takto rozdělený jeden národ, a kdyby to nestálo již tolik životů, bylo by to i legrační, jak východní Němci hlídají zeď,“ napsal pan Ludvík z Ostravy, jehož celkový dojem z NDR v roce 1986 byl takový, „že jsou na tom hůře, než před několika málo lety, (...), zatím si však stále udržují levnější potraviny a pohotovější a kvalitnější služby“.⁷⁴⁹ „Prohlídl jsem si ta katastrofální vrátka (Braniborskou bránu), za nimiž je sice svoboda, ale nejsme tam my (...),“ popsal své dojmy z návštěvy východního Berlína pan Pavel z Moravy.⁷⁵⁰

„Domácí síly (opoziční) v každé zemi jsou přetíženy domácími starostmi,“⁷⁵¹ řekl během konference ve Vratislavi na téma spolupráce demokratických sil v střední a východní Evropě v listopadu 1989 Vilém Prečan a nutno dodat, že tento faktor se rovněž negativním způsobem projevil na vzájemných kontaktech. Ralf Hirsch⁷⁵² hovoří o tom, že východoněmecké skupiny byly do jisté míry „selbstbeschäftigt“ a snažily se v první řadě řešit domácí problematiku a reagovat na stupňující se represi v letech 1976-1978. V tomto ohledu se ale nelišily příliš od situace v Československu, byť snaha o spolupráci s polskou opozicí byla přeci jen intenzivnější. U některých představitelů disentu, jako například u Petrušky Šustrové či Rudolfa Battěka, kteří se aktivně podíleli na akcích v domácím prostředí, již nezbýval čas pro mezinárodní aktivity, byť je jednoznačně vítali a schvalovali. „Měli jsme tehdy tolik vlastních starostí a zájmů, že jsme zkrátka neměli potřebu nějakých kontaktů do NDR či do jiných států východního bloku,“ zmínil R. Battěk, který ale současně dodal: „Já jsem však považoval kontakty lidí přes hranice za něco zcela přirozeného.“⁷⁵³

Především na stránkách Pelikánových listů byly otištěny první zmínky o vývoji opozice v NDR, tak jako tomu bylo v případě článku A. Müllera z února 1977.⁷⁵⁴ Autor v něm jednak upozornil na skutečnost, že i v NDR dochází k zranění opoziční problematiky, ale poukázal také na existenci „aktivní a pasivní formy opoziční činnosti“, jež se ve východním Německu objevuje. Mezi aktivní činnost patřilo dle něho jednak působení disidentů, oživení odporu protestantských farností, ale také nové kulturně politické aktivity a neklid mezi mládeží na jednotlivých univerzitách. Pasivní pak tvořil desetitisícový dav lidí, kteří překonali svůj strach z rozličných forem postihů, a odhodlali se k podání žádosti o opuštění republiky.

Z dosud provedených rozhovorů a z rozboru jednotlivých samizdatů vyplývá, že v ČSSR byli reflektováni především ti představitelé východoněmecké opozice, kteří se dostali do konfliktu

---

⁷⁴⁹ BStU, MfS, Abt. X 1688, list 70-71.

⁷⁵⁰ BStU, MfS, Abt. X 1688, list 39.

⁷⁵¹ PREČAN, Vilém: V kradeném čase, c. d., s. 170.

⁷⁵² Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24. 1. 2006, Berlín.

⁷⁵³ Rozhovor autora s Rudolfem Battěkem z 26. 5. 2008, Praha.

⁷⁵⁴ MÜLLER, Adolf: Opozice v NDR. In: *Listy*, roč. VII., č. 1 (únor 1977), s. 33-36.

s režimem SED v přelomových letech 1976 a 1977. Asi nejznámějším případem byl osud již zmíněného Rudolfa Bahra, jehož *Alternativa*, „která je tvůrčím rozbořením společenského systému NDR a zemí východní Evropy“, jak stojí v dokumentu *Charty 77* z 22. července 1978, vyšla v březnu 1979 i v českém překladu.⁷⁵⁵ Bahrova kniha vyvolala dozajista diskuzi na Západě i Východě, byť zdaleka nebyla vnímána jednoznačně pozitivně. Dá se dokonce říci, že zájem vzbudila spíše na Západě, mezi protagonisty eurokomunismu, než mezi domácí opoziční scénou v NDR či mezi představiteli disentu ve zbývajících státech východního bloku. Rudi Dutschke⁷⁵⁶ kritizoval podcenění role lidských práv a Bahrovu cestu k lepšimu komunismu přes tzv. „Bund der Kommunisten“ považoval za stejně málo realistickou, jako Jiří Pelikán ve své recenzi *Alternativy* z října 1979. Pelikán hodnotil knihu celkem pozitivně, a zejména vyzvedl správnost Bahrova závěru, „že neuralgickým bodem opozičních koncepcí je jejich nacionalistická omezenost“.⁷⁵⁷ Na druhou stranu však podle Pelikána Bahro vychází stále z jistého „mystického poslání“, podle kterého je právě a jen komunistům dovoleno, řídit proces lidské emancipace. „On (Bahro) tak nechápe, že právě požadavek demokratizace a občanských práv jsou tím, co masy cítí jako nejbližší a nejdůležitější požadavek (...)“, shrnuje J. Pelikán.⁷⁵⁸

Bahrova kniha se dostala k rukám řady představitelů československého disentu, a to jak ve své německé, tak české verzi.⁷⁵⁹ A. Šabatová vzpomíná, jak se v okruhu jejích přátel hovořilo o Bahrovi jako „o významné postavě“, kniha samotná však na ni žádným způsobem nezapůsobila.⁷⁶⁰ Jaroslav Šabata, jenž měl *Alternativu* k dispozici záhy po jejím vydání Tomášem Kostou v NSR, uvedl, že kniha jej příliš neoslovila, neboť „šla mimo ducha českého opozičního prostředí, které se vzpíralo tzv. socialistickým alternativám stávajícího režimu“. Kniha tak jakoby přišla s některými vizemi z dob Pražského jara, ale až deset let po něm. Podle Šabaty byla kniha svědectvím nedostatečného rozchodu s fenoménem státostrany a Bahro sám byl v jeho očích jakýmsi „starosocialistou“.⁷⁶¹ Také Jiří Dienstbier byl obeznámen s Bahrovou knihou, kterou však považoval za příliš popisnou a

---

⁷⁵⁵ Sdělení o odsouzení východoněmeckého filozofa a ekonoma Rudolfa Bahra, 22. 7. 1978. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 1, c. d., s. 160.

⁷⁵⁶ HERZBERG, Guntolf - SEIFERT, Kurt: Rudolf Bahro - Glaube an das Veränderbare, c. d., s. 229.

⁷⁵⁷ PELIKÁN, Jiří: Možnosti a cesty změn „reálného socialismu“: nad knihou „*Alternativa*“ Rudolfa Bahro. In: *Listy*, roč. IX., č. 5 (říjen 1979), s. 21-26 zde s. 25.

⁷⁵⁸ Tamtéž, s. 24.

⁷⁵⁹ Zůstává otázkou, kdo knihu přeložil. Zdá se, že na překladu pracovalo více lidí. Díky agentovi východoněmecké bezpečnosti, který byl nasazen na Milana Machovce, dospěla východoněmecká strana k závěru, že Machovec pracuje v roce 1979 na překladu *Alternativy*. Srv.: BStU, MfS, Abt. X 1659, list 57; Information, Inoffizielle Hinweise zur Tätigkeit von Prof. MACHOVEC, Prag und seine Verbindungen, Berlin 13. 10. 1979.

⁷⁶⁰ Rozhovor autora s Annou Šabatovou 10. 8. 2007, Praha.

⁷⁶¹ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 30. 8. 2007, Brno.

nevyhovoval mu ani důraz, který byl v práci kladen na ekonomické souvislosti byrokratického systému v NDR.⁷⁶²

Více než kniha samotná tak vzbudila v ČSSR pozornost především represe, které byl R. Bahro vystaven. Záhy po jeho zatčení byl založen v západním Berlíně „Výbor za propuštění R. Bahra“ (Komitees für die Freilassung Rudolf Bahro) a v listopadu se konal ve stejném městě tzv. Bahrovský kongres pod názvem „Proměna ve východní Evropě-socialistická alternativa“, na kterém zastupoval československou stranu Jiří Pelikán a Ludvík Kavín. Přes více jak 2000 zájemců mělo možnost vyslechnout si řadu příspěvků, které byly rozděleny do tří pódiových diskusí, z nichž jedna nesla název „Pražské jaro- strukturální podmínky a formy kritiky systému ve východní Evropě“.⁷⁶³ Charty 77 a VONS zaslaly počátkem listopadu 1978 kongresu dopis, ve kterém vyjádřily jak své znepokojení nad osudem odsouzeného R. Bahra, tak přesvědčení, „že represe, která má izolovat toho, kdo myšlenku vyslovil, se nakonec obrátí proti těm, kteří ho chtějí umlčet“.⁷⁶⁴ Do solidárních akcí se v ČSSR intenzivně zapojil především Petr Uhl, kterého v září 1978 vyhledal v Praze Thomas Brach, jenž jej dle údajů MfS informoval o plánovaných akcích k R. Bahrovi a snažil se skrze Uhla získat podporu Charty 77.⁷⁶⁵

Vývoj případu R. Bahra byl poměrně podrobně sledován i v dalších číslech časopisu *Listy*. V dubnu 1979 se tak čtenáři mohli dočíst Bahrovo vyjádření, „že pro marxistu a komunistu mého ražení bude v západní Evropě, a zejména v NSR, mnoho možností práce“.⁷⁶⁶ U příležitosti třicátého výročí vzniku NDR (7. října 1979) vystoupila skupina levicových a demokratických politiků a intelektuálů z řady zemí západní Evropy s apelem na východoněmeckou vládu, ve kterém požadovala jednak ukončení pronásledování Roberta Havemanna, ale také propuštění R. Bahra. Pod apel se podepsali

---

⁷⁶² Rozhovor autora s Jiřím Dienstbierem z 2. 5. 2008, Praha.

⁷⁶³ HERZBERG, Guntolf - SEIFERT, Kurt: Rudolf Bahro - Glaube an das Veränderbare, c. d., s. 278. Dále Srv.: Bahrovský kongres. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 2, č. 1 (1979), s. 21. Podle Listů bylo na kongresu 1800 účastníků pracovních setkání a 3500 lidí bylo svědky diskusí v rámci jednotlivých panelů. Z řad československé emigrace byli na akci přítomni a výrazným způsobem se podíleli na její organizaci i Jiří Kosta, Zdeněk Hejzlar, Milan Horáček a Jan Skála (Jan Pauer) Srv.: Mezinárodní kongres o Rudolfu Bahrovi. In: *Listy*, roč. IX., č. 1 (únor 1979), s. 51. Z východních Němců, kteří však v době konání kongresu žili v NSR, lze jmenovat například Jürgena Fuchse či Wolfa Biermanna. Podrobný program celého kongresu se nachází na stránkách 30. čísla sozialistisches Osteuropakomitee-Info, které obsahují zvláštní přílohu k osobě R. Bahra. Srv.: Umbruch in Osteuropa- die sozialistische Alternative: Internationaler Kongreß für Rudolf Bahro. In: *Sozialistisches Osteuropakomitee-Info*, Nr. 30, 1978 s. 21-23.

⁷⁶⁴ Dopis Charty 77 a VONS mezinárodnímu kongresu v západním Berlíně na obranu Rudolfa Bahra (6. 11. 1978). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 1, c. d., s. 181-182. Zde je datum 6. 11. 1978 stejně jako v Infochu. Srv.: Společný solidární dopis Charty 77 a VONS mezinárodnímu kongresu na obranu R. Bahra v západním Berlíně (6. 11. 1978). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 1, č. 13 (1978) s. 4. V Listech je však datum 7. 11. 1978. Srv.: Dopis Charty 77 berlínskému kongresu. In: *Listy*, roč. IX., č. 1 (únor 1979), s. 52.

⁷⁶⁵ BStU, MfS, HA XX/ AIG 826. K setkání došlo nejspíše u Petrušky Šustrové. Srv. Rozhovor autora s Petruškou Šustrovou z 11. 2. 2008, Praha.

⁷⁶⁶ O čem Rudé právo nepíše- Rudolf Bahro chce opustit NDR. In: *Listy*, roč. IX., č. 2 (duben 1979), s. 21.

spolupracovníci Listů Jiří Pelikán, Ludvík Kavín, Zdeněk Hejzlar a v neposlední řadě i Zdeněk Mlynář, jehož účast na Bahrově kongresu měla mimo jiné za následek, že na něho východoněmecká Státní bezpečnost zavedla opatření, znemožňující mu vstup na území NDR.⁷⁶⁷ Bahro byl společně s Nico Hübnerem skutečně v předvečer výročí založení východoněmeckého státu propuštěn v rámci velké amnestie, během které bylo amnestováno více jak 20 000 vězňů. Oba však byli záhy odsunuti do Spolkové republiky Německo, kde se Bahro posléze zapojil do aktivit Strany zelených.

Další osobností východoněmeckého disentu, jež byla v ČSSR reflektována, byl fyzik Robert Havemann. Na rozdíl od Bahra, nedošlo k překladu žádné z jeho knih do českého jazyka a rovněž se o nich příliš nediskutovalo. O to intenzivněji byl vnímán jeho osud, respektive jeho domácí vězení a jistá výjimečnost jeho postavy ve východoněmeckých poměrech, neboť na rozdíl od řady jiných představitelů disentu, jednoznačně odmítl opustit svoji zem. Anna Šabatová například vzpomíná na setkání s jeho dcerou, se kterou měla možnost hovořit v bytě Petrušky Šustrové, kde Sybille Havemannová přespávala spolu se svojí malou dcerkou. Díky tomuto setkání „jsme tak věděli o jeho režimu“, jenž se v mnohém podobal tomu, kterému byli manželé Uhlovi vystaveni od září 1977 do května 1979, kdy před jejich dveřmi stáli uniformovaní příslušníci Veřejné bezpečnosti a perlustrovali každého, kdo je chtěl navštívit.⁷⁶⁸

O tomto „posledním německém komunistovi“, podle kterého „je pro stalinismus kontrarevoluční vše, co ohrožuje jeho mocenský monopol“,⁷⁶⁹ se bylo možné dočíst na stránkách Listů pouze kusé informace, s jejichž pomocí bylo obtížné udělat si ucelenou představu o komplikovaném vývoji tohoto člověka. „Profesor Robert Havemann patří vedle básníka a zpěváka Wolfa Biermanna k neznámějším představitelům socialistické opozice v Německé demokratické republice,“ najdeme v poznámce k jeho krátkému článku, jenž byl otištěn ve stejném čísle Listů, ve kterém bylo zveřejněno základní prohlášení Charty 77.⁷⁷⁰ I v dalších číslech tohoto časopisu se objevují zmínky o Havemannovi, byť se jedná především o přeložené části rozhovorů, jenž Havemann poskytl západoevropským časopisům. Francouzský germanista J. P. Hammer, kterému se podařilo překonat blokádu Havemannova domu v Grünheide, jej kupříkladu vyzpovídal pro *Le Monde* v lednu 1978. „V očích 95% obyvatelstva ztratila strana a vláda zcela svou tvář. Nemají důvěru ani těch, jež mají

---

⁷⁶⁷ Ve zdůvodnění opatření se píše: „MYLNAR [Mlynář] gehörte zu den konterrevolutionären Kräften 1968 in der CSSR. Er ist Mitunterzeichner der „Charta 77“. M. unterstützt in der Öffentlichkeit die subversiven Aktivitäten des Westberliner „Bahro-Komitees“ gegen die DDR“. Srv.: BStU, MfS, HA VI 3702 list 1-2; Fahndungssuchen zur Einleitung einer Reisesperre, Berlin 13. 6. 1979.

⁷⁶⁸ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 10. 8. 2007, Praha.

⁷⁶⁹ HAVEMANN, Robert: Fragen Antworten Fragen: c. d. s. 200.

⁷⁷⁰ HAVEMANN, Robert: Příčiny zaostávání socialismu. In: *Listy*, roč. VII., č. 1 (únor 1977), s. 36-37 zde s. 36.

vykonávat jejich rozkazy (...) Lidé tedy neberou vedení vážně a mají starost jen o to, aby co nejlépe přežili," shrnul situaci v NDR Havemann.⁷⁷¹

Tento „Sokrates z Grünheide“ tak byl reflektován především jako významný intelektuál, který se netajil svoji kritikou východoněmeckých poměrů. I ideově Havemannovi dosti vzdálený Ladislav Hejdánek uvádí, že o něm slyšel a měl k dispozici i některé z jeho textů.⁷⁷² Podobně Jaroslav Šabata zmínil Havemannovu osobu. „Havemannovy texty na mne neměly sice nějaký zvláštní vliv, přesto patřil Havemann, společně s Milovanem Djilasem k autorům, které člověk mohl zařadit k jisté knihovně disentu,“ konstatuje Šabata.⁷⁷³ „Havemann představoval disent uvnitř SED, a to nás velmi zajímalo, neboť po roce 1956 nám bylo jasné, že můžeme něco dělat pouze v rámci KSČ,“ uvedl Jiří Dienstbier,⁷⁷⁴ jenž opakovaně citoval tohoto autora ve svém „Snění o Evropě“ z roku 1986. Havemann totiž dle jeho názoru poukázal i na možnost pozitivní interpretace reálného socialismu: „Není-li tento socialismus ideální, jako byl Stalinův, nýbrž jen „reálný“, je tedy zásadně proměnitelný a otevírá možnost diskuse o reformě z jiného úhlu.“⁷⁷⁵

Jméno profesora Havemanna, který chtěl přispět k vytvoření světa, „jenž by každému jedinci nabízel stále více možností, jednat dle svého vlastního uvážení, bez omezení a sevření rozličnými nařízeními, rozkazy a principy,“⁷⁷⁶ bylo možné opakovaně zaslechnout na vlnách západního rozhlasu, Hlasu Ameriky či Svobodné Evropě. V zápisníku, ve kterém vydavatel samizdatového undergroundového časopisu *Vokno*, František Stárek, shromažďoval informace o svých kontaktech v zemích východní Evropy, najdeme také odkaz na Roberta Havemanna, včetně adresy jeho tehdejšího bydliště v Grünheide. „Poslouchal jsem českou, polskou a ruskou verzi rozhlasové stanice Svobodná Evropa, a kdykoli jsem slyšel něco zajímavého o opozici ve východním bloku, tak jsem si to zaznamenal do svého zápisníku. Tímto způsobem jsem přišel i na jméno Roberta Havemanna,“ vzpomíná František Stárek.⁷⁷⁷ Rovněž Ján Čarnogurský, jehož děti jezdily v létě pravidelně na katolické tábory do východního Německa, slyšel o Havemannovi právě na rozhlasových vlnách.⁷⁷⁸

Třetím představitelem východoněmeckého disentu, který byl v Československu reflektován, je Wolf Biermann. Osud Biermanna, který se dle svých slov ponořil do lepší části Německa, tedy NDR, byl

---

⁷⁷¹ Výtah z rozhovoru byl otištěn v *Listech*. Srv.: Robert Havemann o poměrech v NDR. In: *Listy*, roč. VIII, č. 2 (duben 1978), s. 17. Zde je však citováno dle plného německého překladu rozhovoru, jenž byl otištěn v *Sozialistisches Osteuropakomitee-Info*, 1978/ 27-28, s. 19-23 zde s. 21.

⁷⁷² Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem ze 4. 9. 2007, Písek.

⁷⁷³ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 30. 8. 2007, Brno.

⁷⁷⁴ Rozhovor autora s Jiřím Dienstbierem z 26. 5. 2008, Praha.

⁷⁷⁵ DIENSTBIER, Jiří: Snění o Evropě: politický esej. Praha, Lidové noviny 1990, 159 s. zde s. 85.

⁷⁷⁶ HAVEMANN, Robert: *Dialektik ohne Dogma?*, c. d., s. 104.

⁷⁷⁷ Rozhovor autora s Františkem Stárkem z 21. 4. 2008, Praha.

⁷⁷⁸ Rozhovor autora s Jánem Čarnogurským z 27. 6. 2008, Bratislava.

v Československu znám, byť je velmi obtížné rekonstruovat do jaké míry. Jeho písně a básně byly však rozhodně přístupnější než odborné pojednání Havemanna či Bahra, a to i přesto, že u něho byl „specifický levicový nádech východoněmecké opozice“ značně vyhraněný.⁷⁷⁹ Petr Uhl měl na zdi svého pokoje jeho obraz a jednalo se dle něj o „člověka, který mi byl i politicky velmi blízký“.⁷⁸⁰ Pozornosti mohla jen stěží uniknout reakce východoněmeckých intelektuálů na zprávu informační agentury NDR, podle které bylo W. Biermannovi odňato občanství, neboť poškodil zájmy NDR v cizině.⁷⁸¹ Na petici proti vyhoštění Biermanna a celou řadu lokálních protestů v NDR reagovala státní moc nekompromisní represí a informace o ni záhy překročily hranice východního Německa.

Bude-li projevům vzájemné spolupráce a solidarity ještě věnována pozornost, ukazuje se, že reflexe východního Německa se v případě československého disentu omezovala na poměrně malý okruh lidí. Červnové události roku 1953 či stavba berlínské zdi vyvolaly jen sporadický zájem, přesněji řečeno, existence zdi byla v plné míře reflektována až koncem sedmdesátých let a především pak v letech osmdesátých. Důležitou roli zde sehrály osobní zkušenosti a náhodná setkání.

Petruška Šustrová si kupříkladu vzpomíná na rozčilení své třídní učitelky na základní škole, když se zeptala „zda jsou východní Němci ti hodní proto, že na rozdíl od zlých západních Němců bojovali během druhé světové války na straně Rudé armády“. Ačkoliv dle svých slov záhy pochopila, co obnáší rozdělení Německa, „uvědomila jsem si tu strašnou obludnost té věci (zdi) až v polovině osmdesátých let“. Tehdy byl u ní na návštěvě východoněmecký evangelický farář, jenž se bavil s lépe jazykově vybaveným Jiřím Daníčkem o situaci v obou zemích. „Poslouchala jsem ten rozhovor a po chvíli jsem se zeptala, co vlastně znamená slovo „Mauer“, které jsem tak často slyšela. Pak jsem si s Daníčkem povídala o zdi a náhle jsem si uvědomila, že jsem vlastně vyrůstala s vědomím, že je tam ta zeď a nikdy mi to nepřišlo divné. Nyní to však bylo jiné,“ uvedla P. Šustrová.⁷⁸²

„To na člověka opravdu působilo, ta symbolika, když člověk s nimi mluvil, tak oni to silně prožívali. Svět byl rozdělen zdí, zatímco co železná opona byla příliš hypotetická, tak ta zeď tady prostě byla,“ vzpomíná Miloš Rejchrt na setkání s řadou východoněmeckých evangelických farářů, kteří se u něho občas v Praze objevili.⁷⁸³ Nejpozději od konce 70. let je tak vývoj v NDR přece jen sledován trochu intenzivněji a mnozí představitelé domácího disentu a československé emigrace si uvědomili, že

---

⁷⁷⁹ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 30. 8. 2007, Brno.

⁷⁸⁰ Rozhovor autora s Petrem Uhlem z 5. 11. 2006, Praha.

⁷⁸¹ Česky se o tom bylo možné dočíst opět na stránkách Listů Srv.: O čem Rudé právo nepíše: k vyhnání Wolfa Biermanna z NDR. In: *Listy*, roč. VII., č. 1 (únor 1977), s. 17-18.

⁷⁸² Rozhovor autora s Petruškou Šustrovou z 11. 2. 2008, Praha.

⁷⁸³ Rozhovor autora s Milošem Rejchrtem z 12. 2. 2008, Praha.

jedině prostřednictvím vzájemné spolupráce opozičních hnutí v zemích východního bloku je možné usilovat o reformu či úplnou změnu stávajícího mocensko-politického systému.

V tomto období však dochází i k navázání kontaktů mezi představiteli „máničkovského světa“, použijeme-li termínu Františka Stárka, který se snažil neakceptovat stávající státní hranice. „To už byly takové doby [polovina 80. let], kdy už prostě ten máničkovskej svět těch vlasáčů, ten byl takový internacionální, my jsme měli kamarády v Berlíně [východním], kamarády v Budapešti, bylo to všechno přes ty vlasy, protože to byli stejný vydědenci a stejně šikanovaný jako my,“⁷⁸⁴ vzpomíná František Stárek, který již v letech 1971/1972 navazoval kontakty s podobně smýšlejícími lidmi z NDR a v létě 1973 byl vyslýchán ve východním Berlíně Státní bezpečností. „V té době jsem ale o disentu v NDR nic nevěděl, tamní máničky byly sice protirežimně naladěné, ale jejich cílem nebylo svrhnout režim. Jejich cílem bylo dostat se do NSR. Neznal jsem tam nikoho, kdo by tam chtěl zůstat,“ konstatuje Fr. Stárek.⁷⁸⁵

Ostatně i bezpečnostní orgány obou států s nelibostí zaznamenaly vzájemné kontakty lidí z punkové a nezávislé hudební scény, kteří u sebe přespávali a podíleli se na společných aktivitách. Na konci roku 1979 se měl kupříkladu konat v Praze „Večer českého undergroundu“, kterého se zúčastnila i řada mladých lidí z Lipska a Erfurtu. Na základě provedených výslechů se zúčastněnými východními Němci bylo posléze zjištěno, že se během večera poslouchaly pásky Plastiků, Vlasty Třešňáka, Karla Kryla a došlo rovněž k opakovanému napadání společenského zřízení v ČSSR a NDR.⁷⁸⁶ Podobný případ nebyl žádnou výjimkou, neboť počátkem roku 1986 informovala StB východoněmecké kolegy o úspěšné akci, při níž se podařilo znemožnit setkání tzv. volné mládeže v jihomoravské obci Dobročkovice (okres Vyškov) na Silvestra roku 1985. „Čeští organizátoři jsou velmi antisociálně orientováni a snaží se v pravicovém duchu ovlivňovat mládež a svoji činnost internacionalizovat (...), proto také usilovali o účast lidí z NDR, se kterými jsou již několik let v kontaktu a vzájemně se navštěvují,“ dočteme se ve zprávě.⁷⁸⁷

Značný ohlas vyvolalo masové utečenecké hnutí východoněmeckých občanů na podzim 1989, které mohli na vlastní oči vidět zejména obyvatelé Malé Strany. Pro většinu to byl signál, že východoněmecký režim má opravdu velmi vážné problémy. „Považujeme za nepochybné zdůraznit, že zmíněnou nenormálnost vyvolává především současná politická situace v NDR. Zklamané naděje na reformní vývoj a nejisté možnosti dalšího vycestování způsobují spontánní a často nedomyšlené reakce občanů,“ najdeme v dopise Charty 77 ze září 1989 adresovaném československé vládě, reagujícím na situaci

---

⁷⁸⁴ COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Františkem Stárkem z 16. 5. 2003, vedl Milan Otáhal.

⁷⁸⁵ Rozhovor autora s Františkem Stárkem z 21. 4. 2008, Praha.

⁷⁸⁶ BStU, MfS, HA XX 6109, list 21; Kontakte zur sogen. Hippy- und Untergrundbewegung in der CSSR, Berlin 16. 6. 1980.

⁷⁸⁷ BStU, MfS, Abt. X 739, list 178-179; Účast občanů NDR na nepovoleném srazu závadové mládeže v prosinci 1985, Praha 28. 1. 1986.

východoněmeckých uprchlíků na půdě velvyslanectví Spolkové republiky Německo v Praze.⁷⁸⁸ Jan Urban, jenž o situaci podrobněji referoval na stránkách Informací o Chartě 77, se později vyjádřil následovně: „Já jsem bydlel na Malé Straně, tam jsme pomáhali, jak jsme mohli, já jsem tam strávil asi tři dny a noci a referoval jsem o tom na Svobodné Evropě a Rádiu Svoboda v ruštině. A potom, když jsem viděl, jak oni [bezpečnostní složky] je pouštějí tím kordonem po jednom, nakládají do autobusů s těžkooděnci, jak ty autobusy jedou na hlavní nádraží [Holešovice] a lidi na refýžích jim mávají a ukazují prsty V, tak to bylo velmi nadějně (...).“⁷⁸⁹ Rovněž pro Zdeňka Jičínského představoval východoněmecký exodus znamení blížícího se konce režimu, byť tehdy nebylo vůbec jasné, jak rychle k tomu dojde.⁷⁹⁰ „Když jsem tehdy spatřila ty utečence, tak jsem si položila otázku, proč se vlastně u nás nic neděje,“ vzpomíná Kamila Bendová.⁷⁹¹ Vlnu utečenců reflektoval i František Mikloško, a to především v souvislosti s otevřením hranic do Maďarska 11. září, kterého využilo tisíce východoněmeckých občanů kodchodu do Rakouska.⁷⁹² „My jsme těm utečencům fandili,“ vzpomíná Miloš Rejchrt, který byl současně udiven podivným postojem evangelického faráře z NDR, jenž se v listopadu 1989 omlouval přítomným v kostele v Kobylisích za těžkosti, které způsobili východoněmečtí utečenci. Ti prý opouštějí své rodiče a nedbají tak na škody, které svým odchodem východoněmecké společnosti působí.⁷⁹³ Řada československých občanů nabídla utečencům materiální pomoc a snažila se zmírnit kritickou situaci, umocněnou i výrazným zhoršením počasí v prvním říjnovém týdnu 1989. Otta Bednářová se snažila pomoci rodinám s dětmi a spolu s ostatními obyvateli Malé Strany pro ně obstarávala jídlo a pití.⁷⁹⁴

Z provedených rozhovorů a dostupných pramenů vyplývá, že zájem o východoněmeckou opozici byl u naprosté většiny představitelů československého disentu součástí přirozené potřeby sledování dění v okolních státech východního bloku, s jehož pomocí bylo možné čelit specifickému nebezpečí „provinciální naivity“, před kterým varoval v dubnu 1979 Zdeněk Mlynář.⁷⁹⁵ Mnozí se pokoušeli srovnávat situaci v jednotlivých zemích a uvažovat o možnostech vzájemné spolupráce. „Pořád jsem srovnával a snažil jsem se pochopit, proč je to u nás jiné, než v Polsku či Maďarsku (...),“ uvedl Petr Pithart, pro kterého ale zůstal především demokratický Západ v podobě Velké Británie pomyslným vzorem a zdrojem klíčových informací.⁷⁹⁶

---

⁷⁸⁸ Dopis vládě ČSSR k situaci východoněmeckých uprchlíků zdržujících se na půdě velvyslanectví Spolkové republiky Německo v Praze. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 2, c. d., s. 1154-1155 zde s. 1155.

⁷⁸⁹ COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Janem Urban z 20. 11. 2003, vedl David Weber.

⁷⁹⁰ COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor se Zdeňkem Jičínským z 12. 3. 2003, vedl David Weber.

⁷⁹¹ Rozhovor autora s Kamilou Bendovou z 19. 6. 2008, Praha.

⁷⁹² Rozhovor autora s Františkem Mikloškem z 26. 6. 2008, Praha.

⁷⁹³ Rozhovor autora s Milošem Rejchrtem z 12. 2. 2008, Praha.

⁷⁹⁴ Rozhovor autora s Ottou Bednářovou z 3. 12. 2007, Praha.

⁷⁹⁵ TIGRID, Pavel (ed.): *Vývoj Charty*, c. d., s. 54.

⁷⁹⁶ Rozhovor autora s Petrem Pithartem z 20. 6. 2007, Praha.

Kontakty byly často dosti náhodné, nicméně vždy obohacovaly jednotlivé aktéry informačně, jak ostatně zmiňuje i Luboš Dobrovský.⁷⁹⁷ Upřednostňování konkrétní země pak bylo odvislé jednak od jazykové vybavenosti, ale také od intenzity kontaktů, které byly navázány v období, kdy nebyly československé hranice pro většinu představitelů disentu neprodyšně uzavřeny všemi světovými směry.

Se značnou nelibostí monitorovala kupříkladu východoněmecká Státní bezpečnost cesty Ladislava Hejdánka do NDR, o kterém navíc dostávaly od československých bratrských orgánů informace, že se jedná o osobu, „která stojí v čele hnutí, jež chce pod pláštíkem takzvaného dialogu mezi křesťany a ateisty vytvořit jednotnou církevní frontu proti socialistickému řádu v ČSSR“.⁷⁹⁸ L. Hejdánek vzpomíná, že se většinou jednalo o jednotlivé přednášky, které byly zprostředkovány vikáři a faráři z obou zemí. Tak tomu bylo i v dubnu 1966 (8. - 20. dubna), kdy se spolu s Jiřím Němcem účastnil ve východním Berlíně soukromého semináře církevně-filozofického směru.⁷⁹⁹ Podle jeho slov se však hovořilo většinou o náboženských problémech a bylo patrné, jak se východoněmečtí partneři snaží vyhnout všem tématům, která by mohla být státními orgány interpretována jako nežádoucí. „Jeli jsme tam (do NDR) jako delegáti Jircháň, samozřejmě neoficiální, ale ono se to o nás vědělo,“⁸⁰⁰ vzpomíná Hejdánek. Státní bezpečnost mu záhy přičítala i vedoucí roli v rámci tzv. nové orientace, což však Hejdánek jednoznačně odmítá, nicméně vyjádření StB, podle kterého jde tomuto seskupení především o „snížení a omezení ateistické propagandy ve jménu liberalizace společenského života“⁸⁰¹ odpovídá dle jeho názoru tehdejší situaci.

Lze najít řadu lidí, kteří si zřetelně uvědomovali, že boj proti režimu sovětského typu nemá bez vzájemné spolupráce šanci na úspěch. Existenci specifického přesvědčení o tom, „že musíme vystupovat společně, poté co jsme zjistili, že o mnoha věcích přemýšlíme stejně,“ potvrdil mimo jiné Jiří Dienstbier.⁸⁰² „Naším společným nepřítelem byl komunismus, a vše ostatní ustoupilo do pozadí. Na tomto základě se odvíjely styky s ostatními zeměmi východního bloku,“ řekl Ján Čarnogurský.⁸⁰³

Svoji roli rovněž hrálo, zda byla aktivita disentu v dané zemi nazírána jako podnětná pro poměry domácí. V této souvislosti se ukazuje, že pro československý disent zaujímal vývoj u polských kolegů mimořádné postavení. K dalším kontaktům docházelo především s disentem maďarským a východoněmeckým, ruský byl pak reflektován spíše prostřednictvím textů autorů, jakými byl Sacharov,

---

⁷⁹⁷ Rozhovor autora s Lubošem Dobrovským z 12. 7. 2007, Praha.

⁷⁹⁸ BStU, MfS AP 1866/84 list 10; Telegramm aus Prag vom 18. 10. 1967.

⁷⁹⁹ BStU, MfS AP 1866/84 list 3; Telegramm aus Prag vom 2. 4. 1966.

⁸⁰⁰ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem ze 4. 9. 2007, Písek.

⁸⁰¹ BStU, MfS, AP 1866/84, list 23-25. Information der Sicherheitsorganen der CSSR über die Tätigkeit der evangelischen Priester- „Neue Orientierung“, Berlin, listopad 1967.

⁸⁰² Rozhovor autora s Jiřím Dienstbierem z 26. 5. 2008, Praha.

⁸⁰³ Rozhovor autora s Jánem Čarnogurským z 27. 6. 2008, Bratislava.

Solženicin či Lev Kopelev. Poměrně známo bylo i tzv. „sedm statečných“, kteří protestovali na Rudém náměstí proti srpnové intervenci do Československa. S protirežimně smýšlející lidmi z Bulharska či Rumunska pak byli kontakty spíše sporadické, byť k nim zejména během posledních dvou let před pádem režimu také docházelo.

Zajímavé je, že všichni z dotazovaných představitelů slovenského disentu upozornili spontánně na význam, který pro ně měl český resp. moravský disent. „Snažili jsme se vyrovnat české opozici, aniž bychom přitom ztratili naši vlastní identitu,“ upozornil František Mikloško.⁸⁰⁴ „Spojení s Čechy bylo posílením pro slovenský disent,“ uvedl Ján Čarnogurský, který se distancoval od každého názoru či myšlenkového proudu, který by mohl vrazit klín mezi Slováky a Čechy, neboť se dle svých slov obával, že by toho režim obratně využil. Z českých narátorů zmínila spontánně kontakty na Slovensko (Ján Čarnogurský, František Mikloško, Ján Budaj), pouze Kamila Bendová.⁸⁰⁵

Na otázku, zda by si vzpomněl na vztahy Charty 77 s nezávislými iniciativami socialistického tábora, odpověděl v jednom projektu Václav Malý následovně: „Sledovali jsme je, ale je třeba říci, že kontakty s mírovým hnutím například v NDR byly velice sporadické. Oni byli zaměřeni spíše na západní Německo, přirozeně jeden jazyk, a užší propojení s iniciativami tehdejší NDR neexistovalo. Naopak dost intenzivní byla spolupráce s Poláky. Do Polska jezdili lidé, kteří nebyli známí Státní bezpečnosti, a přiváželi různé zprávy, literaturu, a byly i oficiální nebo veřejné kontakty zvláště v osmdesátých letech, ta známá setkání na hranicích. S Maďary byly kontakty sporadické.“⁸⁰⁶ Toto vyjádření jednak potvrzuje význam polského disentu pro československé kritiky režimu, ukazuje se však na něm současně, jak individuální byla reflexe disentu v jiných zemích východní Evropy. Václav Malý zkrátka nepatřil ke kruhům, které by pěstovaly kontakty do NDR a nereflektoval ani, že na Slovensku byly kontakty do Maďarska, které zprostředkovávala na Slovensku žijící maďarská menšina, poměrně intenzivní, byť i zde hrálo Polsko prvořadou úlohu. Jak bylo již zmíněno, nebyli východoněmečtí disidenti zdaleka orientováni pouze na Spolkovou republiku. Determinující funkce vlastních zkušeností je v tomto ohledu něco zcela přirozeného a je ji zapotřebí vzít při posuzování vzájemné reflexe v potaz.

„Myslím, že to Polsko nás hodně inspirovalo,“ domnívá se Petr Náhlík.⁸⁰⁷ „Poláci byli velkou inspirací a tu a tam dělali věci, které se daly napodobovat,“ zmínil L. Hejdánek, pro kterého však patřilo právě NDR ke klíčovým destinacím.⁸⁰⁸ Pro Václava Chvála byly důležité polské filmy, které pro něho představovaly v osmdesátých letech důležitý podnět pro jeho úvahy o životě. „ (...) Polsko pro nás znamenalo hodně.

---

⁸⁰⁴ Rozhovor autora s Františkem Mikloškem z 26. 6. 2008, Bratislava

⁸⁰⁵ Rozhovor autora s Kamilou Bendovou z 19. 6. 2008, Praha.

⁸⁰⁶ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Václavem Malým z 25. 2. 2004, vedl David Weber.

⁸⁰⁷ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Petrem Náhlíkem z 22. ledna 2004, vedl Lukáš Valeš.

⁸⁰⁸ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem z 28. 8. 2007, Písek

Jak co do svobodné kultury, která tam v té době (1955/56) byla, tam hráli Camuse, tam jsme viděli (s Jiřím Němcem) první Felliniho filmy, odtamtud jsme prostě vozili všechno možné, protože tam bylo možné normálně v trafice koupit i emigrantské časopisy,“ vzpomíná Dana Němcová.⁸⁰⁹

Setkání na hranicích jsou poměrně dobře známy, stejně tak i aktivity Polsko-československé solidarity, do které se z české strany aktivně zapojili například Anna Šabatová, Petr Pospíchal, Petr Uhl, ze slovenské pak Ján Čarnogurský, kterému se navíc jevila struktura polské společnosti velmi blízká té slovenské, v čemž se dozajista odráží vliv katolictví na utváření slovenského disentu. I v Polsku tak byla dle jeho soudu kupříkladu silná tradice křesťanských poutí, na které jezdilo mnoho lidí ze Slovenska. „Jednou ročně jsme se setkávali na hranicích, debatovali jsme o tom, jaké projekty bychom mohli společně dělat. Poláci pak tu a tam přišli s projekty, které pro nás šly až příliš daleko,“ uvedl Ján Čarnogurský, který se polsky učil během studií právnické fakulty a byl v roce 1987 i mluvčím této iniciativy. Koncem osmdesátých let nabídla polská strana obstarání vysílačky, s jejíž pomocí bylo možné narušit oficiální rozhlasové vysílání a pustit do éteru protirežimní text. Nabídka však zůstala nevyužita.⁸¹⁰ „Poláci nevěděli docela přesně, co se vlastně u nás děje,“ uvedl František Mikloško, který současně vyzvedl polskou pomoc postiženým řeholníkům a dovoz zakázané literatury.⁸¹¹

Podobně vyzvedl i Alexander Vondra význam spolupráce s Poláky, když hovořil o jejich přímém vlivu: „Já jsem měl dost na starosti komunikaci v rámci Česko-polské solidarity, takže to byl prostě každý druhý víkend, byly výměnné expedice do hor a prostě to byly těžké batohy (knih), kde byla i technika.“⁸¹² František Stárek navázal kontakt s polským časopisem *Puls* a snažil se vybudovat propojení mezi undergroundovými časopisy z Československa, Maďarska, Polska a Litvy. Zásah Státní bezpečnosti však učinil těmto pokusům konec. On sám vzpomíná, jak by rád navázal i podobnou spolupráci s východoněmeckým undergroundovým prostředím. Při svých opakovaných návštěvách NDR v 70. letech však nenašel adekvátního partnera.⁸¹³ Z Polska se tedy organizoval dovoz literatury, jehož rozsah dosáhl značných rozměrů. Rudolf Battěk četl vědecké sociologické práce amerických autorů, které byly přeloženy do polštiny a Rudolf Smahel, jenž v roce 1985 zahájil externí studium teologie v Erfurtu, vzpomíná, jak vozil plné kufry knih a církevních textů, s klasickým označením „jen pro církevní potřebu“. „Podobnou literaturu mohl přitom člověk přivést buď z Polska (katolickou) nebo z NDR (evangelickou),“ shrnul Smahel.⁸¹⁴ S texty polských autorů – Adam Michnik, Jacek Kuroň – se bylo možné rovněž seznámit na stránkách českých samizdatů, a i Miloš Rejchrt, jenž dle svých slov sledoval dění v Polsku

---

⁸⁰⁹ ÚSD, COH, Sbíрка lidé Charty 77, rozhovor s Danou Němcovou.

⁸¹⁰ Rozhovor autora s Jánem Čarnogurským z 27. 6. 2008, Bratislava.

⁸¹¹ Rozhovor autora s Františkem Mikloškem z 26. 6. 2008, Bratislava.

⁸¹² ÚSD, COH, Sbíрка rozhovorů, Rozhovor s Alexandrem Vondrou ze 4. 12. 2003, vedl Miroslav Vaněk.

⁸¹³ Rozhovor autora s Františkem Stárkem z 21. 4. 2008, Praha.

⁸¹⁴ ÚSD, COH, Sbíрка rozhovorů, Rozhovor s Rudolfem Smahelem z 5. 5. 2003, vedl Pavel Urbášek.

pouze „z disidentské povinnosti“, uvedl, že právě přeložené texty Adama Michnika či kniha Tadeáše Konwického (Malá apokalypsa) obohatily výrazným způsobem jeho myšlenkový horizont.⁸¹⁵

Při sledování reflexe východoněmeckého disentu v ČSSR se ukazuje, že u generace, jež na vlastní kůži zažila období nacistické okupace, představuje „německý fenomén,“ použijeme-li termínu Jiřího Dienstbiera, stále určitou překážkou pro případnou spolupráci.⁸¹⁶ To ostatně dokazuje i hektičnost debaty o německém odsunu z konce 70. let. Ivan Klíma přiznává, že o situaci ve východním Německu byl informován ze všech zemí východního bloku nejméně. Jistých antipatií k Němcům, které bezprostředně po válce cítil, se však dle svých slov velmi rychle vzdal a stavbu berlínské zdi pociťoval jako „obzvláště hnusnou záležitost“.⁸¹⁷ Zdrženlivý postoj měl zpočátku i Ladislav Hejdánek, ve kterém kupříkladu lidové povstání v NDR v červnu 1953 vyvolalo pocit, „že náckové zase vstávají“. Svoji roli v tom dozajista hrála i masivní východoněmecká propaganda, která se ještě na konci 80. let snažila dokázat, že tzv. „den X“ byl připravován a vyprovokován válečnými štváči z NSR. Přitom právě L. Hejdánek patří k těm lidem, jejichž zájem o NDR nevyplýval pouze z jazykové vybavenosti a navázaným kontaktům z poloviny 60. let, ale objevuje se u něho ještě jeden zajímavý motiv. Jednalo se o určitou existenční potřebu řešit vztah Čechoslováků s Němci, který byl negativně poznamenán nejen hrůzami druhé světové války, ale i nehumánností a projevy tzv. „českého gestapismu“, kterému bylo vystaveno německé etnikum koncem války a během prvních měsíců míru. Coby gymnazista šel na podzim roku 1945 do školy a v Kladské ulici procházel kolem provizorního internačního tábora, kde byli drženi Němci. Ti museli běhat pod hrozbou namířených samopalů stále dokola a tohoto nelidskému rituálu nebyla ušetřena ani mladá Němka s dítětem v náručí. „Viděl jsem v tom české gestapo (...) to bych se porval,“ vzpomíná L. Hejdánek na tento pro něho otřesný zážitek. Již v květnu 1945 se dostal do smrtelného nebezpečí poté, co kritizoval mučení člena SS slovy: „No teď se chováme jako ty nacisti. (...) Náhle jsem dostal facku a pak mně nějaký muž vytáhl ze shluku lidí a řekl mi, mladíku, podobné věty teď nesmíš říkat, to by tě mohlo stát život.“⁸¹⁸ Rovněž Jan Šimsa riskoval svůj život, když se v květnu 1945 dostal do střetu s rozzuřeným davem, ve snaze pomoci mladé Němce s dítětem.⁸¹⁹ Dana Němcová, jež se krátce po skončení války vrátila do Chomutova, byla otřesena chováním „loupících band“. „Člověk viděl ty bílé vlajky v oknech a pak ten rozzuřený dav lidí, kteří jinak po celou dobu protektorátu nevystřčili nos,“ vzpomíná mluvčí Charty 77 z roku 1989 na toto období, jež patřilo k těm nejsmutnějším v jejím životě.⁸²⁰ Není proto příliš

---

⁸¹⁵ Rozhovor autora s Milošem Rejchrtem z 12. 2. 2008, Praha.

⁸¹⁶ ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Rozhovor s Jiřím Dienstbierem z 19. 1. 2004, vedla Petra Trypesová.

⁸¹⁷ Rozhovor autora s Ivanem Klímou ze 17. 12. 2008, Praha.

⁸¹⁸ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem z 28. 8. 2007, Písek.

⁸¹⁹ JECHOVÁ, Květa: Lidé Charty 77, c. d., s. 24.

⁸²⁰ Rozhovor autora s Danou Němcovou z 24. 1. 2008, Praha.

udivující, že se tito lidé zajímali o diskuzi spojenou s německou otázkou a jejich podpisy rovněž nalezneme pod Pražskou výzvou.

Jaroslav Šabata měl dle svých vzpomínek nejintenzivnější styk s lidmi z východního Německa, což bylo hlavně proto, „že Němci jezdili do Prahy proudem“.⁸²¹ Při návštěvě své dcery v Anglické ulici se tak velmi často setkal s nějakým Němcem a díky své jazykové vybavenosti se aktivně zapojil do probíhající diskuze, jako tomu bylo v srpnu 1977, kdy, s již zmíněným L. Hessem hovořili o potřebě vytvořit „celoněmecké hnutí za občanská práva“.⁸²² Šabatův zájem o německou otázku byl však bezesporu posílen i tím, že všichni příbuzní jeho matky byli po válce odsunuti. Klíčovým faktorem však bylo jeho přesvědčení, že bez rozřešení německé otázky, tedy násilného rozdělení jednoho národa, bude jen velmi obtížné překonat blokové rozdělení Evropy. Nejpozději od roku 1983 se J. Šabata zapojil do diskuze se západoevropským mírovým hnutím, která vyústila v Pražský apel z března 1985, který bude ještě podrobněji zmíněn v rámci části o vzájemných projevech solidarity a spolupráce. Tento velmi důležitý dokument, jehož hrot spočíval dle J. Šabaty v otázce, co znamená rozdělení Němců z hlediska evropských osudů, chtěl upozornit především na skutečnost, „že německá otázka není zdaleka tak jednoduše podřízena otázce evropské, neboť představuje samostatnou komponentu evropské problematiky“.⁸²³

Zajímavé je sledovat, jaká specifika východoněmeckého disentu byla v Československu reflektována. Jedno z nich popsala velmi výstižně Anna Šabatová následujícími slovy: „V Československu nebylo zvykem to, co bylo v NDR běžné, když politický vězeň podepsal ve vězení souhlas s emigrací, byl rovnou z vězení „vyvezen“ na Západ, a to včetně rodiny. Tímto elegantním způsobem byla vlastně likvidována východoněmecká opozice.“⁸²⁴ A. Šabatová se zde dotkla problematiky chybějící kontinuity východoněmeckého disentu, na kterou bylo upozorněno. „Dnes je více jenských mírových aktivistů v západním Berlíně, než v Jeně samotné,“ napsal v eseji z roku 1985 T. G. Ash, jenž přijel původně do východního Německa, aby zde dokončil svoji disertaci o Adolfu Hitlerovi, ale místo toho se začal systematicky věnovat osobě tehdejšího východoněmeckého vůdce, Ericha Honeckera.⁸²⁵

Deprimující účinek ustavičného „začínání od začátku“, o kterém mluví A. Šabatová, potvrdil během rozhovoru rovněž Gerd Poppe, který pocítil obzvláště intenzivně důsledky praktikovaného odsunu svých

---

⁸²¹ Rozhovor autora s Jaroslaven Šabatou z 30. 8. 2007, Brno.

⁸²² BStU, MfS, AU 1004/81 Dresden Band I, list 133; Faktenanalyse.

⁸²³ ŠABATA, Jaroslav: O demokratickou a revoluční identitu levice našich dnů (červen 1985). In: *Kritický sborník*, 1985/4, s. 114.

⁸²⁴ MARKOVÁ, Marta: Olga Havlová a ty druhé, c. d., s. 140.

⁸²⁵ GARTON ASH, Timothy: Die deutsche Frage (1985). In: GARTON ASH, Timothy: Ein Jahrhundert wird abgewählt, c. d., s. 78.

přátel na tzv. „šlechtnou Sibir“⁸²⁶, jak G. Dalos, označil NSR. Podle zprávy východoněmecké Státní bezpečnosti, informoval Gerd Poppe Martina Böttgera o jistých rozpacích A. Šabatové nad nedostatečnou schopností vytrvat a neopustit NDR.⁸²⁷ Sama se přitom podílela velmi podstatnou měrou na organizaci „Společného prohlášení k represím v NDR“ ze 4. února 1988, ke kterému se kromě řady představitelů disentu v ČSSR, připojili i jejich kolegové z MLR, PLR, SSSR a Jugoslávie.⁸²⁸ „Týden v extázi, kdy neděláme nic jiného, než telefonujeme, a když jsme s tím vyšli, tak jsme se dozvěděli, že odjeli,“ vzpomíná na tuto akci, mající za cíl vynutit si na východoněmeckém režimu propuštění řady členů skupiny IFM, kteří byli zatčeni v posledním lednovém týdnu roku 1988, A. Šabatová. V telefonním rozhovoru s G. Popem ostatně poukázala i na osud svého manžela či otce, kteří byli odsouzeni opakovaně, ale vždy se po svém propuštění zapojili do činnosti Charty 77. „Nemá smysl se nechat zavírat, neboť svoboda je důležitá hodnota,“⁸²⁹ řekl východoněmecký fotograf Bernd Markowski během jednoho ze setkání s manželi Uhlovým ještě předtím, než odešel do Spolkové republiky Německo, kde měl kupříkladu v březnu 1982 společnou výstavu fotografií s Ivanem Kynclem v západoberlínské Galerii 70.⁸³⁰ „Já jsem ale z rodiny, kde si uvědomujeme, že hodnota té opozice je, že jsme ochotni přinášet taky oběti,“ uvedla A. Šabatová, která si ale současně uvědomovala, že kdyby v Československu byly podobné podmínky jako v NDR, pak by nabídku k odchodu využilo nejspíše mnohem více lidí.⁸³¹

Jedním z mála představitelů československého disentu, který systematicky usiloval o vytvoření informační sítě podobně smýšlejících lidí ve východním bloku, byl Petr Uhl. Ačkoliv se dle jeho názoru stalo NDR zajímavé pro naše poměry až v souvislosti se sovětskou okupací v srpnu 1968, patřil právě on k těm lidem, kteří byli o dění v NDR nejlépe informováni. Jako jeden z mála si současně uvědomil jeden z podstatných rozdílů mezi východoněmeckou a československou opozicí, spočívající ve výraznější tematické pestrosti východoněmeckých alternativních skupin, které však byly ve srovnání s Chartou 77 většinou monotematicky orientovány. Ostatně i Petr Pithart v esejí Nečekání do Godota z roku 1977 zmínil, že na rozdíl od Charty 77, která se snaží zohlednit prakticky zájmy celé společnosti, „jsou příbuzná

---

⁸²⁶ DALOS, György: Der politische Umbruch in Ost- und Mitteleuropa und seine Bedeutung für die Bürgerbewegung in der DDR., c. d., s. 548.

⁸²⁷ Šabatová se měla vyjádřit v rozhovoru s Katjou Havemann své zklamání z toho, že všichni uvěznění volili raději cestu vycestování, místo aby počkali na proces. Srv.: MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 6, svazek 26, list 1.; Gespräch Gerd Poppe mit Martin Böttger vom 7.2.1988.

⁸²⁸ Společné prohlášení k represím v NDR, 4. 2. 1988. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 3 (1988) s. 3-4.

⁸²⁹ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 10. 8. 2007, Praha.

⁸³⁰ Jednalo se o výstavu nesoucí název „Aus dem Traum? Fotografien aus Polen und der Tschechoslowakei“ a na fotografiích bylo dle MfS ukázováno, jak „občané v socialismu nepožívají žádných demokratických svobod, jsou komandováni a sekýrováni“. Srv. BStU, MfS, HA XX/ AKG 5896 list 99; Feindliche Aktivitäten ehemaliger Bürger der CSSR in Westberlin.

⁸³¹ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 14. 10. 2006, Praha.

hnutí v SSSR, Polsku, NDR (...) o poznání více ideologická či spojená s jedním či jen některými aspekty společenského života“.⁸³²

„NDR, ta opozice nám hodně dala, byli jsme si inspirací v různé době, různým způsobem,“ uvedl P. Uhl, který se na stránkách Informací o Chartě 77 snažil podávat pravidelné informace alespoň o těch nejdůležitějších alternativních skupinách a událostech v NDR.⁸³³ Velmi jej například zaujal vývoj nezávislého mírového hnutí, které dle jeho názoru podstatnou měrou ovlivnilo rozvoj podobných seskupení v ČSSR druhé polovině 80 let.

Nutno dodat, že i československé bezpečnostní orgány si částečně uvědomovaly nebezpečí, které plyne z hnutí odpíračů vojenské služby v NDR či PLR pro domácí poměry. V rámci vyhodnocující zprávy z akce Přátelé z 19. listopadu 1984, pocházející jen několik dní před zveřejněním (24. listopadu 1984) společného prohlášení obránců míru z ČSSR a NDR se dočteme o nebezpečí, které v sobě skrývají aktivity nepřítele, usilujícího o infiltraci do prostředí východoněmecké mládeže. „Akce (nepřítele) se pohybují na hranici zákona, a jsou tedy obtížně postižitelné. Jde například o nezávislé mírové hnutí či hnutí ekologické,“ stojí ve zprávě, kterou vypracovali příslušníci československé rezidentury v NDR.⁸³⁴

P. Uhl však reflektoval, podobně jako jeho žena, i rozvoj ženských skupin v NDR, jejichž tematická náplň se poměrně lišila od podobných seskupení v NSR. „V NDR se boj žen nezaměřuje ani tak proti nadvládě mužů, nýbrž proti nadvládě moci vůbec, tedy proti zbavování práva projevu, proti byrokratizaci a proti militarizmu,“ najdeme v článku „Mírové aktivity v NDR, Mírové hnutí v NDR“, otištěném na stránkách Informací o Chartě 77 v roce 1985.⁸³⁵

Pro oba tak bylo pro východoněmecké poměry typické, že občanská společnost byla ve srovnání s československou společností aktivnější, ale jednotlivým iniciativám chybělo vzájemné propojení. „Společenský kvas byl ve východním Německu větší, ale bez povědomí společného hnutí, byly zde tak skupiny, které neměly jednotící myšlenku a cíl,“ uvedla A. Šabatová.⁸³⁶ Rovněž Jaroslav Šabata dospěl na základě srovnání disentu v obou zemích k závěru, že Charta 77 vytvořila strukturu, jež se byla schopna vyvíjet a překonávat pravidelně se objevující rozpory, čímž došlo nakonec i k vzniku nových iniciativ, jakými bylo třeba Hnutí za občanskou svobodu (HOS). V NDR podobný vývoj ale nenajdeme,

---

⁸³² PITHART, Petr: Nečekání na Godota. In: PITHART, Petr: Dějiny a politika, c. d., s. 305-325 zde s. 320.

⁸³³ Rozhovor autora s Petrem Uhlem z 20. 4. 2006, Praha.

⁸³⁴ ABS ČR, fond X. správa SNB, inv.jedn. 1042, list 1-8 zde list 3-4; Vyhodnocení akce přátel, Praha 19. 11. 1984.

⁸³⁵ Mírové aktivity v NDR, Dopis 20 občanů NDR signatářům Pražské výzvy (8. 6. 1985). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 8, č. 8 (1985), s. 10-12, zde s. 12.

⁸³⁶ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 14. 10. 2006, Praha.

neboť zde dle jeho slov byla řada ohnisek, z nichž však žádné nezaujalo pozici střeškové organizace. Z tohoto důvodu byl tak v NDR „jiný disent, (...) kterému chyběl vnitřní vývoj“.⁸³⁷ A. Šabatová vzpomíná, jak se během společných setkání se zástupci východoněmeckého disentu v Anglické vzájemně vyprávělo o domácí situaci a ona si přitom zcela jasně uvědomovala, „že naše hnutí je zakotveno šířeji ideově, a v NDR jim naopak chybí nějaké ideové propojení“.⁸³⁸

V prostředí československého disentu bylo reflektováno i specifické postavení východoněmecké evangelické církve. Podle Jana Šimsy došlo nejprve k navázání kontaktů se západoněmeckými evangelíky, které však byly jen obtížně udržitelné.⁸³⁹ Díky možnosti jezdit do NDR, které on sám využil naposledy v roce 1970, se však do popředí dostaly kontakty s východoněmeckou evangelickou církví. Přestože se ve valné většině případů diskuze omezovala na církevní problematiku, hovořilo se během pravidelných setkávání i o aktuálních společenských problémech v obou zemích, nebo o společné minulosti. Právě tyto rozpravy o vztahu Čechů a Němců byly dle J. Šimsy velmi podnětné pro hovory chartistů na toto téma koncem 70. let. V roce 1968 podnikl J. Šimsa jakési přednáškové turné po východním Německu, během kterého vysvětloval základní rysy reformního procesu v Československu. Dle svých vzpomínek se setkal pouze v jednom případě s negativní reakcí, zatímco „všude jinde (16 akcí) jsem viděl nadšený souhlas s našimi reformami“.⁸⁴⁰ Šimsyovy kontakty se však neomezovaly pouze na lidi z církevního prostředí. V roce 1967 zorganizoval pro zemědělce JZD Prosetín výměnný pobyt v NDR a o čtyři roky později navštívila východoněmecká skupina zemědělců Šimsu na Moravě. V rámci spolupráce bezpečnostních složek obou států vypracovala československá strana přehledovou zprávu z dubna 1971 o tomto pobytu, ve které se mimo jiné dočteme: „Skupina byla během svého pobytu na území ČSSR doprovázena také farářem Šimsou, který je veden jako nebezpečný, protože vystupoval již v roce 1968 z antisovětských pozic. Během prohlídky Brna zorganizoval rovněž setkání východoněmeckých zemědělců se západoněmeckými turisty.“⁸⁴¹ „Setkání se západními Němci bylo zcela náhodné a vedoucí východoněmecké skupiny z toho byl velmi nešťastný a říkal, že bude muset o tomto setkání informovat po návratu domů příslušné orgány,“ reagoval Jan Šimsa na obsah zprávy StB.⁸⁴²

Šimsa velmi oceňoval práci některých východoněmeckých farářů s mládeží a byl informován i o existenci církevních škol, které se nacházely ve zcela jiném postavení, než podobné instituce

---

⁸³⁷ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 30. 8. 2007, Brno.

⁸³⁸ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 10. 8. 2007, Praha.

⁸³⁹ LIEBERMANN, Doris - FUCHS, Jürgen - WALLAT, Vlasta: Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler, c. d., s. 225.

⁸⁴⁰ Rozhovor autora s Janem Šimsou ze 17. 4. 2008, Praha.

⁸⁴¹ BStU, MfS AP 1866/84, list 50; MUDr. Jünzen Wilhelm- sdělení, SM 01519/Z-71. (Na MfS došlo 26. 4. 1971).

⁸⁴² Rozhovor autora s Janem Šimsou ze 17. 4. 2008, Praha.

v Československu. Přestože ze strany státu byl činěn rozdíl mezi stupněm dosaženého vzdělání na státní univerzitě a církevní instituci, nabízely církevní semináře možnost vzdělání i pro ty, kterým byl z politických důvodů či z náboženského přesvědčení odepřen přístup na státní univerzity. Na fenomén církevních škol ostatně upozornil i Miloš Rejchrt, podle kterého bylo na východoněmecké evangelické církvi zarážející, „že tamní faráři formuli církve v socialismu snad i začali věřit, zatímco tady tomu nikdo nevěřil“.⁸⁴³ Jan Šimsa slyšel rovněž o hnutí tzv. stavebních vojáků, ale jeho syn, který z křesťanského přesvědčení odmítl službu v ČSLA, se prý inspiroval spíše v Polsku, než v NDR.

Východní Německo navštívil v druhé polovině 60. let opakovaně i Ladislav Hejdánek, který se spolu s Jiřím Němcem účastnil řady diskusí o možnostech dialogu mezi křesťany a marxisty. Na tehdejší situaci v NDR jej zaujala především výrazná opatrnost východoněmeckých kolegů. „Evangelíci v NDR byli ještě opatrnější než v ČSSR, když naznačovali, že o určitých tématech není rozumné se bavit nahlas, neb nikdo neví, kdo to poslouchá,“ vzpomíná L. Hejdánek. Přesto se k němu dostaly informace o jednotkách stavebních vojáků, ve kterých spatřoval možnost jak se vyhnout otevřenému střetu s režimem, a přitom se vyhnout službě se zbraní v ruce. Viděl v tom jistou inspirující možnost pro československé občany, pro laiky to ale dle jeho názoru nebylo nic zajímavého.

Kontakty s některými představiteli východoněmecké církve zůstaly zachovány i v 70. a 80. letech, byť v tomto období to byla spíše východoněmecká strana, která mohla navštěvovat Československo. V naprosté většině případů se však jednalo o individuální akce, jež neměly ambice vytvářet opoziční struktury. „Kontakty jsem vždy viděl jako kontakt s progresivními evangelíky, ne z opozicí. Byl jsem prostě v kontaktu s těmi rozumnými, se kterými jsem si rozuměl,“ uvedl L. Hejdánek.⁸⁴⁴

To však nic neměnilo na faktu, že podobná setkávání byla za strany moci takto interpretována, jak ostatně dokládají další akta k Ladislavu Hejdánkovi, Janu Šimsovi či Janu Dusovi. Pozornosti StB neunikl například automobil Wartburg s východoněmeckou poznávací značkou, jehož majitel navštívil posledního jmenovaného v říjnu 1977.⁸⁴⁵ „Stappenbeck je reakčním farářem, který doposud (od roku 1953) vystupuje proti společenskému pokroku v NDR,“⁸⁴⁶ odepsala východoněmecká strana československým kolegům na žádost o zjištění totožnosti majitele vozidla. Jan Dus rovněž zorganizoval v dubnu 1979 návštěvu skupiny čtrnácti východoněmeckých občanů ve věku 20 až 30 let

---

⁸⁴³ Rozhovor autora s Milošem Rejchrtem z 12. 2. 2008, Praha.

⁸⁴⁴ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem ze 4. 9. 2007, Písek.

⁸⁴⁵ BStU, MfS AP 1866/84 list 61; Věc: Osobní automobil Wartburg SPZ DY 70-62/DDR- žádost, Praha 6. 9. 1977.

⁸⁴⁶ Tamtéž, list 65; Auskunftsbericht zur Person Stappenbeck Bernard.

na Moravě, kterým měl podle zjištěných informací vykládat během prohlídky kostela o dějinách Charty 77.⁸⁴⁷

StB i MfS přitom přičítaly právě „ochraně mládeže před vlivem ideologické diverze“ mimořádný význam. V souhrnné informaci z června 1979 je uvedeno, že se církev v ČSSR snaží již delší čas o získání ideologického vlivu na mládež.⁸⁴⁸ Katolická církev prý usiluje o modernizaci náboženství, aby se tak více přiblížila mládeži. Organizují konspirativní náboženská setkání a letní tábory pro děti. Rovněž nekatolická církev je v tomto ohledu aktivní, zejména pak církev československá, organizující různé zábavné akce, brigády a výlety.

Pro úplnost je zapotřebí dodat, že podobná setkání a import církevních tiskovin nevyvolávaly u představitelů vrcholných církevních orgánů obou zemí příliš velké nadšení, neboť to bylo chápáno jako přílišné ohrožení dosažených pozic či jako zbytečná provokace.

O „latentně opoziční funkci“ východoněmecké evangelické církve, jejíž zásluhou nebyla hranice v NDR mezi jinak smýšlejícími a zbytkovou veřejností tak ostrá, jako v případě ČSSR hovoří i A. Šabatová.⁸⁴⁹ Ostatně i P. Pithart cítil, že podstatným hybatelem východoněmeckého disentu jsou právě evangelíci.⁸⁵⁰ Odlišné postavení evangelické církve v NDR reflektovala i Dana Němcová, když podle jejího názoru byli v Československu evangelíci trpěni, zatímco katolíci dostávali co proto, zatímco v NDR tomu bylo přesně naopak.⁸⁵¹ Podobné mínění měl o církevní situaci v NDR rovněž František Mikloško, v jehož očích byly východoněmecké poměry obzvláště sterilní. Během podnikového výměnného kurzu v NDR nebyl dojem, že strach ze všudypřítomné Státní bezpečnosti byl výrazně větší, než v té době na Slovensku.⁸⁵²

Jaroslav Šabata měl k dispozici značné množství německé literatury, ze které čerpal i při přípravě své verze textu Pražské výzvy. I on si velmi dobře uvědomoval význam evangelického prostředí, které však dle jeho názoru pracovalo neustále s jistou „reformně komunistickou představou“. Ta však dle jeho názoru nijak nevybočovala ze „specifického levicového nádechu endérácké opozice“, jenž si Šabata vysvětloval jako přirozený důsledek masivní represe v NDR a chybějícím zážitkem pokusu o

---

⁸⁴⁷ Tamtéž, list 68; Styky občanů NDR s občany ČSSR- informace a dožádání, Praha 24. 10. 1978.

⁸⁴⁸ BStU, MfS, HA XX/AKG 5895 list 116-117; Information der Sicherheitsorgane der CSSR Formen und Methoden des Einwirkens der ideologischen Diversion auf die Reihen der tschechoslowakischen Jugend z 6. 6. 1979.

⁸⁴⁹ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 10. 8. 2007, Praha.

⁸⁵⁰ Rozhovor autora s Petrem Pihartem z 6. 6. 2007, Praha.

⁸⁵¹ BÁRTA, Jan: Dana Němcová, c. d., s. 86. Ve skutečnosti se postoj vedení východoněmecké evangelické církve příliš nelišil od toho československého. Byla zde patrná snaha po dohodě, kterou však v NDR narušovali jednotliví faráři výrazně častěji, než tomu bylo v ČSSR. Dana Němcová pak měla kontakt spíše na lipské oratoriány. Srv. Rozhovor autora s Danou Němcovou z 1. 4. 2008, Praha.

⁸⁵² Rozhovor autora s Františkem Mikloškem z 26. 6. 2008, Bratislava.

demokratizační obrat, ke kterému došlo v ČSSR v roce 1968.⁸⁵³ V tomto ohledu lze plně souhlasit s Petrem Uhlem, podle kterého je základním specifickým opozice v ČSSR, jež nenajdeme v žádné jiné zemi východního bloku, onen půlmilión vyloučených komunistů.⁸⁵⁴

„Na východních Němcích mně vadilo, že oni pořád jakoby koketovali s tím komunismem, oni říkali zkrátka to, co si tady nedovolili říci ani exkomunisté,“ uvedl František Stárek.⁸⁵⁵ Ján Čarnogurský, který na konci 80. let obhajoval některé z východních Němců, kteří se pokusili v okolí Bratislavy ilegálně překročit státní hranici do Rakouska, byl konsternován jakýmsi „jazykem NDR“, se kterým se během rozhovoru se zadrženými setkal. Dotyčný člověk většinou začal pochvalou sociálního systému NDR, a teprve posléze vyjádřil svoji kritiku restriktivní politiky režimu SED v oblasti svobodného cestování.⁸⁵⁶ Miloš Rejchrt, který se setkával především s východoněmeckými evangelickými faráři, pozoroval, „že kritičnost se pojila se základní loajalitou vůči režimu, přičemž oni to mysleli upřímně a také tak jednali“. Podle jeho názoru pak spočívala „východoněmecká jinakost“ především v tom, „že nikdo u nás neskočil na to, že na Západě je egoismus a sobectví, my jsme prožívali, že to nejhorší je zde, že ty ostré lokty jsou právě zde, že sobectví a konzum je u nás mnohem vyhraněnější“.⁸⁵⁷

Jistá levicovost východoněmecké opozice je však mnohem složitějším problémem, než se na první pohled zdá. Ulrike Poppe upozornila, že většina opozičních skupin se ještě v 80. letech sice hlásila k socialismu, který však byl dle jejího názoru chápán spíše jako metafora pro sociální řád, tedy jako „kritika sociální nerovnosti a neschopnosti řešit ekologické problémy“.⁸⁵⁸ Ostatně i představitelé IFM, kteří patřili k těm nejméně „zatíženým levicovostí“⁸⁵⁹ napsali v květnu 1987 v dopise Michaelu Gorbačovovi: „Nejde nám o to, že bychom chtěli přejímat měšťácké poměry podle západního vzoru, nýbrž chceme podpořit společenskou změnu, která by umožňovala jednotu demokracie a socialismu.“⁸⁶⁰ Nelze však souhlasit s tvrzením Corey Rosse, podle kterého se východoněmecké

---

⁸⁵³ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 30. 8. 2007, Brno.

⁸⁵⁴ LIEBERMANN, Doris - FUCHS, Jürgen - WALLAT, Vlasta: *Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler*, c. d., s. 255.

⁸⁵⁵ Rozhovor autora s Františkem Stárkem z 21. 4. 2008, Praha.

⁸⁵⁶ Zde je zapotřebí doplnit, že se na projevu zadržených mohl projevit i strach z následujícího postihu. Jak ukazují pořízené výslechové protokoly, uváděli zadržení kromě touhy svobodně cestovat, rovněž nespokojenost v práci a kritizují rovněž informační politiku NDR či pravidelně se objevující problémy při zásobování. Srv. VILÍMEK, Tomáš: *Cesta za svobodou: několik poznámek k represí a násilí vůči východoněmeckým občanům, kteří se pokusili opustit NDR přes vnitroněmeckou hranici a území ČSSR*. In: *Moc verzus občan: úloha represie a politického násilí v komunizme: zborník z medzinárodného seminára*. Bratislava, Ústav pamäti národa 2005, s. 135-149.

⁸⁵⁷ Rozhovor autora s Milošem Rejchrtem z 12. 2. 2008, Praha.

⁸⁵⁸ POPPE, Ulrike: „Der Weg ist das Ziel“: zum Selbstverständnis und der politischen Rolle oppositioneller Gruppen der achtziger Jahre, c. d., s. 244-273 zde s. 270.

⁸⁵⁹ KUHRT, Eberhard (ed.): *Am Ende des realen Sozialismus 3*, c. d., s. 794.

⁸⁶⁰ Brief an Gorbatschow, Berlin 27. 5. 1987. In: *Grenzfall*, 1987/6, s. 7-8 zde 7.

skupiny lišily od ostatních seskupení v zemích východního bloku především tím, „že chtěli komunismus reformovat a nikoli odstranit“.⁸⁶¹

Gerd Poppe má pravdu, když československou zkušenost roku 1968 zmiňuje jako jeden z velmi podstatných faktorů odlišného přístupu východoněmecké opozice k pojmu socialismus. „Pochybnosti v reformovatelnost systému vedly v ČSSR nakonec k posílení opozice proti němu,“ shrnuje Poppe.⁸⁶² V tomto ohledu se československá opozice opravdu liší od té východoněmecké. Od 80. let však i v NDR započal proces emancipace od pojmu socialismus, který nabral od poloviny 80. let na dynamice. Od tohoto období se stává ideál demokracie jednou z hlavních idejí opozičního jednání v NDR. Ve své velmi podnětné práci o občanském hnutí v NDR upozornil K. Timmer na specifický „basisdemokratischen Charakter“ opozičních skupin v NDR, pro které platilo: „Čím menší je přítomnost státu, tím větší mají občané možnosti a tím demokratičtější je pak celá společnost.“⁸⁶³ Kritika západního konzumerismu, o kterém byly představitelé východoněmecké opozice informováni asi nejlépe ze všech zemí východního bloku, se pojila s kritikou domácích poměrů. Východisko pak bylo spatřováno v maximální participaci občanů na nutných reformách. V očích západních pozorovatelů však jisté anarchizující tendence, a snaha o hledání východoněmecké identity vyvolávaly přesvědčení o levicové orientaci východoněmecké opozice, aniž by si plně uvědomili její sociálně kritický akcent.

Ve svém listu příteli z léta 1977 se tak kupříkladu Ladislav Hejdánek blíží názorům jednoho z duchovních vůdců východoněmeckého disentu, Edelberta Richtera, podle kterého je základní problém v tom, „že Západ není zcela demokratický, tak jako Východ zase socialistický“.⁸⁶⁴ „Půjde totiž o to, zda se spíše zdaří socializovat západní Evropu anebo demokratizovat východní Evropu,“⁸⁶⁵ domníval se Ladislav Hejdánek, jenž v jiném dopise upozornil, že nemůže být antikomunistou, neb cítí potřebu účastnit se na zdokonalování společnosti a světa.⁸⁶⁶

Není příliš překvapující, že jeden aspekt Havlových textů byl ve východním Německu recipován obzvláště intenzivně, totiž jeho upozornění, „že totalitní systémy jsou něčím daleko varovnějším, než

---

⁸⁶¹ ROSS, Corey: Grundmerkmal oder Randerscheinung?, c. d., s. 754.

⁸⁶² „Das freie Wort war die schärfste Waffe der Opposition“ Rundtischgespräch am 3. April 2001 in den Räumen des Matthias-Domaschk-Archivs in Berlin. In: KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom: Für ein freies Land mit freien Menschen, c. d., s. 109.

⁸⁶³ TIMMER, Karsten: Vom Aufbruch zum Umbruch, c. d., s. 69.

⁸⁶⁴ RICHTER, Edelbert: Zu den inneren Ursachen der Blockkonfrontation in Europa (květen 1985). In: *Spuren: zur Geschichte der Friedensbewegung in der DDR*, Januar 1988, s. 20

⁸⁶⁵ HEJDÁNEK, Ladislav: Dopis č. 17 ze 7. 7. 1977. In: *Libri prohibiti*, HEJDÁNEK, Ladislav: Dopisy příteli I., Praha 1977, s. 161.

⁸⁶⁶ HEJDÁNEK, Ladislav: Dopis č. 16 z 23. 6. 1977. In: *Tamtéž*, s. 145.

si je ochoten přiznat západní racionalismus“.⁸⁶⁷ Specifická kritika západního „produkčního fetišismu“⁸⁶⁸ a obava ze „západoněmecké společnosti ostrých loktů“,⁸⁶⁹ je však ve východním Německu opravdu více vyhrocená, než v ČSSR. Rovněž snaha části východoněmeckého disentu, klást rovnítko mezi Sovětský svaz a Spojené státy, mohla jen stěží najít pozitivní odezvu u lidí, jako byl Václav Benda, který ve svém dopise Rogeru Scrutonovi mimo jiné napsal: „Velmi mne rozčiluje snaha klást Američany a Rusy či jejich vojenskou přítomnost v Evropě na stejnou úroveň či vidět v politice bloků sám základ světového zla a odpovědnost pak paritně přidělovat oběma partnerům a vyvozovat z toho, že Východ a Západ mají vlastně stejné problémy.“⁸⁷⁰ Nutno však dodat, že i v československé prostředí se objevovala tato tendence, jak dokládá například Jiří Dienstbier ve svém Snění o Evropě.⁸⁷¹

Na druhé straně je však zapotřebí opět upozornit na fundamentální roli jistého sebecenzurního mechanismu, který každý, jenž se nechtěl nechat vystěhovat do Spolkové republiky Německo, musel chtít nechtě uplatňovat. V tomto ohledu lze plně souhlasit s Gerdem Poppem, který se domnívá, že řada historiků jednostranně podsouvá východoněmecké opozici prosocialistickou orientaci. „Protože docházelo k přímým útokům na režim poměrně zřídka, je opozici (v NDR) většinou podsouváno, že chtěla reformovat systém v lepší NDR (...), přesto to byla menšina v rámci opozice, která sledovala přednostně cíl, zlepšovat socialismus,“ řekl u kulatého diskusního stolu v roce 2001 Gerd Poppe.⁸⁷²

Jistá zdrženlivost východoněmeckého disentu otevřeně vystoupit proti režimu SED byla jakousi přirozenou pragmatickou reakcí na východoněmecké poměry, které byly extrapolovány přítomností druhého německého státu. „Z taktických důvodů stanovené hranice (protirežimních aktivit) patří ke každé opozici v diktatuře. Člověk sice může demonstrativně říci, jedneje tak, jako bychom žili ve zcela jiném systému. V diktatuře to ale ve skutečnosti člověk udělat nemůže,“ konstatuje G. Poppe.⁸⁷³

---

⁸⁶⁷ Havel v této souvislosti píše o totalitních režimech východní Evropy jako o „vypouklém zrcadle celé moderní civilizace a (...) výzvou této civilizaci ke generální revizi svého sebepochopení“. HAVEL, Václav: Politika a svědomí (únor 1984). In: HAVEL, Václav: Do různých stran, c. d., s. 41-59 zde s. 49 a 50.

⁸⁶⁸ RICHTER, Edelbert: Zu den inneren Ursachen der Blockkonfrontation in Europa (květen 1985), c. d., s. 23.

⁸⁶⁹ „Wir wollen Spielraum für wirtschaftliche Initiative, aber keine Entartung in eine Ellenbogengesellschaft,“ najdeme v základním prohlášení „Aubruf 89“ Neus Forem z 9. /10. 9.1989. Srv.: REIN, Gerhard: Die Opposition in der DDR, c. d., s. 13-14 zde s. 13.

⁸⁷⁰ BENDA, Václav: Dopis Roger Scrutonovi. In: *Střední Evropa*, 1985/2 s. 71.

⁸⁷¹ DIENSTBIER, Jiří: Snění o Evropě, c. d., s. 19 a s. 45.

⁸⁷² „Das freie Wort war die schärfste Waffe der Opposition“ Rundtischgespräch am 3. April 2001 in den Räumen des Matthias-Domaschk-Archivs in Berlin. In: KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom (ed.): Freiheit und Öffentlichkeit. c. d., s. 133.

⁸⁷³ Tamtéž, s. 135.

V očích tehdejších představitelů československé opozice, a to jistě i díky srovnání vývoje se sousedícím Polskem, nemohl však postoj východoněmeckého disentu vyvolat jiný pocit, než že jsou konformnější a reformisticky orientovaní. Ve skutečnosti se v případě reformu příliš nelišili od vizí disentu československého. Rozdíl byl však nejen v rozsahu potřebných reform, ale i v otázce, do jaké míry by bylo možné zohlednit zkušenosti demokratického Západu. Tento pohled na východoněmeckou opozici přirozeně nevyklučoval zájem o spolupráci s ní, musel se však projevit na její formě i rozsahu. Smyslem vzájemných akcí tak nebylo v první řadě navazovat politické kontakty, jak výstižně upozornil Ladislav Hejdánek, ale „dát najevo, že o sobě víme a že jsme do budoucna připraveni na spolupráci“.⁸⁷⁴

V. Hranice překračující spolupráce představitelů disentu z ČSSR a NDR

V. 1. Projevy vzájemné solidarity

Zaobíráme-li se problematikou kontaktů a spolupráce československého a východoněmeckého disentu, představují projevy solidarity důležitou formu vzájemných kontaktů a reflexe. Klíčovým způsobem se při jejím vzniku projevy nově nabyté zkušenosti z porážek pouze národně omezených pokusů o reformu reálně existujícího socialismu (1953, 1956, 1968), a přispěla k ní dozajista i série represivních opatření v obou státech z let 1976-1979, která svým způsobem vyvolala existenční potřebu postupného vytváření solidárních vazeb, jejichž intenzivní rozvoj v druhé polovině 80. let kulminoval během posledních dvou let existence srovnávaných režimů.

Na stránkách západoevropských časopisů a novin se s železnou pravidelností objevovaly výzvy k propuštění politických vězňů v Československu, tak jako tomu bylo například u Rudolfa Battěka, Otty Bednářové, Jaroslava Šabaty či Ladislava Hejdánka. Neopomenutelnou úlohu zde sehráli především představitelé československé emigrace, ze kterých by měli být zmíněni alespoň Jiří Pelikána, Pavel Tigrid, Zdeněk Mlynář, Adolf Müllera, Pavel Kohout či Jan Kavan, který byl navíc i prostředníkem mezi částí berlínské a pražské opoziční scény.

---

⁸⁷⁴ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem ze 4. 9. 2007, Písek.

„Politická a kulturní podpora disentu z emigrace měly v ČSSR tradici a souhra mezi odporem a emigrujícími disidenty představuje jeden z důležitých rozdílů odporu v ČSSR a NDR,“ napsala A. Lutz ve své komparativní studii.⁸⁷⁵ Do roku 1961 odešlo značné množství kriticky orientovaných lidí, jejichž absence se musela negativně projevit na vývoji východoněmeckého disentu. Jen málokterí z nich se však zapojili aktivně do boje s východoněmeckým režimem. Hubertus Knabe⁸⁷⁶ v této souvislosti upozornil na skutečnost, že oproti emigraci v jiných zemích východního bloku, byla asimilace v západoněmeckém prostředí výrazně snazší. Pro mnohé východoněmecké občany se tedy jednalo skutečně o jisté „stěhování z Německa do Německa“.⁸⁷⁷ Jedinec tedy necítil intenzivní potřebu vystupovat proti režimu SED, po jehož porážce by se mohl vrátit do své vlasti. Přestože se i tak našli lidé, kteří se po svém odchodu aktivně zapojili do činnosti organizací, kritizujících porušování lidských práv v NDR, z nichž by v první řadě nemělo být zapomenuto na K. W. Frickeho, Jürgena Fuchse či Rolanda Jahna, nedošlo k vytvoření takových vzájemných vazeb, jako tomu bylo v případě československého exilu a domácí opoziční scény. Ačkoliv zdaleka ne všechny exilové organizace byly schopny vzájemné spolupráce a mnoho nedorozumění panovalo mezi těmi, kteří odešli po roce 1948 a o dvacet let později, vytvořila se důležitá centra v řadě evropských měst i za oceánem, bez jejichž podpory by činnost československé opozice byla o poznání chudší. Klíčová však byla především skutečnost, že se v exilu našli lidé - klíčovou roli zde sehrál především Pavel Tigrid - kteří společně s Rudolfem Battěkem pochopili, „že se životaschopné politické hnutí nemůže rozvíjet ani v izolaci exilových kaváren, ani v esoterickém prostředí domácích bytů (...) Jeho vznik a vývoj je možný jen na základě plodného vzájemného ovlivňování a prorůstání domova a exilu“.⁸⁷⁸

V důsledku již zmiňované „blízkosti k Západu“ došlo nejen k narušení opoziční kontinuity v NDR, ale přibrzdil se i vznik východoněmeckého samizdatu. „Síla a originalita samizdatu souvisí podstatným způsobem se slabostí a silou tamizdatu,“ upozornil ve své studii o vývoji politického samizdatu v NDR, I. S. Kowalczyk.⁸⁷⁹ Svoji roli sehrála i existence tzv. „polovičního samizdatu“,⁸⁸⁰ tedy textů, které vydávaly jednotlivé církevní obce pro vlastní potřebu, čímž nebyla potřeba vydávání na státu nezávislých tiskovin tak aktuální, jako tomu bylo v případě ČSSR.

Ve skutečnosti se však ukazuje, že určující nebyla ani tak síla a pestrost tamizdatu pro vývoj samizdatu, jako spíše potřeba vzájemných kontaktů, či lépe řečeno praktikované koexistence, ke

---

⁸⁷⁵ LUTZ, Annabelle: Dissidenten und Bürgerbewegung, c. d., s. 84.

⁸⁷⁶ KNABE, Hubertus: Opposition in einem halben Land, c. d., s. 158-9.

⁸⁷⁷ Polizeiaktion um eine angebliche Besetzung der Berliner Sophienkirche (nach einem Bericht des Gemeindepfarrers Passauer. In: *Umwelblätter*, 1988/4 (duben 1988), s. 4-8 zde s. 7.

⁸⁷⁸ BATTĚK, Rudolf: Milý příteli (říjen 1987), 8 stran zde s. 7. In: *Libri prohibiti*, Rudolf Battěk.

⁸⁷⁹ KOWALCZYK, Ilko Sascha: Von „aktuell“ bis „Zwischenruf“: politischer Samisdat in der DDR. In: KOWALCZYK, Ilko Sascha: *Freiheit und Öffentlichkeit*, s. 21-104 zde s. 35.

⁸⁸⁰ NEUBERT, Ehrhart: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949-1989*, c. d., s. 752.

kteří na rozdíl od východního Německa v Československu opravdu došlo. Především na časopisech Svědectví (1956) a Listy (1971) se ukazuje, jak klíčové toto vzájemné působení bylo. Zejména v tzv. „předgutenbergském období“ první poloviny 70. let představovaly tyto časopisy ojedinělé diskusní fórum, jehož prostřednictvím bylo možné oslovit i širší veřejnost.⁸⁸¹

T. G. Ash upozornil také na specifikum „německého polovičního exilu“,⁸⁸² který se týkal především východoněmeckých spisovatelů. Zatímco knihy autorů, odsouzených Husákovským režimem k zapomnění, mohly vycházet pouze v rámci nově vzniklých edičních řad doma a v zahraničí, vydávala renomovaná západoněmecká nakladatelství knihy východoněmeckých autorů, na které byla uvalena klatba zákazu publikování. Řada kritiků východoněmeckého režimu mohla skrze západoněmecký literární svět oslovit své východoněmecké spoluobčany, aniž museli NDR opustit (Christa Wolf, Robert Havemann). Honeckerovi se sice dařilo celkem úspěšně vytlačit řadu z nich mimo území „lepšího socialistického Německa“, jejich knihy si však vždy našly spolehlivou cestu zpět.

Východoněmecký exil byl ve srovnání s československým výrazně atomizovaný a postrádal nějakou společnou koncepci. Podobně jako československý se snažil o zviditelnění alespoň těch nejpalčivějších případů perzekuce. Navíc se však nacházel, stejně jako představitelé východoněmeckého disentu, v jistém „zdvojeném napětí“.⁸⁸³ Tisíce každoročních východoněmeckých uprchlíků usilovaly o co nejrychlejší zapojení se do západoněmecké společnosti, a výzvy k aktivní podpoře domácích kritiků režimu, kteří navíc neopustili víze o reformovatelnosti NDR, proto jen stěží mohly vyvolat většího zájmu. Navíc zde byl velmi problematický vztah se západoněmeckými politiky, pro které, s výjimkou části Strany zelených, představoval především od druhé poloviny 70. let východoněmecký disent destabilizující prvek slibně se vyvíjejících vztahů s SED.

V první polovině 80. let se jednoznačně ukázalo, že rostoucí mezinárodní solidarita, která bývala často spojena s odvoláním se na Závěrečný helsinský akt a následné schůzky KBSE, omezovala bezpečnostní orgány obou států v jejich libovůli při pronásledování jinak smýšlejících lidí. Čím intenzivnější solidarita s konkrétním případem se objevila, tím příznivější mohl být výsledek trestního stíhání. Ačkoliv tomuto pravidlu nelze přičítat obecnou platnost, čehož smutným důkazem je odsouzení a smrt Pavla Wonky 26. dubna 1988, upozornil major Karel Vykypěl při jednom z četných hraničních setkání s východoněmeckými kolegy, „že českoslovenští soudruzi sice mají dobré výsledky

---

⁸⁸¹ SKILLING, H. Gordon: Samizdat: A Return to the Pre-Gutenberg Era?“, Gross Currents 1982, s. 64-65, cit. dle: POSSET, Johanna: Česká samizdatová periodika (...), s. 9.

⁸⁸² GARTON ASH, Timothy: Innere Emigration (1984). In: GARTON ASH, Timothy: Ein Jahrhundert wird ausgewählt, c. d., s. 33.

⁸⁸³ Tohoto termínu použil Manfred Wilke. Srv.: LIEBERMANN, Doris - FUCHS, Jürgen - WALLAT, Vlasta: Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler, c. d., s. 232.

v boji s opozicí, nicméně musí díky mezinárodní situaci často upustit od donucovacích a represivních opatření“.⁸⁸⁴ V tomto ohledu lze dát jednoznačně zapravdu Jaroslavu Šabatovi, který v roce 1982 označil ve svém dopise adresovaném Mezinárodnímu výboru proti represi, internacionální solidaritu za nový „kategorický imperativ doby“.⁸⁸⁵

Jako klasická ukázka úspěšně zorganizované solidární akce nám může posloužit případ Petra Pospíchala, který byl 22. ledna 1987 zadržen a obviněn z trestného činu pobuřování. P. Pospíchal byl odsouzen již v roce 1978 coby mladistvý do vězení za vydávání nezávislé literatury a šíření hudebních nahrávek. Již po dvou týdnech bylo vydáno sdělení VONSu číslo 610, které se obracelo na přátele v Polsku, východním Německu, Maďarsku a v neposlední řadě i v Sovětském svazu. „Pomozte Petru Pospíchalovi, pomozte našemu výboru a Chartě 77 - pomůžete věci svobody a lidských práv,“ najdeme zde.⁸⁸⁶ 12. února došlo k ustanovení Výboru za osvobození Petra Pospíchala, mezi jehož členy najdeme Jaroslava Šabatu, Václava Havla či Boženu Komárkovou. Vedle podávání pravidelných informací o případu si vytyčil za cíl: „Usilovat o to, aby se mu dostalo doma i v zahraničí širokého zastání a podpory. Věříme, že Petr Pospíchal bude osvobozen a chceme k tomu svým úsilím přispět.“⁸⁸⁷

Jeho existence neušla přirozeně pozornosti ani východoněmeckých orgánů, které v měsíčním přehledu o aktuálních problémech v socialistických státech z března 1987 informují nejvyšší vedení o tom, že v Praze a Brně byl založen výbor, který hájí jedince, jenž byl vzat do vazby kvůli své „subverzivní aktivitě“, spočívající v šíření protisocialistických tiskovin a navazování kontaktů s představiteli polského hnutí Solidarity.⁸⁸⁸ Díky podrobným informacím od tzv. neoficiálních spolupracovníků (Inoffizieller Mitarbeiter-IM) východoněmecké státní bezpečnosti, kteří se rovněž podíleli na přípravách akcí solidarity s P. Pospíchalem v NDR, zahájilo Mielkeho impérium rozsáhlé akce, aby znemožnilo provedení jakýchkoli akcí na jeho podporu.

Podle agenturních zpráv se do celé akce z východoněmecké strany zapojil zejména Wolfgang Templin, který 24. března 1987 informoval Maria Wetzkyho o tom, že na základě

---

⁸⁸⁴ BStU, MfS, HA/AKG 5886, list 9; Bericht über ein Gespräch mit den Sicherheitsorganen der CSSR am 30.6.1980 auf der Gust Schmilka, Berlin 2.7.1980.

⁸⁸⁵ ŠABATA, Jaroslav: Dopis Jaroslava Šabaty Mezinárodnímu výboru proti represi (září 1982). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 5, č. 10 (/1982), s. 5-9 zde s. 8.

⁸⁸⁶ Sdělení č. 610: Petr Pospíchalovi hrozí mnohaleté vězení (8. 2. 1987). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 10, č. 3 (1987), s. 15.

⁸⁸⁷ Ustavující prohlášení Výboru za osvobození Petra Pospíchala, 12. 2. 1987. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 10, č. 3 (1987), s. 18.

⁸⁸⁸ BStU, MfS, ZAIG 5331, list 108; Monatsübersicht Nr. 3/87 über aktuelle Probleme der Lageentwicklung in sozialistischen Staaten, Berlin, 16. 3. 1987.

řady rozhovorů s lidmi z Charty 77 bude zapotřebí uspořádat v NDR solidární akci s P. Pospíchalem. „Podle Templina by se na celé akci mělo podílet deset až patnáct naprosto spolehlivých osob politického podzemí, na které je již beztak uvaleno omezení svobodného cestování (do zemí východního bloku),“ informoval M. Wetzky (IM Martin) svého řídicího důstojníka.⁸⁸⁹ U příležitosti oslav narozenin Gerda Poppeho mu W. Templin předal 25. března materiály, které byly počátkem března 1987 přivezeny z ČSSR. Jednalo se především o již zmíněné sdělení VONS č. 610, které se stalo předlohou pro samizdat Grenzfall, v jehož 4. čísle z roku 1987 se bylo možné dočíst o podrobnostech k zatčení a vazbě P. Pospíchala, a byla zde také uvedena adresa, kam bylo možné posílat případné projevy solidarity.⁸⁹⁰ U Poppeho v bytě bylo také dohodnuto, že v týdnu od 30. března do 4. dubna by se měla uskutečnit solidární akce s P. Pospíchalem.⁸⁹¹ Během ní by mělo vždy několik lidí protestovat proti případnému procesu před budovou zastupitelského úřadu ČSSR ve východním Berlíně a také před kulturním centrem. Protestující měli rozdávat letáky a mít k dispozici fotografii P. Pospíchala, kterou měla rozmnožit Monika Haeger. Když ji W. Templin navštívil 31. března 1987, aby vyzvedl připravené fotografie, neměl ani tušení, že dotyčná pracuje pro Státní bezpečnost jako IMB Karin Lenz.⁸⁹² V rámci rozpracování G. Poppeho byly sbírány další informace k připravované akci, jež měla vypuknout v první den zahájení procesu v Praze, Brně, Varšavě, Budapešti a ve východním Berlíně. Východoněmecké bezpečnostní orgány žádaly československé kolegy o včasné poskytnutí informací o datu zahájení soudního přelíčení, aby bylo možno prostřednictvím operativních opatření zabránit v pořádání plánovaných nepřátelských aktivit.⁸⁹³

Na celé akci je jistě zajímavé, že P. Pospíchal byl nakonec 18. května propuštěn z vazby. Trestní řízení sice zastaveno nebylo, nicméně bylo zcela evidentní, že režim preferoval poklidné vyřešení celého případu a nechtěl riskovat novou vlnu mezinárodní solidarity. „Díky solidaritě mnoha lidí v naší zemi i v různých jiných zemích jsem byl 18. května propuštěn

---

⁸⁸⁹ MDA-Berlin, OV „Verräter“ – MfS XV/5575/81, Wolfgang Templin, 3 listy, zde list 3; Bericht zum Treff mit IMB „Martin“ am 24. 3. 1987, Berlin 24. 3. 1987.

⁸⁹⁰ Solidarität mit Petr Pospíchal. In: *Grenzfall* 1987/4, s. 7-8.

⁸⁹¹ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 6, svazek 28, list 147-148 zde list 148; Operative Information- Weitere Hinweis zur geplanten Solidaritätserklärung mit dem Angehörigen von Charta 77 Pospichal, Berlin 31.3.1987.

⁸⁹² Tamtéž, list 154; Bericht zum Treff mit IMB „Karin Lenz“ am 31. 3. 1987, Berlin 1. 4. 1987.

⁸⁹³ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 5, svazek 23, s.132-134; Geplante provokativ feindliche Aktivitäten durch Vertreter politischer Untergrundtätigkeit in der CSSR, der DDR, der VR Polen, und der Ungarischen VR, Berlin 25. März 1987. Na akci se měli podílet především R. Hirsch, W. Templin, W. Fischer, U. und G. Poppe, B. Bohley und Lutz Nagorski (IMB Christian). Srv.: MDA-Berlin, OV „Blauvogel“ Ralf Hirsch, karton 2/82-1/88, s. 98; Operative Information, Berlin 14. 4. 1987.

z vězení,“ dočteme se v poděkování P. Pospíchala, jež bylo otištěno v Informacích o Chartě 77.⁸⁹⁴

Vedle Petra Pospíchala se však zejména v časopise Grenzfall objevují v roce 1987 výzvy k solidaritě s Janem Dusem či Jiřím Wolfem.⁸⁹⁵ Podobně jako u informací o procesu s Jazzovou sekcí, na kterém bylo dle redakce Grenzfallu „možné sledovat snahu státní moci uplatňovat svůj represivní vliv skrze kriminalizaci nezávislých kulturních pracovníků,“ se jedná většinou o převzaté údaje z Informací o Chartě 77.⁸⁹⁶ Byl to právě Ralf Hirsch, který se při své návštěvě Prahy na konci prosince 1985 dohodl s Petrem Uhlem, že východoněmecká strana vypracuje seznam lidí, kteří mají v NDR zájem o tento stěžejní samizdat. Tento seznam byl posléze předán Rolandu Jahnovi v západním Německu, jenž měl kontakty na představitele československého exilu. „Byl jsem tehdy v Praze tři dny, (...) přespal jsem v hotelu, a pak šel za Petrem Uhlem. Řekl jsem mu jaká je u nás situace a proč je obtížné navázat s ním přímý kontakt. (...) Jeho adresu jsem si obstaral již předem, zazvonil jsem, ale on byl nedůvěřivý. Znal mé jméno, ale stejně jsem musel ukázat doklady. Řekl jsem mu, že jsem od Jahna [Rolanda] a dohodli jsme se, že si budeme vyměňovat materiály přes západní Berlín,“ vzpomíná na toto osobní setkání s Petrem Uhlem, Ralf Hirsch.⁸⁹⁷ Rovněž časopis Grenzfall, jehož obsah byl pravidelně představován čtenářům Informací o Chartě 77 se dostával do Prahy přes západoněmecké sousedy. Jednotlivá čísla byla doručována na adresu bytu Pavla Seiftra v Praze.⁸⁹⁸

V roce 1987 však došlo ještě k jedné významné solidární akci, která šla napříč hranicemi východního bloku. Jednalo se tentokrát o východní Německo, kde se v listopadu 1987 rozhodly bezpečnostní orgány vypořádat se jednou provždy s redakcí časopisu Grenzfall. Začala tzv. „bitva o Sion“, která pro MfS skončila naprostým fiaskem. Státní bezpečnost byla svým agentem (Reinerem Dietrichem- IM Cindy), který byl nasazen do redakce Umweltblätter, informována o tom, že během noci z 24. na 25. listopadu, bude ve sklepních prostorech Zionskirche ve východním Berlíně tištěno i další číslo Grenzfallu, na který se na rozdíl od rovněž velmi kritického časopisu Umweltblätter nevztahovala ochrana evangelické církve. Podle vzpomínek jedné z klíčových postav Wolfganga Rüddenklau se však doslova na poslední chvíli rozhodlo počkat s tištěním až na ráno.⁸⁹⁹ Když tak o půlnoci vtrhlo do

---

⁸⁹⁴ Poděkování Petra Pospíchala. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 10, č. 9 (1987), s. 14.

⁸⁹⁵ Mitteilung über Jiří Wolf in Strafvollzug: Petition für Jan Dus. In: *Grenzfall* 1987/4, s. 8.

⁸⁹⁶ Solidarität mit Petr Pospíchal. In: *Grenzfall* 1987/4 s. 7-8.

⁸⁹⁷ Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24. 1. 2006, Berlín.

⁸⁹⁸ Rozhovor autora s Petrem Uhlem z 20. 4. 2006, Praha.

⁸⁹⁹ RÜDDENKLAU, Wolfgang: Störenfried, c. d., s. 114-120.

církevních prostorů dvacetičlenné komando Stasi s výkřiky: „Ruce vzhůru, vypnout stroje“ netušilo, že se na zabaveném zařízení tiskly církevní texty.⁹⁰⁰ Záměr MfS chytit pachatele protistátní činnosti při činu tak zcela selhal a měl za následek naopak vznik masivní vlny solidarity se zatčenými členy Knihovny životního prostředí (Umwelt-Bibliothek), které se jen ve východním Berlíně zúčastnilo na 2000 lidí. „Gratuluji státním orgánům k vydařenému vlastnímu gólu,“ najdeme v jednom z mnoha dopisů, jež v průběhu listopadu a prosince přicházely na adresu Knihovny životního prostředí.⁹⁰¹

Velmi ostrý protest proti zásahu vyjádřilo i církevní vedení, které v akci Státní bezpečnosti, nesoucí krycí název „Falle/past“, vidělo nebezpečný precedent a porušení modu vivendi z března 1978. Členové Mírového kruhu Vipperow, kteří již delší dobu stáli pod operativní kontrolou MfS napsali u této příležitosti dopis E. Honeckerovi, ve kterém označili útok na Knihovnu životního prostředí jako útok na církev a vážné poškození proklamovaných dobrých vztahů mezi církví a státem. „V celé akci vidíme návrat ke konfliktnímu politickému stylu, který již náleží minulosti,“ najdeme v tomto dopise, signovaným Markusem Meckelem, rozpracovaným v rámci spolupráce MfS a StB.⁹⁰² Východoněmecká Státní bezpečnost však viděla v této Knihovně opravdové nebezpečí, jak ostatně dokládá celá řada interních zpráv, hodnotící její činnost. Vedle pořádání ekologických seminářů a tištění protistátních písemností „udržuje Knihovna rozsáhlé kontakty k organizacím, stranám a médiím z NSR a západního Berlína, tak jako k „Chartě 77“ v ČSSR.“⁹⁰³

Přepadení Knihovny vyvolalo u řady lidí spontánní potřebu vyjádřit své sympatie zadrženým, jejíž rozsah a forma překvapila i skupiny samotné. Lidé přinášeli potraviny a svíčky, pekař zásoboval demonstrující čerstvým chlebem. Jako nejdůležitější se však ukázalo, že není činěn rozdíl mezi vnitrocírkevními iniciativami a těmi, které stojí mimo ně. Zúčastnění pochopili, že akce MfS je vlastně namířena proti všem nezávislým aktivitám. „V akci proti Knihovně životního prostředí vidíme útok na všechny skupiny nezávislého mírového hnutí, ekologické i na skupiny lidských práv,“ najdeme v prohlášení sedmi skupin z 25. listopadu 1987. Objevují se zde rovněž čtyři požadavky, které se pravidelně opakují i v jiných prohlášeních. Jednalo se jednak o výzvu k okamžitému propuštění všech zadržených,

---

⁹⁰⁰ Pro průběh jednotlivých akcí solidarity i s jejich vyobrazeními Srv. Schlacht um Zion. In: *Umweltblätter*, 15. Dezember 1987, s. 2-7.

⁹⁰¹ MDA-Berlin, Ubo 3a 1988-1989 1.1.16 Umwelt-Bibliothek, 5 listů, zde list 1; Solidaritätsadressen an Umwelt-Bibliothek.

⁹⁰² Brief aus dem Friedenskreis Vipperow an Erich Honecker gegen die Ereignisse an der Zionskirche Berlin (25. 11. 1987). In: MECKEL, Marcus: *Opposition in der DDR*, c. d., s. 112-113, zde 113.

⁹⁰³ BStU, MfS, HA XX 773; Bezirksverwaltung Berlin-Kurzcharakteristik der „Umwelt-Bibliothek“-Anlage 2 vom 9. 2. 1988.

zveřejnění důvodů, proč vlastně došlo k celému zákroku, dále pak požadavek znovuoobnovení provozuschopnosti Knihovny a v neposlední řadě zastavení represivních opatřeních proti zástupcům rozličných nezávislých skupin.⁹⁰⁴ Spolupracovníci časopisu *Grenzfall* si byli ale také vědomi, že vlna solidarity, která u mnohých vyvolala předčasnou euforii, „je něžnou rostlinou, která vzniká nejčastěji právě při tlaku zvenčí. Ukázalo-li se nyní, že je zde mnoho společného, tak bychom na to měli myslet i v budoucnu“.⁹⁰⁵

O listopadových událostech ve východním Berlíně informují rovněž *Informace o Chartě 77* článkem „Advent v NDR“. Jeho autor velmi trefně poznamenal, že policejní akce proti Knihovně se vedení SED vůbec nehodí, neboť vrhá špatné světlo na výsledky setkání Ericha Honeckera s Helmutem Kohlem ze září 1987 v Bonnu. Dotyčný popisuje rovněž solidární akce v Zionskirche, na jehož dveřích jsou umístěny letáky vyzývající stranické vedení k okamžitému propuštění sedmi zatčených z listopadové noci. „Mládež, znechucená ideologickou onanií reálného socialismu, se houfně utíká pod křídla církve,“ píše Michal Bílý.⁹⁰⁶

„Děkujeme za vyjádřenou solidaritu a dary, která nám byly zaslány z domova i zahraničí,“ dočteme se v prohlášení Knihovny životního prostředí, ve kterém je rovněž vysloven dík Chartě 77 a polskému ekologickému klubu za projevenou podporu.⁹⁰⁷ Z české strany se do akce zapojila například Anna Šabatová, jež Knihovně vyřídila pozdravy od Charty 77 a informovala dále o tom, že budou - míněn je zde asi VONS - celou situaci sledovat a uvažovat o tom, jak by bylo možné dále pomoci.⁹⁰⁸

Východoněmecká Státní bezpečnost se však nevzdala svých plánů, vypořádat se nejen s redakcí časopisu *Grenzfall*, ale v první řadě pak s Iniciativou za mír a lidská práva, jež byla s tímto samizdatem nerozlučně spojena. Jako ideální příležitost se jí jevilo rozhodnutí několika členů této iniciativy, zúčastnit se spolu s žadateli o opuštění republiky každoročně konané demonstrace u příležitosti dne zavraždění Karl Liebkechta a Rosy Luxemburgové. Událost, pro kterou se vžil termín „Die Luxemburg-Affäre“ začala již počátkem ledna 1988, když vyzvali členové Pracovní skupiny za občanská práva v rámci IFM, aby se připojila k připravované demonstraci 17. ledna 1988, jež se měla konat paralelně s oficiální režimní manifestací. Cílem pak bylo poukázat na neřešený problém lidí, kteří z rozličných důvodů

---

⁹⁰⁴ Öffentliche Erklärung. In: *Grenzfall* 1987/11-12, s. 3-4.

⁹⁰⁵ Resüme von unten. In: Tamtéž, s. 11.

⁹⁰⁶ BÍLÝ, Michal (Černý Michal): Advent v NDR. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 1 (1988), s. 9.

⁹⁰⁷ MDA-Berlin, UB 02 „Zionsaffäre“ 1. 1. 16, Die Umwelt-Bibliothek in eigener Sache: Dank für Solidarität der Öffentlichkeit.

⁹⁰⁸ Ve stejné sbírce dokumentů je také rukou psaný lístek, na němž je zaznamenána informace o podpoře A. Šabatové. Není však datován a je zde jen údaj „neděle 22:00“.

hodlají opustit NDR, jsou však kvůli tomu perzekvováni a vězněni. Pozitivní odezvu našli zejména u manželů Templinů, kteří se spolu s řadou členů z IFM rozhodli demonstrace zúčastnit. Knihovna životního prostředí vydala 13. ledna prohlášení, že se sice na této demonstraci jako skupina podílet nebude, nebrání nicméně svým členům, aby se jí zúčastnili coby soukromé osoby. „Považujeme za důležité, řešit problémy těch, kteří uplatňují své základní právo opustit zemi. Tyto však nepředstavují těžiště naší práce, protože my se angažujeme pro změny uvnitř naší společnosti,“ objevilo se v prohlášení IFM z 19. ledna, která rovněž ponechala na úvaze jednotlivých členů, zda se připojí k plánované demonstraci.⁹⁰⁹

MfS neponechalo nic náhodě a vedle svých spolupracovníků a Lidové policie zapojilo do akce ještě na tři stovky tzv. „společenských sil“. Všechny složky pak měly za úkol zabránit rozvinutí plakátů s nápisy: „Svoboda je stále i svobodou pro jinak smýšlející“ či „Kdo se nehýbe, neví, že je v okovech“, jejichž autorkou byla právě Rosa Luxemburg, na což ostatně upozornili i autoři zprávy z 13. března 1988.⁹¹⁰

Od časných ranních hodin 17. ledna 1988 docházelo k preventivnímu zatýkání potenciálních účastníků demonstrace, kteří se nenechali odradit preventivními pohovory, během nichž jim bylo otevřeně vyhrožováno trestním postihem. V první vlně bylo zatčeno více jak sto osob, z nichž většina patřila k žadatelům o opuštění republiky. Byli však mezi nimi i někteří členové Knihovny životního prostředí (Till Böttcher, Andrea Kalk) a skupiny IFM (Vera Wollenberger, Herbert Mißlitz). Měl-li však první úder za účel zabránit jakémukoli narušení průběhu státní manifestace, došlo 25. ledna k všeobecnému překvapení představitelů berlínského disentu k dalšímu masivnímu útoku proti skupině IFM. Mezi pátou a šestou hodinou ranní byli zatčeni vedoucí představitelé této skupiny: Ralf Hirsch, Bärbel Bohley, F. Klier, Werner Fischer. U manželů Templinů si podle očitých svědků počínalo patnáctičlenné zatýkácké komando obzvláště hrubě a vyděsilo přítomnou babičku natolik, že jim odmítala vydat svěřená vnučata.⁹¹¹ Ty byly nakonec přesto dopraveny do dětského domova a s rodiči se opět setkaly na dálnici o týden později, když všichni odjížděli do Spolkové republiky Německo.

Vlna solidarity, která vzrostla zejména po druhé vlně zatýkání, předčila i akce z listopadových dnů roku 1987. Po celých čtrnáct dní docházelo k pravidelným bohoslužbám,

---

⁹⁰⁹ MDA-Berlin IFM 1. 1. 01. Erklärung vom 19. 1. 1988.

⁹¹⁰ BStU, HA XX/9, 4 listy zde list 1; Information über eine geplante Provokation anlässlich der Kampf demonstration zur Ehrung von Karl Liebknecht und Rosa Luxemburg am 17. Januar 1988 und Massnahmen zu deren vorbeugenden Verhinderung, Berlin 13. 1. 1988.

⁹¹¹ Die Luxemburg Affäre. In: *Umweltblätter*, 1988/2 (12. 2. 1988), s. 2-17 zde s. 6.

na nichž stovky lidí vyjadřovali svoji solidaritu se zatčenými. Ve východoberlínské Gethsemanekirche se za tímto účelem sešlo 30. ledna dokonce 3000 lidí. Od roku 1976 se poprvé opět ozvali prominentní umělci a spisovatelé. Ulrich Plezendorf a Klaus Schlesinger věnovali například výtěžek z prodeje knih na pomoc zadrženým. „Poslední dva týdny vyjevily více než nesmyslnou rigoróznost bezpečnostních orgánů. Když byl v listopadu 1976 vyhoštěn Wolf Biermann, sepsalo dvanáct známých spisovatelů prosbu, kterou podepsalo později více jak sto lidí. Nyní, jedenáct let poté, se v třiceti městech večer co večer shromáždily tisíce lidí, aby demonstrovali svoji solidaritu se zatčenými,“ charakterizovala události ledna 1988 Monika Maron.⁹¹² Z celého východního Německa přicházely petice a prohlášení podpory vzniklé Koordinační skupině, tvořenou zástupci mírových a ekologických skupin, tak jako skupin usilujících o dodržování lidských práv. Přehled těch nejdůležitějších pak obsahuje samizdatová publikace „Fußnote 3“, kterou vydali v létě 1988 členové IFM (Peter Grimm, Reinhard Weißhuhn a Gerd Poppe), aby tak uspokojili značnou poptávku po informacích o lednových událostech. „Nemá snad náš stát dostatek stability, aby umožnil odejít občanům, kteří odejít chtějí, a vedl dialog s těmi, kteří se v naší zemi chtějí zasadit za mír a zachování lidstva?,“ zeptaly se například členky drážďanské skupiny Žen za mír v dopise Ericha Honeckera.⁹¹³

Podpora se zadrženými však nezůstala omezena pouze na východní Německo a přicházela jak ze Západu, tak z Východu. Velmi aktivní byla v tomto ohledu opět Anna Šabatová, která zorganizovala rozsáhlou solidarizační akci, k níž se nakonec připojilo na více jak dvě stě představitelů disentu z Československa (Miloš Hájek, Petr Uhl, Václav Havel, Jaroslav Šabata, Petruška Šustrová, aj.), Polska (Jan Litynski, Radoslav Gawlik, Jacek Kuroň, aj.), Maďarska (např. János Kis, Miklós Haraszti), Jugoslávie (Mihal Kovač, Ivan Bernik) a Sovětského svazu. Signatáři prohlášení ze 4. února 1988 vyzvali východoněmecké orgány, aby propustily všechny zadržené, „(kteří se) neprovinili ničím jiným, než že trvali na svém právu na odlišné myšlení a na právu vyjadřovat své názory bez souhlasu úřadů“.⁹¹⁴

Byl-li však útok na Sion jednoznačnou porážkou východoněmecké Státní bezpečnosti, neboť musela propustit jednotlivé členy redakce Umweltblätter, vyvolaly lednové události roku 1988 značné rozpaky jak mezi představiteli berlínských skupin, tak u disentu v ostatních

---

⁹¹² MDA-Berlin, *Fußnote 3: eine Dokumentation von Initiative Frieden und Menschenrechte*, červenec 1988, Berlin, 36 listů zde list 23.

⁹¹³ Tamtéž, list 21.

⁹¹⁴ Společné prohlášení k represím v NDR (4. 2. 1988). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 3 (1988), s. 3. V německé verzi se seznamem všech signatářů Srv.: Erklärung aus fünf Ländern Mittel- und Osteuropa, 4. Februar, 2 listy; MDA- Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 1, svazek 6.

státech východního bloku. „Výsledek aféry Luxemburg je deprimující a pro budoucnost nevěstí nic dobrého. (...) Mnoho lidí, kteří poprvé projeví nějakou aktivitu, byli výrazným způsobem demotivováni,“ komentuje redakce *Umweltblätter* informace o emigraci řady členů skupiny IFM.⁹¹⁵ MfS se totiž rozhodlo využít ambivalentního vztahu většiny aktivistů východoněmeckých alternativních skupin k žadatelům o opuštění republiky, kteří nesdíleli jejich naděje v možnost úspěšného provedení celospolečenských reforem v NDR. Svůj útok tak soustředilo na dvě cílové skupiny- žadatele o opuštění republiky a členy IFM-přičemž rozložení druhé skupiny patřilo k cílům prioritním.

Zatímco většině žadatelů byl zkrátka jen umožněn odchod, což byla taktika pravidelně se opakující i v posledním roce existence NDR, tak členové skupiny IFM byli postaveni před nezáviděníhodnou volbu. Buď mohli strávit řadu let ve východoněmeckých věznicích, neboť byli obviněni z navazování kontaktů zaměřených proti státu, nebo se mohli připojit k žadatelům. Právní poradce zatčených, Wolfgang Schnur, který pracoval ve službách MfS jako IM „Torsten“, zatajil dotyčným nejen skutečný rozsah projevů podpory, ale doporučil jim i akceptovat nabídku dlouhodobých studijních pobytů v zahraničí, které se v naprosté většině případů rovnali definitivnímu odchodu z NDR.⁹¹⁶ Téměř tři tisíce lidí, kteří se den před odjezdem Ralfa Hirsche, manželů Templinů, Bärbel Bohley a Werner Fischera sešli 4. února 1988 k poslední solidární bohoslužbě v berlínské Gethsemanekirche se celkem oprávněně mohli cítit zklamáni z následného vývoje.

Ostatně i na stránkách samizdatu se rozhořela hektická diskuse o problematice opuštění republiky. Zejména Reinhard Schult (*Gegenstimmen*) napadl v mimořádném čísle *Friedrichsfelder Feuermelder* v dubnu 1988 velmi ostrým způsobem rozhodnutí zadržovaných odejít z NDR. „Jsou zde poražení, my, všechny skupiny. Ztratili jsme totiž na důvěryhodnosti a díky rychlému vycestování zadržovaných byla zpochybněna naše integrita,“ napsal R. Schult.⁹¹⁷ V reakci na tento článek upozornil Martin Böttger (IFM) na skutečnost, že všichni z lidí, kteří opustili NDR, k tomu byli nejen donuceni, ale patřili právě k té části východoněmeckých občanů, která se usilovně snažila pracovat na nápravě poměrů.⁹¹⁸ Spolu

---

⁹¹⁵ Die Luxemburg Affäre. In: *Umweltblätter*, 1988/2 (12. 2. 1988), s. 2-17 zde s. 16.

⁹¹⁶ „Děkujeme Vám za dosavadní solidaritu a prosíme Vás naléhavě o pomoc při našem návratu,“ píše manželé Templinovi, W. Fischer a B. Bohley v dopise určeném všem přátelům v NDR i mimo něj. Dva z posledně jmenovaných pak fotografovala StB během jejich návratu do NDR přes území ČSSR na letišti Ruzyně v srpnu 1988. Srv.: Brief von Bärbel Bohley, Werner Fischer, Lotte Templin und Wolfgang Templin an die Freunde aus der Berliner Friedensbewegung. In: *Umweltblätter*, 1988/6 (červen 1988) s. 13-14 zde s. 14.

⁹¹⁷ SCHULT, Reinhard: Gewogen und für zu leicht befunden-Versuch einer Einschätzung der Januarereignise. In: *Friedrichsfelder Feuermelder*, Extrablatt (duben 1988), s. 1-7 zde s. 6.

⁹¹⁸ Leserprotest-Martin Böttger an Reinhard Schult. In: *Friedrichsfelder Feuermelder*, 1988/5, (Mai 1988), s. 5.

se Schultem se shodl na tom, že jsou to právě nezávislé skupiny, zejména pak IFM, které tímto odchodem nejvíce ztratily. Přestože nelze souhlasit se závěrem W. Rüdtenklau,⁹¹⁹ podle kterého IFM přestává po lednu 1988 mít jakýkoli relevantní význam, protože její členstvo bylo na Západě, měl odsun řady klíčových osob této iniciativy za následek přirozené oslabení její akceschopnosti. Samizdat Grenzfall se tak kupříkladu na celý rok odmlčel a souhrnné číslo za rok 1988 vyšlo až počátkem roku 1989.

„NDR jsme neopustili dobrovolně (...) Našimi alternativami bylo buď vězení od 2-12 let pod neslýchaným obviněním z navazování kontaktů, zrazující naší zemi, nebo okamžité přesídlení do Spolkové republiky Německo,“ napsali Stephan Krawczyk a Freya Klier ve svém vysvětlujícím dopise v únoru 1988.⁹²⁰ Písníčkář S. Krawczyk, kterému režim systematicky znemožňoval vystupování i v církevních prostorách, reagoval na Schultův dopis, ve kterém jej varoval před pozicí soudce, do níž se R. Schult staví. Kromě zmínění ryze soukromých důvodů pro své rozhodnutí si povzdechl: „Skupiny (nezávislé) jsou v NDR bohužel doposud veličinou pouze pro Státní bezpečnost.“⁹²¹

Bezpečnostní orgány sice mohly být poměrně spokojeny s vývojem lednových událostí, nicméně ani ony nezaznamenaly jednoznačné vítězství, neboť stranické vedení bylo díky mezinárodní solidaritě vystaveno značné kritice a E. Honecker již nemohl podniknout plánovanou cestu do Velké Británie. Otřesen byl i již tak dost labilní vztah mezi státem a církví, což se plně projevilo během podzimních demonstrací následujícího roku. Lednové události také výrazným způsobem přispěly k politizaci tématu žadatelů o opuštění republiky, kteří postupně přestávali být nazíráni pouze jako lidé, hledající „zemi pohádkového bohatství/Schlaraffenland“.⁹²²

Během posledních dvou let existence režimů KSČ a SED došlo k řadě projevů vzájemné solidarity mezi představiteli disentu z obou států. Především masivní zákroky československých orgánů v lednu, srpnu a konečně i v říjnu 1989 rozhořčily východoněmecké aktivisty. Podobně represe v Lipsku v lednu či září 1989 vyvolala na české straně potřebu, vyjádřit veřejně podporu východoněmeckým bojovníkům za lidská práva. Aniž by bylo možné vyčerpávajícím způsobem přiblížit všechny projevy solidarity, je zapotřebí upozornit alespoň na ty nejvýznamnější a nejrozsáhlejší.

---

⁹¹⁹ RÜDDENKLAU, Wolfgang: Störenfried, c. d., s. 284.

⁹²⁰ MDA- Berlin, Luxemburg Affäre, Persönliche Erklärung, Bielefeld 3. 2. 1988, list 1.

⁹²¹ Brief vom Stephan Krawczyk an Reinhardt Schult, Berlin 30. 4. 1988. In: *Umweltblätter* 1988/6 (červen 1988), s. 14-16 zde s. 14.

⁹²² RÜDDENKLAU, Wolfgang: Störenfried, c. d., s. 234.

Události tzv. „Palachova týdne“,⁹²³ při kterém po celý třetí lednový týden roku 1989 docházelo k masivním zákrokům bezpečnostních složek proti demonstrujícím, vzbudily pozornost doma i v zahraničí. Podle jednoho z očitých svědků se zdálo, „že policie vyhlásila válku všemu živému, co se hýbe ve vnitřním městě. (...) Středem Prahy prošla válka,“⁹²⁴ citovala dotyčného Svobodná Evropa. Rozsah a forma zásahu, připomínající v mnohém první říjnový týden 1989 v Lipsku a řadě dalších východoněmeckých měst, měla často za následek, že se jeho obětí stávali i jinak loajálně smýšlející občané, kteří se vraceli z nákupu či kulturních akcí v centru města. Samotná míra brutality překvapila dokonce i příslušníky východoněmecké Státní bezpečnosti, kteří byli součástí tzv. operativní skupiny MfS v Československu,⁹²⁵ jak vyplývá z informací, které posílali svému přímému nadřízenému, generálporučíkovi Gerhardu Neiberovi. Podle informace z 23. února 1989 vyvolávala znepokojení a rozhořčení zejména skutečnost, že byl zásah veden i proti nezúčastněným, kteří byli přesto vystaveni represí ze strany bezpečnostních orgánů.⁹²⁶ Zejména mezi mládeží a intelektuály pak převládá názor, že brutální postup bezpečnostních orgánů proti opozičním silám je od října 1988 nevhodný. „Tvrdost zásahu Lidových milicí a Státní bezpečnosti vede k rozštěpení obyvatelstva a má za následek nárůst nenávisti vůči KSČ, jejím funkcionářům, a bezpečnostním orgánům,“ shrnuje podplukovník Krause ve zprávě o situaci v ČSSR koncem února 1989.⁹²⁷ Rovněž v informaci z 13. dubna 1989 o situaci v ČSSR došlo k zmínění lednových událostí a k velmi zajímavému zhodnocení situace v ČSSR: „Demonstrace v lednu 1989 v Praze obsahovaly již v samém počátku prvek sociálního nepokoje, což vedení přimělo pravděpodobně k použití strategie masivního zastrašení. (...) Vnitropolitický vývoj znepokojuje československé vedení v mnoha ohledech. Obává se o oporu ze strany stranické základny, a mladí se chovají vůči straně pasivně (...). Stranické vedení samo nedisponuje žádným přesvědčivým konceptem, kterým by mohlo řešit stávající problémy.“⁹²⁸ Nutno

---

⁹²³ PREČAN, Vilém - VLADISLAV, Jan: Horký leden 1989 v Československu: *mimořádná publikace k znovuoživení časopisu Reportér*. Praha, Novinář 1990, 164 s.; TŮMA, Oldřich: *Zítřka zase tady!: protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén*. Praha, Maxdorf 1994, 84 s.; VILÍMEK, TOMÁŠ: Die Palachwoche: Die Demonstrationen in Prag im Januar 1989. In: *Horch und Guck*, 12. Jahrgang, Nr. 3 (2003), s. 60-65.

⁹²⁴ PREČAN, Vilém - VLADISLAV, Jan: Horký leden 1989 v Československu..., c. d., s. 87.

⁹²⁵ Tato pražská skupina, čítající 7 lidí, měla oficiálně dohlížet pouze na turistický ruch a chování východoněmeckých občanů během jejich pobytu v ČSSR. Jak vyplývá z informací, které byly touto skupinou vypracovány, přesahovala skutečná činnost výrazně původně stanovenou pracovní náplň.

⁹²⁶ BStU, MfS, ZAIG/13009, list 66; HA VI Abt. 2 Berlin 23. 2. 1989.

⁹²⁷ BStU, MfS, HA XXII 5263/10, 3 listy, zde list 3; Information über Aktivitäten feindlich-krimineller Kräfte und über die Stimmung unter der Bevölkerung in der CSSR. Operativgruppe des MfS in der CSSR, Prag 28. 2. 1989.

⁹²⁸ BStU, MfS, ZAIG 5431, list 84-85; Information über aktuelle Entwicklungsprozesse- und persepektiven in der Innen- und Aussenpolitik der ČSSR, Berlin 13. April 1989.

dotat, že vedení SED se ocitlo v důsledku přístření situace v květnu a v říjnu v naprosto stejném postavení.

Lednové události byly důležité ještě ze dvou dalších důvodů, které je zapotřebí zmínit především. V první řadě vyvolaly sérii osobních dopisů a rozsáhlou petiční vlnu, jež bezesporu ovlivnila i nejdůležitější petici roku 1989, červnových Několik vět. Část občanů ČSSR přestala opravdu chodit se zavřenýma očima, parafrázuji-li článek MUDr. Pavla Béma z třetího čísla Informací o Chartě 77. „Viděl jsem mladé lidi, jejichž obličej byly nemilosrdně deformovány údery obušků, viděl jsem staré ctihodné občany, kteří byli hnáni jak dobytek,“⁹²⁹ vzpomíná autor tohoto článku na Palachův týden. Ve stejném čísle je rovněž informováno o Petici československých občanů k těmto událostem, k níž se do konce ledna připojilo 2101 občanů.⁹³⁰

Propagandistický článek „Republiku si rozvracet nenecháme“, otištěný v Rudém právu 20. ledna 1989, se v mnohém podobal pozdějším článkům v Neues Deutschland či Leipziger Volkszeitung,⁹³¹ reagujícím na demonstrace v září a říjnu 1989 v Berlíně či Lipsku. Jak však ukazují například události v továrně na obráběcí stroje v TOS Hostivař z března 1989,⁹³² kde 38 členů ROH podepsalo petici, protestující proti politickému násilí v reakci na tlak podnikového vedení, usilujícího o vznik prohlášení odsuzujícího avanturismus aktérů lednových událostí, míjela se propaganda účinkem. Stoupající kritická nálada mezi dělníky je dokumentována nejen tímto případem, který měl ještě pokračování při diskusi v hale TOSu 27. března, již se za stát zúčastnil tajemník městského výboru KSČ, soudruh Kučera, jehož dělníci odměnili smíchem za větu: „Tam nezasáhnout, tak jsme měli Václavák (v lednu 1989) vzhůru nohama.“⁹³³

Lednové události však také vyvolaly značnou pozornost za československými hranicemi a vedly k výraznému zintenzivnění projevů vzájemné solidarity. Ve dnech 24. až 26. února se

---

⁹²⁹ BÉM, Pavel: Je možné chodit kolem se zavřenýma očima? In: *Informace o Chartě 77*, roč. 20 (1989), č. 3, s. 13-14, zde s. 13.

⁹³⁰ Uvedená statistika bohužel nehovoří o věkovém složení signatářů petice, nicméně k nejsilněji zastoupeným profesním skupinám patřili: dělníci (22%), umělci (15%) a studenti s uční (9%). Srv. PREČAN, Vilém - VLADISLAV, Jan: Horký leden 1989 v Československu, c.d., s.123-124. Petice 2101 občana k událostem 15. - 21. 1. 1989. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 20, č. 3 (1989), s. 17-18.

⁹³¹ Jeden z nejznámější je článek velitele zásahové jednotky, který byl zveřejněn 6. října v Leipziger Volkszeitung. Günther Lutze v něm říká: „Jsme připraveni a ochotni, účinně chránit to, co jsme našima rukama vytvořili, abychom definitivně zarazili kontrarevoluční akce. Když to musí být, tak i se zbraní v ruce!“ Srv. Leipziger Volkszeitung vom 6. 10. 1989 s. 2.

⁹³² Konflikt v TOS Hostivař. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 20, č. 7 (1989), s. 15.

⁹³³ "Já si myslím, že když ten člověk (Havel) teda nesouhlasí s tímhle režimem, měla by se mu dát možnost, aby řekl před lidem to, co si myslí. A ne ho pomlouvat, zavít ho, aby se nemohl bránit," vyjádřil se jeden z přítomných dělníků. Srv. Tři sta volů do Německa: zpráva o jedné diskusi. In: *Sport*, roč. 1 (červen 1989), č. 1., s. 7-11 zde s. 10.

konalo již sedmé setkání nezávislých skupin pod patronací evangelické církve, které neslo značení Konkrétně pro mír. Tentokrát se v Greifswaldu sešlo 171 rozličných iniciativ, které se věnovaly problematice míru, ekologii, lidským právům či třetímu světu. Podnětný byl kupříkladu referát Gerda Poppeho, jenž v něm vystoupil proti tezi o nehybnosti východoněmeckých společenských poměrů a poukázal na důležitou roli, kterou nezávislé skupiny při uskutečňování nutných reforem mohou zastávat. Přítomné delegáty také vyzval k větší spolupráci s reformními skupinami v ostatních zemích východního bloku a zmínil i návrh Charty 77 k zřízení „Evropského shromáždění pro mír a demokracii“.⁹³⁴

Ještě před začátkem jednání v Greifswaldu adresovalo devatenáct východoněmeckých skupin otevřený dopis čelním představitelům ČSSR (Gustáv Husák, Ladislav Adamec, Miloš Jakeš), ve kterém kritizovaly záměr bezpečnostních složek proti lidem, kteří chtěli uctít památku Jana Palacha. „Jsme přesvědčeni o tom, že zahraničně politická iniciativa v otázkách odzbrojení a míru vyžaduje vnitropolitické potvrzení prostřednictvím plného zaručení uznaných základních práv lidí na svobodu mínění, sdružovací a svobodu demonstrovat. Požadujeme svobodu pro všechny zatčené v ČSSR kvůli jejich politickým nebo náboženským aktivitám,“⁹³⁵ končí tento dopis. 26. února 1989 se k němu připojily vlastním prohlášením všechny skupiny, které se sešly v Greifswaldu a vyzvaly československé úřady k okamžitému propuštění všech vězněných v ČSSR. „Cítíme solidaritu s každým, kdo se v duchu helsinského procesu zasazuje za mír a spravedlnost,“ končí toto prohlášení, ke kterému byl přiložen i seznam sedmi odsouzených představitelů československého disentu (např.: Václav Havel, Jana Petrová, Ota Veverka aj.).⁹³⁶ Tento projev podpory byl zástupci československého disentu s povděkem přijat, jak dokládá informace o „Solidaritě z NDR“ v březnovém čísle Informací o Chartě 77.⁹³⁷

„Bylo a je stále mnoho příležitostí, ke kterým jedinec nesmí mlčet, aby tím nezpochybnil svoji upřímnost ve slovu a v písmu. Vaše odsouzení je jednou z nich (...) Milý Václave Havle, nebudete-li nakonec přeci jen ušetřen těchto 9 měsíců, budou muset vládnoucí v ČSSR

---

⁹³⁴ NEUBERT, Ehrhart: Geschichte der Opposition in der DDR 1949-1989, c. d., s. 796.

⁹³⁵ Offener Brief an den Generalsekretär des ZK der KPC, Milos Jakes, den Präsidenten der CSSR, Gustav Husak, den Ministerpräsident der CSSR, Ladislav Adamec und die Föderative Versammlung der CSSR, 23. Februar 1989. In: *Umweltblätter*, 1989/2 (März 1989), s. 48-49 zde s. 49.

⁹³⁶ MDA-Berlin, ÜG 2.03 Frieden konkret 1983-1989; Dokumentation: Erklärung und Beschlüsse der Versammlung „KONKRET FÜR DEN FRIEDEN VII“ Greifswald 26. 2. 1989, 10 listů, zde list 9.

⁹³⁷ Další protesty a solidarita s domovem. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 20, č. 5 (1989), s. 19.

snášet 274 dní celosvětových protestů,“ napsaly v otevřeném dopisu z 23. února 1989 Katja Havemann a Bärbel Bohley.⁹³⁸

Zajímavým svědectvím osobní percepce lednových událostí a odsouzení Václava Havla v NDR představují dva dopisy, které adresoval v lednu a únoru 1989 východoněmecký občan Thomas Kibat zastupitelskému úřadu ČSSR ve východním Berlíně. Kopii jednoho z těchto dopisů, ve kterých dotyčný již 16. ledna kritizoval zákrok na Václavském náměstí, přeposlal tehdejší pracovník československé rezidentury ve východním Berlíně, Miroslav Bouška, východoněmeckým kolegům. „Touto stěží překonatelnou brutalitou Vaší policie jste svému obyvatelstvu i světové veřejnosti opět dokázali, jakou hodnotu mají ve vaší zemi lidská práva,“⁹³⁹ konstatuje zde autor.

Leden 1989 lze vůbec označit za velmi důležitý měsíc pro rozvoj povědomí o potřebě rozvoje vzájemné solidarity. Ve stejný den, na který oznámilo pět skupin⁹⁴⁰ v ČSSR konání vzpomínkové akce k 20. výročí sebeobětování se Jana Palacha, se rozhodla skupina východoněmeckých občanů uctít 70. výročí zavraždění Karla Liebkechta a Rosy Luxemburgové. Tentokrát se však akce měla konat nikoli ve východním Berlíně, kde opoziční skupiny měly ještě v čerstvé paměti negativní dopad podobné akce z ledna 1988, ale v městě veletrhů, Lipsku. Již v noci z 11. na 12. ledna se v poštovních schránkách řady lipských domů objevily letáky, ve kterých Iniciativa za demokratickou obnovu naší společnosti vyzvala občany k tomu, aby se 15. ledna v 16. hodin sešli před Starou radnicí v centru města. „Je již načase, odvážně a otevřeně říci náš názor. Je zapotřebí skončit s naší ubíjející nezúčastněností a lhostejností. Zasadme se společně za právo na svobodné vyjadřování, za právo shromažďovací a spolčovací (...),“ stálo na tomto Provolání ke všem občanům města Lipska.⁹⁴¹ Státní bezpečnost neztrácela čas a již v ranních hodinách zatkla první z organizátorů této akce (Jochen Lässig, Uwe Schwabe aj.). I přes otevřené zastrašování se však sešlo 15. ledna ve čtyři hodiny odpoledne několik set lidí v centru města a vyslechli si následující slova Freda Kowasche: „Socialismus není možný bez neomezené svobody mínění, tisku a shromažďovací.“⁹⁴² Přítomní odměnili potleskem prohlášení o požadavku na okamžité

---

⁹³⁸ MDA-Berlin, RHI (Ralf Hirsch), 2.3. Osteuropa, list 1; Offener Brief an V. Havel, Berlin 23. 2. 1989, Katja Havemann, Bärbel Bohley.

⁹³⁹ BStU, MfS, Abt. X 760, list 296; OPG FMV Berlin 1. Februar 1989.

⁹⁴⁰ Jednalo se o České děti (Petr Placák), Chartu 77 (mluvčí), Mírový klub Johna Lenonna (Ota Veverka, Heřman Chromý), Nezávislé mírové sdružení (Jana Petrová, Ondřej Černý) a Společnost přátel USA (Petr Bartoš, Pavel Jungmann). Srv. Oznámení představitelů nezávislých občanských iniciativ odboru vnitřních věcí ONV Praha 1 z 2. ledna 1989. Srv. Vladislav, Jan - PREČAN, Vilém, c. d. s. 59.

⁹⁴¹ Celý průběh událostí byl popsán v samizdatu nesoucí název Mücke (Komár). Srv. „Was war los in Leipzig?“ In: *Mücke* (březen 1989), s. 15.

⁹⁴² Tamtéž, s. 16.

propuštění jedenácti zadržených představitelů lipských skupin a vydali se na krátký pochod směrem k Nové radnici, v jehož dalším pokračování však zabránily bezpečnostní složky, které do šesti připravených nákladních vozů naložili kolem 160 lidí.

Postup státních orgánů vyvolal značné rozhořčení a z celé NDR začaly záhy přicházet projevy sympatií a podpory se zatčenými. Opět se konaly pravidelné bohoslužby za zatčené a ve východoněmeckém samizdatu je možné najít desítky stran, které se věnují lednovým událostem v Lipsku. Objevila se i řada prohlášení jednotlivých skupin, ale především pak prohlášení společná, tak jako tomu bylo v případě prohlášení čtyř skupin z Lipska a Naumburgu z 15. ledna 1989: „Prosíme Vás všechny o solidaritu se zatčenými! Zesilte naše úsilí za propuštění zatčených Vaší fantazií a nasazením.“⁹⁴³

Církevní vedení sice jednoznačně odmítlo demonstrace jako vhodný prostředek k nápravě společenských poměrů, vyzvalo však k solidaritě se všemi zatčenými a předvedenými. V dopise ze 17. ledna 1989 se obrátili někteří z těch, kteří byli před rokem zatčeni a vyhoštěni do Spolkové republiky Německo, na všechny východoněmecké občany s apelem k solidaritě s lipskými přáteli. Upozornili přitom také na skutečnost, že „v Ústavě NDR jsou garantována práva na svobodné mínění, svobodu tisku, a právo shromažďovací“.⁹⁴⁴

Lipský leden vyvolal zájem jak za západními, tak za východními hranicemi NDR. Na stránkách Informací o Chartě 77 jsou čtenáři informováni o vzniku Iniciativy společenské obnovy, která mimo jiné vystupuje proti kriminalizaci lidí, kteří se rozhodli opustit NDR. Je zde učiněna zmínka i o záměru této skupiny, uspořádat 15. ledna 1989 akci, jež by měla uctít památku zavražděných německých komunistů a současně upozornit na ožehavé celospolečenské problémy.⁹⁴⁵ Polsko-československá solidarita⁹⁴⁶ vydala již 15. ledna prohlášení, ve kterém ostře odsoudila represí vůči lipským občanům a současně vyzvala vlády 34 států, kteří se připojili k Závěrečnému helsinskému aktu, aby apelovaly na vedoucí představitele NDR, neboť postup východoněmeckých orgánů 12. - 15. ledna stojí v jasném rozporu s obsahem tohoto dokumentu. „Prosíme tedy o přeposlání základních informací o

---

⁹⁴³MDA-Berlin, Arbeitskreis Gerechtigkeit Leipzig (AKG), 2 listy, zde list 2; Information zu den Ereignissen in Leipzig, Leipzig 15. 1. 1989. Vedle této skupiny jsou zde dále: Arbeitskreis Solidarische Kirche Leipzig, Initiativgruppe Leben Leipzig, Arbeitsgruppe Menschenrechte Leipzig a Friedensarbeitskreis Naumburg.

⁹⁴⁴Offener Brief an die Bürger der DDR (17. 1. 1989). In: *Mücke* (březen 1989), s. 24-25. K signatářům patřili například: Freya Klier, manželé Templinovi, Werner Fischer, Ralf Hirsch, Bärbel Bohley aj.

⁹⁴⁵Iniciativa společenské obnovy NDR. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 12, č. 2 (1989), s. 18-19.

⁹⁴⁶Iniciativa navazuje na setkávání na Cestě československo-polského přátelství v Krkonoších, které začaly v roce 1978. Počátkem 80. let se rodí skupina Polsko-české solidarity, jež svoji aktivitu zintenzivnila zejména po roce 1984. Zatčení Petra Pospíchala a následná vlna solidarity v roce 1987 výrazně přispěla k vzniku Kruhu přátel Polsko-československé solidarity 6. července 1987. Od července 1988 pak vydává tato iniciativa Informační bulletin Československo-polské solidarity. Srv.: *Informační bulletin Polsko-Československé solidarity*, července 1988, s. 1-3.

represích v NDR všem iniciativám a organizacím nezávislého hnutí v Polsku, ČSSR, Maďarsku a SSSR s výzvou, aby vyjádřily svou solidaritu s německými přáteli,“ končí prohlášení, pod které se za československou stranu podepsali Anna Šabatová a Petr Pospíchal.⁹⁴⁷

Brutální postup bezpečnostních orgánů proti účastníkům lednového připomenutí si výročí upálení Jana Palacha v roce 1989 lze bezesporu označit za katalyzátor projevů solidarity v NDR, které kulminují 19. března 1989. Právě tento den byl vyhlášen jako den celo východoněmecké solidarity se zatčenými a pronásledovanými v ČSSR. „Nemůžeme dále mlčky přihlížet, když jsou bratři a sestry dle našeho názoru neprávem odsuzováni. Vyzýváme všechny skupiny a společenství v NDR k jednomu dni akce za propuštění všech, kteří byli z politických a náboženských důvodů v ČSSR uvězněni,“ dočteme se v prohlášení šestnácti východoněmeckých skupin ze 7. března, z nichž rovných sedm bylo z Lipska.⁹⁴⁸ Radost nad rozhodnutím uspořádat „den solidarity s československými aktivisty“ konstatovala i trojice mluvčích roku 1989 ve svém dopise datovaném právě k 19. březnu 1989, který byl často předčítán během solidarizačních akcí v NDR. „Vaše rozhodnutí nás těší o to více, že jsme si dobře vědomi toho, že NDR je stále ještě zemí, kde dochází k porušování lidských práv a kde tedy každý projev nezávislého myšlení a solidarity s nespravedlivě postiženými vyžaduje značné osobní nasazení a přináší s sebou i nemnohé riziko,“ končí krátký dopis.⁹⁴⁹

MfS zaregistrovalo přípravy k této akci již během zmíněného církevního setkání Konkrétně pro mír VII v únoru 1989, a další podrobnější informace získala mimo jiné i od svých tří agentů, kteří byli přítomni pracovní schůzce IFM 11. března 1989 v bytě Petra Grimma. Skupina samotná se připravovala na blížící se večerní bohoslužbu v Zionskirche a jednotliví účastníci schůzky si vzájemně utříd'ovali informace o výši trestů a konkrétních paragrafech, podle kterých byli představitelé československého disentu stíháni.⁹⁵⁰

Mezi sedmou a osmou hodinou večerní došlo v řadě kostelů po celé NDR k zahájení bohoslužeb, během kterých se kromě jednotlivých modliteb pro zadržené diskutovalo o situaci v ČSSR, a jednotliví členové místních nezávislých skupin informovali o konkrétních

---

⁹⁴⁷ MDA-Berlin, Koordinierungsgruppe Fürbitteandachten für Inhaftierten, 1.2.7.2, Januar 1989, list 1; Erklärung der polnisch-tschechoslowakischen Solidarität, Prag, Wroclaw, 15. 1. 1989. Zkrácená verze otištěna mimo jiné v Informacích o Chartě 77. Sr. Represe v Lipsku. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 12, č. 2 (1989), s. 16.

⁹⁴⁸ MDA-Berlin, AKG (Arbeitskreis Gerechtigkeit) Leipzig, 3 listy zde list 2; Aufruf zu einem DDR-weiten Aktionstag für die aus politischen Gründen Inhaftierten in der CSSR am 19. März 1989, 7. 3. 1989.

⁹⁴⁹ Dopis nezávislým skupinám v Německé demokratické republice. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 12, č. 6 (1989), s. 3.

⁹⁵⁰ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 6, svazek 29, 2 listy; Bericht zum Treff mit IMB „Dietmar Lorenz“ am 12. 3. 1989, Berlin 13. 3. 1989.

případech pronásledovaných představitelů československého disentu. Častá byla četba textů Václava Havla, k jehož podpoře vyzval kupříkladu v Lipsku Uwe Schwabe, poté co rozvinul plakát „Svobodu pro Václava Havla a všechny zatčené z politických a náboženských důvodů v ČSSR“.⁹⁵¹ Vedle Berlína a Lipska se do akce zapojili i Drážďany, Erfurt, Naumburg a v poslední řadě Quedlinburg či Altenberg.

Ve východním Berlíně se konaly hned dvě akce najednou.⁹⁵² Ta první byla pořádána Knihovnou životního prostředí a Iniciativou za mír a lidská práva v sále církevního společenství Sion. Celou akci zahájil farář Hans Simon, jehož v listopadu 1987 vytáhla Státní bezpečnost z postele poté, co podnikla již zmíněný útok na časopis Grenzfall. Simon zdůvodnil právo přítomných vyjádřit se k represím v Československu, „neboť jsme si vědomi, že také v naší zemi jsou porušována lidská práva (...)“.⁹⁵³ Po něm vystoupili jednotliví členové IFM. Till Böttcher seznámil přítomných zhruba 120 lidí s vývojem protirežimních demonstrací v ČSSR od 21. srpna 1988 a zvláštní pozornost věnoval právě Palachovu týdnu. Werner Fischer a Gerd Poppe poté upozornili na dvacet konkrétních případů vězňů (Václav Havel, Petr Cibulka, Dušan Skála, Jiří Tichý aj.) a ke každé osobě připojili dle MfS „silně emočně zabarvený životopis“.⁹⁵⁴ Pozornosti neunikl ani tragický osud Pavla Wonky a existence Nezávislého mírového sdružení-Iniciativy za demilitarizaci společnosti, která jasně dokládá, že „po Helsinkách se v Československu věnují nejen problémům lidských práv, ale i problémům práva na odepření vojenské služby“.⁹⁵⁵ Každý panel byl ukončen modlitbou za zadržené a pronásledované v ČSSR a jeden z přítomných účastníků řekl na závěr akce následující: „Milí přátelé! Vyvolává v nás naději, když se nyní hlásí tolik lidí z NDR, ČSSR, Maďarska a Polska ke slovu a vystupují proti porušování lidských práv. Vyvolává to v nás naději, když dojde k podobnému solidárnímu shromáždění se zatčenými.“⁹⁵⁶

Během tohoto shromáždění bylo také přečteno prohlášení IFM, které podle MfS vykazovalo charakter „politického akčního programu“.⁹⁵⁷ IFM zde podobně jako Charta 77 upozornila,

---

⁹⁵¹ Transparent je možné vidět na obálce již zmiňované knihy. Srv: LIEBERMANN, Doris - FUCHS, Jürgen - WALLAT, Vlasta: Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler, c. d.

⁹⁵² Druhou uspořádal Mírový kruh Golgathagemeinde v Berlíně. Sešlo se zde více jak 70 lidí, aby si vyslechlo referát na téma „Lidská práva v naší zemi.“ Srv. BStU, MfS, ZAIG 3751, 6 stran, zde s. 4; Information über Aktivitäten feindlich-negativen Kräfte unter Mißbrauch kirchlicher Veranstaltungen, Berlin 20. 3. 1989.

⁹⁵³ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 6, svazek 29, 8 listů, zde list 1; Tonbandabschrift (wesentliche Auszüge) der Veranstaltung vom 19.3.1989 in der „Umwelt-Bibliothek“, Berlin 3.4.1989.

⁹⁵⁴ Tamtéž, 3 listy zde list 2 Bericht zu den Ergebnissen des Sicherungseinsatzes zum „Aktionstag für politische Inhaftierten in der CSSR“ am 19. 3. 1989 in der Hauptstadt, Berlin 19. 3. 1989.

⁹⁵⁵ Tamtéž, 8 listů, zde list 6; Tonbandabschrift von, 19. 3. 1989. cit. dokument, Berlin 3. 4. 1989.

⁹⁵⁶ Tamtéž, list 7.

⁹⁵⁷ BStU, MfS, ZAIG 3751, 6 stran, zde s. 3; Information über Aktivitäten feindlich-negativen Kräfte unter Mißbrauch kirchlicher Veranstaltungen, Berlin 20. 3. 1989.

„že není žádnou organizací ani politickou stranou“. Přihlásit se tak k ní může kdokoli, kdo je přesvědčen o nutnosti dalekosáhlých vnitrospolečenských změn, které by měly mít za cíl „znovuobnovení veřejného mínění, demokratizaci a přestavbu (...) Lidská práva nemají perspektivu bez míru a zřeknutí se násilí, (...) a nejsou prosaditelná bez právního státu a politické dělby moci,“ stojí v tomto prohlášení z 11. března 1989.⁹⁵⁸

Nebyly to však pouze lednové události, které vyvolaly zájem u představitelů východoněmeckých skupin. Rovněž pražské demonstrace z posledních dvou let existence Husákovského režimu, jež se většinou vázaly k významné historické události československého státu, si nacházely své pravidelné místo na stránkách samizdatu v NDR. Podobně i pronásledování odpíračů vojenské služby v ČSSR nemohlo ujít pozornosti východoněmeckému nezávislému mírovému hnutí. V zářijovém čísle časopisu *Umweltblätter* z roku 1989 je uveden kupříkladu případ Vladana Kočího, který z důvodů svědomí a náboženského přesvědčení odmítl nastoupit základní vojenskou službu. VONS sledoval jeho případ již od roku 1988, kdy byl poprvé odsouzen k třinácti měsícům vězení [propuštěn po dvou a půl měsících díky amnestii].⁹⁵⁹ V létě 1989 byl posléze opět odsouzen, tentokrát na 16 měsíců. „Již během svého prvního procesu řekl, že není nepřátelsky naladěn proti socialistické společnosti. Byl by ochoten služby pro společnost, která by nevyžadovala slepou vojenskou poslušnost,“ končí zpráva u *Umweltblätter*, kde je rovněž uvedena adresa, kam mají být posílány případné projevy solidarity.⁹⁶⁰

„Domníváme se, že nemůžeme mlčet, jestliže jsou zavíráni lidé jen za to, že usilují o nenásilnou změnu společenských poměrů, tím spíše, vyjadřují-li toto přání společnou modlitbou,“ stojí ve společném prohlášení Charty 77, VONSu a Československé ligy pro lidská práva, vyzývající k společné solidaritě s jedenácti lipskými občany, kteří byli zatčeni 11. září 1989 během demonstrace následující po pravidelné pondělní bohoslužbě za mír.⁹⁶¹ V NDR se v prostorách evangelické církve konaly již od konce 70. let mírové týdny, z nichž se posléze vyvinuly mírové dekády a bohoslužby za mír, které především v Lipsku nabývaly od roku 1982 na významu. Význam těchto setkávání byl dvojitý. Jednak se zde scházeli lidé,

---

⁹⁵⁸ MDA-Berlin, GP (Gerd Poppe) 005, IFM 1986-1989; Aufruf der Initiative Frieden und Menschenrechte, Berlin 11. 3. 1989, 2 listy; MDA-Berlin, GP (Gerd Poppe) 005, IFM 1986-1989.

⁹⁵⁹ Sdělení č. 787: Vladan Kočí odsouzen pro odpírání vojenské služby (24. 8. 1988). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 16 (1988), s. 9-10.

⁹⁶⁰ Kriegsdienstverweigerer in der CSSR verurteilt. In: *Umweltblätter* 1989/9 s. 62.

⁹⁶¹ Prohlášení Charty 77, VONS a Československé ligy pro lidská práva o solidaritě s uvězněnými občany v Lipsku zadržnými při mírové modlitbě, vyzývající demokraty v Polsku, Maďarsku a SSSR k veřejnému projevu solidarity s vězněnými. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 2, c. d., s. 1159.

kteří mohli diskutovat o tématech, která byla v NDR tabuizována. Tato funkce jistého diskusního fóra byla od konce roku 1988 navíc posílena možností vytváření veřejného prostoru, neboť po bohoslužbě docházelo k pravidelným shromážděním před kostelem svatého Mikuláše v centru města. To bylo čím dál více trnem v oku bezpečnostním orgánům, neboť byla často slyšet hesla, požadující právo opustit NDR či vyzývající k zahájení opravdových reforem ve východním Německu. Státní moc s železnou pravidelností zasahovala proti účastníkům těchto spontánních setkání, ale 4. září 1989 byla nucena, s ohledem na zahraniční účastníky lipského mezinárodního veletrhu, vykazovat poněkud zdrženlivější postoj. Po skončení bohoslužby došlo k rozvinutí plakátu s nápisem „Pro otevřenou zemi se svobodnými lidmi“, který byl příslušníky v civilu záhy zničen. To však vyvolalo rozhořčenou odezvu přihlížejícího davu [kolem 200 lidí], který začal skandovat „Pryč se Stasi“. ⁹⁶² Bezpečnostní složky si však vše vynahradily již o týden později, když došlo 11. září k masivnímu zákroku, při kterém bylo zadrženo více jak sto osob. Podle svědectví jednoho z účastníků bohoslužby byl kostel doslova obklíčen a zasahující jednotky pouštěly pouze ženy a děti, zatímco muži se dostali do jakéhosi „policejního kotle“, ze kterého pak byli náhodně vytahováni a odváženi do cel předběžného zadržení. ⁹⁶³ Vlna solidarity se v mnohém podobala reakci na lednové zatýkání ve východním Berlíně v roce 1988. Především Knihovna životního prostředí shromažďovala informace o jednotlivých zadržených, jejichž jména se posléze dostala i k členům VONSu. ⁹⁶⁴

V. 2. Společné dokumenty a prohlášení jako předpoklad procesu vzájemného učení

---

⁹⁶² SCHWABE, Uwe: Die Entwicklung der Leipziger Opposition in den achtziger Jahren. In: HEYDEMANN, Günther: Revolution und Transformation in der DDR 1989/90. Berlin, Duncker und Humblot 1999, s. 170.

⁹⁶³ SIEVERS, Hans-Jürgen: Stundenbuch einer deutschen Revolution: *die Leipziger Kirchen im Oktober 1989*. Zollikon – Göttingen, G2W-Verl. - Vandenhoeck und Ruprecht 1990, 159 s. zde s. 35.

⁹⁶⁴ Jména byla často zkomolena, neboť informace se předávaly často po telefonu. Nutno dodat, že rovněž v německých materiálech se objevují různé varianty jednotlivých jmen, protože i zde byla jména z Lipska předávána do Berlína povětšinou za pomoci telefonu. Z oněch jedenácti je možné uvést například tyto jména: Udo Hartmann-IGL, Carola Borschlegel (IGL), Günther Müller, Katrin Hattenhauer (studentka teologie) aj. Srv. MDA- Berlin, UB, list 1; Festnahme und Verhaftung in Leipzig (Stand 20. 9. 89).

Jak ukazuje mnoho materiálů státně bezpečnostních složek obou zemí, představovaly vzájemné projevy solidarity, které navíc v rostoucí míře přestávaly být omezeny pouze na jednu zemi, stále větší překážku při boji s tzv. vnitřním nepřítelem. Již vícekrát citovaný Jaroslav Šabata upozornil v roce 1985, že „hybnou silou hledání společného politického jazyka není přítom svár tak či onak abstraktních koncepcí dějin, ale solidarita“.⁹⁶⁵ I v případě společných dokumentů se ukazuje, jak velký význam mělo dění v Polsku pro představitele československého disentu. Během druhého setkání na česko-polských hranicích na přelomu srpna a září 1978 se zástupci Charty 77 a polského Výboru společenské sebeobrany dohodli na potřebě ustavení stálých pracovních skupin, „které budou paralelně pečovat o pravidelnou a rychlou výměnu informací“.⁹⁶⁶

V první polovině 80. let došlo ve východním Německu k rozvoji nezávislého mírového hnutí, které zdaleka nebylo pouhou reakcí na rozvoj západoněmeckých mírových iniciativ. Jeho kořeny lze hledat jak v aktivitách evangelické církve, která již po skončení druhé světové války upozornila na nový závazek Německa v otázce celosvětového míru, tak především ve vnitropolitickém vývoji NDR druhé poloviny 70. let, kdy se stranické vedení rozhodlo zintenzivnit již tak velmi silný militarizační tlak. Podle slov historika Stefane Wolleho: „si bylo možné jen stěží představit jiný stát, který by byl v duchu nejhlubšího míru více militarizován, než NDR“.⁹⁶⁷

Zdá se tedy zcela přirozené, že po Rudolfo Bahrovi to bylo právě nezávislé východoněmecké hnutí, kterému adresovala Charta 77 svoji zprávu. „Militarizace a militarismus, proti němuž společně stojíme, považujeme jako nebezpečný jev jak v mezistátní, tak ve vnitropolitické sféře. Jsme rádi, že takové neoficiální mírové hnutí zdola vzniklo právě u Vás [NDR], tedy části někdejší evropské velmoci, která se na militarizaci Evropy v 1. polovině 20. století nemálo podílela,“ stojí v dokumentu Charty 77 z 21. dubna 1982.⁹⁶⁸ „NDR je jedinou zemí sovětského bloku se skutečným, nezávislým mírovým hnutím, vycházejícím z občanské iniciativy,“ řekl Petr Kolář na sympoziu „Mír, mírové hnutí a křesťanská etika“,⁹⁶⁹ uspořádané katolickou laickou organizací Opus bonum v listopadu 1983 ve Frankenu, během kterého se jednotliví účastníci (V. Prečan, V. Bělohorský, P. Tigrid, V. Hejl, Z. Mlynář a řada dalších) vyjadřovali k problematice pacifismu a mírové hnutí.

---

⁹⁶⁵ ŠABATA, Jaroslav: Dodatečná poznámka k diskusi o dokumentu Charty 77 „Právo na dějiny“. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 8, č. 2 (1985), s. 7-9 zde s. 9.

⁹⁶⁶ Komuniké Charty 77 a Výboru společenské sebeobrany o druhém československo-polském setkání, (počátek září 1978). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 1, c. d., s. 163.

⁹⁶⁷ WOLLE, Stefan: *Die heile Welt der Diktatur*, c. d., s. 283.

⁹⁶⁸ Dopis nezávislému mírovému hnutí v Německé demokratické republice s poselstvím solidarity (21. 4. 1982). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 1, c. d., s. 433.

⁹⁶⁹ KOLÁŘ, Petr: *Katolická morálka v době jaderného ohrožení*. In: SCHULZ, Milan: *Mír a mírové hnutí křesťanská etika*. Mnichov, Opus bonum 1984, s. 7-25 zde s. 15.

Rovněž první společné prohlášení představitelů disentu obou zemí, vydané v orwellovském roce 1984, se věnuje problematice mírového soužití. Jeho název „Společné prohlášení nezávislých obránců míru z ČSSR a NDR“ je však poněkud nepřesný, neboť na obou stranách byl dokument signován lidmi, kteří otázku míru chápali v úzké spojitosti s problematikou dodržování lidských práv.⁹⁷⁰ Kromě protestu proti rozmístění sovětských raket v ČSSR a NDR se zde objevuje odmítnutí blokového myšlení a praktik mocenské politiky. „Mír je nerozlučně spojen s dodržováním a udržováním všech lidských práv. Chceme žít v otevřené, člověka respektující společnosti, ke které nelze dospět přes kasárenské dvory, znečištěné životní prostředí a odpalovací rampy. Češi, Slováci a Němci z NDR společně podpisují toto prohlášení na důkaz trvalého spojení a spolupráce. Tuto sounáležitost nemůže ohrozit žádný historický resentment a žádná politická policie.“⁹⁷¹

Toto prohlášení nevyvolalo u světové veřejnosti ani u obyvatelstva obou států velkou odezvu, přesto však nelze přehlédnout jeho symbolický význam. Především výzva k sjednocení nezávislého mírového hnutí, kterým zmíněné prohlášení končí, vyvolala značné znepokojení ze strany státní moci. Podle údajů východoněmecké Státní bezpečnosti vzniklo prohlášení v okruhu signatářů Charty 77, kteří jej poslali přes Spolkovou republiku Německo do východního Německa. Aktivně se měli do akce zapojit především bývalí občané NDR, Jürgen Fuchs a Roland Jahn. V NDR se k prohlášení připojilo celkem šestnáct lidí a organizátorskou funkci převzala dvojice Rüdiger Rosenthal a Ulrike Poppe.⁹⁷² Podle MfS se o společném prohlášení jednalo v NDR poprvé 20. října v bytě manželů Poppe a následujících pět dní se sbíraly podpisy. Dotyční však nepodepsali prohlášení přímo, nýbrž s ním vyslovili souhlas a jména byla posléze předána R. Jahnovi během jeho pobytu v Praze počátkem listopadu. Ulrike Poppe poté ještě telefonicky 3. listopadu doplnila tři jména, na která se během sběru podpisů zapomnělo. Vlastní vznik prohlášení dává tušit, proč byla některá jména signatářů pod závěrečným textem zkomolena, tak jako tomu bylo kupříkladu u teologa Stephana Bickhardta, jenž byl uveden jako Stefan Pickhardt. Jméno Gerda Poppeho, který se rovněž k prohlášení připojil, pak dokonce chybí na všech zveřejněných variantách společného prohlášení.

Společné prohlášení lze bezesporu přiřadit k řadě dokumentů, které přispěly k zajímavé diskusi v rámci disentu zemí východního bloku k otázce mírového hnutí na Západě a Východě. Prohlášení je současně svědectvím o snaze vyrovnat se s jednorozměrným výkladem příčin blokové konfrontace, je

---

⁹⁷⁰ Z východních Němců prohlášení podepsali: B. Bohley, M. Böttger, W. Fischer, K. Havemann či I. Kukutz. Z české strany se jednalo o: J. Dienstbiera, J. Mezníka, P. Cibulku, Jana Rumla, P. Šustrovou, manžele Uhlovi či E. Kantůrkovou.

⁹⁷¹ Společné prohlášení nezávislých obránců míru v NDR a ČSSR vom 22. 11. 1984, Praha-Berlín. In: *Informace o Chartě 77*, roč. VII, č. 11 (1984), s.17 nebo In: *Svědectví*, roč. XIX, č. 74 (1985), s.248; Německy vyšlo In: *Frankfurter Rundschau* vom 26.11.1984.

⁹⁷² Ulrike Poppe musela 14. ledna 1985 absolvovat rozhovor se svým nadřízeným, který ji obvinil z příprav protistátního prohlášení. Srv. MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 4, svazek 19, s. 45.

uvědoměním si, že jednostranné odzbrojení situaci nejenže neřeší, nýbrž nahrává „sterilnímu a nihilistickému tvrzení, že nic nestojí za to, aby se proto umíralo, což sebou nese nevyslovenou druhou polovinu téže myšlenky: že nic nestojí za to, aby se pro to žilo“.⁹⁷³

Ve srovnání s prohlášením z listopadu 1984, na jehož obsah neměli východoněmečtí signatáři žádný vliv, představovala Pražská výzva z 11. března 1985, adresovaná na 4. mezinárodní konvent za jaderné odzbrojení v Evropě, významný podnět pro diskuzi v rámci východoněmeckého nezávislého mírového hnutí.⁹⁷⁴ Pražskou výzvu lze bezesporu přiřadit k těm dokumentům, které výrazným způsobem přispěly k překonávání „negativních zábran“ vzájemné solidarity a spolupráce, neboť obsahuje Zdeňkem Mlynářem zmiňovaný „nadpolitický či morálně-politický základ“, který disentu východního bloku umožňuje „vytvořit společnou politicky programovou i strategicko taktickou základnu (...)“.⁹⁷⁵ Podle Gerda Poppeho, jenž patřil k spoluautorům odpovědi na Pražskou výzvu, tzv. Pozičnímú papíru z 8. června 1985, lze tuto výzvu označit za „klíčový text pro dialog mezi Západem a Východem, tak jako pro vypořádání se východoněmeckých skupin s problematikou demokratického hnutí středovýchodní Evropy“.⁹⁷⁶

Význam Pražské výzvy nespočíval pouze v konstatování, že je to současná politická realita blokového myšlení, jež je příčinou toho, proč Evropa i přes čtyřicetiletou absenci války nemůže být označena „světadílem míru“, nýbrž především v tom, že prolomila dosavadní tabu německé otázky. „Nemůžeme se vyhnout ani některým dosavadním tabu. Jedním z nich je rozdělení Německa. (...) Přiznejme však otevřeně Němcům právo svobodně se rozhodnout, zda a v jakých formách chtějí spojení svých dvou států v jejich dnešních hranicích,“⁹⁷⁷ najdeme v této výzvě, jejímž duchovním otcem byl Jaroslav Šabata.⁹⁷⁸ Nebyla to však jen „srdcová záležitost Šabaty“,⁹⁷⁹ jak zmiňuje Miroslav Kusý, ale jednalo se o

---

⁹⁷³ CHALFONT, Alun: Mírová hnutí aneb nevědomost je síla. In: *Svědectví*, roč. XVIII, č. 69 (1983), s. 29-50 zde s. 50.

⁹⁷⁴ Německá verze Pražské výzvy (Prager Appell) je otištěna ve studii G. Poppeho. Srv.: POPPE, Gerd: Begründung und Entwicklung internationaler Verbindungen, c.d., s. 374-375. Překlad do německého jazyka provedla pochopitelně i východoněmecká Státní bezpečnost. Srv. MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 4, svazek 19, list 178-180. Česká verze byla dále otištěna kupříkladu v Informacích o Chartě 77 či Listech. Srv.: Dokument Charty 77 č.5 / 1985-Pražská výzva. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 8, č.4 (1985), s.1-2. Dále In: *Listy*, roč. XV., č. 2 (1985), s. 3-4. Pro účely této práce byla vybrána verze, která byla publikována v rámci souhrnného vydání dokumentů Charty 77. Srv.: Zveřejnění Pražské výzvy- poselství mírové konfrenci (11.3.1985). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 2, c. d., s. 692-694.

⁹⁷⁵ MLYNÁŘ, Zdeněk: „Disidenti“ na politické mapě dneška. In: *Svědectví*, roč. XV, č. 60 (1980), s. 659-672 zde s. 665.

⁹⁷⁶ POPPE, Gerd: Begründung und Entwicklung internationaler Verbindungen, In: EBERHARD, Kuhrt: Am Ende des realen Sozialismus 3, c.d., s. 356.

⁹⁷⁷ Zveřejnění Pražské výzvy- poselství mírové konfrenci (11. 3. 1985). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 2, c. d., s. 692-694 zde s. 693.

⁹⁷⁸ S Pražskou výzvou přišel Jaroslav Šabata a dále se na ni podle doposud získaných výpovědí a dochovaných podkladů podíleli Václav Havel, Jiří Dienstbier a Miloš Rejchrt.

⁹⁷⁹ Rozhovor autora s Miroslavem Kusým z 23. 8. 2007, Bratislava.

originální koncepci zahraničně politických vztahů, vycházející mimo jiné i z diskuze se západoevropským mírovým hnutím či s celou řadou Němců v bytě dcery Anny Šabatové. Ostatně již v eseji „Jakou cestou se má Evropa ubírat?“, určené konferenci Evropské sítě dialogu mezi Východem a Západem, konané u příležitosti 40. výročí jaltské konference v únoru 1985 v západním Berlíně, upozornil J. Šabata na důležité aspekty, které se poté objevují i v Pražské výzvě. Helsinský Závěrečný akt a následné schůzky podle jeho názoru změnil výrazným způsobem celou Evropu a představují jistý „program pro celoevropskou spolupráci, jehož podstatný význam spočívá v tom, že otevírá perspektivu překonání rozdělení Evropy“.⁹⁸⁰

Šabata v souvislosti s rozdělením Německa upozorňuje na nutnost pozitivního uchopení tzv. „německé helsinské výhrady“, kdy evropská otázka nemůže být uspokojivě vyřešena, bez tematizování otázky německé. Podle Jiřího Dienstbiera varoval Jaroslav Šabata v první řadě před tím, „(že) neartikulujeme-li německou otázku demokraticky, pracujeme pro ty, kteří ji mohou uchopit jen nacionalisticky“.⁹⁸¹ Pražská výzva klade důraz na potřebu důslednějšího uplatňování helsinských závazků a Závěrečný akt je zde pojímán nikoli jako stvrzením statu quo velmocenské politiky, nýbrž jako program evropsko-americké spolupráce. Hrot Pražské výzvy pak podle Šabaty spočívá v otázce, co znamená rozdělení Němců z hlediska evropských osudů.⁹⁸² S časovým odstupem hodnotí Pražskou výzvu J. Šabata jako ještě radikálnější krok, než Reganův tlak na „říši zla“, neboť se jednalo v první řadě o „protiimperální pojetí politiky“, odpovídající Šabatově „novodemokratickému modelu“, snažícímu se o překonání velmocenské blokové struktury „spojením svobodných a nezávislých národů v celoevropském svazku, demokratickém a samosprávném společenství, žijícím v přátelství s národy celého světa“.⁹⁸³

K Pražské výzvě se připojila řada lidí a mluvčí Charty 77 na rok 1985 (Jiří Dienstbier, Eva Kantůrková a Petruška Šustrová) obdrželi mnoho připomínek a komentářů, z nichž některé viděli v této výzvě jisté nebezpečné destabilizace zdánlivého procesu uvolňování. Mírové organizace z Velké Británie, Spojených států či z Holandska vítaly tuto výzvu jako jednoznačně pozitivní krok.⁹⁸⁴ Britská CND poslala Chartě 77 dopis, ve kterém Pražskou výzvu označila za „rozlomení začarovaného kruhu, který neustále hrozí válkou“.⁹⁸⁵ Dánská skupina „Ne jaderným zbráním“ rovněž hodnotila tuto výzvu

---

⁹⁸⁰ ŠABATA, Jaroslav: Welchen Weg soll Europa einschlagen? (leden 1985) In: Initiative Ost-West Dialog (vydavatel): Frieden im geteilten Europa – 40 Jahre nach Jalta: Beiträge aus Ost und West: Dokumentation eines Diskussions-Forum in Berlin Februar 1985. Berlin, Ost-West Dialog 1985, s. 48-55 zde s. 53-54.

⁹⁸¹ DIENSTBIER, Jiří: Snění o Evropě, c. d., s. 71.

⁹⁸² ŠABATA, Jaroslav: O demokratickou a revoluční identitu levice našich dnů. (červen 1985) In: *Kritický sborník*, 1985/4, s. 117.

⁹⁸³ Zveřejnění Pražské výzvy- poselství mírové konferenci. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 2, c. d., s. 692-694 zde s. 693.

⁹⁸⁴ Reakce na Pražskou výzvu v Evropě a noví signatáři. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 8, č. 7 (1985), s. 14.

⁹⁸⁵ Z diskuse o Pražské výzvě. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 8, č. 8 (1985), s. 8.

pozitivně, připustila však současně eventualitu jednostranného odzbrojení, jako možnost jak se dostat ze slepé uličky.⁹⁸⁶ Tuto alternativu však Charta 77 již v předchozím období opakovaně odmítla.

Zřetelná zdrženlivost byla patrná především u představitelů jednotlivých vlád a politických stran západní Evropy. J. Šabata v této souvislosti vzpomíná na diskusi s představitelkou západoněmecké Strany zelených, Elizabeth Weber, která nejevila přílišné nadšení z vize, že by se Němci měli znovu sjednotit. „To byl pro mne zážitek“, vzpomíná J. Šabata, „potkat někoho, kdo byl proti, neboť jsem měl pocit, že každému Němcovi to něco řekne“.⁹⁸⁷ Ostatně i v ČSSR se našla řada lidí, kteří odmítali ideu znovusjednoceného Německa, jako tomu bylo kupříkladu u Petra Valentíka, jenž se k Pražské výzvě odmítl připojit právě kvůli navrženému způsobu řešení německé otázky, byť se mu jinak líbil návrh na rozpuštění vojenských bloků.⁹⁸⁸

Zejména části tzv. exkomunistického tábora v rámci Charty 77 připadala Pražská výzva skutečně jako „hříšná myšlenka“,⁹⁸⁹ která u nich evokovala hektickou debatu spojenou s Mlynárikovými tezemi o důsledcích násilného vyhnání německého etnika. Na druhé straně je nutné upozornit, že zhruba jedna třetina z více jak padesáti signatářů této výzvy pocházela z exkomunistického tábora. Pro řadu lidí, kteří zažili excesy tzv. „českého gestapismu“ bezprostředně po skončení války, to byl však naopak důvod, proč se k Pražské výzvě připojili. Ladislav Hejdánek pokládal za velmi důležité, začít hovořit o našem vztahu k Němcům, těch východních nevyjímaje, a jen stěží si dokázal představit nové demokratické uspořádání Evropy bez vyřešení německé otázky.⁹⁹⁰ Marie Rút Křížková, která prožila válku jako dítě vzpomíná, jak se její otec neúspěšně pokusil zachránit německé sousedy před odsunem, a uvedla, že právě tento zážitek bezpráví byl jedním z motivů, spolu s existencí „otřesné (berlínské) zdi“, proč signovala Pražskou výzvu.⁹⁹¹ „Mluvme s Německem, ale ne v souvislosti s minulostí, tedy odsunem, ale budoucností, tedy sjednocením, neboť jen tímto způsobem se nám může podařit odsunout do minulosti vzájemné antipatie,“ uvedl J. Šabata.⁹⁹²

Zajímavé je sledovat reakci na Pražskou výzvu v samotné NDR. Ludwig Mehlhorn má bezesporu pravdu, když hovoří o značné heterogenosti východoněmeckých opozičních skupin v přístupu k německé otázce. Podle jeho názoru se dá říci, „že svobodě a demokracii byla připisována větší

---

⁹⁸⁶ Tamtéž, s. 8.

⁹⁸⁷ Rozhovor autor s Jaroslavem Šabatou z 30. 8. 2007, Brno.

⁹⁸⁸ VALENTÍK, Petr: K Pražské výzvě. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 8, č. 5 (1985), s. 2-3 zde s. 3.

⁹⁸⁹ Rozhovor autora Annou Šabatovou z 14. 10. 2006, Praha.

⁹⁹⁰ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem z 28. 8. 2007, Písek.

⁹⁹¹ Rozhovor autora s Marií Rút Křížkovou z 23. 10. 2008, Praha.

⁹⁹² Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 21. 8. 2007, Brno.

hodnota, než případnému státnímu sjednocení“.⁹⁹³ Vlastní postoj k eventualitě znovusjednocení byl však rozhodující měrou ovlivněn zahraničně geopolitickým postavením NDR, neboť „perspektivy opozice a odporu byly v NDR určovány politickými zájmy Sovětského svazu“.⁹⁹⁴ Velmi trefně to vyjádřil Erhard Eppler, předseda jedné z komisí západoněmecké sociální demokracie během téměř dvouhodinové diskuse o německé otázce v lipském kostele sv. Lukáše v červenci 1989. Podle jeho názoru musí Němci respektovat skutečnost, že „zeď (berlínská), která odděluje oba státy (NDR a NSR), má co dočinění se statikou celého evropského domu“.⁹⁹⁵ Budou-li tedy Němci příliš intenzivně prosazovat své zájmy, dojde jen k posílení strachu u té nemalé části Evropanů, kteří mají obavy před něčím takovým, čím by mohlo být Německo jako sjednocená velmoc.⁹⁹⁶

Pražská výzva byla do jisté míry i odpovědí na Mehlhornovu otázku, jak se vypořádat se vznikem suverénního jednotného Německa, jako přirozeného důsledku překonání rozdělení Evropy. Ať již se zdála vize o „společenství rovnoprávných partnerů, z něhož nesálá do světa nebezpečí globální války, ale které je příkladem skutečného mírového soužití,“ jakkoli idealistická,⁹⁹⁷ čehož si ostatně byli vědomi i autoři Pražské výzvy, ukázalo se, že právě tento rozměr poselství mírové konferenci v Amsterdamu vyvolal v NDR největší pozornost a způsobil, že doposud upozaděná německá otázka se začala u části východoněmeckých skupin dostávat do popředí.

Především v prostředí IFM se stala německá otázka často diskutovaným tématem, byť spíše v souvislosti s úvahou a negativním důsledku zdi pro východoněmeckou společnost. Gerd Poppe, který patřil k hlavním autorům východoněmecké odpovědi na Pražskou výzvu, se vyjádřil následovně: „Nechtěli jsme NDR zkrášlovat, my jsme se chtěli dobrat k demokracii, chtěli jsme ochranu lidských práv, chtěli jsme svobodu a je jasné, že jsme neměli na mysli, že by mohlo dojít k znovusjednocení, zkrátka to nebylo v našich hlavách.“⁹⁹⁸ Podle G. Poppeho to byla ale právě Pražská výzva, která udělala z německé otázky jedno ze základních témat pro vyřešení rozdělení Evropy.⁹⁹⁹

---

⁹⁹³ MEHLHORN, Ludwig: Der politische Umbruch in Ost- und Mitteleuropa und seine Bedeutung für die Bürgerbewegung in der DDR, c. d., s. 1429.

⁹⁹⁴ FRICKE, Karl Wilhelm: Der Wahrheit verpflichtet, c. d., s. 431.

⁹⁹⁵ Podiumdiskussion über das europäische Haus, die deutsche Frage, Menschenrechte und die Kirche am 8. Juli 1989 auf dem „Statt-Kichentag“ in der Lukaskirche Leipzig-Volkmarsdorf. In: *Forum für Kirche und Menschenrechte*, č. 1 (16. 9. 1989), s. 43-56 zde s. 54.

⁹⁹⁶ T. G. Ash napsal v esejí o německé otázce, „že nikdo nedůvěřuje sjednocenému Německu tak, jako Němci samotní“. Srv. GARTON ASH, Timothy: Die deutsche Frage (1985). In: GARTON ASH, Timothy: Ein Jahrhundert wird abgewählt, c. d., s. 76.

⁹⁹⁷ Zveřejnění Pražské výzvy – poselství mírové konferenci (11. 3. 1985). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 2, c. d., s. 692-694 zde s. 693.

⁹⁹⁸ Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

⁹⁹⁹ POPPE, Gerd: Begründung und Entwicklung internationaler Verbindungen, c.d., s. 356.

Německá otázka ale nebyla v NDR tabuizována zcela, jak dokládá Berlínský apel z 25. ledna 1982, ve kterém je rozdělenému Německu přisouzena role potenciálního katalyzátoru konfliktu dvou supervelmocí, nýbrž je v něm, podobně jako v Pražské výzvě, položen důraz na potřebu hledání cesty, „jak nahradit rovnováhu strachu, novou formou vzájemného soužití“.¹⁰⁰⁰ I Ulrike Poppe upozorňuje na skutečnost, že se sice o znovusjednocení hovořilo vždy velmi zdrženlivě, nicméně se o něm tu a tam jednalo i během diskusí ve východoberlínském berlínském Sophienkirche.¹⁰⁰¹ Byl to rovněž specifický pocit odpovědnosti za válečné hrůzy dvou světových válek, na který je ostatně upozorněno i ve východoněmecké odpovědi na Pražskou výzvu, jenž měl za následek, že se o německé otázce hovořilo velmi obezřetně a byla dávána vždy do souvislosti s otázkou evropskou. Z tohoto důvodu měla československá iniciativa, kterou záhy následovala i iniciativa polská, mimořádný význam, neboť tematizování rozdělení Německa národy, které prodělaly nacistickou okupaci, dávalo těmto výzvám zcela novou kvalitu. Ludwig Mehlhorn kupříkladu vzpomíná, že vedle Pražské výzvy to bylo přirovnání berlínské zdi ke zdi varšavského ghetta, které učinil polský historik Władysław Bartoszewski v roce 1986 během předávání Ceny míru německého knižního trhu ve Frankfurtu nad Mohanem, jež pro něho odtabuizovalo německou otázku. Podle jeho názoru se o této otázce hodně mluvilo především na přelomu let 1984 a 1985. „My jsme tehdy mysleli hodně v kategoriích svobody od bloků (Blockfreiheit) a pro Poláky bylo lepší sjednocené Německo, které by bylo demokratické, než rozdělené, kde by jedna část byla totalitní,“¹⁰⁰² uvedl L. Mehlhorn, který patřil k spoluzakladatelům skupiny Absage an Praxi und Prinzip der Abgrenzung. Ta ve svém prvním veřejném prohlášení ze srpna 1986 upozornila na negativní následky politiky uvolňování, jak ji praktikuje mocenské vedení: „V NDR je politika uvolňování doprovázena stále intenzivněji politikou izolace, v jejímž důsledku je společenský život mnohými chápán jako těžce, a těmi, kteří naši zemi opouští, dokonce jako smrtelně nemocný.“¹⁰⁰³

Odpověď východoněmeckého disentu na Pražskou výzvu z 8. června 1985,¹⁰⁰⁴ která byla publikována i v československém samizdatu pod názvem Dopis 20 občanů NDR signatářům Pražské výzvy, ukazuje, jak byla výzva recipována částí především východoberlínské opoziční scény. Její signatáři, mezi kterými nechybí ani jeden z autorů Berlínského apelu, Rainer Eppelmann, vyslovili

---

¹⁰⁰⁰ Berliner Appell. In: *Spuren: zur Geschichte der Friedensbewegung in der DDR*, Januar 1988, s. 40-41.

¹⁰⁰¹ POPPE, Ulrike: „Der Weg ist das Ziel“: zum Selbstverständnis und der politischen Rolle oppositioneller Gruppen der achtziger Jahre, c. d., s. 244-273 zde s. 266.

¹⁰⁰² Rozhovor autora s Ludwigem Mehlhornem z 26. 4. 2006, Berlín.

¹⁰⁰³ Absage an Praxis und Prinzip der Abgrenzung; In.: *Aufrisse*, s. 4.

¹⁰⁰⁴ Podle jednoho z dokumentů MfS se o východoněmecké odpovědi mělo debatovat mimo jiné u příležitosti 60. narozenin Jiřího Rumla v červenci 1985. Východoněmecký text měl jako první obdržet Petr Uhl, který o něm následně informoval Jiřího Dienstbiera. Srv.: MDA-Berlin, OV „Diakon“, Herbert Mißblitz, list 48; Bericht über ein Grenztreffen mit den Sicherheitsorganen der ČSSR am 2. 7. 1985 in Zinnwald, Berlin 3. 7. 1985.

předně slova díky československým signatářům,¹⁰⁰⁵ a podobně jako oni, označili rozdělení Evropy, a z toho plynoucí napětí mezi oběma mocenskými bloky, za hlavní důvod ohrožení míru. Vyslovili však současně politování nad skutečností, že se ani v jedné zemi příliš nezměnilo od podepsání Závěrečného aktu v roce 1975.¹⁰⁰⁶

„Z tohoto důvodu souhlasíme s Vaším názorem, že bychom měli intenzivněji než dosud využívat Závěrečného aktu KBSE jakožto nástroje, který nám umožňuje vzít naše vlády za slovo,“ najdeme v českém překladu odpovědi z NDR.¹⁰⁰⁷ V druhé části odpovědi je vyzdvížena německá odpovědnost za budoucí mírové uspořádání kontinentu: „Jsme rádi, že právě Vy k ní (německé otázce) zaujímáte stanovisko a předkládáte ji k diskusi. (...) Domníváme se, že řešení evropské otázky není oddělitelné od řešení německé otázky. Německá minulost nám však připomíná potřebu krajní zdrženlivosti a ohledů na obavy zemí, Německem tehdy podmaněných.“¹⁰⁰⁸ Signatáři označili Pražskou výzvu za klíčový podnět k další diskusi a spolupráci, domnívali se však současně, že případná německá jednota by měla být součástí nového celoevropského řádu, nikoli však jeho předpokladem. Reakce na tento aspekt Pražské výzvy zapadal dle J. Šabaty plně do jeho představy o situaci v NDR. „Oni jakoby nevěděli, co s tím“,¹⁰⁰⁹ domnívá se, „protože německá otázka není zdaleka tak jednoduše podřízena otázce evropské, neboť představuje samostatnou komponentu evropské problematiky“.¹⁰¹⁰

Zajímavým dokladem intelektuální reflexe Pražské výzvy byl rovněž text Edelberta Richtera, který patřil k početně velmi malé skupině lidí, zaobírajících se systematicky německou otázkou. Ve svém textu „K vnitřním příčinám konfrontace bloků v Evropě“ z května 1985, dospěl k následujícímu závěru: „Je iluzí, chtít dosáhnout základních změn v zahraniční politice bez odpovídajících vnitropolitických sociálních změn.“¹⁰¹¹ Podle jeho názoru bylo nutno hledat příčiny současného neuspokojivého stavu v obou částech geopoliticky rozděleného světa, neboť Západ se dle něho cítí ohrožen nedemokratickým charakterem socialistických společností, zatímco Východ se cítí být

---

¹⁰⁰⁵ Ze Slováků podepsali Pražskou výzvu například Ján Čarnogurský či Miroslav Kusý.

¹⁰⁰⁶ W. Templin se dokonce domnívá, že lze hovořit o tzv. „Helsinkí Kosmetice“, kdy se východoněmecký režim pokusil využít helsinského procesu k vlastní stabilizaci. Srv. JESSE, Eckhard (Hrsg.): *Eine Revolution und ihre Folgen*, c. d., s. 119.

¹⁰⁰⁷ Mírové aktivity v NDR, Dopis 20 občanů NDR signatářům Pražské výzvy (8. 6. 1985). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 8, č. 8 (1985), s. 10-12 zde s. 11.

¹⁰⁰⁸ Tamtéž, s. 11.

¹⁰⁰⁹ Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 30. 8. 2007, Brno.

¹⁰¹⁰ ŠABATA, Jaroslav: O demokratickou a revoluční identitu levice našich dnů (červen 1985). In: *Kritický sborník*, 1985/4, s. 117.

¹⁰¹¹ Text si získal poměrně značnou pozornost, neboť byl otištěn i v samisdatu *Die Umwelt-Bibliothek* (od roku 1987 *Umweltblätter*), kde byl navíc označen jako text, který na rozdíl od mnohých jiných podkladů východoněmeckého mírového hnutí, jejichž množství bylo přirovnáno k „písku na pláži“, opravdu stojí za pozornost. Srv. MDA- *Die Umwelt-Bibliothek* 1986, s. 65-70. Dále srv.: RICHTER, Edelbert: Zu den inneren Ursachen der Blockkonfrontation in Europa (květen 1985). In: *Spuren: zur Geschichte der Friedensbewegung in der DDR*, Januar 1988, s. 19

ohrožen zejména dynamikou kapitalismu. „Produkční fetišismus je příčinou hrozící války a obě ideologie (socialistická a kapitalistická) to stále zamlčují,“ píše tento evangelický teolog, působící v době Pražské výzvy jako studentský farář v Naumburgu.¹⁰¹²

Podobně jako Václav Havel i on píše o celkové krizi lidské identity, která se neomezuje pouze na režimy reálně existujícího socialismu. Píše-li Havel o téměř sedm let dříve o tom, že „post-totalitní režim je jen jednou (...) tváří této celkové neschopnosti moderního člověka být pánem své vlastní situace,“¹⁰¹³ jde Richter ve své kritice obou systémů ještě mnohem dále a hovoří o jejich naprostém nezájmu o řešení současné ekologické krize. V duchu své „konkrétní utopie“ pak dospívá k závěru, že reformy na Východě i Západě musí být spojeny s novou ekologickou orientací.¹⁰¹⁴ Nutno dodat, že zmíněný text nevyvolal v Československu přílišnou pozornost, což lze bezesporu přičítat Richterově nespravedlivě vyhocené kritice západní demokracie.

Jednoznačně pozitivně byl východoněmeckou stranou přijat návrh na podporu „každé individuální, skupinové i vládní iniciativy sloužící ideálu sblížení a svobodného spojení evropských národů (...)“.¹⁰¹⁵ Petr Uhl měl podle Lutze Nagorského (IM Christian), který jej navštívil spolu s Martinem Böttgerem 2. června 1985 v Praze, vyzvednout záměr, vytvořit vzájemně spolupracující nezávislé mírové hnutí ve státech východního bloku, čemuž by měla právě Pražská výzva přispět rozhodujícím způsobem. Uhl rovněž vyzval oba pozdější signatáře Pozičního papíru, aby představitelé nezávislého mírového hnutí v NDR zaujali k iniciativě jeho tchána jasné stanovisko.¹⁰¹⁶

Bezpečnostní orgány byly o přípravě Pražské výzvy informovány, jak dokazuje zpráva Oddělení X z 8. března 1985. Opírajíc se přitom o údaje československých bratrských orgánů, informovalo toto oddělení své nadřízené, že se u této výzvy jedná o „pamflet, který je zaměřen proti sovětské mírové politice, k němuž se buď připojí představitelé východoněmeckého podzemí, nebo k němu vypracují své vlastní stanovisko“.¹⁰¹⁷ Dříve než vznikla výše zmíněná odpověď východoněmeckého disentu na Pražskou výzvu, sešla se opakovaně (29. 4., 30. 5., 6. 6. 1985) tzv. skupina Východ- Západ (Ost-West

---

¹⁰¹² Tamtéž, s. 23.

¹⁰¹³ HAVEL, Václav: Moc bezmocných. In. HAVEL, Václav: O lidskou identitu, c. d., s. 127.

¹⁰¹⁴ KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom (ed.): Freiheit und Öffentlichkeit. c. d., s. 221.

¹⁰¹⁵ Zveřejnění Pražské výzvy- poselství mírové konfrence (11. 3. 1985). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: Charta 77: dokumenty 1977-1989. Svazek 2, c. d., s. 692-3.

¹⁰¹⁶ MDA-Berlin, OV „Bohle“, Reg. Nr. XV/4459/82, svazek 7, list 1-4 zde list 3; Information IM Christian über Zusammenkunft mit Vertretern der Charta 77 am 2. 6. 1985 in Prag, Berlin 4. 6. 1985.

¹⁰¹⁷ BStU, MfS, HA XXII 1767/18, 4 listy. Podle StB se měla Pražská výzva dostat do NDR přes západní Německo a dovést ji tam měl západoněmecký poslanec Christan Semler, jenž se v prvním březnovém týdnu 1985 pohyboval na území ČSSR a měl se dle StB sejit s Jaroslavem Šabatou. Předání výzvy Semlerovi ostatně nevyloučil ani J. Šabata. Srv. Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 18. května 2006, Praha. Zdá se však, že výzva se do NDR dostala více kanály, byť území Spolkové republiky Německo hrálo klíčovou tranzitní úlohu.

Gruppe)¹⁰¹⁸ ve východoberlínských bytech Wenera Fischera a Gerda Poppeho, aby zde její představitelé vypracovali patřičnou odpověď na československou výzvu. Při druhém setkání v bytě Werner Fischera (30. 5. 1985) došlo například k několikahodinové debatě o bodech, které by se měly objevit v odpovědi na Pražskou výzvu. Přítomní (Gerd Poppe, Bärbel Bohley, Martin Böttger, Ralf Hirsch, Wolfgang Templin, Ludwig Mehlhorn a dva IM) se shodli na několika bodech, které je zapotřebí zohlednit. V první řadě byl vítán prvek Helsinek a tematizování německé otázky, ke které je však zapotřebí přistupovat velmi obezřetně, aby nedošlo k vyvolání nacionalistických tendencí. Zúčastnění pokládali za důležité věnovat se možností začlenění evropské části Ruska do úvah o vzájemné spolupráci. Jednoznačně byla podpořena snaha o rozpuštění vojenských bloků. Do popředí všech vzájemných diskusí by však měla být dána otázka praktikování lidských práv v jednotlivých zemích východního bloku.¹⁰¹⁹

Východoněmecká Státní bezpečnost měla díky svým agentům jednotlivé schůzky pod kontrolou¹⁰²⁰ a byla velmi dobře informována o tom, jak se vyvíjel postoj k německé otázce a potřebě překonání bloků mezi členy zmíněné skupiny.¹⁰²¹ Poměrně záhy tak dospěly vyšetřující orgány MfS (HA IX) k závěru, že odpověď na Pražskou výzvu naplňuje skutkovou podstatu hned dvou trestných činů (§219 a §220). Výzva samotná pak představuje „pro země východní Evropy základní kámen, na jehož základě by mohla být vypracována společná výchozí pozice“.¹⁰²²

Pražské výzva byla jednou z nejintenzivnějších „helsinských interpretací Jaltské konference“, použijeme-li dobového termínu maďarského politologa Jánose Kise,¹⁰²³ a její základní cíle lze bezesporu přiřadit k onomu „společnému minumu“ mírového hnutí na Východě i Západě, o kterém psal Václav Havel ve svém příspěvku Amsterodamské konferenci pod názvem „Anatomie jedné zdrženlivosti“. „Takže jedinou smysluplnou cestou ke skutečnému evropskému míru, (...) je cesta

---

¹⁰¹⁸ S tímto označením však přišla Státní bezpečnost, a Gerd Poppe, vzpomíná, že se sami takto rozhodně neoznačovali. Jednalo se o skupinu lidí, kteří se nepravidelně scházeli, neboť byli přesvědčeni o potřebě přeshraniční spolupráce. Ne pokaždé byli ale všichni přítomni a nebyly výjimkou ani případy, kdy se dotyčný účastnil pouze jedné ze schůzek. Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

¹⁰¹⁹ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 4, svazek 20, s. 980.

¹⁰²⁰ Z mnoha materiálů je možné odkázat na MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 4, svazek 20, s. 133-134 und s. 176-182b; BStU, MfS, HA XX/AKG 100, list 271; Berichterstattung über Pläne, Absichten und Aktivitäten feindlich negativer Kräfte, Berlin 10. 6. 1985; BStU, MfS, HA XX/AKG 100, list 285; Berichterstattung über Pläne, Absichten und Aktivitäten feindlich negativer Kräfte, Berlin 20. 6. 1985.

¹⁰²¹ Skupina Východ- Západ se dle MfS měla poprvé sejít 29. dubna 1985. Patřit k ní měli následující osoby: Gerd Poppe, Bärbel Bohley, Martin Böttger, Ralf Hirsch, Wolfgang Templin, Werner Fischer, Wolfram Tschiche aj.) K tomu: BStU, MfS, HA XX/AKG 110, list 300; Berichterstattung über Pläne, Absichten und Aktivitäten feindlich negativer Kräfte, Berlin 27. Juni 1985. MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 4, svazek 19, s. 249.

¹⁰²² BStU, MfS, HA XX/AKG 101, list 19; Berichterstattung über Pläne, Absichten und Aktivitäten feindlich negativer Kräfte, Berlin 20. 7. 1985.

¹⁰²³ KIS, János: Dilema Jalty v polovině osmdesátých let. In: *150000 Slov*, 1985/12, s. 35-39 zde s. 38.

zásadní proměny politických realit, které dnešní krizi zakládají," píše autor tohoto známého eseje.¹⁰²⁴ S tím ostatně souhlasí již zmíněný Kis v dopise signatářům Pražské výzvy z prosince 1985, ve kterém však současně upozornil na skutečnost, že odsun vojsk z Evropy by pro USA znamenal mnohem více, než pro Sověty. Podle jeho názoru jsou USA sice hegemonem, ale současně jsou i partnerem ostatním spojenců. Západní země mají tedy značné manévrovací možnosti a nehrozí jim události roku 1956 v Maďarsku či 1968 v Československu.¹⁰²⁵

Západoberlínské setkání u příležitosti 40. výročí Jaltské konference, Pražská výzva, Společný dopis žen z Východu a Západu, Iniciativa za Evropu bez bloků (duben 1985) představují jednotlivé články řetězu vývoje, který lze označit jako postupné překonávání blokového myšlení a navazování vzájemné spolupráce překračující jak hranice mezi zeměmi tzv. socialistického tábora, tak i hranice se zeměmi demokratické části světa. Jednalo se o vývoj, který byl bezpečnostními složkami obou států zcela správně identifikován jako mimořádně nebezpečný pro země reálně existujícího socialismu. „Svoboda a důstojnost občanů jsou klíčem k svobodě a sebeurčení národů. Proto jsou nové cesty mírového řešení současné situace pro Evropu nemožné bez účasti demokratických mírových, ekologických a emancipačních hnutí z Východu i Západu,“ píší signatáři východoněmecké iniciativy z dubna 1985, jejíž koncept byl zaslán Kongresu Spojených států.¹⁰²⁶

V roce 1985 také došlo k několika pokusům východoněmecké opozice sejít se se zástupci Charty 77 přímo v Praze. Jak bude ještě ukázáno v kapitole o spolupráci bezpečnostních aparátů ČSSR a NDR při tzv. potírání internacionalizaci vnitřního nepřítele, byly většinou odsouzeny k nezdaru a končily na hraničním přechodu v Bad Schandau či násilném přestupu na vlakovém nádraží v Děčíně. V polovině září 1985 se konala ve východním Berlíně schůzka několika představitelů východoněmeckého disentu, na které informoval Stephan Bickhardt o své srpnové návštěvě Prahy. Během ní se setkal s Petrem Uhlem, Annou Šabatovou, Lubošem Dobrovským, Jiřím Dienstbierem či Pavlem Seiftrém. Kromě individuálních pohovorů došlo i k jednání ve skupině, při kterém se diskutovalo o formách výměny materiálů a možnostech další spolupráce. Účastníci zářijové schůzky se dohodli, že kontakty s Chartou 77 bude zapotřebí zintenzívnit, k čemuž by mohlo být využito plánované setkání v první polovině října téhož roku.

---

¹⁰²⁴ HAVEL, Václav: Anatomie jedné zdrženlivosti. (duben 1985). In: *Svědectví*, roč. XIX, č. 75 (1985), s. 569-591 zde s. 584-585.

¹⁰²⁵ KIS, János: Signatářům pražské výzvy (15. 12. 1985). In: *Informace o Chartě 77*, roč. 9, č. 3 (1986), s. 10-16.

¹⁰²⁶ Initiative für Blockfreiheit in Europa (duben 1985). In: *Spuren: zur Geschichte der Friedensbewegung in der DDR*, Januar 1988, s. 82-83 zde s. 83.

Přestože o tomto úmyslu bezpečnostní složky věděly, podařilo se ve dnech 5. a 6. října 1985 uskutečnit vzájemné setkání v Praze. Za východoněmeckou stranu byli přítomni Stephan Bickhardt, Vera Wollenberger (její manžel byl IM „Donald“), Lutz Nagorski (IM Christian) a Wolfram Tschiche. Chartu 77 pak podle materiálů Státní bezpečnosti zastupovali Jiří Hájek, Ladislav Hejdánek, Anna Šabatová, Luboš Dobrovský, Jiří Dienstbier a Pavel Seiffter. Z dochovaného záznamu jednoho z účastníků, který pracoval pro MfS, vyplývá, že obě strany měly o vzájemné spolupráci odlišné představy.¹⁰²⁷

Bickhardtův návrh na vypracování společného dokumentu o bezchemické zóně v Evropě nevyvolal přílišného zájmu, neboť by prý jednak neodpovídal aktuálnímu vývoji, ale především pak připadalo československým účastníkům toto téma jako málo nosné pro následující spolupráci. Luboš Dobrovský měl navrhnout využití blížícího se setkání Gorbačova a Reagana k vypracování společného prohlášení, které by se týkalo problematiky odsunu vojsk ze střední Evropy a dostupnosti informací o zbraňových systémech. Nakonec se zúčastnění dohodli na několika hlavních oblastech vzájemné spolupráce. Předně se jednalo o vypracování informačního dokumentu k otázce stavebních vojáků v NDR, který by mohl být využit odpírači vojenské služby v ČSSR. Východoněmecká strana navrhla vypracování souhrnné informace o vztazích občanů NDR k československým sousedům, aby bylo možné lépe odhadnout možnosti projevů vzájemné solidarity. Obě strany se dohodly na snížení počtu osob, které by zajišťovaly vlastní komunikaci mezi Chartou 77 a východoněmeckým disentem, aby se jednak snížila možnost zásahu Státní bezpečnosti, a také se dosáhlo větší přehlednosti těchto kontaktů.

Přestože tato schůzka je svým způsobem ojedinělá, nepodařilo se v následujícím období, především díky rozkladným opatřením MfS, iniciovat užší spolupráci v navrhovaných oblastech. Jak vyplývá z rozhovorů s některými aktéry této schůzky, nepřikládala jim československá strana zdaleka takový význam, jak se snaží vzbudit dojem pisatel zprávy, který jej nejspíše cíleně přecenil, aby tak zvýšil svoji cenu v očích nadřízených orgánů.

Anně Šabatové zapadlo toto setkání do řady jiných a nezanechalo tedy v její paměti výraznějšího otisku.¹⁰²⁸ Rovněž Luboš Dobrovský si již na vlastní průběh tohoto setkání nevzpomíná, nicméně obsah dokumentu, který měl navrhnout k vypracování, by odpovídal jeho představám. Není si však jist, zda to byla opravdu jeho myšlenka či zda reprodukoval něco, na čem se předtím dohodli s Jiřím Dienstbierem.¹⁰²⁹ Nejintenzivněji si na schůzku pamatuje Ladislav Hejdánek, a to jistě i proto, že ji

---

¹⁰²⁷ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 4, svazek 21, s. 86-90 a s. 121-123 a s. 127-132, Berlin 10. 10. 1985; Dále BStU, MfS, HA XX/AKG 101, list 170; Berichterstattung über Pläne, Absichten und Aktivitäten feindlich negativer Kräfte, Berlin 20. 10. 1985.

¹⁰²⁸ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 10. 8. 2007, Praha.

¹⁰²⁹ Rozhovor autora s Lubošem Dobrovským z 12. 7. 2007, Praha.

předcházel nezdařený pokus Wolfganga Templina ze září 1985 navštívit jej a dohodnout bližší podrobnosti případného setkání. Podle svých slov byl k akci přizván jednak proto, že uměl německy, ale také aby zde zastupoval křesťanský proud v rámci Charty 77. Samotné setkání pak nepovažoval za příliš podstatné. „Byla to dle mého soudu nepromyšlená aktivita, která nebyla rozvržena na delší dobu,“ uvedl Hejdánek.¹⁰³⁰ Podle Gerda Poppeho je zapotřebí celou akci chápat spíše jako přípravné setkání, po kterém měly následovat další, ke kterým však již bohužel nedošlo. Rozhodně se tedy dle jeho názoru nejednalo o nějaké „vrcholné setkání“ (Gipfeltreffen) východoněmecké a československé opozice. „S jistou výjimkou Stephana Bickhardta se totiž u východoněmeckých účastníků říjnového schůzky jednalo veskrze o lidi, kteří patřili spíše k občasným návštěvníkům našich schůzek. „Jednalo se tedy o osoby, které nebyly dostatečně informovány o tom, co (v IFM) skutečně děláme,“ upozornil Gerd Poppe.¹⁰³¹

Byl-li rok 1985 obzvláště bohatý na navazování vzájemných kontaktů, pokračoval i v roce 1986 úspěšně proces vzájemné percepce a výměny názorů. Za zmínku stojí především dvě prohlášení, pod která se podepsala mimo jiné i řada představitelů disentu z ČSSR a NDR. V prvním případě se jedná o prohlášení 118 občanů z Československa, Polska, Maďarska a v neposlední řadě i východního Německa k 30. výročí maďarské revoluce z 23. října 1986. „Zdůrazňujeme, že se budeme vzájemně podporovat ve společném úsilí o lepší, důstojný svobodný život v našich zemích a na celém světě. Tradice a zkušenost maďarské revoluce zůstávají naším společným dědictvím a inspirací,“¹⁰³² dočteme se v tomto prohlášení, u jehož vzniku stál podle vzpomínek Anny Šabatové maďarský disident Miklós Haraszti.¹⁰³³

Bylo-li první prohlášení vedené spíše snahou oživit povědomí o vzájemné sounáležitosti a současně varovat, „abychom neomezili požadavky důležitých reforem jen na jednotlivé země Varšavské Smlouvy,“¹⁰³⁴ jak se píše v obdobném prohlášení, připomínajícím tentokrát 20. výročí invaze vojsk do Československa, snažil se druhý dokument, jenž byl v československém samizdatu publikován pod označením Milánská výzva,¹⁰³⁵ vytvořit programový rámec vzájemné spolupráce. Text, jehož plný název zněl „Uvádět helsinkou smlouvu skutečně v život“ (Das Helsinki Abkommen mit wirklichem Leben erfüllen), představuje nejen zajímavé svědectví o hledání společného východiska z nebezpečí

---

¹⁰³⁰ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem ze 4. 9. 2007, Písek.

¹⁰³¹ Rozhovor autora s Gerdem Poppem z 22. 11. 2007, Berlín.

¹⁰³² Společná výzva 118 občanů z Československa, Maďarska, NDR a Polska k 30. výročí maďarské revoluce. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 9, č. 12 (1986), s. 17. Německy vyšlo: Gemeinsame Erklärung aus Osteuropa zum 30. Jahrestag der ungarischen Revolution. In: *Grenzfall*, 1986/3, s.2.

¹⁰³³ Rozhovor autora s Annou Šabatovou z 10. 8. 2007, Praha.

¹⁰³⁴ Společné východoevropské prohlášení k 20. výročí invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa, 21. srpna 1988. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 17 (1988), s. 10.

¹⁰³⁵ Tento název vycházel z plánované mezinárodní konference k Helsinským dohodám, která se konala v květnu 1986 v Miláně. Srv. Milánská výzva. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 9, č. 4 (1986), s. 13-15.

vojenské konfrontace, ale jednotlivé reakce na něj současně dávají nahlédnout do pozoruhodné diskuse o potřebě, možnostech a mezích spolupráce nezávislého mírového hnutí Západu a Východu a uplatňování helsinských principů.

Iniciativa k sepsání prvního návrhu tohoto memoranda vyšla od Evropské sítě pro dialog Východ - Západ (Europäisches Netzwerk für den Ost-West-Dialog), jež se ustanovila v roce 1984 v Perugii. Charta 77 k němu zaujala konstruktivně kritický postoj, a ve svém stanovisku k tzv. Milánské výzvě z 25. dubna 1986 upozornila na skutečnost, že část signatářů Charty 77 má k první verzi vážné výhrady a odmítají činit paralelu mezi důsledky velmocenské politiky USA a SSSR. „S čím větším potěšením odsuzuje (první verze memoranda) všechny skutečné i domnělé hříchy Spojených států, tím eufemističtěji komentuje stanoviska i počínání Sovětského svazu,“ najdeme v dokumentu z 31. ledna 1986, pod který se podepsali například Ladislav Lis, Václav Benda, Anna Marvanová či Petruška Šustrová.¹⁰³⁶ Zdrženlivost k Milánské výzvě u některých signatářů Charty 77 zaznamenala i MfS ve svých zprávách o situaci v zemích socialistického tábora, které se opíraly jak o informace československých kolegů, tak o podklady operativní skupiny MfS v ČSSR. „Podle názoru zástupců „Charty 77“ nejsou vyjádření ve výzvě (Milánské) dostatečně antisovětské a antisocialistické a není prý dostatečně důrazně upozorněno na údajné potlačování národů a náboženství skrze SSSR a jeho roli jako „poslední skutečné koloniální velmoci,“ najdeme v záznamu MfS z července 1986.¹⁰³⁷

Charta 77 ve svém stanovisku označila text memoranda jako „významný krok vpřed“ v chápání vzájemné závislosti míru a ochrany lidských práv, v rámci přílohy však současně upozornila na specifickou „dvouznačnost fenoménu Helsinek“. Na jedné straně totiž stvrzují poválečné rozdělení Evropy, na druhé by se mohly stát východiskem k novému, demokratickému uspořádání Evropy. „V německé otázce se výrazně vyjevuje hranice mezi respektováním statu quo a jeho překonáním. (...) Evropa ovšem není rozdělena proto, že je rozděleno Německo, Německo je rozděleno, proto, že je rozdělena Evropa,“ dočteme se v tomto stanovisku.¹⁰³⁸

Výše zmíněné memorandum prodělalo řadu změn a bylo nakonec předloženo u příležitosti následné schůzky ve Vídni 3. listopadu 1986 občanům, skupinám a vládám všech zemí, jež podepsaly Závěrečný akt z Helsinek. Text byl rozdělen do třech základních tematických bloků - evropská bezpečnost, lidská práva, hospodářská a ekologická spolupráce. Vedle odmítnutí současných

---

¹⁰³⁶ CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 2, c. d., s. 772-773.

¹⁰³⁷ BStU, MfS, ZAIG 5330, list 5; Monatsübersicht Nr. 6/86 über aktuelle Probleme der Lageentwicklung in sozialistischen Staaten, Berlin 17. 6. 1986.

¹⁰³⁸ Odpověď Evropské sítě pro dialog Východ-Západ se stanoviskem Charty 77 k tzv. Milánské výzvě- návrhu, 25. 4. 1986. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 2, c. d., s. 770-771.

vojenských doktrín a zdůraznění potřeby demilitarizace společnosti, byla v rámci části o lidských právech navržena radikální změna současné praxe omezování svobody cestování a vzájemných kontaktů mezi lidmi z Východu a Západu. Více jak čtyři sta signatářů z dvaceti států světa¹⁰³⁹ se vyslovilo pro zrušení zákazu výkonů povolání z politických důvodů a pro propuštění všech politických vězňů, kteří při své činnosti neužili či nepropagovali násilí. „Všechny demokratické organizace jakož i nezávislá hnutí, občanské iniciativy a skupiny na Východě i Západě by měly záměrně podrobit supervelmoci tlaku, aby se přestaly chovat hegemonisticky a začaly jednat jako demokratičtí partneři,“ stojí v části tohoto memoranda, mající nadpis „Evropa, jakou si představujeme“.¹⁰⁴⁰

Memorandum samotné mohlo jen stěží něco změnit na tehdejší zahraniční politické situaci. Je však nutno jej chápat jako nikoli bezvýznamný pokus pojmenovat některé nejožehavější problémy a navrhnout, jak by je bylo možné řešit. V předmluvě k dokumentaci vzniku tohoto memoranda, vydané Evropskou sítí v roce 1987 je zmínka o tom, že podstatným podnětem společného dokumentu byla právě Pražská výzva. Jednotlivé podpisy pak dle autorů nebylo možné chápat jako bezpodmínečný souhlas se všemi body memoranda, nýbrž jako podporu s obecnou orientací a cíly, které jsou v něm obsaženy.¹⁰⁴¹ Státní orgány reagovaly na memorandum již osvědčeným způsobem a za organizátory celé akce označily organizace, skupiny i jednotlivce, „kteří se snaží vytvořit prostřednictvím demagogického dovolávání se lidských práv možnosti pro případné ovlivňování a vměšování se do vnitřních záležitostí evropských socialistických zemí“.¹⁰⁴²

V letech 1987-1989 se do centra vzájemné komunikace dostávají především již zmíněné projevy solidarity a výměna informací o nově vznikajících opozičních seskupeních v komparovaných zemích. V posledním čísle *Umweltblätter* roku 1988 najdeme zmínku o Nezávislém mírovém sdružení (NMS-IDS) a represi proti řadě zadržených účastníků demonstrace z 28. října 1988, „kterým je podsouván pacifismus, rozšiřování nepovolených tiskovin a protistátní štvání. (...) Tyto projevy útlaku ukazují,

---

¹⁰³⁹ Jak dokládají jména signatářů z NDR (Ulrike a Gerd Poppe, B. Bohley, M. Meckel., Rüdtenklau W., Hans-Jochen Tschiche, Carlo Jordan, Rainer Eppelmann aj.) a ČSSR (Václav Benda, Jiří Dienstbier, Jiří Hájek, Dana Němcová, Milan Šimečka, Miroslav Kusý, Anna Šabatová, Václav Malý aj.), jednalo se o lidi různého ideového zaměření. V případě ČSSR najdeme pod prohlášením jak představitele katolíků či evangelíků, tak i exkomunisty a lidi blízké undergroundovému prostředí. Východoněmečtí signatáři reprezentují hlavní směry tehdejších nezávislých skupin - ekologické, mírové, skupiny lidských práv, ale i představitele evangelické církve. Z dalších zemí je možné uvést kupříkladu USA, Kanadu, skandinávské země s výjimkou Finska, NSR, Francii, Itálii. Ze zemí východního bloku se jednalo o Polsko, Maďarsko a Sovětský svaz. Celkový výčet jmen zemí a signatářů s názvem iniciativy je možné nalézt v *Europäisches Netzwerk für den Ost-West-Dialog: Das Helsinki-Abkommen mit wirklichen Leben erfüllen*, Berlin 1987, 31 s. zde s. 17-25. Zkrácený seznam byl pak otištěn ve zvláštním čísle *Informací o Chartě 77* z listopadu 1986.

¹⁰⁴⁰ Evropská síť pro dialog Východ-Západ: Úvěst helsinské dohody v život. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 9, druhé mimořádné číslo (listopad 1986), s. 6.

¹⁰⁴¹ *Europäisches Netzwerk für den Ost-West-Dialog: Das Helsinki-Abkommen mit wirklichem Leben erfüllen*, c. d., s. 3.

¹⁰⁴² BStU, MfS, HA XX/AKG 6122, list 1; „Europäisches Netzwerk für den Ost-West-Dialog“, „Initiative für den Ost-West-Dialog“, Berlin 13. 9. 1988.

v jak hluboké politické krizi se u Vás i u nás nachází vládnoucí byrokracie,“ shrnují autoři.¹⁰⁴³ „Že naši čeští přátelé potřebují naši solidaritu, dokazují stále nové formy pomlouvačné kampaně v oficiálním tisku,“ reagovaly *Umweltblätter* na pronásledování mírového hnutí v Československu.¹⁰⁴⁴ Informace o Chartě 77 pak kromě několika východoněmeckých samizdatů - *Grenzfall*, *Umweltblätter*, *Friedrichsfelder Feuermelder a Kontext*¹⁰⁴⁵ - představily ve stručnosti i IFM, pod názvem Hnutí za mír a lidská práva.¹⁰⁴⁶

Zapotřebí je také alespoň ve stručnosti zmínit přípravné práce na vytvoření společného samizdatového časopisu, který by nesl název Cesta/Weg. Jednalo se o časopis, který měl vycházet čtvrtletně v národních jazycích v pěti městech zemích východního bloku (Praha, Varšava, Budapešť, východní Berlín a Lublaň). Z dochované korespondence mezi Petrem Uhlem, Janem Urbanem a Gerdem Poppem, která se z Prahy do východního Berlína a zpět dostávala přes Jana Kavana v Londýně, vyplývá, že východoněmecké strana tento projekt jednoznačně vítala, vyjádřila však jisté obavy, zda bude schopna vše technicky a organizačně zvládnout. První návrh na časopis datovaný 7. září 1988 obdržel, G. Poppe s více jak měsíčním zpožděním. „Celkově by měl být zaměřen „nevinně“. Časopis by tedy neměl přinášet aktuality. Neměl by být ani hluboce filozofický, aby byl přístupný širší čtenářské obci. Měl by obsahovat články a eseje o tom, co nás spojuje i rozděluje, o společných problémech,“ najdeme v konceptu, pod kterým jsou jako kontaktní osoby uvedeni Petr Uhl a Jan Urban.¹⁰⁴⁷ Rozsah časopisu pak neměl překročit jedno sto stran a každé redakci mělo být poskytnuto stejné množství prostoru s tím, že jedna polovina čísla by byla vždy věnována jedné zemi. Ve své odpovědi ze 7. prosince 1988 se Gerd Poppe vyslovil pro otevřenější strukturu časopisu a upozornil, že překlad českých textů nepředstavuje, na rozdíl od případných textů ve slovenštině, žádný závažnější problém.¹⁰⁴⁸ S ohledem na problémy s používáním klasické pošty navrhl, aby korespondence nadále šla přes Jana Kavana, kterému současně poslal dopis s následujícím textem: „Domníváme se, že je rozumné, posílat a dostávat v souvislosti s časopisem všechnu poštu přes Tebe tak jako přes Marii-Luise Lindemann.“¹⁰⁴⁹

---

¹⁰⁴³ Solidaritätserklärung mit den politisch Verfolgten in der Tschechoslowakei. In: *Umweltblätter*, 1988/12, s. 30-31 zde s. 31.

¹⁰⁴⁴ Verfolgung der Friedensbewegung in der CSSR. In: *Umweltblätter*, 1989/7 červenec, s. 39.

¹⁰⁴⁵ Poslední čtyři byly představeny v souhrnné recenzi, poskytující alespoň ty nejzákladnější informace o jejich obsahovém zaměření. Srv. Samizdat v NDR. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 15 (1988), s. 13-14. Grenzfall byl pak recenzován na stránkách Informací o Chartě 77 opakovaně, a to v rubrice Krátké zprávy. Srv.: Samizdatový časopis „Grenzfall“. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 10, č. 7 (1987), s. 25.

¹⁰⁴⁶ Rozvoj nezávislého hnutí v NDR. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 9, č. 1 (1986), s. 10.

¹⁰⁴⁷ MDA-Berlin, GP (Gerd Poppe) 02, Cesta- první návrh ze 7. 9. 1988, 2 listy zde list 1.

¹⁰⁴⁸ MDA-Berlin, GP (Gerd Poppe) 02, Brief an Petr Uhl und Jan Urban vom 7. 12. 1988, 2 listy.

¹⁰⁴⁹ MDA-Berlin, GP (Gerd Poppe) 02, Brief an Jan Kavan vom 7. 12. 1988, strana 1.

Poslední dva roky před zhroutilím režimu v ČSSR a NDR tak došlo k řadě pokusů institucionalizovat vzájemnou spolupráci, která by se neomezila pouze na země východního bloku, nýbrž by šla napříč hranicemi rozdělené Evropy. Klasickým příkladem této iniciativy je návrh Jaroslava Šabaty na zřízení evropského mírového parlamentu s názvem Evropské shromáždění pro mír a demokracii, který byl projednán a přijat v rámci jednání zmíněné Evropské sítě v holandském Nijmegenu v polovině září 1988.¹⁰⁵⁰ Od tohoto shromáždění si Jaroslav Šabata sliboval rozšíření helsinského procesu o společenskou úroveň. Jinými slovy doufal v konstituování helsinského proces „zdola“. Podle Dieter Esche a Mient Jan Fabera ze zmíněné sítě Východ - Západ, „spočíval totiž smysl a účel tohoto projektu ve vytvoření a podpoře občanské společnosti v celé Evropě.“¹⁰⁵¹ Turbulentní rok 1989 však nakonec způsobil, že tyto akce zůstaly ve své přípravné fázi, což jim však nikterak neubírá na významu. Obavy Státní bezpečnosti z tzv. internacionalizace vnitřního nepřítele se tedy opravdu vyplnily.

---

¹⁰⁵⁰ Jednání probíhala 17. -18. září 1988 a byla rozdělena do tří tématických bloků, které zohledňovaly hlavní téma holandského setkání, tedy Pražské jaro po dvaceti letech. První blok se věnoval srovnání Pražského jara s reformní snahou Sovětského svazu v roce 1988. V rámci druhého bylo referováno o vývoji procesu uvolňování 1968-1988. Obsahovou náplní třetího bloku byla otázka významu občanské společnosti v západní i východní Evropě a možnostem překonání rozdělení Evropy. Srv.: MDA- Berlin, GP (Gerd Poppe) 011, Ost-West Kontakte, 3 listy zde list 1-2; Diskussions-Forum zum 20. Jahrestag des „Prager Frühlings“- Programm des Forums. Dále k nijmegenkému setkání například: PLUHAR, Eman: Pohlednice z Nijmegenu. In: *Listy*, roč. XVIII, č. 6 (prosinec 1988), s. 9-10.

¹⁰⁵¹ MDA- Berlin, GP (Gerd Poppe) 011, Ost-West Kontakte, 2 listy, zde list 1; ESCHE, Dieter – MIENT, Jen Faber: Einige Überlegung zu dem Projekt einer „Europäischen Versammlung für Frieden und Demokratie“.

VI. Kontakty představitelů československého a východoněmeckého disentu v zorném úhlu Státní bezpečnosti ČSSR a NDR

„Hovoříme spolu jako čekisté k čekistům a nikoli jako východoněmečtí občané k československým,“ řekl ministr Státní bezpečnosti NDR Erich Mielke v květnu 1980 během slavnostního přípitku na Pražském hradě československým kolegům.¹⁰⁵² Mielke, který měl bezpečnostní impérium pod kontrolou kontinuálně od roku 1957, současně upozornil, že je zapotřebí v následujícím období reagovat na snahy vnitřního nepřítele internacionalizovat svoji činnost aktivním odhalováním a následným potíráním. V řadě ujednání mezi Ministerstvem státní bezpečnosti NDR a Federálním ministerstvem vnitra ČSSR, je kladen důraz na potřebu vzájemné spolupráce, která by měla vyloučit jakékoli překvapení ze strany „vnitřního a vnějšího nepřítele“.

Ačkoliv najdeme v materiálech bezpečnostních složek obou států mnoho vyjádření, která sugerují pocit vševědoucnosti, ukazuje se na průběhu vlastní spolupráce tzv. bratrských orgánů až do zlomového roku 1989 zřetelná disproporce mezi stanovenými cíly a realitou. Bezpečnostní složky tak přebíraly politicko-ideologickou terminologii sovětské bezpečnosti a kontinuálně tak posilovaly svůj ideologický výklad světa. Na jedné straně tak shromažďovaly neuvěřitelné množství informací o kritických režimu, a aniž by to zamýšlely, vytvořily vlastně deformovanou chronologii východoevropského disentu. Na straně druhé je až udivující míra ideologické zaslepenosti, se kterou se tyto složky snažily vypořádat s aktivisty za lidská práva respektive představiteli nezávislého mírového hnutí. Právě tato neschopnost nahlédnout do myšlenkového světa disentu a pochopit skutečné motivy občanské angažovanosti vedly nakonec k selhání bezpečnostního aparátu v boji s jinak smýšlejícími. Ohromný lidský a materiální potenciál, kterým tyto složky až do svého rozpadu disponovaly a užívaly, zatížil již tak dost špatně fungující hospodářství a značnou měrou tak přispěl k pádu režimu. Přestože politická policie obou srovnávaných zemí nakonec prohrála svůj boj, ovlivnila negativním způsobem řadu lidských osudů. Sledování, šíření pomluv, praktikovaná šikana v každodenním životě, fyzické útoky, vydírání a v neposlední řadě vykonstruované politické procesy, patřily do souhrnu represivních metod, které mohly být použity proti každému, koho režim označil za nepřítele, ať se dotýčný za takového považoval či nikoli.

---

¹⁰⁵² BStU, MfS, HA IX 5606, list 214-220 zde list 217; Mitschrift des Gesprächs des Genossen Minister mit der Delegation der Untersuchungsverwaltung des FMdI der CSSR am 15.5.1980.

Nad celou společností tak opravdu visel pomyslný Damoklův meč a nikdo si nemohl být jist, zda jeho kritika poměrů na pracovišti či otevřeně projevená nespokojenost se zásobováním, nebude mít za následek, že na vlastní kůži zakusí preventivně výchovné opatření či některou z dalších nepřeborných forem občanské perzekuce. Jak bylo již zmíněno v rámci kapitoly o jednotlivých faktorech cesty do disentu, byla totiž hranice mezi ještě povolenou a již postihovanou kritikou velmi křehká a navíc proměnlivá v čase.

Ve snaze vyhnout se politickým procesům a s nimi spojeným nebezpečím poškození mezinárodního kreditu, se MfS i StB snažily o plošnou kontrolu společnosti, jež by umožnila předcházet rozličným protirežimním projevům. To však vedlo v konečném důsledku k jejich přehlčení a fatálnímu snížení akceschopnosti. Na rozvoj řady občanských iniciativ během posledních dvou let existence režimu tak již bezpečnostní orgány obou zemí nebyly schopny reagovat odpovídajícím způsobem a omezily se především na jejich monitorování. Ačkoliv docházelo i v tomto období k pravidelným represivním akcím (aféra Sion, Palachiáda), obrátily se tyto zcela jednoznačně proti jejich strůjčům a mobilizovaly spíše kritiky režimu, než členy bezpečnostních aparátů.

VI. 1. Předepsaná spolupráce

Dříve než se budeme zabírat naznačenými problémy, je zapotřebí alespoň ve stručnosti upozornit na ty součásti státně bezpečnostního aparátu obou zemí, které spolu nejintenzivněji spolupracovaly při pronásledování opozice. V prvé řadě je nutné zmínit následující paralelní Hlavní oddělení resp. Správy politické policie: Hlavní oddělení XX (HA XX) a X. správu (od léta 1988 II. Hlavní správu), Oddělení X (Abteilung X) a Oddělení pro mezinárodní styky (OMS), Hlavní oddělení IX a Správu vyšetřování. Do boje s vnitřním nepřítelem se však zapojovala dle aktuální potřeby i mnohá další oddělení a důležitou úlohu sehrály především tzv. Operativní skupiny MfS, podřízené Hlavnímu oddělení VI (HA VI), které se nacházely v Praze, Karlových Varech a Bratislavě.¹⁰⁵³ Československá strana měla rovněž svoji rezidenturu ve východním Berlíně. Ta byla obdobně jako východoněmecké

---

¹⁰⁵³ Operativní skupina v Praze byla poměrně malá a v roce 1989 ji tvořilo pouze sedm pracovníků Mielkova ministerstva. Zatím není jasné, kdy přesně skupina vznikla, nicméně zkušenosti z potlačení Pražského jara hrály při jejím zřízení důležitou úlohu. První zprávy této skupiny pocházejí z 60. let. Skupina disponovala v Praze dvěma konspiračními byty (Dlouhá 38 a Nad Šárkou 63). Srv. BStU, MfS, Abt. X 1074, list 160 a 165.

skupiny v úzkém kontaktu se zastupitelstvím a podle plánu rezidentury na rok 1989 měla mimo jiné pokračovat v evidování občanů ČSSR, žijících dlouhodobě na východoněmeckém území, s cílem vybrat vhodné typy pro využití československou kontrarozvědkou. K jejím hlavním úkolům ale patřil dozor nad československými občany, zejména pak vysokoškolskými studenty, zda u nich nedošlo ke kontaktům s osobami z nesocialistické ciziny. „V součinnosti s přáteli udržovat vzájemný tok informací s cílem signalizace poznatků k československým občanům, podezřelým ze styků s opozičním hnutím v NDR (...),“ najdeme v záukolování soudruha Dohnala, jenž měl také do konce července 1989 provést základní rozpracování československých studentů na bohosloveckých fakultách v NDR s perspektivou získání pro spolupráci.¹⁰⁵⁴

Pracovníci OPG a rezidentur shromažďovali současně informace o vnitřní situaci dané země. Zástupci OPG v Praze se kupříkladu zúčastnili pražských demonstrací během tzv. Palachíady v lednu 1989 a informovali o jejich průběhu východoberlínskou centrálu HA VI.¹⁰⁵⁵ Mimo jejich pozornost nezůstaly ani východoněmeckou mládeží oblíbené slavnosti černého piva, na kterých docházelo často ke kritickým vyjádřením na adresu východoněmeckého režimu. Zjištěný čtyřiaadvacetiletý pachatel z dubna 1981 musel jistě po návratu do NDR nést následky své mladické nerozvážnosti.¹⁰⁵⁶ V odpoledních hodinách 21. května 1983 monitorovala OPG provokativní chování zhruba dvaceti silně podnapilých mladistvých z NDR v restauraci U Fleků, kteří hlasitě diskutovali s přítomnými západními Němci. Poté co se začaly ozývat výzvy, „že je zapotřebí něco dělat proti tomu socialismu v NDR, třeba šířením pacifismu a odpíráním vojenské služby (...),“ byla zavolána Veřejná bezpečnost. Nakonec došlo k zákroku československých orgánů, který vyvolal masivní protest zhruba 150 mladistvých, z nichž mnozí nadávali přítomným policistům nebo praktikovali pasivní rezistenci formou sezení. Na podobných případech se dle pracovníků OPG ukazuje, že je zapotřebí postupovat již na hranicích razantněji proti dekadentně vyhlížející mládeži a sledovat některé z pražských restaurací, které jsou východními Němci oblíbeny.¹⁰⁵⁷ Pracovníci československé rezidentury informovali například v září 1983 o setkávání závadové mládeže v lipském studentském klubu Moritz Bastei, nacházejícím se v bezprostřední blízkosti hlavní budovy univerzity Karla Marxe. Jak uvedl

---

¹⁰⁵⁴ ABS ČR, A 34/1 inv. jedn. 413, list 59; Plány práce rezidentur v zemích soc. tábora (ZST) na rok 1989. Plán práce rezidentury Berlín na rok 1989, Praha 12. 1. 1989, II. správa SNB, Karel Vykypěl a předložil náčelník AO II. správy SNB pplk. Ing. Miroslav Třoska.

¹⁰⁵⁵ VILÍMEK, Tomáš: Die Palachwoche: die Demonstrationen in Prag im Januar 1989. In: *Horch und Guck*, roč. 12, č. 43 (2003), s. 60-65.

¹⁰⁵⁶ BStU, MfS, HA IX 18701, list 60-63 zde list 62; Operative Information 247/81 über die Ergebnisse der Fahndungs- und Filterungsmaßnahmen im Zusammenhang mit dem am 17. 4. 1981 in Prag stattfindenden „Schwarzbierfest“, Berlin 18. 4. 1981.

¹⁰⁵⁷ BStU, MfS, ZAIG 4228, list 35-36; Hinweise für das Gespräch mit dem Ministr des Innern, Gen. Jaromír Obzina und einer Delegation des FMdI der ČSSR 30. 5. 1983.

český zdroj: „Jsou to pacifisté a přívrženci evangelické církve v NDR, kteří kritizují opatření proti odpíračům a odsuzují vyhoštění mladíků z Jeny do NSR.“¹⁰⁵⁸

Jak bude ještě ukázáno v části o cílech vzájemné spolupráce, kladly obě bezpečnostní složky značný důraz na odhalování a následné potírání tzv. „politicko ideologické diverze“ (PID) a „politické podzemní činnosti“ (PUT).¹⁰⁵⁹ V dobovém jazyce to znamenalo pronásledování v exilu žijících kritiků režimu a představitelů domácích opozičních seskupení. Z tohoto důvodu jsou pro nás mimořádně cenné informace HA XX a X. správy, které právě tematiku PID a PUT měly ve své pracovní náplni. Máme-li však nejprve pojednat o předepsané spolupráci, pak je nezbytné věnovat pozornost dvěma oddělením, která měla na starosti vlastní koordinaci spolupráce mezi MfS a StB, tedy Oddělení X a Oddělení pro mezinárodní styky.

V devatenáctém článku Smlouvy o spolupráci mezi MfS a FMV z 9. března 1977, která nahradila předchozí smlouvu z července 1955, se dočteme, že veškerá spolupráce mezi oběma ministerstvy by měla probíhat po služební linii těchto oddělení, na což je opakovaně upozorňováno i v následujících letech. V roce 1986 navštívil kupříkladu náčelník Oddělení X, generálmajor (od roku 1980) Willi Damm Prahu a kromě jiného se sešel i s tehdejším vedoucím OMS, podplukovníkem Konvalinkou. Podplukovník Fleischmann, jenž byl právě Dammem v Praze představen pracovníkům II. správy SNB, zdůraznil ve zprávě o svém pobytu v ČSSR, že Damm i Konvalinka dali zřetelně najevo, „že zamýšlená operativní opatření II. správy [v oblasti spolupráce s MfS] musí být potvrzeny Oddělením X, to znamená, že jejich zavedení nemůže být uskutečněno přímou cestou přese mne“.¹⁰⁶⁰ V říjnu 1987 spolu v Praze jednali vedoucí představitelé východoněmecké Operativní skupiny a Odboru pro mezinárodní styky, a východoněmecká strana upozornila, že pracovníci této skupiny nejsou informováni o případech řešených mezi odděleními mezinárodních vztahů. Podle podplukovníka Krauseho pak dochází k nepříjemné dvojkolejnosti, kdy je jedna osoba rozpracována na základě žádosti konkrétního Hlavního oddělení MfS, a současně na základě žádosti od Oddělení X, které ji adresuje Operativní skupině přes OMS.¹⁰⁶¹

Ze značného množství případů lze pro názornost vybrat následující, které dávají nahlédnout do vlastního průběhu spolupráce. Willi Damm poslal přeložený například návrh československé strany na

---

¹⁰⁵⁸ BStU, MfS, MfS Abt. X 786, list 390; Vysokoškolští studenti v Lipsku, pacifistického zaměření scházející se ve studentské restauraci- zpráva, Skupina FMV 27. 9. 1983.

¹⁰⁵⁹ SUCKUT, Siegfried: Das Wörterbuch der Staatssicherheit, c. d., s. 323-325 s. 408-411.

¹⁰⁶⁰ BStU, MfS, HA II/10 708, list 218; Bericht über meine Vorstellung bei der II. Hauptverwaltung der Sicherheitsorgane der CSSR, Berlin 10. 9. 1986.

¹⁰⁶¹ BStU, MfS, HA II/10 708, list 266; Niederschrift über ein Arbeitsgespräch des Leiter der OPG des MfS in der ČSSR mit zuständigen Mitarbeiter der Internationalen Abteilung (OMS) des FMdI am 20. 10. 1987. Prag 22. 10. 1987.

konání hraniční schůzky mezi HA XX a X. správou, jež se měla věnovat vyhodnocení a upřesnění plánu spolupráce těchto útvarů na období 1978-1980. Náčelník HA XX, generálporučík Paul Kienberg, vyslovil v německém jazyce k schůzce souhlas a poslal jej zpět na Oddělení X, které zajistilo překlad do češtiny a odeslání československým kolegům. Setkání 14. září 1979 nestálo již nic v cestě.¹⁰⁶²

V roce 1979 studovala v Lipsku germanistiku dvacetiletá studentka z Československa, která, podle informací Oddělení X, opírajíc se o podklady československé strany,¹⁰⁶³ pocházela z rodiny, jež v roce 1968 silně sympatizovala s Dubčekem. Její matka měla negativně ovlivnit probíhající konsolidaci v oblasti práce s mládeží, neb byla aktivní v Junáku.¹⁰⁶⁴ Podle zprávy lipských kolegů z poloviny září, která byla přes Oddělení X posléze přeposlána československým orgánům, nebyly o dotyčné zjištěny žádné negativní skutečnosti. „Slečna Prokešová není ničím nápadná a neudržuje kontakty k lidem z nesocialistických zemí a snaží se svědomitě plnit své úkoly,“ končí zpráva.¹⁰⁶⁵

Mělo-li tedy nějaké Hlavní oddělení či Správa zájem o kontaktování příslušné složky bratrského orgánu, sepsalo svoji žádost a zaslalo ji svému oddělení pro mezinárodní styky. To provedlo překlad a poslalo dokument paralelnímu oddělení, které jej následně přeposlalo Hlavnímu oddělení či Správě, jež byly pro danou problematiku kompetentní. Tento proces byl však poměrně zdlouhavý a jednotlivé složky často preferovaly přímý kontakt, aniž by o tom informovaly Oddělení X resp. OMS. K tomu byla nejčastěji využívána vzájemná setkání příslušných složek v Praze, východním Berlíně či v některém z příhraničních měst, jak dává nahlédnout následující tabulka. Výjimkou ostatně nebyly ani výměny informací přímo na hranicích. K vzájemnému jednání mohly být také využity mezinárodní schůzky bezpečnostních aparátů východního bloku. Československé a východoněmecké delegace tak spolu kupříkladu v roce 1980 měly probrat v rámci mezinárodní porady problematiku politicko ideologické diverze a boje s vnitřním nepřítelem.¹⁰⁶⁶

---

¹⁰⁶² Vedle porady k přípravě plánu spolupráce se mělo jednat i o problematice vytváření sítě opozičních aktivit. BStU, MfS, HA XX/AKG 5885, list 106; Zusammenarbeit mit Sicherheitsorganen der ČSSR, 10. 9. 1979.

¹⁰⁶³ Jedná se o informace k dotyčné osobě a prosba, zda by nemohla být vzata během svého pobytu v Lipsku pod neoficiální kontrolu východoněmeckých kolegů. Srv. BStU, MfS, Abt. X 159, list 118; Skupina FMV ČSSR, Berlín 14. 5. 1979.

¹⁰⁶⁴ BStU, MfS, Abt. X 159, list 116; Ersuchen der Sicherheitsorganen der ČSSR, Abteilung X an Abteilung XX BV Leipzig, 17. 5. 1979.

¹⁰⁶⁵ BStU, MfS, Abt. X 159, list 119; BV Leipzig an Abteilung X, Leipzig 12. 9. 1979.

¹⁰⁶⁶ BStU, MfS, HA XX/AKG 5886, list 16; Jahresplanung der Arbeitsberatungen mit den Sicherheitsorganen der befreundeten sozialistischen Staaten 1980, Berlin 5. 3. 1980.

Tab. č. 1: Výběr plánovaných služebních setkání mezi HA XX MfS a X. správou FMV v letech 1987-1990¹⁰⁶⁷

Téma	Plánovaný termín	účast
Zhodnocení dosažených výsledků při realizaci plánu na léta 1986-1990. Zabránění internacionalizaci opozice, rozpracování operativně zajímavých osob z oblasti církve a kultury	Cínovec, květen 1987, 1 den	Náčelníci
Porada o vzájemných opatřeních na léta 1987-1990 při potírání politické podzemní činnosti a internacionalizačních pokusů opozice	Berlín, III. kvartál 1988, 3 dny	Náčelníci a vedoucí pracovníci, celkem osm lidí
Pracovní setkání k výměně relevantních informací o nepřátelských osobách (Ralf Hirsch, Wolfgang Templin, Roland Jahn a stoupenci Charty 77)	Drážďany-Cínovec, I. kvartál 1989, 1 den	Náčelníci
Porada o hlavních úkolech pro období 1991-1995, výměna informací v boji s opozičními silami, sladění společného postupu vůči Vatikánu	Praha, září 1990, 3 dny	Náčelníci

VI. 2. Cíle a formy spolupráce MfS a FMV v 70. a 80 letech

Podíváme-li se na cíle politické policie obou srovnávaných zemí v 70. a 80. letech, tak se zřetelně ukazuje, že se do nich v plné míře promítl vývoj vnitřní a zahraničně politické situace v ČSSR a NDR. Potřeba konsolidovat a normalizovat poměry v Československu po srpnové okupaci. Nutnost řešit

¹⁰⁶⁷ Tabulka byla vypracována na základě konkrétních ročních plánů spolupráce. Srv. BStU, MfS, HA XX/AKG 5887; Plan der Arbeitsberatungen mit den Sicherheitsorganen (SO) der befreundeten sozialistischen Staaten für das Jahr 1987, Berlin 24. 10. 1986; Plan der Arbeitsberatungen mit den SO der befreundeten sozialistischen Staaten für das Jahr 1988, Berlin 8. 10. 1987; Plan der Arbeitsberatungen mit den SO der befreundeten sozialistischen Staaten für das Jahr 1989, Berlin 18. 10. 1988; Plan der Arbeitsberatungen mit den SO der befreundeten sozialistischen Staaten für das Jahr 1990, Berlin 17. 10. 1989.

nové úkoly v souvislosti s ochranou státních hranic po zavedení bezvízového styku mezi oběma státy v roce 1972. Změna represivní strategie po podpisu Závěrečného aktu v Helsinkách v srpnu 1975. Zintenzivnění spolupráce a výměny informací v souvislosti s případem vyhoštění Wolfa Biermanna v roce 1976, po zveřejnění Základního prohlášení Charty 77 v lednu příštího roku,¹⁰⁶⁸ v souvislosti s polskou krizí v roce 1980 a v neposlední řadě po zahájení kursu přestavby v Sovětském svazu od poloviny 80 let, hrály klíčovou úlohu při stanovování cílů vzájemné spolupráce MfS a StB a modifikaci metod jejich dosažení.

V boji proti společnému nepříteli, tedy jinak smýšlejícím, se objevují pravidelně problémy, které měly být řešeny v rámci vzájemné součinnosti. V perspektivním plánu spolupráce HA XX a X. správy na léta 1981-1985 se dočteme o „potřebě vzájemné kooperace profylakčních a rozkladných opatřeních k zabránění opoziční činnosti, ke kompromitaci opozičních sil a likvidaci jejich kontaktů k nepřátelským západním centrům (...) a součinnosti při potírání politicko ideologické diverze v oblasti vědy, kultury, studentských a sportovních organizací, stejně jako v lékařství a mezi mladistvými“.¹⁰⁶⁹

Zajímavé informace nám nabízejí záznamy z jednání nejvyššího vedení MfS a FMV, které se pravidelně jednou ročně sešlo, aby se kromě domácí situace věnovalo i tématům vzájemné součinnosti. Ministr Státní bezpečnosti NDR resp. Federálního ministerstva vnitra ČSSR informoval druhou stranu o úspěších boje s vnitřním a vnějším nepřítelem a věnoval se následně problémům, na které by se měla spolupráce v následujícím období koncentrovat. Mimo pozornost nezůstaly ani problémy, jenž se v rámci kooperace objevily.

Počátkem 70. let hovořila československá strana především o problémech, které vznikly v důsledku procesu konsolidace a normalizace poměrů po srpnu 1968. „Ve vedoucích grémiích strany se ukazují tendence přeceňující politický proces konsolidace,“ najdeme v záznamu o jednání z března 1971, během kterého byla východoněmecká strana informována o rozsahu čistek ve straně a společnosti. Hlavním problémem je značně diferencovaný postoj společnosti k nové politické linii. „Podstatná část

---

¹⁰⁶⁸ Během jednání v únoru 1977 se informovali náčelníci HA XX a X. správy (Paul Kienberg und Vladimír Stárek) o událostech, ke kterým došlo v souvislosti se vznikem Charty 77 a vyhoštěním písničkáře Wolfa Biermanna. Srv.: ABS ČR, A2/5 293-Kolegium ministra vnitra ČSSR, Informace o služebním jednání náčelníka X. správy FMV s náčelníkem XX. Hlavní správy MStB NDR (23. -25. 2. 1977), Praha 23. 3. 1977.

¹⁰⁶⁹ BStU, MfS, HA XX AKG 5894, list 5; Perspektivplan für die Zusammenarbeit zwischen der Hauptabteilung XX des MfS der DDR und der X. Verwaltung SNB der CSSR für die Jahre 1981-1985.

společnosti se chová pasivně a dochází ke kritice politiky strany. (...) Vyškrcnutí či vyloučení členů strany je vnímáno jako chyba, neboť muselo odejít mnoho „chytrých a poctivých členů.“¹⁰⁷⁰

Východoněmecká strana se informovala o tehdejších dění v Československu i z vlastních zdrojů, jak dokládá informace o činnosti pravicových sil, jež se opírala o operativní informace MfS a materiály ÚV KSČ. Podle této zprávy počítají pravicové síly s tím, že postupem času ustoupí do pozadí události roku 1968 a vedení strany se bude muset nakonec opřít i o lidi, zejména odborníky, kteří byli vyloučeni. „Kromě toho spekulují (pravicové síly) s tím, že v socialistických zemích dojde k vytvoření jednotné opoziční fronty intelektuálů, zejména pak v Sovětském svazu, Polsku a NDR“, stojí v Poznatkách o aktivitách pravicově oportunistických sil a projevech nepřátelské činnosti v ČSSR.¹⁰⁷¹

Hned v příštím roce se do popředí vzájemných porad dostalo téma, které se pak objevuje s železnou pravidelností, totiž potřeba podpory mírové politiky SSSR. „Mírový program Sovětského svazu a dohodnutý plán politiky socialistického společenství proti imperialismu tvoří podstatný základ naší politicko-operativní práce,“ najdeme v tezí k rozhovorům Mielkeho s vedoucími představiteli československé Státní bezpečnosti.¹⁰⁷² Východoněmecká strana varovala zejména před snahou Spolkové republiky Německo, využít politiku uvolňování proti socialistickým zemím a dosáhnout jisté „vnitřní evoluce, skrze vnitřní demokratizaci východoevropských zemí“.¹⁰⁷³ Značnou pozornost věnovalo MfS nově vzniklé bezpečnostní situaci po zavedení bezvízového styku, který by mohl být zneužit východoněmeckými občany, snažícími se ilegálně uprchnout do NSR či Rakouska. Po kritice nedostatečného zajištění mezinárodního letiště Ruzyni, bylo vysloveno poděkování československé straně za její podporu pracovníků MfS (OPG), umístěných v Karlových Varech a Praze.¹⁰⁷⁴

Zatímco optimismus vedoucích představitelů KSČ a SED neznal po podpisu Závěrečného aktu v Helsinkách v srpnu 1975 mezí, a Gustáv Husák i Erich Honecker mluvili¹⁰⁷⁵ ve svých projevech jedním dechem o novém prostoru pro mezinárodní hospodářskou spolupráci a uznání principu neporušitelnosti hranic, sdílely bezpečnostní aparáty obou zemí obavy Andropova či Kosygina, podle kterých byl závazek dodržování lidských práv přílišným ústupkem, otevírajícím ve skutečnosti cestu

---

¹⁰⁷⁰ BStU, MfS, ZAIG 5416, list 4-5; Hinweise für Gespräch des Gen. Minister des Innern der CSSR (9. /10. 3. 1971).

¹⁰⁷¹ Tamtéž, list 13.

¹⁰⁷² BStU, MfS, ZAIG 5417, list 1; Thesen (Probleme) für Gespräche des Gen. Ministr mit führenden Vertretern der Sicherheitsorganen der ČSSR, 13. -15. 1. 1972).

¹⁰⁷³ Tamtéž, list 9.

¹⁰⁷⁴ Tamtéž, list 39 a 47.

¹⁰⁷⁵ Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě: *Helsinky '75*. Praha, Svoboda Praha 1975, 127 s., zde s. 93 a 110.

„imperialistickému vměšování“.¹⁰⁷⁶ KSČ a SED byly nejspíše opravdu přesvědčeny o síle svého ideologického působení a schopnosti vytěžit z nastalé situace maximum. Věřily, že Západ nebude riskovat ohrožení procesu uvolňování mezinárodního napětí a závazek dodržování lidských práv chápaly jako čistě interní záležitost. Jisté je, že to byly právě bezpečnostní složky obou států, které varovaly před možnými komplikacemi. Ostatně jen krátce po signaci Závěrečného aktu se konalo setkání nejvyššího velení MfS a FMV. Kromě konstatování potřeby nových politicko-operativních úkolů v reakci na proces KBSE, bylo podle východoněmecké strany možné zaznamenat „sladěný a koordinovaný postup nepřátelských centrál, využívajících všech možností k tomu, aby na základě vnitřních obtíží NDR organizovaly co nejširší politickou ilegální činnost“.¹⁰⁷⁷

Zůstává otázkou, do jaké míry přispěl vývoj po roce 1975 k rozhodnutí, pozvednout spolupráci MfS a FMV na novou kvalitativní úroveň. Jisté je však, že události typu sebeupálení Oskara Brüsewitze či protesty řady uznávaných východoněmeckých umělců proti vyhoštění Wolfa Biermanna, podobně jako vznik Charty 77 nemohly neovlivnit rozhodnutí nejvyšších představitelů bezpečnostních orgánů stvrdit společný boj podpisem Dohody o spolupráci mezi Federálním ministerstvem vnitra ČSSR a Ministerstvem státní bezpečnosti NDR z 9. března 1977.¹⁰⁷⁸

Během svého pražského pobytu, následující po podpisu zmíněné Dohody, informoval Erich Mielke o „podřízení činnosti všech služebních jednotek [MfS] konkrétním úkolům boje s nepřítelem“, a věren svým předcházejícím vyjádřením, označil „za cíl imperialismu ochranu nově se utvářející opozice v socialistických zemích pod pláštíkem dodržování lidských práv“.¹⁰⁷⁹ „Lidská a občanská práva tvoří dnes hlavní obsah ideologických útoků proti socialismu,“ dočteme se v Milkových poznámkách pro rozhovory s československým ministrem vnitra, Jaromírem Obzinou.¹⁰⁸⁰

V následujících letech se kromě tematiky boje se zahraničními diverzními centrály, objevuje potřeba „sladěných opatření k odhalení, rozpracování a následnému znemožnění internacionalizačních snah vnějších a vnitřních nepřátelských sil, zejména pak skrze rozpracování a

---

¹⁰⁷⁶ DURMAN, Karel: Útěk od praporů: *Kreml a krize impéria 1964-1991*. Praha, Karolinum 1998, 531 s. zde s. 169.

¹⁰⁷⁷ BStU, MfS, ZAIG 5421, list 7; Hinweise auf einige Probleme für das Gespräch mit dem Minister des Innern der CSSR, 14. 10. 1975.

¹⁰⁷⁸ ABS ČR, A 2/5-312, Kolegium ministra vnitra ČSSR, Praha 8. 4. 1977; Informace o pobytu člena politbyra SED a ministra Státní bezpečnosti NDR soudruha genplk. Ericha Mielkeho v Československu ve dnech 8. -9. 3. 1977.

¹⁰⁷⁹ Tamtéž, list 3-4.

¹⁰⁸⁰ BStU, MfS, ZAIG 5423, list 12; Hinweise für Gespräche des Genossen Minister mit führenden Vertretern des FMdI der CSSR (am 9.3.1977/CSSR).

omezení existujících spojení mezi známými opozičními silami v ČSSR resp. NDR“. Do popředí se ale dostává rovněž „potírání reakčních klerikálních církevních kruhů (...) a pacifistického hnutí“.¹⁰⁸¹

Situace v Polsku se nemohla nepromítnout do vzájemných porad, jak dokládá jednání na nejvyšší úrovni v Praze v říjnu 1981. Díky kontrarevolučnímu vývoji v Polsku a zesílené konfrontaci Spojených států se Sovětským svazem se do popředí spolupráce dostávají nové úkoly, mezi kterými hraje významnou roli ideová ochrana dělnické třídy a mládeže. Na základě získaných zkušeností se ukazují tři základní těžiště vzájemné spolupráce: „

- Společná opatření k objasnění a potření vybraných nepřátelských center, organizací a jednotlivců v operační oblasti a jejich spojovacím kanálům v NDR resp. ČSSR (...)
- vzájemně sladěná opatření k odhalení, rozpracování a znemožnění internacionalizačních snah vnějších a vnitřních nepřátelských sil (...)
- potření reakčních klerikálních církevních kruhů a společné odhalování mezinárodních klerikálních centrál tak jako subverzivních organizací, maskujících se za církevní (...).“¹⁰⁸²

Podle zaznamenaných statistických údajů byla východoněmecká strana ve vzájemných kontaktech aktivnější. Z celkového počtu 132 služebních cest od ledna do konce září 1981 jich příslušníci MfS podnikli do ČSSR 121, zatímco jejich českoslovenští kolegové jen 11. Požádala-li v roce 1980 MfS celkem v 54 případech o zavedení operativně kontrolních opatření, učinila to samé Praha pouze v 28 případech.¹⁰⁸³ Řada východoněmeckých občanů se domnívala, že odesláním dopisu z československého území se jim podaří obejít v NDR jinak pečlivě prováděnou kontrolu korespondence z nesocialistických zemí. Řada z nich však byla československými orgány zachycena a následující tabulka dává tušit, jaká témata se v nich objevovala.

Tabulka č. 2: Dopisy východoněmeckých občanů odeslaných z ČSSR v letech 1982-1983¹⁰⁸⁴

---

¹⁰⁸¹ BStU, MfS, ZAIG 5424, list 28; Hinweise zur Zusammenarbeit zwischen dem MfS und dem Föderalen Ministerium des Innern der CSSR (Beratung in Prag 15./16.10 1981).

¹⁰⁸² Tamtéž, list 28.

¹⁰⁸³ Tamtéž, list 47 a 51.

¹⁰⁸⁴ BStU, MfS, ZAIG 5429, list 80; Hinweise für Gespräche mit dem Minister des FMdI der CSSR, Gen. Dr. Vratislav Vajnar, 20./22.2 1984.

Obsahová náplň dopisu	1982	1983
Kontakt k bývalým občanům NDR, kteří odešli do NSR	180	217
Příprava na pokus o nezákonné opuštění NDR	49	43
Udržení nepovolených kontaktů do nesocialistické ciziny	121	227
Plánované a uskutečněné setkání v ČSSR (mezi občany NDR a NSR)	235	399
Prosba a pomoc při vyřízení žádosti o opuštění republiky (NDR)	216	228

Podrobné představení úkolů, na které se MfS a StB hodlají přednostně koncentrovat, najdeme v podkladových materiálech pro několikadenní poradu východoněmecké strany s prvním náčelníkem FMV ČSSR, Janem Kováčem z ledna 1982. Značná pozornost je zde věnována problematice působení východoněmecké evangelické církve jako „sběrné nádoby nepřátelsko negativních, opozičních a nespokojených sil“.¹⁰⁸⁵ Bezpečnostní složky by se dle MfS měly stále intenzivněji zabývat otázkou: „Kdo je kdo?, to znamená, kdo je nepřítel, kdo je slabý a na koho se můžeme spolehnout.“¹⁰⁸⁶

Podobně jako českoslovenští kolegové, přikládali i představitelé MfS prioritní důležitost ideologické ochraně dělníků a mládeže a varovali StB před nebezpečím nové strategie nepřítel, opírající se o koncepci tzv. „hnutí jednoho bodu, (tedy) politického hnutí s jedním programovým bodem (pacifismus, ekologie), který je ze strany státní moci jen velmi obtížně trestně právně napadnutelný“.¹⁰⁸⁷ Nutno dodat, že československá strana sice reflektovala aktivitu nezávislého mírového hnutí, jak dokládá vyhodnocení akce Přátelé z listopadu 1984, ve kterém českoslovenští soudruzi dospěli k závěru, „že se akce organizátorů (nepřátelsko-negativní činnosti) v NDR pohybují na hranici legality, v důsledku čehož jsou jen těžko postižitelné,“ nicméně pro ně tento problém nepředstavoval zdaleka něco zcela nového, neboť Charta 77 kladla od samého počátku důraz na legálnost obhajoby dodržování lidských práv.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸⁵ BStU, MfS, ZAIG 5427, list 22; Hinweise für das Eröffnungsgespräch mehrtägiger Beratungen mit einer Delegation des FMdI der CSSR unter Leitung des 1. Stellvertreters des Ministers, Generalmajor Dr. Jan Kovac 18. 1. 1982.

¹⁰⁸⁶ Tamtéž, list 43.

¹⁰⁸⁷ Tamtéž, list 44.

¹⁰⁸⁸ ABS ČR, Fond X. správy SNB, inv. jedn. 1042, list 1-8 zde list 3; Vyhodnocení akce „PŘÁTELÉ“, Praha 19. 11. 1984.

„Situace je politicky stabilní a vnitřní bezpečnost je neustále zajištěna (...). Síly v NDR - podobně jako Charta v ČSSR - neodpovídají náladám ve společnosti a jsou pod ustavičnou a účinnou politicko-operativní kontrolou,“ informoval Mielke Vratislava Vajnara koncem února 1984. Podle východoněmecké strany je pro opozici typické, že se snaží zpochybnit oficiální mírovou politiku státu upozorňováním na údajnou militarizaci společnosti, na nedostatky v hospodářské a sociální politice strany a v neposlední řadě i na nedostatky v právním řádu a socialistické demokracii. Východoněmecká církev je opět označena za „východisko resp. útočiště“, nabízející se zejména okrajovým společenským skupinám, jako jsou homosexuálové či příznivci hnutí punk.¹⁰⁸⁹

Přestože i v předcházejících zprávách je vyzdvížena potřeba společného postupu proti internacionalizačním snahám, dostává se, především v souvislosti se společnými akcemi typu Společného prohlášení mírových aktivistů z ČSSR a NDR z listopadu 1984, Pražskou výzvou a východoněmeckým tzv. Pozičním papírem z roku následujícího, tato témata do popředí vzájemné spolupráce obou bezpečnostních orgánů. „Sousední socialistické státy, zejména ČSSR, jsou preferovanými místy setkání mezi nepřátelskými a negativními silami z NDR,“ uvedl Mielke, a současně vyzvedl potřebu společného postupu HA XX a X. správy proti nepřátelským silám, „vystupujícím pod pláštěm hranice překračujícího mírového hnutí“.¹⁰⁹⁰ „V konsekventním znemožnění internacionalizace politické podzemní činnosti a součinnosti opozičních sil spatřujeme důležitý prvek účinné a preventivní práce v této oblasti,“ ujistil Vajnar východoněmecké kolegy.¹⁰⁹¹

Co se ale vlastně skrývá za termínem „internationalizace vnitřního nepřítele“? Ve své podstatě se jedná o všechny zjištěné pokusy o vzájemný kontakt mezi představiteli opozice zemí východního bloku, ať se jednalo o kontakty čistě přátelské či o setkání, na kterých se opravdu dohadovaly společné akce. Jak bylo již zmíněno v kapitole o vzájemné percepci představitelů československého a východoněmeckého disentu, začaly tyto kontakty již v druhé polovině 60 let v rámci společného dialogu zástupců evangelické církve, a pokračovaly zejména od poloviny let 70. Na československém území se setkávali zpočátku východní Němci se svými západoněmeckými známými či příbuznými, ale také s těmi, kteří byli donuceni z NDR odejít. Velmi aktivní byli kupříkladu mladí z Jeny, kteří se zejména v první polovině 80. let setkávali pravidelně v Praze a jiných českých městech se svými vyhoštěnými přáteli.

Vznik Charty 77 a informování o jejich aktivitách v zahraničí přimělo některé východní Němce k cestě do Prahy, kde se pokusili kontaktovat s jejími signatáři. Případ Lutze Hesseho či Stefana

---

¹⁰⁸⁹ BStU, MfS, ZAIG 5429 list 17 a 24; Hinweise für Gespräche mit dem Minister des FMdI der CSSR, Gen. Dr. Vratislav Vajnar, 20. /22.2 1984.

¹⁰⁹⁰ Tamtéž, list 26 a 31.

¹⁰⁹¹ Tamtéž, list 25.

Fechnera byl již podrobněji přiblížen. V tomto období se ale do Prahy opakovaně vydal i Gerd Poppe, jenž se chtěl v první řadě sejit se svými západoněmeckými známými a v případě možnosti navázat i kontakt k Chartě 77. Podle operativní informace z 22. prosince 1977 navštívil kupříkladu Gerd Poppe kavárnu Slávií v Praze, kde se setkal se západoněmeckými přáteli a bývalými občany NDR.¹⁰⁹² Již při své další cestě v březnu 1978 byl vysazen z vlaku na hraničním přechodu Bad Schandau. Přesto se mu podařilo dostat se do Prahy, když nastoupil po nuceném návratu opět do vlaku směřujícím do Československa a unikl tentokrát pozornosti pohraničnicků.¹⁰⁹³ Podle vzpomínek G. Poppeho se mu podařilo v roce 1978 kontaktovat Petra Uhla, který jej u této příležitosti informoval o práci na překladu Bahrovy knihy „Alternativa“ do českého jazyka.¹⁰⁹⁴ O tomto setkání však v jeho rozsáhlém svazku nenajdeme jediné zmínky a ušel tedy nejspíše pozornosti Státní bezpečnosti.

Skutečnost, že bezpečnostní složky obou států rozhodně nepodceňovaly nebezpečí vzájemného propojení kritiků režimu napříč hranicemi, dokazuje prostor, který byl dán problematice potírání tzv. internacionalizace v plánech činnosti kompetentních Hlavních oddělení resp. Správ. V ročních plánech X. správy se tak v letech 1977-1989 s železnou pravidelností objevuje zmínka o opatřeních, majících za cíl „zabránit solidárním akcím, organizování společných schůzek, vytvoření společných orgánů, vydávání společných prohlášení apod.“.¹⁰⁹⁵ Nejinak je tomu v případě východoněmeckých kolegů.

Zejména v souvislosti se setkáváním představitelů československého a polského disentu na hranicích v Krkonoších došlo k výraznému zintenzivnění vzájemné spolupráce MfS a StB při včasné odhalování vzájemných kontaktů disentu z ČSSR a NDR. Ve zprávě ze září 1978 informovala StB o setkání zástupců polského KORu a Charty 77 následovně: „Cílem opozičních sil z ČSSR a PLR je dosáhnout skrze československo - polskou spolupráci postupného sjednocení opozičních sil z MLR, BLR a NDR.“¹⁰⁹⁶ V nedatovaném dokumentu, pocházejícím nejspíše z první poloviny 80. let se píše o několika schůzkách již zmíněného Lutze Hesseho v bytě Petrušky Šustrové, na kterých se obvykle podílelo i několik dalších lidí z NDR, Švýcarska či Švédska. „Podle našich poznatků se na schůzkách

---

¹⁰⁹² MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe 1976-1981, karton 1, svazek 5, s. 198-199.

¹⁰⁹³ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe 1976-1981, karton 1, svazek 6, s. 211-212.

¹⁰⁹⁴ „Das freie Wort war die schärfste Waffe der Opposition“ Rundtischgespräch am 3. April 2001 in den Räumen des Matthias-Domaschk-Archivs in Berlin. In: KOWALCZUK, Ilko Sascha – SELLO, Tom (ed.): Freiheit und Öffentlichkeit. c. d., s. 131. Dále: Rozhovor autora s Gerdem Popem z 23. 1. 2006, Berlín.

¹⁰⁹⁵ ABS ČR, Fond X. správa SNB, inv. jedn. 323, list 29; Plán činnosti X. správy na rok 1980, 10. 12. 1979.

¹⁰⁹⁶ BStU, MfS, ZAIG 5063, list 53-58 zde list 56; Beratung mit den Sicherheitsorganen der CSSR am 2. 11. 1978 in Bad Schandau, 7. 11. 1978.

jedná o internacionalizaci opozičního hnutí v socialistických zemích a vytvoření společných nátlakových dokumentů a organizování akcí solidarity,“ shrnuje tento dokument.¹⁰⁹⁷

Od počátku 80. let tak dochází k zavedení tzv. zákazu cestování (Reisesperre) nad řadou představitelů východoněmeckého disentu, který sice nefungoval zcela stoprocentně, ale omezil klíčovým způsobem možnosti osobního vzájemného kontaktu. Zajímavé je, že československá strana nedisponovala seznamem východních Němců, vůči kterým byl tento zákaz uplatňován, a praktikovaly jej tedy východoněmecké pohraniční orgány. V případě potřeby tak východoněmecká strana kontaktovala československé orgány, tak jako tomu bylo kupříkladu počátkem července 1985, aby jim předala seznam lidí a jejich fotografie, jimž nemá být povolen vstup na území ČSSR. „V rámci vstupního pátrání měla být u těchto osob (Uwe Bastian, Wolfram (Tom) Sello, Herbert Mißlitz, Siniko Schönfeld (IM Rudolf Ritter), aj.) provedena formální kontrola s cílem získání důvodu pro jejich vrácení z hraničního přechodu,“ dočteme se ve zprávě o pracovním setkání HA XX s bezpečnostními orgány ČSSR 2. července 1985 na Cínovci. Vyjmenovaným měl být znemožněn vstup do Československa, neboť se hodlali setkat v kempu v jižních Čechách s nepřátelskými osobami z NSR, Holandska a ČSSR, aby zde společně hovořili o možnostech vytvoření nezávislého mírového hnutí napříč bloky, které by uplatňovalo „světovou politiku ze zdola/ Weltpolitik von unten) a tlačilo tak na představitele světového establishmentu.¹⁰⁹⁸ Z materiálů však vyplývá, že ke schůzce nakonec došlo, byť zdaleka ne všichni na místo setkání dorazili.¹⁰⁹⁹

Do Československa se tak většinou dostali převážně mladí a Státní bezpečnosti dosud neznámí lidé, kteří mohli pouze zprostředkovat poselství klíčových figur východoněmeckého disentu, aniž by jej ale mohli plně zastoupit. To byl ostatně i případ již zmíněného setkání v říjnu 1985, které na československé straně vyvolalo spíše rozpaky. Přitom tato akce byla svým způsobem ojedinělá, neboť se již nikdy nepodařilo uspořádat podobné setkání, byť to bylo plánováno.

Díky informacím od svých agentů se tak MfS záhy dozvědělo i o úspěšných setkáních a mohlo tak dosud neznámé aktivisty připsat na svůj seznam lidí, podílejících se na internacionalizaci vnitřního nepřítele. V létě 1985 se tak MfS dozvědělo o aktivitách východoněmeckého občana Rüdiger Rosenthala, podílejícího se aktivně již na zmíněném Společném prohlášení nezávislých obránců míru

---

¹⁰⁹⁷ BStU, MfS, HA IX 278, list 1; Zusammenfassung der Erkenntnisse über die Verbindung von Vertretern der Opposition in der DDR und in der CSSR. Petruška Šustrová uvedla, že příslušný materiál svým způsobem postihuje, oč během těchto schůzek skutečně šlo, byť by to tak z přítomných nikdo neformuloval. Srv: Rozhovor autora s Petruškou Šustrovou z 11. 2. 2008, Praha.

¹⁰⁹⁸ BStU, MfS, HA XX/AKG 101, list 21; Berichterstattung über Pläne, Absichten und Aktivitäten feindlich-negativer Kräfte, Berlin 20. 7. 1985.

¹⁰⁹⁹ MDA-Berlin, OV „Diakon“, Herbert Mißlitz, list 46-47; Bericht über ein Greztreffen mit den Sicherheitsorganen der ČSSR am 2. 7. 1985 in Zinnwald, Berlin 3. 7. 1985.

z listopadu 1984, který během mistrovství světa v ledním hokeji v Praze (17.4. -3. 5. 1985), které vyhrálo Československo, zatímco východní Německo obsadilo místo poslední, navštívil Petra Uhla a diskutoval s ním o Pražské výzvě.¹¹⁰⁰

Případ ze září 1985 je klasickou ukázkou, jak účinná byla metoda zákazu vycestování do Československa. Díky svým agentům získalo MfS již koncem ledna 1985 první nejasné informace o záměru řady významných osob převážně berlínské opoziční scény podniknout v průběhu září společnou cestu do Prahy, kde se měly sejít jak s Rolandem Jahnem, tak představiteli Charty 77. Na základě informací od IM „Martin“ (Mario Wetzky) a IM „Karin Lenz“ (Monika Haeger) byl vypracován seznam šestnácti lidí, kteří plánovali v období od 18. do 23. dubna 1985 vycestovat do Československa.¹¹⁰¹ Podle IM Martina bylo mimo jiné plánováno vytvořit společné prohlášení k ukončení druhé světové války, prodiskutovat Pražskou výzvu a pozastavit se rovněž nad společným postupem v případě blížící se 4. mezinárodní konference za atomové odzbrojení, jež se měla konat v červnu téhož roku v Amsterdamu.

Ze sedmi lidí, kteří se nakonec v noci z 19. na 20. dubna 1985 pokusili o cestu, nedosáhl nikdo plánovaného cíle. Ralf Hirsch, Peter Rölle a Werner Fischer, v jazyce Státní bezpečnosti objekty č. 084 684, 084 681 a č. 084 683, byli vysazeni v Děčíně z vlaku a posláni rychlíkem D-270 zpět do východního Německa.¹¹⁰² Akce byla chápána jako neúspěch a vyvolala značné rozhořčení a zklamání. Podle záznamu přítomných agentů kritizovala celé opatření MfS především Ulrike Poppe. Její manžel Gerd, jenž byl vrácen v tomto roce již podruhé (poprvé 7. 8. 1985),¹¹⁰³ Ralf Hirsch a W. Fischer dospěli k závěru, že provedení opatření jasně ukazují na intenzivní spolupráci obou bezpečnostních aparátů. Jediný, komu se nakonec podařilo do Prahy dostat, byl Roland Jahn, jenž do Československa přijel ze Spolkové republiky Německo. Ačkoliv tak východoněmecká strana žádala StB, aby znemožnila Jahnovi vstup do ČSSR, zavolal tento 20. dubna z Prahy Gerdu Poppovi, který jej informoval o nezdaru celé akce.

Z jednotlivých materiálů bezpečnostních složek obou států vyplývá, že metoda zákazu vycestování do inkriminované země představovala hlavní překážku vzájemných osobních kontaktů. Pravidelné vracení ze státních hranic působilo velmi deprimujícím dojmem, jak dokládá rozhořčení Bärbel Bohley, které byla spolu s Werner Fischerem znemožněna cesta do ČSSR 24. června 1985. Když se

---

¹¹⁰⁰ Tamtéž, list 49.

¹¹⁰¹ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 4, svazek 19, list 302-303; Information über eine geplante Aktion in der CSSR durch negativ feindliche Kräfte der DDR und dem NSW, 12.4.1985.

¹¹⁰² MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 4, svazek 19, list 334; Information über eine geplante Aktion in der CSSR durch negativ feindliche Kräfte der DDR und dem NSW, Berlin 12.4.1985.

¹¹⁰³ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 7, svazek 30, list 1; Aktivität am 7.8.1985.

hned na druhý den sešla s Ulrike Poppe „vyjádřila se s uplakanou tváří, že uvažuje o sebeupálení“. Poté co Poppe, označila podobné úvahy za nesmyslné, „protože sebeupálení lze provést jen tehdy, když by si byl člověk jistý, že je to za hodnoty, které přetrvají,“ vyjádřila Bohley svoji domněnku, „že nad ní a řadou jiných lidí byl vyhlášen stálý zákaz cestování do Československa“.¹¹⁰⁴

Podobné zážitky státní zvěle však mohly mít i výraznou motivační funkci pro další aktivity. „Nám, kteří jsme nepodali žádost o opuštění republiky, nýbrž naopak se chceme zasazovat v NDR o problematiku míru a lidských práv, je zakázáno pohraničními orgány, které jsou podřízeny Ministerstvu státní bezpečnosti, cestovat do socialistického zahraničí. Nemůže zůstat u toho, aby nám byla naše práva poskytována jako laskavost za to, že se zdržíme samostatné politické činnosti. (...) Požadujeme zrušení zákazu cestování, jenž byl nad námi vyhlášen,“ najdeme v Otevřeném dopise Lidové sněmovně NDR ze září 1985, pod který se podepsalo sedmáct zástupců východoněmecké opozice (Gerd a Ulrike Poppe, Heiko Lietz, Werner Fischer, Bärbel Bohley aj.).¹¹⁰⁵ Čtveřice autorů – Rainer Eppelmann, Peter Grimm, Ralf Hirsch a Wolfgang Templin – se obrátili dopisem z 20. července 1986 na Lidovou sněmovnu NDR, aby ji vyzvali k přehodnocení dosavadní praxe omezování svobodného cestování. „Teprve tehdy, když se budou moci nekomplikovaně sejít nejen vládnoucí, ale také národy, zmizí obrazy nepřítele, předsudky a nedůvěra, a vzájemná důvěra a porozumění se mohu stát silou, podporující mír,“ upozornili výše zmínění signatáři.¹¹⁰⁶

„Od roku 1985 je nám známo přes 200 případů, při kterých bylo lidem různých věkových skupin znemožněno vycestovat z NDR do socialistického zahraničí,“ najdeme spolu se seznamem dvaceti nejnovějších případů této formy státní zvěle v samizdatu Grenzfall.¹¹⁰⁷ Přes zjevnou masivní snahu MfS a StB zabránit těmto kontaktům se podařilo řadě představitelů východoněmeckého disentu dostat do Československa a sejít se zde s některým ze signatářů Charty 77.

S ohledem na význam Pražské výzvy a východoněmecké odpovědi na ni je zajímavá zejména schůzka Martina Böttgera s Petrem Uhlem a Annou Šabatovou z 2. června 1985. Díky IM „Christianovi“ (Lutz Nagorski), který se spolu s Böttgerem schůzky účastnil, máme k dispozici písemný záznam o tom, o čem se dle agenta jednalo. Dotyčný dostal od Böttgera adresu Anglická 8 a měl se tam dopravit vlakem. Když se Nagorski kolem půl osmé večer objevil u Uhlů, byl přijat Annou

---

¹¹⁰⁴ MDA-Berlin, OV „Bohle“, Reg. Nr. MfS XV/4459/82, Bärbel Bohley, list 1; Reaktion auf die Zurückweisung von FISCHER und BOHLEY an der ČSSR-Grenze am 23/24.6.1985, Bericht IMB „Karin Lenz“ am 28. 6. 1985.

¹¹⁰⁵ MDA- Berlin, TH 05/1 1985-1989- Reiseverbote, 1 list; Wir fordern Erweiterung der Freizügigkeit für alle DDR-Bürger!“, Ein offener Brief an die Volkskammer der DDR, Berlin, September 1985.

¹¹⁰⁶ MDA-Berlin TH 05/1 1985-1989, Reiseverbote, list 1-3, zde list 2; Was Menschen in der DDR quält, darf nicht mit Schweigen übergangen werden!, Berlin 20. 7. 1985.

¹¹⁰⁷ Reiseverweigerung in das sozialistische Ausland. In: *Grenzfall*, 1988/1-12, s. 31.

Šabatovou. Zhruba za hodinu se objevil Petr Uhl, který byl potěšen tím, že se konečně objevila v Praze avizovaná návštěva z NDR. Zakrátko nato dorazil rovněž Martin Böttger. Vedle výměny informací o možnostech alternativního hnutí v ČSSR a NDR se rozhovor koncentroval především na Pražskou výzvu a připravovanou východoněmeckou odpověď na ni. Uhl informoval oba východoněmecké hosty o tom, že obsahově vychází Pražská výzva z iniciativy jeho tchána, Jaroslava Šabaty a jejím cílem je najít společného jmenovatele pro všechna alternativní a mírová hnutí východoevropských států. Podle jeho názoru by výzva měla představovat klíčový příspěvek na blížící se konferenci v Amsterdamu, a doufá, že východoněmecká strana se k němu do té doby vyjádří. Martin Böttger jej následně informoval o tom, že již 30. května došlo k vypracování odpovědi, o které se v současné době stále diskutuje, ale do 10. června by měla být kurýrem zaslána Chartě 77. Tématem rozhovoru se stala i německá otázka, kdy Böttger sdílí s Uhlem přesvědčení o možnosti konfederativního Německa, jež by odpovídalo i představám východoněmeckých mírových aktivistů, upozornil však současně na respektování obav okolních států, aby nedošlo k probuzení nacionalistických tendencí. Z tohoto důvodu nemůže být německá otázka stavěna do centra jejich práce. Uhl přítomné rovněž informoval o tom, že se na konec června (29. - 30. 6. 1985) chystá tajné setkání signatářů Charty 77 v okolí Prahy, kterého by se dle jeho názoru mohli zúčastnit i lidé z východního Německa. Záznam agenta pak končí následujícími slovy: „Bližší údaje ke schůzce napsal Uhl na lístek, který začínal poznámkou: Můj byt je odposloucháván.“¹¹⁰⁸

Martin Böttger patřil přitom ke skupině lidí, kteří se rozhodli opakovaně zkusit svoje štěstí. V rámci schůzek radil přítomným, aby do Československa jezdili individuálně a v případě vrácení, to zkusili další den zopakovat. „Budeme organizovat opravdovou cestovní vlnu a někomu se určitě podaří projít,“ měl se vyjádřit Böttger.¹¹⁰⁹

V září a říjnu 1985 se podařilo tehdejší manželce Wolfganga Templina, Regině, navázat kontakt s Ladislavem Hejdánkem a dohodnout vystoupení jejího muže v rámci pravidelně konaných bytových seminářů. Podle MfS byl dokonce plánován společný seminář Charty 77 a představitelů východoněmeckých mírových skupin, jenž se měl na jaře 1986 věnovat tématice vztahům mezi Čechy a Němci v rozdělené Evropě.¹¹¹⁰ Bezpečnost však tentokráte celou akci zmařila a Ladislav Hejdánek

---

¹¹⁰⁸ MDA-Berlin, Bärbel Bohley, Reg. Nr. XV/4459/82, Svazek 7, list 1-4; IMB „Christian“, Ankunft mit Vertertern der Charta 77 am 2. 6. 1985 in Prag, Berlin 4. 6. 1985.

¹¹⁰⁹ BStU, MfS, HA XX/ AKG 100, list 326; Berichterstattung über Pläne, Absichten und Aktivitäten feindlich-negativer Kräfte, Berlin 30.6 1985.

¹¹¹⁰ MDA-Berlin, OV „Verräter“, Reg. Nr. MfS XV/5575/81, Wolfgang Templin, list 287; Information über operativ relevante Reisen der TEMPLIN, geb. Weis, Regine in die ČSSR, Berlin 19. 11. 1985.

vzpomíná, jak Templin nakonec na seminář nedorazil a on se později dozvěděl, že byl vysazen z vlaku.¹¹¹¹

Ve dnech 26. -29. prosince 1985 bydlel Ralf Hirsch, u kterého MfS zaznamenala intenzivní kontakty na zástupce Charty 77,¹¹¹² u manželů Uhlů. Hirsch tak splnil své předsevzetí, které sdělil svému příteli, jenž bohužel pracoval pro MfS, „že v krátké době se bude opakovaně snažit vycestovat do ČSSR, a i když bude vrácen, tak se o to bude snažit zvonu a znovu“.¹¹¹³ Využil tehdy rady amerického diplomata, aby nahlásil ztrátu osobních dokumentů. Po vydání nových má ihned podniknout pokus o vycestování do nějaké ze socialistických zemí, neboť to trvá údajně dva až tři dny, než jsou všechny hraniční přechody informovány o čísle nového osobního dokladu. „To jsem také udělal a hned po vydání nových dokladů jsem odjel vlakem do Prahy,“ uvedl Hirsch.¹¹¹⁴ Obsahem vzájemných rozmluv se soustředil na vznikající Iniciativu za mír a lidská práva (IFM), o níž mělo být informováno francouzskou tiskovou agenturou 20. ledna 1986. Petr Uhl se mimo jiné vyjádřil k institutu tří mluvčích IFM, kterými měli být, a nakonec i byli, Ralf Hirsch, Peter Grimm a Wolfgang Templin. Podle jeho názoru není jisté, zda se tento institut v NDR ujme tak jako v případě Charty 77. Hirsch byl vyzván, aby s kolegy ještě uvážil, zda tato organizační struktura opravdu vyhovuje východoněmeckým poměrům.¹¹¹⁵

10. června 1986 informoval Wolfram Tschiche v bytě Martina Böttgera, že se mu podařilo dostat před třemi dny do Prahy. Podle jeho názoru by bylo užitečné uspořádat kampaň, jež by ukázala, „jak jsou jinak smýšlející v NDR pronásledováni a jejich možnost pohybu systematicky omezována“.¹¹¹⁶ Tato tendence otevřeně upozornit na praktiky bezpečnostních orgánů kulminovala ojedinělým pokusem, pro který se vžil termín „akce letadlo/ Flugzeugaktion“. Celkem sedmnáct představitelů východoberlínské opoziční scény se rozhodlo podniknout oficiální cestu do Prahy a zarezervovali za tímto účelem místa v letedla IF 254 na 19:50. Jen málokomu se ale podařilo při své cestě na letiště Schönefeld 24. dubna 1987 dostat dále, než na roh ulice, ve které bydlel. Mezi těmi, kteří se nakonec objevili v odbavovacím prostoru – zejména díky doprovodu západoněmeckých novinářů – byl i hlavní organizátor celá akce Ralf Hirsch. On sám nepokládal možnost odletu za příliš realistickou a podle svých slov se mu do jisté míry ulevilo, když připravený autobus pouze projel kolem letadla a

---

¹¹¹¹ Rozhovor autora s Ladislavem Hejdánkem ze 4. 9. 2007, Písek.

¹¹¹² MDA-Berlin, OV „Blauvogel“, MfS XV/1568/82, Ralf Hirsch, list 15; Sachstandbericht zum OV „Blauvogel“, Reg. Nr. XV/1568/82 Ralf Hirsch.

¹¹¹³ MDA-Berlin, OV „Blauvogel“, MfS XV/1568/82, Ralf Hirsch, list 1; Auspreche mit dem Bürger Hirsch, Ralf, Berlin 30. 7. 1985.

¹¹¹⁴ Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24. 1. 2006, Berlín.

¹¹¹⁵ Rozhovor autora s Petrem Uhlem z 5. 11. 2006, Praha.

¹¹¹⁶ BStU, MfS, HA XX/ AKG 102, list 153; Berichterstattung über Pläne, Absichten und Aktivitäten feindlich-negativer Kräfte (Zeitraum 11. 6 bis 20. 6. 1986), Berlin 20. 6. 1986.

pokračoval na služebnu do Keibelstrasse, neboť trpí panickým strachem z létání. „Jednalo se o jasně demonstrativní akci a nikdo z nás snad ani nepočítal s tím, že bychom skutečně odletěli. Nám šlo ale o to ukázat na porušování lidských práv v NDR a na to, že zákaz cestování totiž platí nejen směrem Západ, ale i na Východ,“¹¹¹⁷ uvedl Hirsch, jehož vzpomínky o průběhu akce se shodují s Templinovými, jemuž se rovněž podařilo dostat na letiště.¹¹¹⁸

Ačkoliv někteří z účastníků hodnotili akci jako nezdar, neboť prý o ni nebylo referováno v dostatečné míře v západních médiích, splnila ve skutečnosti svůj účel. Člověk se o ni mohl dočíst jednak na stránkách samizdatu v článku nesoucí název „Jen létat je krásnější“,¹¹¹⁹ předně ale zaslali účastníci nezdařeného letu do Prahy otevřený dopis Erichu Honeckerovi z 24. dubna 1987, ve kterém jej informovali o zvlášti bezpečnostních orgánů a dotázali se jej, zda v NDR vládne SED či Státní bezpečnost. „Jak se staví stranické vedení k tomu, že i přes Závěrečný akt z Helsinek jsou stovky osob bez právního rozhodnutí vystaveny vězení v jedné zemi (...)?,“ ptali se signatáři dopisu, ke kterému byl připojen jmenný seznam čtyřiceti osob, jimž bylo od srpna 1986 znemožněno cestovat do Československa.¹¹²⁰

Problematice svobodného cestování se věnovala celá řada rodících se skupin a ke Dni lidských práv v roce 1987 vydala Knihovna životního prostředí prohlášení, kterým se obrátila na Východoněmecký výbor pro evropskou spolupráci a bezpečnost. „Bez neomezeného cestování bude ztížena jakákoli vzájemná spolupráce. (...) Omezení práva volně cestovat představuje neakceptovatelné porušení lidské důstojnosti a dělá z takto postižených lidí majetek státu,“ kritizují autoři dopisu, pod kterým je opět připojen seznam třiceti takto postižených lidí (Uwe Bastian, G. a U. Poppe, W. Templin, Tom Sello, Peter Rölle, Peter Grimm, Carlo Jordan aj.).¹¹²¹

Přes masivní snahu zabránit vzájemným kontaktům lidí, kteří odmítali nečinně přihlížet stupňující se militarizaci společnosti, postupující ekologické krizi či nedodržování lidských práv v obou zemích, k těmto kontaktům docházelo a zejména během posledních tří let existence totalitních režimů v ČSSR a NDR nabývaly zřetelně na intenzitě. Naprostá většina těchto případů zůstala politické policii neznáma, a je téměř nemožné, je z dnešního pohledu rekonstruovat. Do jisté míry jsme tak odkázáni na životopisná svědectví a záznamy Státní bezpečnosti. Díky tomu například víme, že Annetta

---

¹¹¹⁷ Rozhovor autora s Ralfem Hirschem z 24.1.2006, Berlín.

¹¹¹⁸ Rozhovor autora s Wolfgangem Templinem z 27.4.2006, Berlín.

¹¹¹⁹ Nur fliegen ist schöner. In: *Grenzfall*, 1987/5, s. 4.

¹¹²⁰ MDA-Berlin, Initiative Frieden und Menschenrechte 1. 1. 01, 7 listů zde list 3 a 4-7.; An den Generalsekretär des ZK der SED Erich Honecker, Berlin 24. 4. 1987. Otištěno též: Offener Brief zu Reiseverboten. In: *Grenzfall* 1987/5, s. 15-16.

¹¹²¹ MDA-Berlin, UB 02 „Zionaffäre“ 1. 1. 16, list 1-2; Offenen Dialogangebot zum Tag der Menschenrechte, Berlin 10. 12. 1987, list 1-2.

(Johanna) Kalex, která spolu se svým manželem Romanem spoluzakládala v Drážďanech mírovou skupinu Wolfspelz, organizující setkání téměř pěti tisíc lidí v únoru 1982 v Kreuzkirche, navštívila ke Dni lidských práv v roce 1987 spolu s dalšími třemi východními Němci Prahu a sešla se zde se signatáři Charty 77. Krátce předtím přitom kontaktovala dopisem Petra Uhla, který podle MfS „patří pravděpodobně k Chartě 77, popřípadě funguje jako kontaktní osoba mezi lidmi z politického podzemí v NDR a Chartou 77“.¹¹²²

V srpnu 1988 se podařilo i Wolfgangu Templinovi po dlouhé pauze opět navštívit Československo, byť tentokrát s pasem občana Spolkové republiky Německo. V souvislosti se zmíněnou akcí proti IFM v lednu 1988 pobýval totiž od února téhož roku Templin v západním Německu. V létě 1988 podnikl spolu se svoji ženou cestu do Maďarska a Polska, ze které pak napsal krátký článek, jenž byl otištěn v časopise Grenzfall pod názvem Poznámky z cesty po východní Evropě. Na zpáteční cestě se zastavil u manželů Uhlů, kde strávil poslední srpnový den. „Když jsem po krátkém zastavení zase opouštěl ČSSR, měl jsem skoro pocit, že jsem byl v NDR, a to až do drobností každodenního života, jakými byly dopravní prostředky a tváře policistů,“ napsal tehdy Templin.¹¹²³ Petr Uhl vzpomíná na milé setkání a procházku Prahou, během které oba plynule střídali polštinu s němčinou. Jedním z témat byla i vize založit nový časopis, do kterého by psali představitelé disentu zemí východního bloku.¹¹²⁴

Wolfgang Templin si zase velmi dobře pamatuje na radost v očích pohraničnicka, který jej kontroloval na hraničním přechodu do Spolkové republiky Německo a našel u něho osobní dokumenty obou německých států. V domnění, že odhalil pokus o ilegální opuštění republiky, odešel informovat bratrské orgány – nejspíše operativní skupinu - , ale posléze se vrátil a nařídil Templinovi okamžitě opustit Československo.¹¹²⁵

O tomto setkání ostatně informoval Petr Uhl manžele Kalexovi, kteří jej jen o několik dní později navštívili v Praze. Mluvil se opět o zmíněném časopise, který se měl jmenovat Cesta. Johanna Kalex pak měla Uhlovi ukázat papír, na kterém byl záznam Templinových představ o tomto časopise. Uhl ji pak následně požádal, aby tento papír předala Gerdu Poppemu nebo Petru Grimmovi. „Johanna se

---

¹¹²² Na zprávě je vidět, že ani MfS se nevyhnul reálně socialistický šlendrián, neboť v jiných zprávách je Petr Uhl veden jako jeden z čelních představitelů Charty 77 a VONSu, zatímco zde se hovoří o jeho pravděpodobném členství v Chartě 77. BStU, MfS, Abt. X 200, list 45-46 zde list 46; Information zu operativ-interessanten Kontakten der Kalex, Annett in die ČSSR, Dresden 13. 1. 1988. Ve zprávě z listopadu 1978 kupříkladu stojí, „že Uhl je pověřen československou opozicí, navazovat a udržovat kontakty s opozicí v NDR.“ Srv. BStU, MfS, ZAIG 5063, list 53-58 zde list 56; Beratung mit den Sicherheitsorganen der CSSR am 2. 11. 1978 in Bad Schandau, 7. 11. 1978.

¹¹²³ TEMPLIN, Wolfgang: Reisenotizen aus Osteuropa. In: *Grenzfall* 1988/1-12, s. 7.

¹¹²⁴ Rozhovor autora s Petrem Uhlem z 20. 4. 2006, Praha.

¹¹²⁵ Rozhovor autora s Wolfgangem Templinem z 27. 4. 2006, Berlín.

měla následně vyjádřit, že to sice není nic pro Wolfspelz, ale jistě to vyvolá zájem ve (východním) Berlíně,“ dočteme se o zprávě MfS z 14. září 1988.¹¹²⁶

Přestože docházelo k vzájemným osobním kontaktům, ukazují následující dva případy, že se v rámci součinnosti MfS a StB skutečně podařilo výrazným způsobem omezit pokusy o systematictější spolupráci. V roce 1986 byla například zmařena snaha o uspořádání společného semináře s Chartou 77. V duchu podzimních jednání mezi představiteli východoněmeckého a československého disentu se 15. prosince 1985 sešli v bytě Lutze Nagorského představitelé východoberlínské opoziční scény (W. Templin, M. Böttger, B. Bohley, S. Bickhard, W. Fischer., L. Mehlhorn), aby zde projednali podrobnosti k chystanému semináři, jehož předběžný termín byl stanoven na druhý březnový týden roku 1986. Nikdo ze zúčastněných však tehdy netušil, že se nacházejí v bytě tajného spolupracovníka MfS, který informoval o vzniku tří pracovních skupin. První, do které byl IM sám zapojen, se měla věnovat politickým a kulturním dějinám v ČSSR a NDR po roce 1968. „Demokratizační tendence ve společenských skupinách, v církvi a na státní úrovni“, bylo náplní druhé skupiny, ve které byl vedle W. Templina i G. Poppe. Třetí skupina (B. Bohley, W. Tschiche) měla vypracovat teze k otázkám vztahu mezi mírem, demokracií a lidskými právy.¹¹²⁷

MfS přípravy celé akce sledovalo a registrovalo mimo jiné setkání již zmíněné Kontaktní skupiny k Chartě 77 16. února 1986, na kterém se hovoří o termínu 8. až 9. března 1986.¹¹²⁸ K setkání nakonec nedošlo a podle záznamu východoněmeckého agenta, který své nadřízené informoval o záměru československé strany vyslat koncem roku do východního Berlína kontaktní osobu, vládne v Praze názor, „že bezpečnostní orgány jsou o plánovaných setkáních informovány do nejmenších podrobností a postarají se o jejich ztroskotání. Vychází se přitom z přesvědčení, že na straně NDR jsou netěsná místa,“ shrnuje zdroj.¹¹²⁹

K nezdaru plánovaného semináře v Praze ale dozajista přispěl i fakt, že právě na jaře 1986 probíhala ve východním Německu v rámci nezávislého mírového hnutí hektická debata o využitelnosti tématu lidských práv, a mnoho členů kontaktní skupiny se aktivně zapojilo do příprav prvního semináře lidských práv v NDR, jenž se nakonec konal v listopadu 1986. Přípravy na seminář

---

¹¹²⁶ MDA-Berlin, OV „Verräter“, Reg. Nr. MfS XV/5575/81, Wolfgang Templin, svazek 15, list 49; Zusammenkunft der Gruppe Wolfspelz am 14. 9. 1988.

¹¹²⁷ MDA-Berlin, OV „Verräter“, Reg. Nr. MfS XV/5575/81, Wolfgang Templin, svazek 1, list 377-378 zde list 377; Operative Information, Erneute Zusammenkunft operativ-bekannter Personenkreise mit der Zielstellung weiterer Vorbereitungshandlungen eines geplanten Seminars mit Vertretern der „Charta 77“ (CSSR), Berlin 18. 12. 1985.

¹¹²⁸ BStU, MfS, HA AKG 102, list 1-28, zde list 3; Monatliche Lageeinschätzung über politisch operativ bedeutsame Aspekte der Lageentwicklung im Verantwortungsbereich der Linie XX, Berlin 20. 1. 1986.

¹¹²⁹ MDA-Berlin, OV „Verräter“, Reg. Nr. MfS XV/5575/81, Wolfgang Templin, svazek 7, list 178-179 zde list 179; Kontaktaufnahme zur Vertretern der Charta 77“ in Prag, Neubrandenburg 30. 9. 1986.

provázely ostré spory, jež byly živeny Státní bezpečností. V jejich důsledku se jeho organizátoři nakonec dle Wolfganga Rüddenklaua rozdělili na dvě skupiny – občanskou a sociálně revoluční.¹¹³⁰ Zatímco představitelé první (R. Hirsch, W. Templin, P. Grimm, G. Poppe aj.) kladli důraz na vytvoření katalogu základních lidských práv, na spolupráci se západními médii a v neposlední řadě i na větší nezávislost na církevním prostředí, byli zástupci druhé skupiny (Reinhard Schult, Thomas Klein, Vera Wollenberger) více přesvědčeni o sociální podmíněnosti lidských práv a odmítali intenzivnější spolupráci se Západem. Roztržka nakonec vyústila v založení liberálně demokratické IFM a reformně socialistické skupiny Gegenstimmen.

„V obecném ideálu jednoty lidstva tkví aktuální politické poselství. Rozšiřování demokracie v zemích Varšavské smlouvy a demilitarizace jejich vnitřního života jsou nerozlučně vzájemně spojeny s odzbrojením a demilitarizací Evropy, (...). Dodejme: Jednejme tak, abychom do roku 2000 žili pod jednou střechou,“ vyjádřili účastníci mírového semináře v Praze v červnu 1988 své naděje.¹¹³¹ Již v dubnu 1988 ohlásila Charta 77¹¹³² záměr uspořádat mezinárodní mírový seminář, který měl být pokračováním podobných setkání z minulého roku ve Varšavě, v Budapešti a v Moskvě. K organizování celé akce se posléze připojilo i Nezávislé mírové sdružení (NMS-IDS). Seminář se konal 17. až 19. června 1988 ve třech sekcích - lidská práva, překonávání vlivu vojensko-policejních ideologií a možnosti náhradní civilní služby - v několika pražských bytech, a byl provázen masivním nasazením bezpečnostních složek, které násilím vnikaly do bytů a nevybíravým způsobem předváděly jak představitelé disentu z ČSSR, PLR a Jugoslávie, tak návštěvníky ze Západu.¹¹³³

Přestože byli na seminář pozváni i představitelé východoněmecké opozice, nepodařilo se nikomu z nich do Prahy přijet. MfS se sice podařilo zadržet zvací dopisy, které adresoval Jan Kavan Gerdu Poppemu, Peter Grimmovi, Dietrichu Rainerovi (IM Cindy), Reinhardu Weißhuhnovi, Ibrahimu Böhmému (IM Maxmilian) a Katrin Eigenfeld, přesto se dotyční o svém pozvání nakonec dozvěděli a 8. června se měli v bytě Petra Grimma zabývat otázkou jak se dostat do Československa.¹¹³⁴ Východoněmecká bezpečnost posléze odposlechla rozhovor Petra Uhla s rodinou Poppe z 10. června

---

¹¹³⁰ RÜDDENKLAU, Wolfgang: Störenfried, c. d., s. 52-53.

¹¹³¹ Závěrečná zpráva o průběhu semináře Praha 88. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 13 (1988), č. 13, s. 3-5 zde s. 4.

¹¹³² Pozvání zahraničním mírovým aktivistům na mezinárodní mírový seminář Praha 88 ve dnech 17. -19. 6. 1988 (18. 4. 1988). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*, Přílohy. Svazek 2, c. d., s. 995-996.

¹¹³³ Dopis Federálnímu shromáždění o policejní akci proti mezinárodnímu semináři Praha 88 (20. 6. 1988). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*, Přílohy. Svazek 2, c. d., s. 1019-1022.

¹¹³⁴ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 6, svazek 26, 2 listy; Bericht über ein geplantes Seminar der „Charta 77“ vom 17. bis 19. Juni 1988 in Prag unter Beteiligung von Vertretern oppositioneller Gruppierungen der sozialistischen Länder und westlicher Friedensbewegung, Berlin 13. 6. 1988.

a 11 června, ve kterém dal Gerd Poppe najevo, že příliš sice nepočítá s tím, že by se komukoli z pozvaných podařilo na seminář dostat, nicméně přijal návrh Petr Uhla, aby do Prahy jeli alespoň „mladí, dosud neznámí lidé, kteří ještě smějí cestovat“.¹¹³⁵

„K zabránění v účasti silám politické podzemní činnosti z NDR na setkání v Praze byl pro dotyčné, po dohodě s bezpečnostními orgány ČSSR, zaveden zákaz cestování,“ najdeme v souhrnné zprávě o semináři z 6. července 1988.¹¹³⁶ Přestože se tak nikomu z východoněmeckého disentu nepodařilo na seminář dostat, byli alespoň o části jeho průběhu přeci jen informováni přímo dvojicí účastníků – západoněmeckou občankou Marií-Luisou Lindemann a švýcarským občanem Jakobem Martim, kteří se po svém vyhoštění vraceli přes východní Německo a 18. června navštívili Gerda a Ulriku Poppe.¹¹³⁷ Ostatně i Christian Semler z Evropské sítě pro dialog Východ-Západ, mající velmi intenzivní kontakt k Jaroslavu Šabatovi, informoval o svých pražských zážitcích Wolfganga Templina, jenž v té době dlel již ve Spolkové republice Německo. Tyto informace nejspíše potvrdily Gerdu Poppemu správnost jeho dřívějšího úsudku. „Nemáme sice moc (disent v NDR) a také nemůžeme očekávat přílišnou domácí podporu, přesto však existuje mezi (východoněmeckou) mládeží, západním mírovým hnutím a opozicí z ostatních socialistických zemí zřetelná podpora našich aktivit,“ řekl tehdy nic netušící Gerd Poppe informátorovi.¹¹³⁸

VI. 3. Chartisté kontra nezávislé mírové hnutí

---

¹¹³⁵ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 7, svazek 30, list 1; Aktivitäten vom 10.6.1988.

¹¹³⁶ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 6, svazek 28, 3 listy zde list 2; Information über Unterbindung eines Treffens von Kräften der politischen Untergrundstätigkeit aus sozialistischen Ländern mit feindlichen Personen aus dem Operationsgebiet in der CSSR/Prag, Berlin 6. 7. 1988.

¹¹³⁷ MDA-Berlin, OV „Zirkel“ Gerd und Ulrike Poppe, karton 6, svazek 26, 2 listy zde list 1; Information zu einer Zusammenkunft in der Wohnung von Gerd und Ulrike Poppe am 18.6.1988, Berlin 19.6.1988.

¹¹³⁸ MDA-Berlin, OV „Verräter“, Reg. Nr. MfS XV/5575/81, Wolfgang Templin, svazek 7, list 344; Bericht zum Treff mit IB „Martin“ vom 11. 11. 1986, Berlin 11. 11. 1986.

Politická policie obou zemí se vzájemně pravidelně informovala o vnitřní situaci i mezinárodním vývoji. S ohledem na téma této práce je zajímavé, přiblížit alespoň v základních rysech, jaké informace měla MfS o Chartě 77 a StB o nezávislém mírovém hnutí. Z dosavadního výzkumu jednoznačně vyplývá, že východoněmecká strana byla výrazně lépe informována o vývoji československé opozice. K dispozici měla jednak zprávy, které ji zaslaly československé bratrské orgány, snažila se ale i o získání informací vlastních, jak dokládají například zprávy zmíněných operativních skupin na území ČSSR. Zajímavé jsou rovněž souhrnné informace Centrální vyhodnocující a informační skupiny, které byly předkládány vedení MfS. Od února 1984 tato skupina vypracovávala pravidelné měsíční přehledové zprávy o aktuálních problémech v socialistických státech, které jsou jakýmsi informačním hybridem, čerpajícím informace z oficiálních tiskovin (Rudé právo) a usneseníh ÚV KSČ, ze zpráv operativních skupin a v neposlední řadě z podkladů rozličných bezpečnostních složek vlastních, ale i bratrských orgánů. „Celkově by měly představit některé základní problémy politiky stranického a státního vedení, tak jako důležité vývojové tendence politicky operativně podstatných událostí a jevů v různých společenských oblastech těchto zemí, obzvláště pak komplikované vnitřní problémy, těžkosti a nedostatky,“ shrnuje generálmajor Werner Irmmler v průvodním dopise z 22. února 1984.¹¹³⁹

Jednotlivé zprávy obsahují bohaté spektrum informací o situaci v Československu, ekonomické či ekologické situace nevyjímaje. Těžištěm zpráv však jsou informace o vývoji opozičních uskupení, jejich formách a orientaci. Mimo pozornost ale nezůstaly ani údaje o kontaktech ČSSR se Spolkovou republikou a jinými státy kapitalistického Západu. Možná i z tohoto důvodu se v rámci zmíněného úvodního dopisu dočteme následující: „Je nutné bezpodmínečně zajistit, aby se bratrské orgány nedozvěděly o obsahu těchto materiálů.“¹¹⁴⁰

Prohlášení Charty 77 a následná kampaň proti této občanské iniciativě mohla jen stěží ujít pozornosti východoněmeckých bezpečnostních orgánů. Již na konci února 1977 došlo k setkání náčelníka HA XX, generálmajora Paula Kienberga s československým protějškem, náčelníkem X. správy, generálmajorem Vladimírem Stárkem, který podrobně informoval o dosavadních poznatcích k Chartě 77. Podle Stárka je Charta 77 klasickým příkladem využití helsinského procesu proti socialistickým státům a „strategický cíl nepřátelských sil spočívá v tom, že chtějí formovat skrze Chartu 77 opoziční hnutí v ČSSR a diskreditovat ČSSR před blížící se konferencí (KBSE)

---

¹¹³⁹ BStU, MfS, ZAIG 5325, list 1; Monatsübersicht über aktuelle Probleme der Lageentwicklung in sozialistischen Staaten, Berlin 22. 2.1984.

¹¹⁴⁰ Tamtéž, list 2.

v Bělehradě“.¹¹⁴¹ Po výčtu čtyř základních etap útoků proti socialismu v ČSSR, připomínající v mnohém referát ministra vnitra ČSSR Jaromíra Obziny, jenž byl přednesen v Socialistické akademii v únoru téhož roku,¹¹⁴² informuje Stárek o prvních výsledcích signatářů Charty 77 a plánovaných represivních opatřeních. Na základě právního posudku dospěly orgány StB k závěru, že se jedná o „kontrarevoluční platformu“, a proto bude s organizátory nakládáno jako s „renegáty a zrádci“. Podle StB bylo pod stálou operativní kontrolou 70% všech signatářů a u zbývající části se mělo jednat o jejich rodinné příslušníky. Východoněmecká strana byla rovněž informována o sociálním složení signatářů, z nichž plných 75% bylo dříve členy KSČ a u 50 lidí byl zjištěn židovský původ.¹¹⁴³ Velmi zajímavé jsou informace, týkající se trestně právních a represivních opatření. Podle této zprávy se plánuje u více jak 50 osob zahájit trestní stíhání, jádro postupu proti signatářům Charty 77 však spočívá v systematickém užití následujících opatření, majících za cíl jejich znejistění a izolaci: „Odebrání řidičského průkazu, loveckého povolení, telefonu, invalidního důchodu, státních cen a vyznamenání, dále opatření v oblasti bytových otázek a pracovního poměru, tak jako otevření možnosti vysídlení z ČSSR.“¹¹⁴⁴

Východoněmecká strana posléze informovala československé kolegy o případu vyhoštění Wolfa Biermanna a o vystoupení řady spisovatelů na jeho obhajobu. Značný prostor byl posléze ponechán otázce vzájemného nasazení tajných spolupracovníků na představitele domácí opoziční scény (Robert Havemann, Milan Machovec aj.) i na zástupce exilu (Jiří Pelikán).¹¹⁴⁵

Vznik Charty 77 byl tedy oběma složkami interpretován jako přirozený důsledek nové americké politiky proti socialistickým zemím, která klade důraz na otázku lidských práv a odvolává se přitom na třetí koš Závěrečného aktu z Helsinek. Z tohoto důvodu se do popředí dostává výměna informací o nové metodě tzv. rozkladu,¹¹⁴⁶ která sice užití brachiálního násilí zcela nevyklučovala, preferovala však především „komplexní využití všech možností politicko operativní práce,“ jenž, na rozdíl od trestně

---

¹¹⁴¹ BStU, MfS, HA XX/4 142 list 20; Bericht über die Beratung mit den Sicherheitsorganen der CSSR in der Zeit vom 23.2 bis 25. 2. 1977, Berlin 28. 2. 1977.

¹¹⁴² Informace o projevech člena ÚV KSČ a ministra vnitra ČSSR Jaromíra Obziny k Chartě 77 na Vysoké škole politické ÚV KSČ a na shromáždění v Socialistické akademii, rozšířená samizdatem v prostředí Charty 77. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*, Přílohy. Svazek 3, c. d., s. 169-170.

¹¹⁴³ BStU, MfS, HA XX/4 142 list 27; Bericht über die Beratung mit den Sicherheitsorganen der CSSR in der Zeit vom 23. 2. bis 25. 2. 1977, Berlin 28. 2. 1977.

¹¹⁴⁴ Tamtéž, list 28.

¹¹⁴⁵ Tamtéž, listy 33-34.

¹¹⁴⁶ Více k metodě rozkladu Srv.: SCHLIEMANN-PINGEL Sandra: *Zersetzen*, c. d., s. 75-125; ŽÁČEK, Pavel: *Přísně tajné: Státní bezpečnost za normalizace: vybrané směrnice a metodické pokyny politické policie z let 1978-1989*. Praha, Votobia 2001, s. 59-66.

právních opatření, nevyvolají nechtěnou pozornost Západu.¹¹⁴⁷ V tomto duchu byl také náčelník východoněmecké správy vyšetřování (HA IX), generálmajor Rolf Fister, informován během svého pražského pobytu v listopadu 1977 o tom, „že se nezamýšlí vést trestní stíhání kvůli výrobě a rozmnožování Charty 77“. Rychlý nárůst signatářů Charty 77 je pak dle StB zapříčiněn jednak tím, že k sběru podpisů byl použit princip „sněhové koule“, ale také tím „že se opakovaně objevují fiktivní podpisy, které mají uměle zvýšit počet signatářů“.¹¹⁴⁸

V březnu 1977 požádalo MfS o zaslání poznatků o změně situace vnitřního nepřítele v důsledku realizovaných politicko operativních opatření proti signatářům Charty 77. Východoněmeckou stranu zajímalo zejména, jak je tato občanská iniciativa hodnocena mezi studentstvem, mládeží a v církevních kruzích.¹¹⁴⁹ Nutno dodat, že odpovědi na podobné dotazy byly často velmi povrchní a krom řady chyb, byly zatíženy ideologickou terminologií, která svým způsobem znemožňovala pochopení skutečných záměrů Charty 77. Diskuse o nových možnostech práce Charty 77 v letech 1978-1979, jež byla vším možným jen ne bezkonfliktní, interpretovala StB jako signál blížícího se zániku této iniciativy, a v tomto duchu také informovala MfS, jak dokládá mimo jiné zpráva z prosince 1979, spatřující hlavní slabinu Charty 77 v tom, že se jedná o konglomerát, „jdoucí od bývalých členů KSČ, přes trockisty až k sionistům“.¹¹⁵⁰ Je však zcela pochopitelné, že bezpečnostní složky jen stěží mohly pochopit onu „katalyzační funkci“ rozmanitosti chartovního prostředí, o které hovořil Ladislav Hejdánek v roce 1986.¹¹⁵¹ V očích StB tak představovala „kontrarevoluční organizace „Charta 77“ sdružení všech politických směrů protisocialistických sil v Československu“.¹¹⁵²

MfS bylo rovněž informováno o rozmanitých proudech, které se měly v Chartě profilovat. Při jednom z letních setkání na hranicích, které se konalo na žádost československé strany, upozornil major Karel Vykypěl na rozpory mezi signatáři, jež jsou operativními opatřeními dále přiživovány, a vyjmenoval následující čtyři hlavní seskupení uvnitř Charty: „Pravicová skupina, skupina trockistů,

---

¹¹⁴⁷ BStU, MfS, HA IX 5606, list 226; Bericht über die Ergebnisse des Erfahrungsaustausches einer Delegation der HA IX mit leitenden Mitarbeitern der Untersuchungsorgane für Staatssicherheit des MdI der CSSR, Berlin 30. 11. 1977.

¹¹⁴⁸ Tamtéž, list 228.

¹¹⁴⁹ BStU, MfS, ZAIG 5423, list 21; Hinweise für Gespräche des Genossen Minister mit führenden Vertretern des FMdI der CSSR (am 9.3.1977/CSSR).

¹¹⁵⁰ BStU, MfS, HA XX/AKG 5896, list 17; Information der Sicherheitsorgane der CSSR zur aktuellen Taktik des Wirkens der sogenannten „Opposition“, Berlin 17. 12. 1979.

¹¹⁵¹ Beseda Informací o Chartě 77 s Václavem Havlem, Ladislavem Hejdánkem, Jiřím Hájkem a Václavem Bendou, konaná koncem dubna 1986. In: *Informace o Chartě 77*, roč. IX (květen 1986), mimořádné číslo, 20 s., zde s. 8.

¹¹⁵² BStU, MfS, ZAIG 6278, list 61; Zusammenfassung von Hinweisen über Aktivitäten antisozialistischer, feindlich-negativer Kräfte in einigen Staaten der sozialistischen Gemeinschaft und über in diesem Zusammenhang erfolgte Reaktionen und Aktivitäten führender westlicher Kreise und einiger kommunistischer Parteien kapitalistischer Staaten, März 1977.

nezávislí socialisté a skupina nové orientace evangelické církve.¹¹⁵³ Odhlédneme-li od skutečnosti, že každý výčet tzv. proudů Charty je nutně zjednodušující, udivuje, že v rámci tohoto chybí například skupina exkomunistů, undergroundu či katolické církve, byť její představitelé hráli v rámci Charty velmi důležitou roli.

Podle německé nedatované informace o současné politicko operativní situaci v ČSSR, jejíž původ lze hledat v československé zprávě o bezpečnostní situaci v boji s vnitřním a vnějším nepřítelem z ledna 1982,¹¹⁵⁴ neusiluje „československá opozice v současné době o navýšení počtu signatářů Charty 77, nýbrž o získání osob, které by s Chartou 77 sympatizovaly (...)“.¹¹⁵⁵ Také tato informace počítá se čtyřmi skupinami, a vedle trockistů a nezávislých socialistů uvádí rovněž skupiny exkomunistů a křesťanských demokratů.

Na podobné složení Charty 77 narazíme také v analytické zprávě ZAIG z dubna 1986, podle které se nepřátelská aktivita Charty 77 soustřeďuje na tři cíle: „Prezentovat se jako nezávislé mírové hnutí, (...) dosáhnout mezinárodního uznání, od kterého si její představitelé slibují získání prostoru pro jednání s vládou, (...) prosadit se jako legální vnitřní opozice proti stranickému a státnímu vedení.“¹¹⁵⁶ Ve zprávě se také dočteme, že dosavadní pokusy opozice z ČSSR a NDR o vzájemnou spolupráci, byly díky součinnosti bezpečnostních složek obou států znemožněny, zůstává zde však nebezpečí vzniku podobného seskupení tzv. „strážců lidských práv“, jakým je Výbor na obranu lidských práv v Československu.¹¹⁵⁷

Podobné zprávy o proudech uvnitř Charty 77 jsou velmi názorným příkladem specifické omezenosti politické policie, pro kterou jednotlivá „společenská prostředí“¹¹⁵⁸ Charty 77, představovala jen stěží pochopitelný fenomén. V jednom ze svých dopisů z roku 1979 píše Ladislav Hejdánek o existenci řady „menšin“ uvnitř této občanské iniciativy, z nichž jsou některé aktivnější, jiné zase organizovanější.¹¹⁵⁹

---

¹¹⁵³ BStU, MfS, HA/AKG 5886, list 6; Bericht über ein Gespräch mit den Sicherheitsorganen der CSSR am 30. 6. 1980 auf der Gust Schmilka, Berlin 2. 7. 1980.

¹¹⁵⁴ V tomto dokumentu se hovoří nejen o čtyřech skupinách, ale najdeme zde i výčet osob, jež by měly ve skupinách hrát vedoucí úlohu. Jako první je zmíněna skupina exkomunistů (Jiří Hájek), následována skupinou nezávislých socialistů (Rudolf Battěk, Jaroslav Mezník), křesťanskými demokraty (Ladislav Hejdánek) a v neposlední řadě trockisty (Petr Uhl, Anna Šabatová). Srv. ABS ČR, Fond X. správa SNB, inv. jedn. 344, 52 listů zde list 45; Hodnocení pracovních výsledků na úseku boje proti vnitřnímu nepříteli a ideologické diverzi za rok 1981 a bezpečnostní situaci v ČSSR, Praha 26. 1. 1982.

¹¹⁵⁵ BStU, MfS, HA XX/AKG 5896, list 71; Information über die gegenwärtigen politisch-operative Lage in der CSSR (bez data).

¹¹⁵⁶ BStU, MfS, ZAIG 5330, list 95; Monatsübersicht Nr. 4/86 über aktuelle Probleme der Lageentwicklung in sozialistischen Staaten, Berlin 15. 4. 1986.

¹¹⁵⁷ Tamtéž, list 98.

¹¹⁵⁸ Rozhovor autora s Petrem Uhlem ze 7. 8. 2007, Praha.

¹¹⁵⁹ Hejdánek hovoří o Ymkařích, exkomunistech, křesťanech, umělcích, novinářích, dělnících. Srv. HEJDÁNEK, Ladislav: Dopis č. 43 z 15. 2. 1979. In: Libri proibiti, HEJDÁNEK, Ladislav: Dopisy příteli III, Praha 1979, s. 481.

Vše je však ještě mnohem komplikovanější, neboť význam i aktivita jednotlivých seskupení se v průběhu času měnila a jen málokterého signatáře Charty 77 lze navíc přiřadit pouze k jednomu prostředí. Dana Němcová je klasickým příkladem toho, že jedinec mohl patřit k proudu křesťanskému-katolickému a současně mít velmi úzké a intenzivní vazby na underground. Řada evangelíků byla v pravidelném styku s katolíky, a Marie Rút Křížková v této souvislosti hovoří až o určité „ekumeničnosti chartovního prostředí“.¹¹⁶⁰ Podobných případů bychom našli opravdu mnoho, neboť většina signatářů žila v jistém „průsečíku mnoha světů“, použijeme-li termínu Kamily Bendové, která uvedla hned čtyři z nich, tedy Chartu 77, kolegy matematiky, katolický kruh a v neposlední řadě kruh filozofický.¹¹⁶¹

Nárůst sporů¹¹⁶² mezi představiteli rozličných proudů, který je markantní zejména od druhé poloviny 80. let, však nebyl v žádném případě signálem blížícího se konce Charty 77, jak doufala Státní bezpečnost, ale mnohem spíše projevem její životaschopnosti. Plně lze souhlasit s názorem Dany Němcové, podle které proces s Plasty v roce 1976 vyvolal zrození mentality či přesvědčení, že je zapotřebí dát se dohromady.¹¹⁶³ Pravdu měl ale i Václav Benda, když v roce 1979 varoval: „Je to jednota nouze, jednota ofenzívy, která v dosavadní podobě není schopna přečkat výraznější úspěch.“¹¹⁶⁴ Postupem času se ukázalo, že i přes povědomí o společných cílech, které zůstalo živé až do pádu komunistického režimu, došlo v rámci chartovního prostředí k pozoruhodné výměně názorů, ve kterých se naplno projeví rozdíly generační i světonázorové. Veškeré snahy Státní bezpečnosti mapovat tento vývoj však skončily prostým nálepkováním, plynoucím z potřeby zařadit jinak smýšlejícího do určitého ideového rámce. Ostatně zajímavým způsobem se k pozici Charty 77 vyjádřil Václav Havel v rámci již zmíněné diskuze na stránkách Informací o Chartě 77: „Charta není pravá ani levá nikoli proto, že je „někde uprostřed“, ale z důvodu hlubšího: nepatří k tomu či onomu pólu politického spektra proto, že nemá vůbec s tímto spektrem nic společného a je ze samé své podstaty mimo ně.“¹¹⁶⁵

---

¹¹⁶⁰ Rozhovor autora s Marií Rút Křížkovou z 16. 10. 2008, Praha.

¹¹⁶¹ Rozhovor autora s Kamilou Bendovou z 19. 6. 2008, Praha.

¹¹⁶² Výčet provedl například Petr Uhl. Srv.: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka - DRÁPALA, Milan - PREČAN, Vilém - VANČURA, Jiří: Charta 77 očima současníků, c. d., s. 264-267.

¹¹⁶³ Rozhovor autora s Danou Němcovou z 1. 4. 2008, Praha.

¹¹⁶⁴ BENDA, Václav: Katolicismus a politika – kořeny a perspektivy. In: HAVEL, Václav: O svobodě a moci, c. d., s. 111-126 zde s. 122.

¹¹⁶⁵ Beseda Informací o Chartě 77 s Václavem Havlem, Ladislavem Hejdánkem, Jiřím Hájkem a Václavem Bendou, konaná koncem dubna 1986. In: *Informace o Chartě 77*, roč. IX (květen 1986), mimořádné číslo, 20 s., zde s. 4.

Charta tak opravdu nebyla „sociální mlhovinou“,¹¹⁶⁶ jak píše Rudolf Battěk, ani politickou organizací, jak vyvozovaly bezpečnostní orgány. Obtížně bychom také hledali onu „ideologii Charty“, o které píše Emanuel Mandler.¹¹⁶⁷ Ve velmi zajímavém rozhovoru mezi Pavlem Tigridem a Zdeňkem Mlynářem z roku 1979, otištěným pod názvem „Nad rozbitým džbánem jedné politiky“ v časopise *Svědectví*, definoval první z nich Chartu 77 jako „nečekanou občanskou svépomoc“. „Proto také Charta 77 nemohla nikdy vzniknout jenom jako výsledek politických úvah, musil tu být zážitek lidské solidarity a důvěry aspoň mezi určitou skupinou lidí odlišných názorů, politického přesvědčení a víry, ale přece jen v něčem shodné hodnotové lidské orientace,“ reagoval Zdeněk Mlynář.¹¹⁶⁸

Přestože v rámci Charty 77 došlo k profilování různých směrů, z nichž nejvyhraněnější byl asi exkomunistický,¹¹⁶⁹ umožňovalo Základní prohlášení z ledna 1977 vzájemné spolupůsobení. Charta 77 byla tvořena signatáři, kteří nemohli mít na věci vždy stejný názor, či lépe řečeno, ani o něj neusilovali. Pregnantně to vyjádřil Ladislav Hejdánek v jednom ze svých dopisů příteli. Každý signatář může mít dle jeho názoru svoji vlastní pozici. Současně je ale občanem a musí si proto vypracovat svůj vztah k politice a problémům, které Charta neřeší.¹¹⁷⁰

Existence rozličných prostředí v rámci určitého opozičního seskupení tak byla něčím zcela přirozeným, včetně sporů a animozity mezi některými z členů. Byla důkazem vnitřní dynamiky, stojící v příkrém rozporu k sterilizačnímu tlaku vůči československé společnosti. Pro bezpečnostní orgány, navyklé na jednorozměrný výklad světa, představovala myšlenková pestrost jinak smýšlejících obtížně uchopitelný problém. To se ukazuje na hlášeních činnosti opozice v Československu na konci 80. let, které přicházely do východního Berlína. V nich je Charta 77 označena za hlavního organizátora všech protirežimních vystoupení a nově vzniklých opozičních seskupení. Ve zprávě pražské operativní skupiny MfS z ledna 1989 je Charta 77 označena za „hlavní nástroj antisocialistického hnutí v Československu, (...) a její členové jsou aktivní při zakládání nových opozičních organizací“.¹¹⁷¹

Přestože se řada signatářů Charty 77 zapojila v druhé polovině 80 let aktivně do zakládání nových opozičních seskupení, jednalo se o individuální potřebu věnovat se tématům, která sice s činností

---

¹¹⁶⁶ Polemická úvaha Rudolfa Battěka o smyslu Charty 77, o její společenské pozici a druhu její političnosti a otevřenosti společenství Charty (léto 1986). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Svazek 3, Přílohy, c. d., s. 280-284 zde s. 281.

¹¹⁶⁷ MANDLER, Mandler: *Škodolibé úsměvy svobody z let 1955 až 1992*, c. d., s. 130.

¹¹⁶⁸ Nad rozbitým džbánem jedné politiky: rozhovor Zdeňka Mlynáře s Pavlem Tigridem. In: *Svědectví*, roč. XV, č. 58 (1979), s. 233-255 zde s. 254.

¹¹⁶⁹ Tomuto proudu se blíže věnují Milan Otáhal i Miroslav Kusý. Srv.: OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989*, c. d., s. 22 a KUSÝ, Miroslav: *Eseje*, c. d., s. 45.

¹¹⁷⁰ HEJDÁNEK, Ladislav: *Dopis č. 29 z 27. 4. 1978*. In: *Libri prohibiti*, HEJDÁNEK Ladislav: *Dopisy příteli II.*, Praha 1978, s. 295 a 299.

¹¹⁷¹ BStU, MfS, ZAIG 13009, list 2; *Information über Aktivitäten feindlicher Organisationen, Gruppen und Kräfte in der ČSSR*, Prag 6. 1. 1989.

Charty 77 úzce souvisela, ale překračovala v jistém ohledu Základní prohlášení z ledna 1977. Hnutí za občanské svobody otevíralo svým programovým prohlášením Demokracie pro všechny z října 1988 nové prostory pro politickou opoziční práci, jež v rámci Charty 77 nebyla možná. Podle Jaroslava Šabaty završil vznik HOSu hektické debaty o potřebě politizace Charty 77,¹¹⁷² která byla sice latentně přítomna po celou dobu existence této iniciativy, zintenzívnila se ale výrazně od roku 1986. Problém aktivní menšiny a pasivní většiny v rámci Charty, možnost většího zapojení mimopražských signatářů do činnosti Charty 77, přirozená radikalizace, způsobená příchodem mladé generace, to vše vyvolalo intenzivní potřebu reakce, ať již formou vydání dokumentů (Slovo k spoluobčanům, Slovo k signatářům) a prohlášení (Dopis 40), nebo založením nové iniciativy.

Značný nárůst rozličných seskupení v obou srovnávaných státech tak rozhodně nebyl vyvolán promyšlenějšími metodami spolupráce vnitřního a vnějšího nepřítele, jak vyvozovaly státně bezpečnostní složky. Ve skutečnosti šlo o projev pozvolna se probouzející občanské společnosti, či lépe řečeno uvědomování si svého občanství. Materiály bezpečnostních složek obou států z let 1987-89 jsou však unikátním svědectvím fatálního nepochopení tzv. vnitřního nepřítele. „Hnutí za občanské svobody je možné chápat jako střešní organizaci pro v poslední době vzniklé ilegální a antisocialistické skupiny a seskupení jako jsou „České děti“, „Demokratická iniciativa“, „Nezávislé mírové sdružení“, „Společnost přátel USA“ a jiné. (...) Manifest (Demokracie pro všechny) a demonstruje orientaci ilegálních skupin na otevřeně antisocialistické pozice s požadavky odstranění vedoucí úlohy komunistické strany,“ dočteme se v souhrnné zprávě zmíněné Centrální vyhodnocující a informační skupiny z listopadu 1988.¹¹⁷³

Obě složky se sice až do poslední chvíle opakovaně ujišťovaly, že situace je politicky stabilní a plně pod kontrolou, zároveň však připouštěly, že aktivita nepřítele je stále rafinovanější a získává na intenzitě díky vývoji v okolních státech východního bloku, zejména pak v SSSR, PLR a MLR. Podle východoněmeckého zastupitelství v Praze bylo pro situaci v ČSSR charakteristické, „že v současné době [leden 1989] jsou v ČSSR početně sice malé, ale dobře organizované skupiny, schopné díky podpoře západních médií mobilizovat k provokativnímu jednání jak indiferentní mládež, tak i starší občany“.¹¹⁷⁴ I v podkladové zprávě z dubna 1989 o bezpečnostní situaci v Československu, vypracované pro naplánované, ale nakonec nerealizované poslední setkání Ericha Mielkeho s Františkem Kynclm, se dočteme o nové kvalitě opozičních sil, „které se kromě svých požadavků

---

¹¹⁷² Rozhovor autora s Jaroslavem Šabatou z 30. 8. 2007, Brno.

¹¹⁷³ BStU, MfS, ZAIG 5335, list 114-115; Monatsübersicht Nr.11/1988 über aktuelle Probleme der Lageentwicklung in sozialistischen Staaten, Berlin 22. 11. 1988.

¹¹⁷⁴ BStU, MfS, ZAIG 5336, list 18; Monatsübersicht Nr.1/1989 über aktuelle Probleme der Lageentwicklung in sozialistischen Staaten, Berlin 26. 1. 1989.

v oblasti lidských práv orientují nyní i na sociální sektor a podařilo se jim zaujmout doposud převážně apatickou mládež“.¹¹⁷⁵

Při obstarávání informací o situaci ve východním Německu si StB počínala ve srovnání s MfS výrazně pasivněji. Zprávy, které přicházely z východoněmecké strany, se týkaly především dvou vzájemně propojených témat – odpírání vojenské služby a aktivit evangelické církve. Nebezpečí šíření pacifistických myšlenek z NDR do ČSSR bylo zmíněno například v plánu vzájemné spolupráce na rok 1975. Společně měla být podniknuta opatření, „která by znemožnila setkání odpíračů vojenské služby z NDR a NSR na československém území“.¹¹⁷⁶

Úsilí východoněmecké evangelické církve o mírovou práci v rámci jednotlivých mládežnických evangelických obcí, muselo sice MfS v důsledku rozhovorů státních a církevních představitelů na nejvyšší úrovni v březnu 1978 částečně akceptovat, chápalo však požadavky v oblasti demilitarizace společnosti a ochrany životního prostředí jako obzvláště rafinované a nebezpečné projevy nepřátelské aktivity. Paul Kienberg informoval československou stranu o protestech proti zavedení povinné branné výchovy v roce 1978, první mírové dekádě s heslem „Frieden schaffen ohne Waffen“ a následném hnutí „Schwerter zu Pflugscharen“, stejně jako o iniciativě za zřízení náhradní civilní služby (SoFD) z května 1981. Na základě výčtu protistátních aktivit dospěl náčelník HA XX k následujícímu závěru: „Iniciátoři těchto požadavků jsou někteří reakční církevní představitelé a síly z evangelických studentských a mládežnických obcí. Ti se snaží vytvořit podmínky pro absolvování vojenské služby v nemocnicích, ošetrovatelských domech a jiných sociálních zařízeních. Tyto požadavky jsou však protiústavní, protože jsou zaměřeny proti všeobecné branné povinnosti a směřují jednoznačně k podkopání obranyschopnosti NDR.“¹¹⁷⁷

V podkladových materiálech, určených pro setkání Markuse Wolfa s československými kolegy, se rovněž dočteme o „reakčních církevních silách“, jejichž cílem je narušit pozitivní vztah mezi církevním vedením a státem, stejně jako zneužít práci s mládeží k vytvoření „opozičního způsobu myšlení a jednání“. „Pod vlajkou zasazování se za mír a odzbrojení se tyto síly snaží rozšiřovat pacifistické hnutí

---

¹¹⁷⁵ BStU, MfS, ZAIG 5431, list 85; Information über aktuelle Entwicklungsprozesse und Perspektiven in der Innen und Aussenpolitik der CSSR, Berlin, 13. 4. 1989.

¹¹⁷⁶ BStU, MfS, HA/AKG 5885, list 30; Planvorgabe-Zusammenarbeit mit den Sicherheitsorganen der sozialistischen Länder im Jahre 1975, Berlin 13. 11. 1974.

¹¹⁷⁷ BStU, HA XX/AKG 5898, list 20; Vortrag zur Beratung des Leiters der HA XX mit dem Leiter der X. Verwaltung des Korps für Nationale Sicherheit des FMdI der CSSR, HA XX, Berlin 12. 1. 1982.

a inspirovat k podpisovým akcím [myšleno jistě SoFD], které se obrací proti obranyschopnosti socialismu," zdůraznili autoři této zprávy.¹¹⁷⁸

V květnu 1983 se v západním Berlíně konala již druhá Konference za jaderné odzbrojení. Kromě bývalých občanů NDR (Jürgen Fuchs, Thomas Auerbach) na ni přednesli své příspěvky také představitelé československého exilu (Jiří Pelikán, Zdeněk Mlynář). „Důležitá vyjádření na této konferenci směřovala proti socialistické mírové politice s cílem aktivizovat tzv. nezávislé mírové hnutí v socialistických zemích jako „vnitřní opozici“ k protistátnímu jednání,“ najdeme ve zprávě ZAIG o této konferenci. Jednotliví účastníci pak měli dospět k následujícímu závěru o situaci v NDR: „Stát buduje cíleně silnou vojenskou strukturu ve společnosti. Příprava na válku tak není pouze záležitostí armády, nýbrž zasáhla všechny společenské oblasti, dětské školky, školy, podniky, odbory, sportovní kluby. Od vlády tak nelze očekávat mírovou iniciativu.“¹¹⁷⁹

Informace o tom, že se ve východním Německu formuje nezávislé mírové hnutí, jež je podporováno reakčními klerikálními silami, přicházely k rukám pracovníků X. správy FMV pravidelně až do konce roku 1989. V již zmíněném vyhodnocení Akce Přátelé z listopadu 1984 dochází podplukovník Karel Doksanský k závěru: „Církev se stává útočištěm pro všechny, které společenský systém NDR odložil, včetně disidentů. Církev vystupuje v roli ochránce protistátní opozice. Hlavním činitelem je farář Eppelmann [Rainer], vystupující na území NDR v duchu polského Lecha Walesy.“¹¹⁸⁰ Doksanský dále upozornil na zjištění, že jednotlivá seskupení vystupují pod pláštěm ekologických aktivit či obránců míru, od čehož si slibují ochranu od možného postihu ze strany státu.

MfS i StB jasně rozlišovaly mezi nejvyšším církevním vedením, které se dle nich snažilo vyvarovat přímé konfrontaci, a reakčními faráři či členskou základnou, jež v průběhu 80. let začíná otevřeněji vystupovat proti poručenskému postavení evangelické, resp. katolické církve. Zdá se však, že československá politická policie byla natolik soustředěna na potlačení Charty 77, že nebrala varování východoněmecké strany o potenciálním nebezpečí „hranice překračujícího nezávislého mírového hnutí“ příliš vážně, a to i přes to, že mírové aktivity v ČSSR, podobně jako v NDR, byly přirozenou obrannou reakcí lidí, odmítajících ambivalentní hesla o nutnosti boje za mír. 8. prosince 1981 se tak kupříkladu konalo u příležitosti připomenutí si památky před rokem zastřeleného Johna Lennona

---

¹¹⁷⁸ BStU, MfS, ZAIG 5426, list 5; Zuarbeit an gen. Sproete (HVA/VIII) für Gespräch Gen. Generaloberst (Markus) Wolf mit Vertretern des Bruderorgans der CSSR, Berlin 10.11 1981.

¹¹⁷⁹ BStU, MfS, Abt. X 574, list 30 a 41-42; - Zu einigen politisch-operativen Aspekten der „2. Konferenz für europäische Abrüstung“ vom 9. bis 14. Mai 1983 im Internationalen Congress Centrum in Westberlin, Berlin, Juni 1983.

¹¹⁸⁰ ABS ČR, fond X. správa SNB, inv.jedn. 1042, list 1-8 zde list 3; Vyhodnocení akce „PŘÁTELE“, Praha 19. 11. 1984.

setkání mladých lidí na Velkopřevorském náměstí. Protirežimní charakter tzv. Lenoniád¹¹⁸¹ postupně narůstal, stejně jako počet jejich účastníků a 8. prosince 1985 došlo k jednomu z „nejpozoruhodnějšímu pochodu Prahou posledních 15 let“, jehož účastníci volali před Pražským hradem: „Pryč s armádou, my chceme mír, chceme svobodu.“¹¹⁸²

Militarizační tlak, trvale přítomný i v Československu, přispěl k prohloubení rozporu mezi stranickým vedením a dospívající generací, pro kterou události spojené se stavbou berlínské zdi či potlačením Pražského jara patřily minulosti, byť nikdy zcela neztratily na svém významu. Východoněmecká mládež se ve své reakci na militarizační tlak režimu příliš nelišila od té československé. Kromě útěku do privátna a pasivní účasti na obligatorní branné výchově se však před ní otevírala ještě možnost zapojení se do mírové práce v rámci evangelické církve a absolvovat vojenskou službu u stavebních jednotek (Bausoldaten). Českoslovenští odpírači tak byli v mnohem obtížnějším postavení, neboť se nemohli opřít o žádnou z existujících institucí v ČSSR, a jejich střet nabýval výrazně vyhraněnější formu. Současně však byli výrazně atomizováni a teprve od poloviny 80. let dochází k pokusům o intenzivnější spolupráci, a to i díky informacím o odpíračích v Polsku či NDR. Právě před tímto vývojem varovala východoněmecká strana své československé kolegy. Ani ona však nebyla schopna akceptovat skutečné kořeny vzpoury mladých lidí, kteří se dle nich nechali svést západními ideodiverzními centry. MfS a StB tak nepochopily, že střet mladých s totalitní mocí měl právě v druhé polovině 80. let stále více onu specifickou funkci „tréninku civilního odporu“.¹¹⁸³

Přes neustále zdůrazňovanou potřebu vzájemné spolupráce mezi bezpečnostními složkami ČSSR a NDR, preferovaly přirozeně jednotlivé země své vlastní zájmy a cíle. Pakliže pro východoněmeckou stranu představovaly pokusy o ilegální opuštění NDR přes československé území jednu z klíčových oblastí vzájemné spolupráce, požadovala StB především informace o eventuálních kontaktech mezi československou opozicí a exilem. Právě v západním Berlíně či Spolkové republice Německo žijící exulanti byli trnem v oku československým bezpečnostním orgánům. Stejně tak aktivity Jiřího Pelikána či Pavla Tigrida, kteří se zdaleka neomezovali na zemi tehdejšího působení, vyvolávaly často potřebu vzájemné komunikace mezi Stasi a StB. Opakovaně došlo k výměně informací ohledně nebezpečnosti tzv. Berlínské cesty. „Jedná se o spojovací kanál, vedoucí přes NDR, který je opozičními silami hodnocen jako jeden z nejspolehlivějších,“ píše pracovníci StB v dubnu 1979 Paulu Kienbergovi, a žádají současně o zaslání veškerých informací, týkajících se pašování závadných tiskovin do

---

¹¹⁸¹ BLAŽEK, Petr - LAUBE, Roman – POSPÍŠIL, Filip: Lenonova zeď v Praze, c.d.

¹¹⁸² Pochod Prahou 8. 12. 1985, In: *Listy*, roč. XVI (únor 1986), č. 1, s. 12-13.

¹¹⁸³ WIDERA, Thomas: Bausoldaten in der DDR an der Wende von gesellschaftlicher Verweigerung zum politischen Protest, c. d., s. 200.

Československa přes východoněmecké území.¹¹⁸⁴ Jedna z hlavních postav tzv. berlínské cesty, Jiří Boreš, který krátce po signaci Charty 77 emigroval do NSR, upozornil na skutečnost, že bezpečnostní orgány výrazně přecenily význam tohoto kanálu. „Nemělo by žádný smysl, organizovat pašování materiálů do Československa přes území NDR. Když k tomu přeci jen tu a tam došlo, pak se jednalo spíše o ojedinělé případy. Byly zkrátka mnohem snazší způsoby, jak dostat materiály do ČSSR,“ uvedl Jiří Boreš, jenž se aktivně podílel na vydávání známých Infomatů.¹¹⁸⁵

Značné pozornosti ve vzájemné korespondenci mezi oběma bezpečnostními službami se dostalo skupině Listy, vydávající mimo jiné i německou jazykovou verzi Pelikánových Listů, nesoucí název Listy-Blätter. „V poslední době se projevuje nová tendence, která se snaží prostřednictvím sjednocení emigrace ze zemí socialistického společenství, stejně jako spojením tzv. staré a nové emigrace iniciovat akce proti ČSSR (...). Jejich integrujícím faktorem je antisovětlismus, antikomunismus, který se halí do hávu boje za tzv. ochranu občanských práv a svobod,“ shrnuje StB ve zprávě z roku 1978.¹¹⁸⁶ „Seskupení ideologické diverze „Skupina Listy“ organizuje transport antisocialistického materiálu do ČSSR a spojení s opozičními elementy na našem území přes konspirativní kanály, které jsou udržovány s využitím cizích státních příslušníků,“ konstatují autoři souhrnné zprávy adresované MfS, ve které je za hlavního organizátora označen Milan Horáček, „jenž se nejen angažuje v činnosti, zaměřené proti Československu, ale spolupracuje i s emigranty z ostatních socialistických států, zejména pak z NDR“.¹¹⁸⁷

Z dosavadního stavu výzkumu vyplývá, že východoněmecké bezpečnostní orgány svým československým kolegům v této oblasti příliš nepomohly. Došlo sice k zavedení zákazu vstupu pro řadu představitelů československého exilu do NDR, a MfS také podávalo přehlednější informace o vystoupeních představitelů tzv. politicko ideologické diverze na rozličných konferencích ve Spolkové republice Německo, ani jedna ze složek však nebyla schopna tyto aktivity hlouběji reflektovat, natož pak je dokonce znemožnit.

Jak bylo již zmíněno v souvislosti s průvodním dopisem generálmajora Werner Irmlera, nechávala si řadu informací východoněmecká strana pouze pro vlastní potřebu, a stejným způsobem postupovaly i československé bezpečnostní orgány. V lednu 1988 například poslalo MfS seznam 55 nejzarytějších

---

¹¹⁸⁴ BStU, MfS, HA XX/AKG 5895, list 2; Plan zur Bearbeitung der Verbindung von Zentren der ideologischen Diversion in die ČSSR, des sogenannten Berliner Weges, Prag, 13. 4. 1979.

¹¹⁸⁵ Rozhovor autora s Jiřím Borešem z 25. 4. 2006, Berlín.

¹¹⁸⁶ BStU, MfS, HA XX/AKG 5895 list 55; Die gegenwärtige Taktik und Tendenz der ideologischen Diversion gegen die CSSR und die Länder der sozialistischen Gemeinschaft, 29. 6. 1978.

¹¹⁸⁷ BStU, MfS, HA XX/AKG 5895 list 19; Plan zur Bearbeitung der Verbindungskanäle des Zentrums der ideologischen Diversion von Jiří Pelikán „Gruppe LISTY“ in die CSSR, organisiert von dem in der BRD lebenden tschechoslowakischen Emigranten Milán Horáček und weiteren Personen. Prag 13. 4. 1979.

odpůrců režimu SED, aniž by přitom dalo najevo, že sedm z nich pracuje pro Mielkeho impérium.¹¹⁸⁸ Ostatně podobné krytí vlastních agentů bylo běžné i na československé straně.

Při porovnání stavu informovanosti o opozičních skupinách je patrné, že se MfS vyznalo v problematice československého disentu lépe, než StB v otázkách nezávislého mírového hnutí. Přitom Charta 77 byla natolik svázána s domácími poměry, že se východoněmecké bezpečnostní orgány nemusely obávat vzniku podobného seskupení v NDR. Založení skupiny IFM počátkem roku 1986, jež se na Chartu 77 bezprostředně odvolávala, bylo bráno MfS velmi vážně, stejně jako informace agentů o přejímání metod Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných řadou představitelů opozice v NDR.

Na základě množství dochovaných materiálů politické policie obou států se ukazuje, že vzájemná spolupráce dosáhla ohromných rozměrů. Ve snaze předcházet kritickým projevům občanů komparovaných států se obě složky snažily o plošnou kontrolu celé společnosti, aniž by měly větší šanci na úspěch. Přestože se jim podařilo zabránit řadě osobních kontaktů jinak smýšlejících lidí východního bloku, nebyly schopny díky své ideologické omezenosti reflektovat bohatý myšlenkový potenciál opozičních seskupení, a pochopit tak skutečné záměry onoho vnitřního nepřítele. Proces vzájemných kontaktů disentu napříč hranicemi zemí socialistického tábora bylo sice možné výrazně přibrzdit, nebylo však v silách bezpečnostních orgánů, jej natrvalo zastavit. Významnou úlohu zde sehráli představitelé exilu a západní politici, kteří pravidelně upozorňovali na případy porušování lidských práv v ČSSR či NDR, čímž nutili Stasi i StB přecházet od ryze represivních metod k výrazně méně funkční kombinaci „politických, ideologických, státně právních a operativních opatření“.¹¹⁸⁹ Státní bezpečnost tak nashromáždila mnoho informací, nebyla je však naštěstí schopna plně využít.

---

¹¹⁸⁸ ABS ČR, Fond X. správy SNB, inv. jedn. 1080, 7 listů, zde list 4-7, Informace ze spolupráce s M StB NDR, Praha, 20. 1. 1988.

¹¹⁸⁹ BStU, MfS, ZAIG 5429, list 28; Hinweise für Gespräche mit dem Minister der CSSR, Gen. Dr. Vratislav Vajnar, 20/22. 2. 1984.

VII. Závěr

Složitost opoziční cesty stála v ČSSR i NDR v přímé úměře s pestrostí života jejího představitele. Vedle rodinného prostředí patřily k hlavním katalyzátorům občanské statečnosti skupinová dynamika, zákon akce a reakce, společenské a individuální aspekty, stejně jako historické události. Obecně lze hovořit o jistém ustavičném tvarování kritického postoje, který byl v konečném důsledku vždy individuálním odmítnutím praktik režimu KSČ resp. SED se všemi svými důsledky pro život jedince, jeho rodiny a okruhu přátel. Opoziční postoj byl závislý na míře osobní statečnosti a na charakterových vlastnostech jeho nositele.

Značný vliv rodinného prostředí na formování opozičního postoje není ničím překvapivým, neboť právě skrze rodinu přejímá jedinec vzory jednání a způsoby řešení konfliktních situací. Především dvě rodinná prostředí mohla plnit jistou predestinující funkci protirežimního jednání. Výchova v duchu křesťanských zásad stála v přímém rozporu s marxistickou ideologií a děti z těchto rodin byly často velmi záhy vystaveny rozmanitým formám represe ze strany moci. Omezený přístup ke vzdělání a opakované projevy státní zvůle přivedly řadu věřících občanů do církevních společenství, ve kterých došlo k posílení jejich protirežimního postoje. Mnoho aktivních představitelů východoněmeckého disentu tak pocházelo z prostředí evangelických far, jejichž otevřenost všem potřebným a blízkost ke každodenním problémům východoněmecké společnosti zanechaly trvalý otisk v jejich paměti. Druhé prostředí pak tvoří živnostníci, jejichž děti byly postiženy jistým „rodičovským handicapem“, který je často utvrdil v odmítavém postoji vůči mocenskému establishmentu.

Rodina tak představuje bezesporu důležitý prvek mozaiky opozičního jednání, jehož význam byl ale u každého dost odlišný. Zejména zážitky represe vůči některému z členů rodiny či příbuzenstvu vyústily často k protirežimní orientaci. Výchova v demokratickém duchu mohla přispět k potřebě angažovat se proti všudypřítomným nešvarům, nejednalo se však o nějaký automatický proces. Velmi záleželo na tom, jak byl kritický postoj vůči režimu konkrétně prezentován a zda došlo k následnému propojení s podobně smýšlejícími, tedy k rozvinutí skupinově dynamického aspektu, či zda zůstala kritika režimu omezena pouze na rodinné prostředí. V obou zemích pak najdeme řadu případů, kdy se do opozičních aktivit zapojil člověk, pocházející z prorežimního či indiferentního rodinného prostředí.

V ČSSR i NDR se však také ukazuje jistá ambivalentní funkce rodinného prostředí, ve kterém byl jedinec vystaven intenzivnímu socializačnímu tlaku. Bylo to místo prvních zkušeností s ovládnutím technik přizpůsobování se a rodiče tak mohli nevědomě delegovat svůj kritický postoj k režimu právě tím, že nutili své děti rozlišovat mezi tím, co je možné říkat doma a co na veřejnosti. Rodina mohla být i místem prvních velmi bolestných střetů, kdy jedinec odmítl zmíněný tlak k neupřímnosti a

rozešel se svými rodiči. V tomto ohledu tak plnilo rodinné prostředí funkci jistého katalyzátoru při utváření vlastní pozice a osobní integrity, podobně jako to činil zákon akce a reakce.

V obou srovnávaných zemích se objevuje rovněž problematika vypořádávání se s minulostí svých rodičů. V Československu jde především o fenomén postupného rozcházení se s KSČ, kdy rodič prodělal vývoj od věřícího komunisty, přes reformátora až k představiteli disentu či „komunistovi v opozici“ (Jaroslav Šabata). V případě NDR to byla otázka postoje rodičů k nacistické diktatuře. Pro řadu představitelů východoněmeckého disentu byla přitom velmi důležitá otázka, zda antipatie jejich rodičů vůči komunistickému režimu v NDR není pouhou nenávistí vůči komunismu z dob hitlerovského Německa (Rainer Eppelmann).

V případě NDR se však objevuje ještě jedno zajímavé specifikum. Především po stavbě berlínské zdi došlo k rozdělení mnohých rodin a jedinec tak byl vystaven prolínání dvou zcela odlišných světů, což se jen stěží nemohlo neodrazit na formování jeho životního postoje.

Skupinová dynamika a zákon akce a reakce patří spolu s rodinou ke klíčovým faktorům, ovlivňujícím cestu do disentu. Význam setkání s lidmi, kteří zastávali stejně kritický postoj vůči československému resp. východoněmeckému režimu, byl přitom často, na rozdíl od rodinného prostředí, zmíněn zcela spontánně. Z okruhu přátel bylo možné čerpat sílu a oporu v době represe, skrze ně bylo možné obstarávat si informace, ale rovněž s nimi sdílet společné hodnoty. Představitelé disentu obou zemí vyzdvihli význam vzájemných diskusí o problémech, jež byly v obou společnostech tabuizovány a možnost společně spolu hovořit chápali jako kontrast k omezenosti třídního výkladu světa. Byla to právě skupinová dynamika, která u jedince posilovala jeho kritický postoj, modifikovala jej a přispívala k nalezení vlastní identity či oné „stabilní opoziční pozice“.

K plnému rozvinutí skupinové dynamiky pak docházelo v souvislosti se zážitkem společného vystavení rozmanitým formám státní represe, tedy propojení se specifickým zákonem akce a reakce. V důsledku helsinského procesu byl režim nucen modifikovat represivní metody a snažil se o předcházení otevřeným projevům kritiky. Stále častěji tak docházelo k nesmyslným projevům represe, která však byla ve srovnání s 50. léty výrazně omezenější. Výzkum jednoznačně ukazuje, že hranice mezi povolenou kritikou a protirežimním vystoupením byla velmi nejasná a navíc proměnlivá v čase. Zejména v 70. a 80. letech režimy obou států doslova zatlačily řadu lidí do pozice opozičníků. Jen málokdo přitom usiloval o otevřenou konfrontaci. Bezpečnostní aparáty obou států se však nebyly schopny vypořádat i s dobře myšlenou konstruktivní kritikou a pravidelně se opakující projev státní zvěle umožnily plné rozvinutí spirály zákona akce a reakce. Represe tak měla pro opoziční jednání spíše aktivační, než demotivující účinek, byť je zde zapotřebí rozlišovat mezi vědomím o možné represí a konkrétními zkušenostmi s ní. Zatímco první mohlo mít zastrašující funkci, ukazuje se, že zážitek bezpráví na vlastní kůži postiženého jen utvrdil v jeho kritickém postoji vůči režimu. Důležité však rovněž bylo, zda byl dotýčený represí vystaven osamoceně či v rámci nějaké skupiny.

Pakliže skupinová dynamika a zákon akce a reakce vykazují v obou zemích spíše podobnosti, najdeme v případě společenských aspektů cesty do disentu řadu podstatných odlišností, které se musely promítnout i na formování opozičního postoje. Existence Spolkové republiky Německo a možnost poměrně snadného opuštění NDR až do stavby berlínské zdi tvoří první dvě vzájemně propojené odlišnosti. Východoněmecká společnost totiž měla nejen výrazně lepší přístup k informacím o dění v demokratické části světa a východoněmecké vedení se muselo vyrovnávat s ustavičným porovnáváním propagovaných výdobytků reálně existujícího socialismu s konzumními možnostmi západních sousedů, ale východoněmeckým občanům neustále zbývala i možnost tzv. hlasování nohama. Již v letech 1945-1949 odešly ze sovětské okupační zóny statisíce lidí, z nichž mnozí patřili k představitelům demokratické opozice. Teprve stavbou berlínské zdi v srpnu 1961 se společenské podmínky opozičního jednání v NDR přiblížily těm československým, neboť až do té doby se mohli kritici režimu SED vyhnout otevřenému střetu tím, že východní Německo opustili.

Další výraznou odlišnost lze spatřit v roli východoněmecké evangelické církve, která disponovala mnohem větším manévrovacím prostorem, než katolická církev v ČSSR. Až do roku 1969 totiž existovala jednotná celoněmecká církev, která přirozeně musela respektovat existenci odlišných státních zřízení. Východoněmecký režim byl však nucen usilovat o dosažení jistého modu vivendi a v NDR nikdy nedošlo k tak masivním proticírkevním akcím, jako tomu bylo po únoru 1948 v Československu. Ačkoliv vedení evangelické církve opakovaně odmítlo být opozicí vůči režimu SED, přispěly aktivity řady farářů v oblasti práce s mládeží a podpory odpíračů vojenské služby jednoznačně k formování opozičního postoje a rozvoji nezávislého mírového hnutí. Evangelická církev tak byla až do druhé poloviny 80. let jistým ochranným deštníkem pro jinak smýšlející, a představovala tak jistý nárazník mezi jimi a státem. Trvale přítomný latentní konflikt mezi nejvyšším církevním vedením, které bylo infiltrováno východoněmeckou Státní bezpečností, některými faráři a církevním společenstvím, ve kterém navíc neustále narůstal podíl lidí bez vyznání, nakonec přiměl řadu aktivistů k odchodu z relativně bezpečného prostředí kostelů. Vzájemné vazby však zůstaly zachovány a i skupiny, které se zejména od poloviny 80. let definovaly jako na církvi nezávislé, tiskly často své texty v církevních prostorách a využívaly i jinak technicko-organizační zázemí evangelické církve.

Katastrofální důsledky druhé světové války se přirozeně nevyhnuly ani východnímu Německu a není proto nikterak udivující, že mnozí kladli důraz na mírový charakter tzv. socialistického Německa. Ačkoliv byly všechny společnosti v sovětské mocenské sféře vystaveny militarizačnímu tlaku, narazil tento právě v NDR na nejvýraznější odpor, který byl přítomný po celou dobu existence NDR. Nezávislé mírové hnutí, které se konstitovalo počátkem 80. let pod střechou východoněmecké evangelické církve tak bylo odpovědí na zavádění povinné branné výchovy a rozličné formy perzekuce, kterým byli vystaveni odpírači vojenské služby.

Při pohledu na společenské aspekty ovlivňující opoziční cestu v ČSSR a NDR se před námi objevuje ještě jedna velmi důležitá odlišnost. Postupné probouzení občanské společnosti, zakládání zájmových organizací, celkové uvolnění společenských poměrů, zrušení cenzury a v neposlední řadě i diskuse o rehabilitaci obětí procesů 50. let, tím vším se lišil vývoj československé společnosti v druhé polovině 60. let od „doby ledové“, která ve stejném období vládla v NDR. Fenomén Pražského jara, včetně důsledků jeho potlačení, tak představuje základní odlišnost ve vývoji obou komparovaných společností, která se přirozeně odrazila i na vývoji opozičního hnutí.

Individuální aspekty opoziční cesty byly úzce spojeny se společenskými a v obou zemích tak najdeme lidi, kteří cítili potřebu reagovat na zhoršující se ekologickou, ekonomickou i sociální situaci. Nemožnost ustoupit z určitých zásad, pocit odpovědnosti ke svým dětem a bytostná potřeba obrany mravní integrity jedince, přiměly mnohé k zapojení se do aktivit, které režim označil jako opoziční, aniž by bral zřetel na to, že se jejich nositelé takto nechápali.

V životních příbězích jednotlivých představitelů československé a východoněmecké opozice se pravidelně objevují určité historické události, které výrazným způsobem přispěly k rozvoji opozičního postoje. Pravidelně se objevují vzpomínky na jisté roky dezintegrace komunistických režimů (1953, 1956, 1968, 1980), byť jejich pravý význam byl mnohdy pochopen s určitým zpožděním. Specifický je v tomto ohledu dopad Pražského jara, jehož potlačení vedlo u mnohých k zamyšlení se nad předchozími pokusy o vymanění se z totalitního područí. Někteří představitelé československé i východoněmecké opozice pak teprve v roce 1968 pochopili skutečný význam událostí roku 1953 či 1956. Vývoj každé země je často poznamenán historickou událostí, která má zcela mimořádný význam. Nejinak je tomu i v případě ČSSR a NDR, kdy se obě tyto události odehrály v měsíci srpnu, tedy v roce 1961 a 1968.

Cesta do opozice tak byla závislá na celé řadě aspektů, které se vzájemně doplňovaly a vytvářely tak jisté synergické zřetězení, odehrávající se v určitém čase. Ukazuje se současně, že tato cesta vykazuje zřetelnou diskontinuitu. Lidé, kteří měli trvale odmítavý postoj k režimu, jsou tedy v obou zemích spíše výjimkou. Mnohem častěji se tak setkáváme s řadou dílčích životních etap, s postupným narůstáním nespokojenosti s poměry, které v závislosti na míře individuální statečnosti mohly nakonec vyústit v otevřený protirežimní postoj. Opozičníkem se tak člověk nerodil, nýbrž se jím postupně stával.

Obecně lze upozornit na dvě události v ČSSR, které byly představiteli východoněmeckého disentu reflektovány obzvláště intenzivně. Představuje-li tu první Pražské jaro a jeho potlačení, je tou druhou vznik Charty 77. Na rozdíl od Pražského jara, které vyvolalo zájem u většiny východoněmeckého obyvatelstva, byla Charta 77 recipována poměrně malým okruhem lidí. Pražské jaro bylo chápáno jako pokus o reformu socialismu samotným establishmentem, zatímco jen málokdo v NDR neviděl opoziční charakter Charty 77, byť ta jej ve svých dokumentech a prohlášeních vytrvale popírala. Svoji

roli zde sehrála i masivní kampaň proti jejím signatářům a sympatizantům, kterou daly bezpečnostní orgány obou států zřetelně najevo, jaký osud postihne každého, kdo by se otevřeně připojil k této občanské iniciativě.

Pražské jaro bylo reflektováno nejpozději od jara 1968, kdy východoněmecké vedení zahájilo agresivní kampaň proti československému reformnímu pokusu, jež v konečném důsledku zájem o dění v ČSSR ještě zintenzívnila. Charta 77 byla reflektována jednak bezprostředně po svém vzniku, tedy v letech 1977 až 1979, kdy došlo i k řadě převážně individuálních pokusů o navázání kontaktů s jejími signatáři, jak ukazuje například životní příběh Lutze Hesseho. Od poloviny 80. let pak dochází k systematictějším snahám o institucionální spolupráci mezi částí východoněmeckého disentu, zejména pak Iniciativou za mír a lidská práva (IFM), a Chartou 77.

Charta 77 byla reflektována především v rámci opozičně kritického prostředí a v prostředí reformně orientovaných představitelů evangelické církve. Zatímco u zástupců opozice se projevuje kontinuálnější zájem o dění v ČSSR a Charta 77 byla interpretována jako přirozený vývoj hnutí za lidská práva ve střední a východní Evropě, byli představitelé druhého prostředí zdrženlivější, pokud se jednalo o opoziční funkci Charty 77, a spíše navazovali na lidsko-právní tradici evangelické církve z počátku 70. let. Ve skutečnosti však docházelo k vzájemnému propojení představitelů opozičně kritického a reformně evangelického prostředí.

Zajímavé je sledovat, co vlastně bylo z Charty 77 reflektováno. Tato iniciativa byla jednak chápána jako ideální možnost, jak vzít režim za slovo a část východoněmeckého disentu vítala její otevřenost a důraz na legalitu jejího působení. Jako velmi podnětné a prospěšné zároveň bylo vnímáno propojení rozličných ideových proudů - jistý „vnitřní pluralismus“ - v rámci této iniciativy, které byly navíc schopny vzájemné spolupráce. Podobně jako u československého disentu vedlo sledování aktivit opozice v sousedních zemích k zamyšlení se nad vlastní situací a uvědomění si podobností a odlišností. Vedlo to ale i k úvahám o modifikaci metod opoziční práce, k jistému procesu učení, který byl na straně východoněmecké opozice výrazně intenzivnější.

Východoněmecký disent zaujal zejména důraz, který byl kladen na tematiku lidských práv, ale také na vyzdvižení potřeby oslovení veřejnosti srozumitelnými dokumenty. Srovnání s Chartou 77 však vedlo i k jistému podcenění vlastního významu, ke kterému byli na oplátku náchylní představitelé československého disentu při srovnání vlastního společenského zakotvení se situací polské opozice. Do popředí se dostaly rovněž úvahy o chybějící kontinuitě a organizační struktuře jako přirozeném důsledku praktikovaného odsunu jinak smýšlejících do Spolkové republiky Německo. Z provedených rozhovorů vyplývá, že si mnozí uvědomovali negativní dopad jistého sebecenzurního mechanismu, kdy jedinec, který kritizoval poměry v NDR, byl záhy onačen za někoho, kdo ohrožuje poválečný status quo. V tomto ohledu byla východoněmecká opozice jakousi „opozicí v NDR pro NDR“, což bylo ostatními skupinami východního bloku mylně interpretováno jako levicovost východoněmeckého

disentu. Bylo-li v NDR přeci jen více lidí, kteří stále ještě věřili v možnost reformovat socialismus v NDR, pak to bylo především proto, že zde jednak chyběla zkušenost z potlačení Pražského jara, ale také zde byl pojem socialismus spojován mnohem více se sociálními aspekty a anarchizujícími tendencemi. Disent v ostatních zemích, a nutno dodat nejen východního bloku, však tento sociálně kritický akcent východoněmeckého disentu příliš nechápal.

Pro československý dissent představoval ten východoněmecký do určité míry jistou neznámou a jen poměrně malý okruh lidí byl informován o jeho aktivitách. Díky jazykové bariéře, resentimentům z druhé světové války a uvědomění si odlišných společenských podmínek v obou zemích, nespatovali mnozí v opozici NDR klíčového partnera, kterým se naopak stali polští opozičníci. Východní Německo tak bylo vnímáno velmi okrajově a i na samizdatových stránkách bylo možné získat jen kusé informace o vývoji opozičního hnutí v této zemi. Zde se ukazuje klíčový význam československého exilu, který o aktivitách v ČSSR informoval velmi intenzivně, což přispělo bezesporu k lepší informovanosti východoněmecké strany, která si mohla přečíst klíčové dokumenty Charty 77 či výňatky ze stěžejních opozičních textů v německém překladu.

V ČSSR byli reflektováni především ti představitelé východoněmeckého disentu, kteří se dostali do střetu s režimem v letech 1977/1978, tedy Rudolf Bahro, Robert Havemann a Wolf Biermann. Zatímco Bahro se svými vizemi ekonomických reforem v Československu příliš velký zájem nevyvolal a texty Roberta Havemanna si mohl zase přečíst pouze jazykově velmi dobře vybavený jedinec, byly písně Wolfa Biermanna přeci jen nejsporněji, byť mohly opět oslovit spíše levicově laděnou část československého disentu. Zájem o NDR tak byl spíše projevem přirozené potřeby srovnávat vlastní situaci s ostatními zeměmi východního bloku ve snaze objevit opoziční formy, které by bylo možné využít i v ČSSR. V tomto ohledu se ale NDR jevila mnohým jako málo inspirativní. Mnozí nepřikládali přílišný význam nějakým konkrétním akcím, ale domnívali se, že je užitečné dát alespoň najevo, že jsme připraveni v budoucnu spolupracovat. U mnohých zájemců o dění v NDR hrálo důležitou roli jisté povědomí o společném nepříteli a z toho plynoucí přesvědčení o potřebě vzájemné podpory.

Přestože byl zájem o dění v NDR vlastní relativně malému okruhu lidí, docházelo především v souvislosti s diskusí o divokém poválečném odsunu a o německé otázce k jejich nárůstu. Část zájemců (Jan Šimsa, Jan Dus, Ladislav Hejdánek) navazovala na své dřívější kontakty s východoněmeckou evangelickou církví, jiní zase kladli stále větší důraz na celoevropský rozměr disentu (Jaroslav Šabata) či na potřebu vzájemné spolupráce a výměny informací (Petr Uhl, Pavel Seifter). Pro jiné se jednalo o náhodné setkání s východními Němci, kteří se v Praze sešli se západoněmeckými známými a potřebovali střechu nad hlavou (Petruška Šustrová, Dana Němcová).

Zajímavé je sledovat, jaká specifika východoněmeckého disentu byla v Československu reflektována. V první řadě to byla praxe odsunu jinak smýšlejících do Spolkové republiky Německo,

kteřá výrazným způsobem ztěžovala navázání vzájemné spolupráce. Ze strany československého disentu tak bylo slyšet i otevřenou kritiku nedostatečného odhodlání setrvat a riskovat v případě nutnosti i mnohaletý pobyt v komunistických věznicích. Mnozí si však současně uvědomovali, že by problematika emigrace nabyla dozajista jiné formy, pakliže by existovalo demokratické, západní Československo.

Nepřehlédnutelný byl rovněž fenomén východoněmecké evangelické církve, jejíž latentně opoziční charakter byl v ČSSR reflektován zejména v oblasti práce s mládeží a podpory nezávislého mírového hnutí. Z NDR se také dovážela církevní literatura a zájem vyvolala i instituce stavebních vojáků a církevních vzdělávacích institucí. Vnímána byla i jistá zdrženlivost řady východoněmeckých farářů, kteří v 70. letech navštívili Československo, otevřeně hovořit o tématech, která by mohla být režimem interpretována jako opoziční.

Pro mnohé představitele československého disentu bylo na východoněmeckém typické, že stále jakoby „koketoval s komunismem“. Kritičnost vůči režimu se tak dle nich v NDR pojila se zvláštní loajalitou, kterou si disent v ČSSR vykládal jako specifickou levicovost východoněmecké opozice, jež neprodělala Pražské jaro a jeho porážku. Pravý důvod zmíněného sebecenzurního mechanismu, kterým východoněmecký disent reagoval na praktikovaný odsun kritiků režimu bezpečnostními orgány NDR, si však v ČSSR uvědomoval jen málokdo a kritika konzumerismu západních demokracií, o kterém byla východoněmecká strana asi nejinformovanější ze všech zemí východního bloku, jen utvrdila československý disent v přesvědčení o tom, že východoněmecká opozice byla konformnější a reformisticky orientovaná.

Petr Uhl patřil k těm zástupcům československého disentu, kteří byli o východoněmecké opozici nejlépe informováni. Skrze osobní kontakty a výměnu samizdatů dospěl k závěru, že opozice v NDR byla monotematictější, zato výrazně pestřejší. V NDR tak byly skupiny, které se věnovaly rozličným tématům, jež stála mimo pozornost československého disentu. Zejména otázky ekologie a mírového soužití, stejně jako problematika ženského hnutí byly podle jeho soudu inspirativní, a i z tohoto důvodu se proto snažil o nich systematicky informovat na stránkách Informací o Chartě 77. Typická pro východoněmeckou opozici pak byla existence řady ohnisek, kterým však chyběla zastřešující organizace. To mělo jak své výhody (jistá decentralizace opozičního hnutí), tak nevýhody (ztížená možnost spolupráce), čehož si ostatně všiml i Jaroslav Šabata či Petr Pithart.

Byla-li ČSSR vnímána především v roce 1968 a 1977/1978, pak východní Německo vnímali českoslovenští občané především v říjnu 1989 v souvislosti s tzv. trabantovým exodem. Vzájemná reflexe tak byla v obou zemích ztížena jednak jazykovou bariérou, ale i aktivitami bezpečnostních aparátů. Svoji roli sehrála rovněž existence řady předsudků, plynoucí povětšinou z nedostatku informací, který byl patrnější na československé straně. V obou zemích byl disent často přetížen domácími starostmi a někteří zkrátka již neměli čas na navazování kontaktů s jinak smýšlejícími

v ostatních částech východního bloku. Nikdo z dotázaných se však případné spolupráci nevyhýbal, a naskytla-li se příležitost, tak se do ní s různou intenzitou zapojil. Mnozí tak společně s Jaroslavem Šabatou pochopili, že vzájemná solidarita je jistým „novým kategorickým imperativem doby“, což se projevilo zejména v posledních dvou letech existence režimu KSČ resp. SED. Ať již to byl útok na Knihovnu životního prostředí v listopadu 1987, na Iniciativu za mír a lidská práva v lednu 1988 či lipské opoziční skupiny v lednu a září 1989, nebo brutální zákrok během proslulé Palachiády v lednu 1989, docházelo v letech 1987-1989 k stále častějším projevům vzájemné solidarity, na které se podíleli i představitelé disentu z Polska, Maďarska a částečně i Sovětského svazu. Jakýmsi pomyslným vyvrcholením pak byl den solidarity s politickými vězni v ČSSR, který se v NDR konal 19. března 1989.

Od 80. let dochází rovněž k vzniku společných dokumentů a prohlášení, které výrazným způsobem přispěly k jistému procesu vzájemného učení. V prvním společném dokumentu z listopadu 1984 (Společné prohlášení nezávislých obránců míru z ČSSR a NDR) se rovněž odráží specifikum východoněmeckého disentu, který se po dlouhou dobu vyvíjel jako nezávislé mírové hnutí. Klíčový význam měla však Pražská výzva z 11. března 1985, která výrazným způsobem obohatila nejen vzájemnou diskuzi mezi československým a východoněmeckým disentem o možnostech boje za lidská práva, ale svým novým pojetím německé otázky a zdůrazněním potřeby překonání rozdělení Evropy a blokového myšlení přispěla k zahájení debaty napříč hranicemi, jak dokládá tzv. Milánská výzva z podzimu 1986, otevírající prostor pro zahájení tolik potřebného helsinského procesu zdola.

V roce 1985 došlo také k osobnímu setkání představitelů disentu obou států v Praze, které však neušlo pozornosti MfS a StB. Přestože zejména českoslovenští zástupci nepřikládali tomuto setkání velkého významu, jednalo se o ojedinělý pokus, během kterého se debatovalo o možnosti vypracování společných dokumentů a výměně informací o specifických disentu v dané zemi. Východoněmecká strana se tak například zavázala vypracovat podklady k nezávislému mírovému hnutí, k stavebním vojákům a navrhla rovněž zaměřit pozornost na odlišnosti a podobnosti obou společností, aby byly případné solidární akce účinnější. I když se podobné setkání již neopakovalo, k čemuž rozhodující měrou přispěla politická policie obou zemí, byla vzájemná reflexe posunuta na novou kvalitativní úroveň, včetně pokusů o institucionalizaci vzájemné spolupráce.

Komunikace bezpečnostních orgánů obou srovnávaných zemí dosáhla značných rozměrů a neomezovala se v žádném případě pouze na představitele disentu. Do centra pozornosti se tak mohl dostat každý, kdo otevřeně projevil svůj názor, který se lišil od oficiální stranické linie. V důsledku helsinského procesu byly MfS i StB nuceny přehodnotit svoji strategii potírání vnitřního nepřítele a do popředí se dostávala tzv. metoda rozkladu, mající za cíl znejistit a izolovat jednotlivé představitele disentu. Možnost politického procesu sice stále zůstala aktuální, nebyla však preferována či lépe řečeno, byla využita pouze jako krajní nástroj zastrašení. Oproti teroru 50. let tak dochází k přechodu na strategii celoplošné kontroly společnosti s cílem předcházet otevřeně protirežimním projevům.

Tato strategie však neměla šanci na úspěch a v konečném důsledku vedla k přehlčení a fatálnímu snížení akceschopnosti politické policie, která se navíc nebyla schopna vymanit ze začarovaného kruhu disproporce mezi stanovenými cíly a dosaženými výsledky. Neschopnost nahlédnout do myšlenkového světa disentu a pochopit skutečné motivy občanské angažovanosti vedly k selhání bezpečnostního aparátu v boji s jinak smýšlejícími v ČSSR a NDR. Bylo by však současně chybou domnívat se, že bezpečnostní složky obou států neovlivnily negativním způsobem rozvoj opozičního hnutí, jehož představitelé byli vystaveni perfidním represivním metodám a bylo s nimi jednáno jako s občany druhého řádu.

Jak dokládá rozsáhlá korespondence mezi jednotlivými složkami, jež byly odpovědné za boj s tzv. vnitřním nepřítelem, kladla jak východoněmecká tak československá strana důraz především na zabránění v jeho tzv. internacionalizaci. Vzájemné projevy solidarity, společné dokumenty a snahy o spolupráci, byly opravdovým trnem v oku MfS i StB, neboť před světovou veřejností demaskovaly jejich nelidské praktiky a usvědčovaly oba režimy z porušování lidských práv. Ve stanovených cílech politické policie komparovaných zemí se ale odrážel i zahraničně politický vývoj, a zavedení bezvízového styku v roce 1972, podpis Závěrečného aktu v Helsinkách, vznik Charty 77 či rozvoj nezávislého mírového hnutí ve východní i západní Evropě, vyvolaly potřebu přehodnotit praktikované metody a výrazným způsobem ovlivnily chod obou bezpečnostních aparátů.

Dochované materiály dokazují, že východoněmecká strana byla výrazně aktivnější při obstarávání si informací o situaci v Československu. Zejména Charta 77, jejíž vznik interpretovaly obě složky jako klasický příklad údajného zneužití helsinského procesu, vyvolala značný zájem východoněmeckých soudruhů. Do NDR tak byly poslány tisíce stran o ideovém zaměření, jednotlivých proudech a cílech této občanské iniciativy, jejichž obsah však pouze ojediněle vystihl, o co jejím signatářům opravdu šlo. Zejména po vzniku Iniciativy za mír a lidská práva (IFM) se MfS cítilo ohroženo jistým chartovním bacilem, který by mohl přispět k politizaci nezávislého mírového hnutí v NDR. Značné obavy pak vyvolal zejména Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), jehož metody věcné dokumentace porušování lidských práv se dotýkaly neuralgického bodu obou srovnávaných režimů.

Také StB byla informována o rozvoji východoněmeckého nezávislého mírového hnutí a o specifickém postavení evangelické církve v NDR. Obě složky rozlišovaly mezi církevním vedením, které dle jejich závěrů neusilovalo o přímý konflikt, a jednotlivými reakčními faráři, jež se snažili prosadit vlastní pojetí práce s mládeží a narušovali tak oficiální církevní politiku státu. Na rozdíl od MfS však nevěnovala československá strana až do poloviny 80. let přílišnou pozornost nebezpečí možného transferu ideových východisek nezávislého mírového hnutí a odpíračů vojenské služby. StB tak byla výrazně pasivnější při obstarávání si vlastních informací o dění ve východním Německu a v rámci součinnostních porad žádala především o spolupráci při získávání poznatků o představitelích československého exilu a jejich kontaktech do ČSSR resp. NDR. Východoněmecké orgány však

v tomto ohledu československé straně příliš nepomohly, nepočítáme-li přeposlání obecných informací o mezinárodních konferencích a kulturních akcích, během kterých bylo kritizováno porušování lidských práv v obou zemích. Opět se zde ale projevuje neschopnost reflektovat myšlenkový obsah jednotlivých vystoupení představitelů československého exilu. Pro úplnost je zapotřebí upozornit na skutečnost, že MfS kladlo naopak velký důraz na spolupráci při odhalování pokusů o opuštění NDR přes československé území a neopomnělo opakovaně poděkovat za intenzivní pomoc z československé strany, jež ročně předávala téměř tisíc východních Němců, kteří byli chyceni na hranicích s Rakouskem či Spolkovou republikou Německo, východoněmeckým orgánům.

V důsledku schůzek československé a polské opozice na společných státních hranicích zintenzivnily oba bezpečnostní aparáty od roku 1978 spolupráci při tzv. potírání internacionalizačních snah představitelů disentu. Nejčastěji uplatňovaná a rovněž poměrně účinná metoda, která byla neustále zdokonalována a její praktikování kulminovalo zejména v druhé polovině 80. let, spočívala ve vyhlášení zákazu cestování nad vybranými představiteli disentu obou států. Mnoho pokusů o vzájemný osobní kontakt tak končilo na hraničních přechodech mezi ČSSR a NDR, většinou pak v Bad Schandau či v Děčíně. I přes masivní nasazení konfidentů Státní bezpečnosti, kteří o plánovaných schůzkách dopředu informovali své řídicí důstojníky, docházelo od roku 1985 stále častěji k pokusům o vzájemný kontakt, který byl úspěšný zejména v případě, že se o něj pokusili méně známí kritici režimu KSČ resp. SED. Politická policie tak sice výrazným způsobem ztížila spolupráci disentu komparovaných zemí, nebyla však schopna ji zcela zastavit. Místo osobních kontaktů byla stále častěji využívána alternativa poštovního či telefonního spojení, která se plně osvědčila při organizování vzájemných projevů solidarity a během diskuzí o společných dokumentech a prohlášeních. Bezpečnostní složky obou států tak nashromáždily mnoho informací, nebyly je však schopny plně využít.

VIII. Přehled základních použitých archivních pramenů

ABS ČR (Archiv bezpečnostních složek České republiky)

- ABS ČR, Fond X. správy SNB, inv. jedn. 321-326, 344-350, 531, 552, 1042, 1052, 1080, 1083 aj.
- ABS ČR, Fond A 2/5-312, Kolegium ministra vnitra ČSSR
- ABS ČR, Fond A 2/5-293, Kolegium ministra vnitra ČSSR
- ABS ČR, Fond A 34/1 inv. jedn. 411-413
- ABS ČR, Fond MV 10/R-NDR-1971

BStU (Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik)

- BStU, MfS, ZAIG 3751, 5330, 5331, 5416, 5417, 5423, 5426, 5427, 5429, 5431, 6278, 13009 aj.
- BStU, MfS, HA XXII 5263/10, 1767/18
- BStU, MfS, HA XX 773, 6109,
- BStU, MfS, HA XX/AKG 101, 5885, 5886, 5895, 5896, 6122,
- BStU, MfS, HA IX 278, 18701
- BStU, MfS, Abt. X 159, 574, 739, 760, 1074, 1539, 1659, 1688
- BStU, MfS, HA VI 3702
- BStU, MfS, HA II/10 708
- BStU, MfS, AP 1866/84
- BStU, MfS, AOP 993/82, svazek I, Reg. Nummer XIV 350P75 „Spinne“.
- BStU, MfS, AU 1004/81 Dresden, svazek II.
- BStU, MfS, OHL Lutz, 1885/80, svazek II.

Bundesarchiv-SAPMO (Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv)

- SAPMO-BARch, DY/30/IV 2/ 2.039/317

Libri prohibiti

- Sbíрка materiálů k osobám Rudolfa Battěka, Dany Němcové, Ladislava Hejdánka aj.
- Samizdaty: *Informace o Chartě 77*, *Informační bulletin Polsko-Československé solidarity*, *Bratislavské listy*, *Svědectví*, *Informace o církvi*
- Sbíрка VONS
- HEJDÁNEK, Ladislav: *Dopisy přáteli I-IV* (1977, 1978, 1979,1980)

MDA-Berlin (Matthias-Dommaschk-Archiv Berlin)

- MDA-Berlin, karton Stefan Fechner
- MDA-Berlin, OV „Blauvogel“, MfS XV/1568/82, Ralf Hirsch
- MDA-Berlin, OV „Zirkel“, Reg. Nr. MfS XV/4703/77, Gerd und Ulrike Poppe
- MDA-Berlin, OV „Verräter“, Reg. Nr. MfS XV/5575/81, Wolfgang Templin.
- MDA-Berlin, OV „Diakon“, Herbert Mißlitz
- MDA-Berlin, OV „Bohle“, Reg. Nr. MfS XV/4459/82, Bärbel Bohley
- MDA-Berlin, UB 02 „Zionaffäre“ 1. 1. 16
- MDA-Berlin, Initiative Frieden und Menschenrechte 1. 1. 01
- MDA-Berlin, IFM (Initiative Frieden und Menschenrechte), svazek 016
- MDA- Berlin, TH 05/1 1985-1989- Reiseverbote.
- MDA-Berlin, ÜG 2.03 Frieden konkret 1983-1989
- MDA-Berlin, GP (Gerd Poppe) 005, IFM 1986-1989
- MDA-Berlin, GP (Gerd Poppe) 002
- MDA- Berlin, GP (Gerd Poppe) 011, Ost-West Kontakte

- Samizdat: *Grenzfall, Umweltblätter, Fußnote 3, Streiflichter, Friedrichsfelder Feuermelder, Mücke, Art. 27, Ostkreuz, Forum für Kirche und Menschenrechte, Spuren: zur Geschichte der Friedensbewegung in der DDR, Aufrisse, Listy-Blätter, Sozialistisches Osteuropakomitee-Info, Forum für Kirche und Menschenrechte*
- MDA-Berlin, PER Ein 02 – Urkunde.
- MDA-Berlin, Friedensgemeinschaft Jena 1.3.1.1
- MDA-Berlin, Die SED und das Jahr 1968
- MDA-Berlin, Ubo 3a 1988-1989 1.1.16 Umweltbibliothek
- MDA-Berlin, RHI (Ralf Hirsch), 2.3. Ostruropa
- MDA-Berlin, Koordinierungsgruppe Fürbitteandachten für Inhaftierten, 1.2.7.2, Januar 1989
- MDA-Berlin, AKG (Arbeitskreis Gerechtigkeit) Leipzig
- MDA-Berlin, Dokumentation-Frauen für Frieden 1984
- MDA- Berlin, Luxemburg Affäre

ÚSD AV ČR (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i.)

- ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Dělníci a inteligence
- ÚSD, COH, Sběrka lidé Charty 77
- ÚSD, COH, Sběrka rozhovorů, Politické elity a disent
- ÚSD, sb. ÚVVM, Názory občanů na informovanost, červen 1987
- ÚSD, sb. ÚVVM, Názory našich občanov na vedúcu úlohu strany, říjen 1988
- ÚSD, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi (1989)- xerokopie z Národního archivu.
- Samizdaty: *Listy, Kritický sborník, Sport, Střední Evropa, 150000 Slov*

Autorem provedené rozhovory v letech 2006-2008

- BATTĚK, Rudolf 3. 5. 2007, 19. 12. 2007 (Praha)
- BEDNÁŘOVÁ, Otta 26. 11. 2007, 3. 12. 2007 (Praha)
- BENDO VÁ, Kamila 24. 4. 2008, 19. 6. 2008 (Praha)
- BOREŠ, Jiří 25. 4. 2006 (Berlín)
- BUDAJ, Ján 12. 8. 2008 (Bratislava)
- ČARNOGURSKÝ, Ján 13. 6. 2008, 27. 6. 2008 (Bratislava)
- DIENSTBIER, Jiří 26. 5. 2008 (Praha)
- DOBROVSKÝ, Luboš 28. 6. 2007, 3. 7. 2007, 12. 7. 2007 (Praha)
- EISENFELD, Bernd 23. 8. 2008 (Praha)
- GROSZER, Franziska 24. 8. 2008 (Praha)
- HEJDÁNEK, Ladislav 28. 8. 2007, 4. 9. 2007 (Písek)
- HIRSCH, Ralf 24. 1. 2006 (Berlín)
- KLÍMA, Ivan 18. 11. 2008, 17. 12. 2008 (Praha)
- KŘÍŽKOVÁ, Rút Marie 16. 10. 2008, 23. 10. 2008 (Praha)
- KUSÝ, Miroslav 23. 8. 2007, 24. 8. 2007 (Bratislava)
- MEHLHORN, Ludwig 26. 4. 2006 (Berlín)
- MIKLOŠKO, František 12. 6. 2008, 26. 6. 2008 (Bratislava)
- NĚMCOVÁ, Dana 24. 1. 2008, 1. 4. 2008 (Praha)
- OTÁHAL, Milan 7. 2. 2008 (Praha)
- PITHART, Petr 30. 5. 2007, 6. 6. 2007, 20. 6. 2007 (Praha)
- POPPE, Gerd 22. 11. 2007 (Berlín)
- POPPE, Ulrike 22. 1. 2006 (Berlín)
- REJCHRT, Miloš 16. 1. 2008, 23. 1. 2008, 12. 2. 2008 (Praha)
- RUML, Jan 1. 12. 2008 (Praha)
- STÁREK, František 21. 4. 2008 (Praha)
- ŠABATA, Jaroslav 18. 5. 2006 (Praha), 21. 8. 2007, 30. 8. 2007 (Brno)
- ŠABATOVÁ, Anna 14. 10. 2006, 6. 8. 2007, 10. 8. 2007, 13. 8. 2007 (Praha)
- ŠIKLOVÁ, Jiřina 23. 5. 2008 (Praha)
- ŠIMSA, Jan 17. 4. 2008 (Praha), 5. 5. 2008 (Brno)
- ŠUSTROVÁ, Petruška 4. 2. 2008, 11. 2. 2008, 25. 2. 2008 (Praha)
- TEMPLIN, Wolfgang 27. 4. 2006, 21. 11. 2007 (Berlín)
- UHL, Petr 20. 4., 5. 11. 2006, 30. 7., 7. 8., 16. 8. 2007 (Praha)
- VAŠKO, Václav 6. 5. 2008 (Praha)
- WEIßHUHN, REINHARD 25.4.2006 (Berlín)

Forschungstelle Osteuropa Bremen

Použité rozhovory vedené v rámci projektu „Das andere Osteuropa“ Alaxandrem von Plato

- GAUCK, Joachim 6. 2. 2008 (Berlín)
- JAHN, Roland 11. 6. 2008 (Berlín)
- POPPE, Ulrike 27. 9. 2007 (Berlín)

Tištěné prameny

- BATTĚK, Rudolf: Eseje z ostrova. Köln, Index 1982, 78 s.
- BATTĚK, Rudolf: Jako červenej Karkulák: *dopisy z vězení*. Praha, Gallery 2002, 293 s.
- BÁRTA, Jan: Dana Němcová: *lidé mého života*. Praha, Portál 2003, 170 s.
- BENDA, Václav - BENDOVIÁ, Kamila: *Dopisy přes mříže*. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2007, 294 s.
- BLAŽEK, Petr - LAUBE, Roman - POSPÍŠIL, Filip: *Lenonova zeď v Praze: neformální shromáždění mládeže na Kampě 1980-1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003, 340 s. + 1 CD.
- BLAŽEK, Petr - PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů: diskusní setkání 19. října 2007*. Praha, Pulchra 2008, 143 s. + 1 CD.
- BOCK, Ivo (ed.): *Samizdat: alternative Kultur in Zentral- und Osteuropa: die 60er bis 80er Jahre*. Bremen, Edition Temmen 2000, 472 s.
- BOHLEY, Bärbel (ed.): *... und die Bürger melden sich zu Wort : 40 Jahre DDR*. Frankfurt am Main, Büchergilde Gutenberg 1989, 195 s.
- CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém: *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. svazek I-III. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007, 1696 s. + 1 DVD.
- *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě: Helsinky '75*. Praha, Svoboda Praha 1975, 127 s.
- EHRING, Klaus - DALLWITZ, Martin: *„Schwerter zu Pflugscharen“: Friedensbewegung in der DDR*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1982, 279 s.
- EISENFELD, Bernd: *Kriegsdienstverweigerung in der DDR, ein Friedensdienst?: Genesis, Befragung, Analyse, Dokumente*. Frankfurt/M., Haag und Herchen 1978, 190 s.
- *Europäisches Netzwerk für den Ost-West-Dialog: Das Helsinki-Abkommen mit wirklichen Leben erfüllen*, Berlin 1987, 31 s.

- FINDEIS, Hagen - POLLACK, Detlef: Die Entzauberung des Politischen: *was ist aus den politisch alternativen Gruppen der DDR geworden?; Interviews mit ehemals führenden Vertretern*. Leipzig, Evangel. Verlagsanstalt 1994, 318 s.
- FRICKE, Karl Wilhelm: Akten-Einsicht: *Rekonstruktion einer politischen Verfolgung*. Berlin, Links 1996, 263 s.
- FRICKE, Karl Wilhelm: Der Wahrheit verpflichtet: *Texte aus fünf Jahrzehnten zur Geschichte der DDR*, Berlin, CH.Links 2000, 636 s.
- GRUNTORÁD, Jiří: O nezávislých iniciativách v Československu. Praha, REPRINT XEROX 1989, 27 s.
- GRUNTORÁD, Jiří (ed.): Informace o Chartě 77: *článková bibliografie*. Brno, Doplněk - Libri prohibiti 1998, 632 s.
- HÁJEK, Jiří: Paměti. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1997, 349 s.
- HAVEL, Václav (ed.): O svobodě a moci. Köln, Index 1980, 367 s.
- HAVEL, Václav: O lidskou identitu: *úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969-1979*. Praha, Rozmluvy 1990, 397 s.
- HAVEL, Václav: Do různých stran: *eseje a články z let 1983-1989*. Praha, Lidové noviny - Československé středisko nezávislé literatury 1990, 527 s.
- HAVEL, Václav: Dálkový výslech: *rozhovor s Karlem Hvižd'alou*. Praha, Melantrich 1990, 179 s.
- HAVEMANN, Katja – WIDMANN, Joachim: Robert Havemann oder wie die DDR sich erledigte. München, Ullstein 2003, 430 s.
- HAVEMANN, Robert: Dialektik ohne Dogma?: *Naturwissenschaft und Weltanschauung: Hat Philosophie den modernen Naturwissenschaften bei der Lösung ihrer Probleme geholfen?: Naturwissenschaftliche Aspekte philosophischer Probleme*. Reinbek, Rowohlt 1964, 168 s.
- HAVEMANN, Robert: Fragen – Antworten – Fragen: *aus der Biographie eines deutschen Marxisten*. München, R. Piper and Co. Verlag 1970, 304 s.
- HAVLÍČEK, Dušan: Listy v exilu: *obsahová analýza časopisu Listy, který v letech 1971 až 1989 vydával v Římě Jiří Pelikán*. Olomouc, Burian a Tichák 2008, 893 s.
- HEJZLAR, Zdeněk: „Pražské jaro“ 1968 a jeho odkaz: *výběr statí a komentářů z let 1970-1987*. Köln, Index 1988, 149 s.
- HERBST, Andreas (ed.): Die SED: *Geschichte, Organisation, Politik: ein Handbuch*. Berlin, Dietz 1997, 1227 s.
- HLAVSA, Mejla - PELC, Jan: Bez ohňů není underground. Praha, Maťa - BSF 2001, 228 s.
- HLUŠIČKOVÁ, Růžena – CÍSAŘOVSKÁ, Blanka: *Hnutí za občanskou svobodu: dokumenty*. Praha, Maxdorf 1994, 281 s.
- CHRAMOSTOVÁ, Vlasta: Vlasta Chramostová. Brno - Olomouc, Doplněk - Burian a Tichák 2003, 372 s.
- Initiative Ost-West Dialog (vydavatel): Frieden im geteilten Europa – 40 Jahre nach Jalta: Beiträge aus Ost und West: Dokumentation eines Diskussions-Forum in Berlin Februar 1985. Berlin, Ost-West Dialog 1985, 103 s.
- JANDOUREK, Jan: Václav Malý: *cesta za pravdou*. Praha, Portál 1997, 109 s.
- JECHOVÁ, Květa: *Lidé Charty 77: zpráva o biografickém výzkumu*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003, 170 s.
- JESSE, Eckhard (ed.): Eine Revolution und ihre Folgen: *14 Bürgerrechtler ziehen Bilanz*. Berlin, Links 2000, 328 s.
- JIROUS, Ivan Martin: Magorův zápisník. Praha, Torst 1997, 801 s.
- JIROUS, Ivan Martin: Magorovy dopisy. Praha, Torst 2005, 527 s.

- JORDAN, Carlo - KLOTH, Hans Michael: Arche Nova: *Opposition in der DDR: das Grün-ökologische Netzwerk Arche 1988-90: mit den Texten der Arche Nova*. Berlin, Basis-Dr. 1995, 495 s.
- KANTŮRKOVÁ, Eva: Sešly jsme se v této knize. Köln, Index 1981, 192 s.
- KANTŮRKOVÁ, Eva: Přítelkyně z domu smutku. Praha, Československý spisovatel, 1993, 281 s.
- KANTŮRKOVÁ, Eva: Záznamy paměti. Praha, Hynek 1997, 330 s.
- KARÁSEK, Svatopluk: Víno tvé výborné: *rozhovory*. Praha, Kalich 2000, 293 s.
- KLÍMA, Ivan: Lásky a řemesla Ivana Klímy: *rozhovor Miloše Čermáka se spisovatelem Ivanem Klímou*. Praha, Academia 1995, 161 s.
- KOHOUT, Pavel: Kde je zakopán pes: *memoáromán 1984-1987*. Köln, Index 1987, 534 s.
- KOUDELKA, František - NOSKOVÁ, Alena - PREČAN, Vilém: Vedení KSČ o disentu a opozici: *dokumenty z ledna 1986 - října 1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999, 61 s.
- KOWALCZUK, Ilko Sascha: Freiheit und Öffentlichkeit : *politischer Samisdat in der DDR ; (1985 - 1989); eine Dokumentation*. Berlin, Robert Havemann Gesellschaft, 600 s.
- KOWALCZUK, Ilko Sascha - SELLO, Tom (ed.): Für ein freies Land mit freien Menschen: *Opposition und Widerstand in Biographien und Fotos*. Berlin, Robert-Havemann-Gesellschaft 2006, 404 s.
- KROH, Ferdinand: "Freiheit ist immer Freiheit...": *die Andersdenkenden in der DDR*. Frankfurt/M. – Berlin, Ullstein 1989, 272 s.; HIRSCH, Ralf - KOPELEW, Lev: Grenzfall: *vollständiger Nachdruck aller in der DDR erschienenen Ausgaben (1986/87)*. Berlin, Selerweg 30 1989.
- KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút: Svědectví, které nemohlo být vysloveno. Praha, Torst 2007, 101 s.
- KUKUTZ, Irena – HAVEMANN, Katja: Geschützte Quelle: *Gespräche mit Monika H. alias Karin Lenz mit Faksimiles, Dokumenten und Fotos*. Berlin, Basisdr.-Verl.1990, 183 s.
- KUNEŠ, Ilja: Svědectví: *jmenný rejstřík- ročníky 1956-1987*. Paříž, Svědectví 1988, 332 s.
- KUNZE, Reiner: Deckname „Lyrik“: *eine Dokumentation*. Frankfurt/M., Fischer-Taschenbuch-Verl. 1990, 124 s.
- LAND, Rainer - POSSEKEL, Ralf: Fremde Welten: *die gegensätzliche Deutung der DDR durch SED-Reformer und Bürgerbewegung in den 80er Jahren*. Berlin, Links 1998, 310 s.
- LEDERER, Jiří: České rozhovory. Köln, Index 1979, 321 s.
- LIEBERMANN, Doris - FUCHS, Jürgen - WALLAT, Vlasta: Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler: *Tschechische und ostdeutsche Dissidenten 1968-1998*. Essen, Klartext-Verl.1998, 295 s.
- MANDLER, Mandler: Škodolibé úsměvy svobody z let 1955 až 1992. Praha, Emanuel Mandler 2005, 207 s.
- MARKOVÁ, Marta: Olga Havlová a ty druhé: *ženy ve vnitřní emigraci*. Brno, Barrister & Principal 1996, 165 s.
- MÄHLERT, Ulrich (ed.): Vademekum DDR-Forschung: *ein Leitfadens zu Archiven, Forschungseinrichtungen, Bibliotheken, Einrichtungen der politischen Bildung, Vereinen, Museen und Gedenkstätten*. Berlin, Links Verlag 2002, 315 s.

- MECKEL, Marcus: *Opposition in der DDR: zehn Jahre kirchliche Friedensarbeit - kommentierte Quellentexte*. Köln, Bund-Verl. 1994, 408 s.
- MEDEK, Ivan: *Děkuji, mám se výborně*. Praha, Torst 2005, 130 s.
- MITTER, Arnim - WOLLE, Stefan: *Ich liebe euch doch alle! Befehle und Lageberichte des MfS Januar-November 1989*. Berlin, Basis-Dr.-Verl. 1990, 252 s.
- NYKLOVÁ, Milena: *České rozhovory Jiřího Lederera po dvaceti pěti letech*. Praha, Prostor 2001, 223 s.
- OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969-1989: příspěvek ke stavu bádání*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2002, 105 s.
- PECKA, Jindřich - PREČAN, Vilém: *Proměny Pražského jara 1968-1969: sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*. Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd- Doplněk, Praha - Brno 1993, 446 s.
- PITHART, Petr: *Dějiny a politika: eseje a úvahy z let 1977-1989*. Praha, Prostor 1990, 375 s.
- PLACÁK, Bedřich: *Paměti lékaře*. Praha, Torst 1997, 716 s.
- POSSET, Johanna: *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Brno, Společnost pro reklamu a tisk R & T 1993, 214 s.
- PREČAN, Vilém: *Knihy Charty: hlasy z domova 1976-77*. Köln, Index 1977, 368 s.
- PREČAN, Vilém: *Křesťané a Charta 77: výběr dokumentů a textů*, Köln, Index 1980, 318 s.
- PREČAN, Vilém: *Charta 77: 1977-1989 : od morální k demokratické revoluci: dokumentace*. Scheinfeld - Praha - Bratislava, Čs. středisko nezávislé literatury - Ústav pro soudobé dějiny ČSAV – Archa 1990, 525 s.
- PREČAN, Vilém: *V kradeném čase: výběr ze studií, článků a úvah z let 1973 – 1993*. Brno, Doplněk 1994, 615 s.
- PREČAN, Vilém - VLADISLAV, Jan: *Horký leden 1989 v Československu: mimořádná publikace k znovuoobnovení časopisu Reportér*, Praha, Novinář 1990, 164 s.
- PREČAN, Vilém: *Kočka, která nikdy nespí: Jiřině Šiklové k narozeninám*. Praha, James H. Ottaway 2005, 320 s.
- REIN, Gerhard: *Die Opposition in der DDR: Entwürfe für einen anderen Sozialismus: Texte, Programme, Statuten von Neues Forum, Demokratischer Aufbruch, Demokratie Jetzt, SPD, Böhlener Plattform und Grüne Partei in der DDR*. Berlin, Wichern 1989, 239 s.
- REJCHRT, Miloš: *O něco svobodnější: rozhovory*. Praha, Kalich 2002, 423 s.
- RIESE, Hans-Peter: *Bürgerinitiative für die Menschenrechte: die Tschechoslowakische Opposition zwischen dem "Prager Frühling" und der "Charta 77"*. Köln, Europäische Verlagsanstalt 1977, 320 s.
- ROHLÍKOVÁ, Slavěna – BŘEŇOVÁ, Věra: *Bibliografie českých/československých dějin 1918-2004: výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 2000-2004 a doplňky za roky 1996-1999*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005, 3 sv., 1306 s.
- RUMIL, Jiří: *Dialogy s mocí*. Praha, Fortuna 1995, 132 s.
- RÜDDENKLAU, Wolfgang: *Störenfried: DDR-Opposition 1986 - 1989 ; mit Texten aus den "Umweltblättern"*. Berlin, Basis-Dr. 1992, 386 s.
- SABROW, Martin (ed.): *Wohin treibt die DDR-Erinnerung?: Dokumentation einer Debatte*, Göttingen, Vandenhoeck & Rupprecht 2007, 446 s.

- SCHÄDLICH, Hans Joachim: Aktenkundig: *mit Beiträgen von Wolf Biermann, Jürgen Fuchs, Joachim Gauck, Lutz Rathenow, Vera Wollenberger, Günter Kunert u. a.*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1993, 285 s.
- SCHULZ, Milan: *Mír a mírové hnutí křesťanská etika*. Mnichov, Opus bonum 1984, 222 s.
- SKILLING, Harold Gordon: *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London, G. Allen and Unwin 1981, 363 s.
- SUCKUT, Siegfried (ed.): *Das Wörterbuch der Staatssicherheit: Definitionen zur "politisch-operativen Arbeit"*. Berlin, BStU Abteilung Bildung und Forschung 1996, 469 s.
- ŠIMSA, Jan - VACULÍK, Ludvík: *Vážený pane Mikule: dopisy 1967/1988*. Olomouc, Nakladatelství Olomouc 2003, 246 s.
- ŠULC, Zdislav: *Psáno inkognito: doba v zrcadle samizdatu (1968-1989)*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2000, 288 s.
- TAUTZ, Lothar - RADEKE, Christian: *"Warte nicht auf bessere Zeiten...": Oskar Brüsewitz, Wolf Biermann und die Protestbewegung in der DDR 1976 – 1977: Dokumentation*. Halle/Saale, Mitteltdt. Verl. 1999, 167 s.
- TESARŤ, Jan: *Zamlčená diagnóza*. Praha, Triáda 2003, 143 s.
- TIGRID, Pavel (ed.): *Vývoj Charty: záznam z konference ve Franken*. Köln, Opus bonum 1981, 179 s.
- TŮMA, Oldřich – SVOBODOVÁ, Jitka – MÄHLERT, Ulrich: *Vademecum soudobých dějin - Česká republika: průvodce po archivech, badatelských institucích, knihovnách, sdruženích, muzeích a památnících*. Praha - Berlin, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur 2005, 109 s.
- UHL, Petr - GRUNTORÁD Jiří: *O československém vězeňství: sborník Charty 77*. Praha, Orbis 1990, 197 s.
- UHL, Petr: *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*. Praha, C. H. Beck 1998, 251 s.
- VACULÍK, Ludvík: *Český snář*. Brno, Atlantis 2002, 481 s.
- VANĚK, Miroslav - URBÁŠEK, Pavel (eds.): *Vítězové? Poražení?: životopisná interview. Díl 1, Disent v období normalizace*. Praha, Prostor 2005, 1121 s.
- VAŠKO, Václav: *Ne vším jsem byl rád: vlastní životopis*. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 1999, 398 s.
- WOLLENBERGER, Vera: *Virus der Heuchler: Innenansicht aus Stasi-Akten*. Berlin, Elefant Press 1992, 159 s.
- ŽÁČEK, Pavel: *Přísně tajné: Státní bezpečnost za normalizace: vybrané směrnice a metodické pokyny politické policie z let 1978-1989*. Praha, Votobia 2001, 269 s.

Odborné časopisy a periodika

- Archiv für Sozialgeschichte
- Comparativ
- Deutschland Archiv
- Horch und Guck

- Paměť a dějiny
- Politologická revue
- Soudobé dějiny
- Totalitarismus und Demokratie

IX. Použitá literatura

- ALAN, Josef: Alternativní kultura: *příběhy české společnosti 1945-1989*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, 613 s.
- AMMER, Thomas (ed.): Materialien der Enquete-Kommission: *"Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"* : *Möglichkeiten und Formen abweichenden und widerständigen Verhaltens und oppositionellen Handelns, die friedliche Revolution im Herbst 1989, die Wiedervereinigung Deutschlands und Fortwirken von Strukturen und Mechanismen der Diktatur*. (Band VII/1-2). Baden-Baden - Frankfurt/M., Nomos Verlagsgesellschaft 1995, 2 svazky, 2040 s.
- BESSEL, Richard – JESSEN, Ralph: Die Grenzen der Diktatur: *Staat und Gesellschaft in der DDR*. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht 1996, 344.
- BLAŽEK, Petr (ed.): Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989. Praha, Ústav českých dějin FF UK - Dokořán 2005, 355 s.
- BLAŽEK, Petr (ed.): A nepozdvihne meč ... : *odpírání vojenské služby v Československu 1948-1989*. Praha, Academia 2007, 339 s.
- BROD, Toman – VANČURA, Jiří: Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. Brno, Doplněk 1999, 159 s.
- BRÜGGEMEIER, Franz-Josef - WIERLING, Dorothee: Oral History, *Kurseinheit 3: Auswertung und Interpretation*. Hagen, Fern Universität 1986.
- BUCHSTAB, Günter – AGETHEN, Manfred: Oppositions- und Freiheitsbewegung im früheren Ostblock. Freiburg, Herder 2003, 221 s.
- CÍSAŘOVSKÁ, Blanka: Charta 77 očima současníků: *po dvaceti letech*. Brno, Doplněk, 1997, 331 s.
- DAY, Barbara: Sametová filozofové: *podzemní univerzita v Československu a role Vzdělávací nadace Jana Husa v letech 1979-1989*. Brno, Doplněk 1999, 287 s.
- DEVÁTÁ, Markéta - SUK, Jiří - TŮMA, Oldřich: Charta 77: *od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci: 1977-1989*. Praha, ÚSD 2007, 415 s.

- DIEDRICH, Torsten: Staatsgründung auf Raten: *zu den Auswirkungen des Volksaufstandes 1953 und des Mauerbaus 1961 auf Staat, Militär und Gesellschaft in der DDR*, Berlin, Links 2005, 435 s.
- DIENSTBIER, Jiří: Snění o Evropě: politický esej. Praha, Lidové noviny 1990, 159 s.
- DURMAN, Karel: Útěk od praporů: *Kreml a krize impéria 1964-1991*. Praha, Karolinum 1998, 531 s.
- EISENFELD, Peter: „rausschmeissen...“: *zwanzig Jahre politische Gegnerschaft in der DDR*. Bremen 2002, Ed. Temmen, 504 s.
- FRICKE, Karl Wilhelm: Opposition und Widerstand in der DDR: *ein politischer Report*. Köln, Verlag Wissenschaft u. Politik 1984, 253 s.
- GARTON ASH, Timothy: Im Namen Europas: *Deutschland und der geteilte Kontinent*. München-Wien, Carl Hanser Verlag 1993, 856 s.
- GARTON ASH, Timothy: Ein Jahrhundert wird abgewählt: *aus den Zentren Mitteleuropas 1980-1990*. München, Dt. Taschenbuch-Verl. 1993, 420 s.
- GEISEL, Christoph – SACHSE, Christian: Wiederentdeckung einer Unperson: *Robert Havemann im Herbst 89- zwei Studien*. Berlin, Robert Havemann Gesellschaft 2000, 221 s.
- HAUPT, Heinz G. – KOCKA, Jürgen (ed.): Geschichte und Vergleich: Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung. Frankfurt/Main - New York, Campus-Verl. 1996, 338 s.
- HÄUSER, Iris: Gegenidentitäten: *zur Vorbereitung des politischen Umbruchs in der DDR: Lebensstile und politische Soziokultur in der DDR-Gesellschaft der achtziger Jahre*. Münster, Lit 1996, 258 s.
- HENKE, Klaus-Dieter – STEINBACH, Peter – TUCHEL, Johannes: Widerstand und Opposition in der DDR. Köln, Böhlau 1999, 376 s.
- HEYDEMANN, Günther: Revolution und Transformation in der DDR 1989/90. Berlin, Duncker und Humblot 1999, 706 s.
- HROCH, Miroslav a kol.: Úvod do studia dějepisu. Praha, SPN 1985, 304 s.
- CHOI, Sung-Wan: Von der Dissidenz zur Opposition: *die politisch alternativen Gruppen in der DDR*. Köln, Verl. Wiss. und Politik 1999, 238 s.
- JANDER, Martin: Formierung und Krise der DDR-Opposition: *die "Initiative für unabhängige Gewerkschaften" - Dissidenten zwischen Demokratie und Romantik*. Berlin, Akad. -Verl. 1996, 269 s.
- JÜRGEN, Weber (ed.): Der SED-Staat: *Neues über eine vergangene Diktatur*. München, Olzog 1994, 248 s.
- KÁRNÍK, Zdeněk - KOPEČEK, Michal: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Dokořán 2004, 363 s.
- KÁRNÍK, Zdeněk - KOPEČEK, Michal: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek V., Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Dokořán 2005, 383 s.
- KAEBLBE, Hartmut: Sozialgeschichte der DDR. Stuttgart, Klett-Cotta 1994, 601 s.

- KAELBLE, Hartmut: Der historische Vergleich: *eine Einführung zum 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt/Main - New York, Campus-Verl. 1999, 179 s.
- KLEIN, Thomas: „Frieden und Gerechtigkeit!“: *die Politisierung der Unabhängigen Friedensbewegung in Ost-Berlin während der 80er Jahre*. Köln, Böhlau Köln 2007, 548 s.
- KLIER, Freya: Matthias Domaschk und der Jenaer Widerstand: *ein Buch*. Berlin, Bürgerbüro Berlin 2007, 142 s.
- KORTE, Karl-Rudolf – WEIDENFELD, Werner: Handbuch zur deutschen Einheit 1949-1989-1999. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1999, 895 s.
- KOWALCZUK, Ilko- Sascha: Paradigmen deutscher Geschichtswissenschaft: *Ringvorlesung an der Humboldt- Universität zu Berlin*. Berlin, GSPF 1994, 272 s.
- KRISEOVÁ, Eda: Václav Havel: *životopis*. Brno, Atlantis 1991, 175 s.
- KOUŘIL, Vladimír: Jazzová sekce v čase a nečase: *1971-1987*. Praha, Torst 1999, 397 s.
- KUHRT, Eberhard (ed.): Am Ende des realen Sozialismus 1: Die SED-Herrschaft und ihr Zusammenbruch. Opladen, Leske+Budrich 1996, 504 s.
- KUHRT, Eberhard: Am Ende des realen Sozialismus 2: *die wirtschaftliche und ökologische Situation der DDR in den 80er Jahren*. Opladen, Leske + Budrich 1996, 318 s.
- KUHRT, Eberhard (ed.): Am Ende des realen Sozialismus 3: *Opposition in der DDR von den 70er Jahren bis zum Zusammenbruch der SED-Herrschaft*. Opladen, Leske und Budrich 1999, 845 s.
- KUSÝ, Miroslav: Eseje. Bratislava, Archa 1991, 240 s.
- LEONHARD, Wolfgang: Meine Geschichte der DDR. Berlin, Rowohlt 2007, 266 s.
- LINDENBERGER, Thomas (ed.): Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur: *Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Köln, Böhlau 1999, 375 s.
- LUTZ, Annabelle: Dissidenten und Bürgerbewegung: *ein Vergleich zwischen DDR und Tschechoslowakei*. Frankfurt/Main - New York, Campus Verlag 1999, 182 s.
- MANDLER, Emanuel (ed.): Dvě desetiletí před listopadem 89: *sborník*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Maxdorf 1993, 109 s.
- MARTIN, Anne (ed.): Nähe und Ferne: *Deutschen, Tschechen und Slowaken*. Bonn - Leipzig, Zeitgeschichtliches Forum Leipzig 2004, 176 s.
- MASER, Peter: Die Kirche in der DDR. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 2000, 168 s.
- MAYER, Wolfgang: Flucht und Ausreise: *Botschaftsbesetzungen als wirksame Form des Widerstands und Mittel gegen die politische Verfolgung in der DDR*. Berlin 2002, 728 s.
- MIDDELL, Matthias – SAMMLER, Steffen: Alles Gewordene hat Geschichte: *die Schule der Annales in ihren Texten: 1929 – 1992*. Leipzig, Reclam 1994, 374 s.
- MORITZ, Torsten: Gruppen der DDR-Opposition in Ost-Berlin - gestern und heute: *eine Analyse der Entwicklung ausgewählter Ost-Berliner Oppositionsgruppen vor und nach 1989*. Berlin, VWF, Verl. für Wiss. und Forschung 2000, 250 s.

- MOŽNÝ, Ivo: Proč tak snadno: *některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Praha, Sociologické nakladatelství 1991, 81 s.
- NEUBERT, Ehrhart: Geschichte der Opposition in der DDR 1949-1989. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1997, 958 s.
- NEUBERT, Ehrhart – EISENFELD, Bernd: Macht - Ohnmacht - Gegenmacht : *Grundfragen zur politischen Gegnerschaft in der DDR*. Bremen, Ed. Temmen 2001, 457 s.
- NEUBERT, Ehrhart - AUERBACH, Thomas: "Es kann anders werden": *Opposition und Widerstand in Thüringen 1945 – 1989*. Köln – Weimar – Wien, Böhlau 2005, 293 s.
- NIETHAMMER, Lutz (ed.): Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1985
- OTÁHAL, Milan: Opozice, moc, společnost 1969-1989: *příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Maxdorf 1994, 124 s.
- OTÁHAL, Milan: Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968-1989. Praha, Dokořán 2003, 230 s.
- OTÁHAL, Milan: Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu. Brno, Doplněk 1999, 162 s.
- PITHART, Petr: Osmašedesátý. Praha, Rozmluvy 1990, 314 s.
- POPPE, Ulrike – ECKERT, Rainer – KOWALCZUK, Ilko Sascha (ed.): Zwischen Selbstbehauptung und Anpassung : *Formen des Widerstandes und der Opposition in der DDR*. Berlin, CH. Links 1994, 431 s.
- POLLACK, Detlef - WIELGHOS, Jan: *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe: origins of civil society and democratic transitiv*. Aldershot, Ashgate 2004, 275 s.
- POLLACK, Detlef: Zwischen Verweigerung und Opposition: *politischer Protest in der DDR 1970 – 1989*. Frankfurt am Main - New York, Campus-Verl. 1997, 366 s.
- POLLACK, Detlef: Politischer Protest: *politisch alternative Gruppen in der DDR*. Opladen, Leske + Budrich, 2000, 282 s.
- PRIESS, Lutz – KURAL, Václav – WILKE, Manfred: Die SED und der "Prager Frühling" 1968: *Politik gegen einen "Sozialismus mit menschlichem Antlitz"*. Berlin, Akademie Verl. 1996, 300 s.
- ROTH, Heidi: Der 17. Juni 1953 in Sachsen. Köln, Böhlau 1999, 656 s.
- SABROW, Martin (ed.): Wohin treibt die DDR-Erinnerung?: *Dokumentation einer Debatte*, Göttingen, Vandenhoeck & Rupprecht 2007, 446 s.
- SIMON, Annette – FAKTOR, Jan: Fremd im eigenen Land?. Gießen, Psychosozial-Verlag 2000, 145 s.
- SIEVERS, Hans-Jürgen: Stundenbuch einer deutschen Revolution: *die Leipziger Kirchen im Oktober 1989*. Zollikon – Göttingen, G2W-Verl. - Vandenhoeck und Ruprecht 1990, 159 s.
- SKÁLA, Jan (Jan Pauer): Die ČSSR: *vom Prager Frühling zur Charta 77*. Berlin-West, Olle & Wolter 1978, 197 s.

- SCHLIEMANN-PINGEL, Sandra: Zersetzen: *Strategie einer Diktatur*. Berlin, Robert Havemann Gesellschaft 2002, 413 s.
- SCHROEDER, Klaus: Der SED-Staat: *Geschichte und Strukturen der DDR*. Dresden, Sächsische Landeszentrale für Politische Bildung 1998, 782 s.
- SCHULTZ, Helga – WEGENER Hans-Jürgen (ed): Die DDR im Rückblick: *Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, Kultur*. Berlin, CH. Links 2007, 336 s.
- SKILLING, Harold Gordon: Československo - můj druhý domov: *paměti Kanad'ana*. Praha, Prostor 2001, 607 s.
- SVITÁK, Ivan: Dialektika pravdy: *triáda byrokratizace*. Köln, Index 1984, 217 s.
- ŠABATA, Jan: Když se řekne Šabata: *opožděný sborník k 70. narozeninám Jaroslava Šabaty*. Brno, Doplněk 1998, 165 s.
- ŠIMEČKA, Milan: Obnovení pořádku: *příspěvek k typologii reálného socialismu*. Köln, Index 1979, 209 s.
- ŠIMEČKA, Milan: Konec nehybnosti. Praha, Lidové noviny 1990, 182 s.
- TIMMER, Karsten: Vom Aufbruch zum Umbruch: *die Bürgerbewegung in der DDR 1989*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2000, 416 s.
- TICHÁK, Tomáš- BURIAN, Václav: Sedmkrát sedm kruhů: *Jaroslav Šabata - příběh paradoxního politika*. Olomouc, Votobia, 1997, 167 s.
- TŮMA, Oldřich: Zítřka zase tady!: *protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén*. Praha, Maxdorf 1994, 84 s.
- VANĚK, Miroslav (ed.): Ostrůvky svobody: *kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Votobia 2002, 350 s.
- VEEN, Hans-Joachim: Opposition und Widerstand in der SED - Diktatur: *Lexikon*. Berlin, Propyläen im Ullstein-Verl. 2000, 455 s.
- WEBER, Hermann: DDR: *Grundriß der Geschichte 1945 – 1990*. München, Oldenbourg 1999, 355 s.
- WEBER, Jürgen (ed.): Der SED-Staat: *Neues über eine vergangene Diktatur*. München, Olzog 1994, 248 s.
- WENSIERSKI, Peter: Von oben nach unten wächst gar nichts: *Umweltzerstörung und Protest in der DDR*. Frankfurt/Main 1986, 206 s.
- WIDERA, Thomas: Pazifisten in Uniform: *die Bausoldaten im Spannungsfeld der SED-Politik 1964 – 1989*. Göttingen, V und R Unipress 2004, 224 s.
- WILKE, Manfred: Die Bewertung von Opposition und Widerstand in Ungarn, Polen und der Tschechoslowakei durch die Enquete-Kommission Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland des 12. Deutschen Bundestages. Berlin 1996, 14 s.
- WOLLE, Stefan: Die heile Welt der Diktatur: *Alltag und Herrschaft in der DDR 1971-1989*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1999, s. 265.
- WOODS, Roger: Opposition in the GDR under Honecker 1971–85: *an introduction and documentation*. New York, St. Martin's Press 1986, 257 s.

Abstrakt:

Opozice v ČSSR a NDR po roce 1968.

Srovnání cesty do opozice, vzájemného vnímání a pohledů bezpečnostních orgánů.

Předkládaná práce se věnuje srovnání protirežimního jednání v ČSSR a NDR po roce 1968. Jde o komparativní studii, která se soustřeďuje především na tři základní tematické oblasti. Nejedná se však o ucelený přehled dějin opozičního hnutí ve srovnávaných zemích. Po nástinu stavu bádání, přiblížení základních archivních pramenů a následně i metodiky vypracování této práce, se autor zaměřuje na otázku typologizace protirežimního jednání. Důraz je přitom kladen na potřebu vzájemného propojení kategorizačních pokusů s individuálními aspekty opozičního postoje. Značná

pozornost je věnována rovněž otázce společenského zakotvení opozičního jednání a hledání klíčových faktorů přerodu společenského odmítání v opozici.

V rámci prvního tematického okruhu odpovídá autor práce na otázku, co vlastně vedlo jedince k rozhodnutí, angažovat se proti režimu KSČ resp. SED. Mnoho prostoru je tak věnováno komparaci rozličných předpokladů protirežimního jednání v obou zemích s cílem zmapovat složitost opoziční cesty. Na základě provedených rozhovorů, materiálů státně bezpečnostní a opoziční provenience a v neposlední řadě odborných textů a zveřejněných pamětí posuzuje autor vliv rodinného prostředí, individuálních a sociálních předpokladů, zákona akce a reakce, skupinové dynamiky a konečně také význam historických událostí a zlomů ve vývoji obou společností. Z provedené komparace vyplývá, že v obou zemích hrála velký význam skupinová dynamika a zákon akce a reakce, neboť režim interpretoval jakýkoli pokus o nezávislý projev jako potenciálně nepřátelský. S přihlédnutím k životním osudům jednotlivých představitelů disentu se zřetelně ukazuje, že opoziční postoj byl v konečném důsledku vždy záležitostí individuálního rozhodnutí, a velký význam zde hrály náhodné setkání, četba knih a zážitky z ustavičného rozporu mezi oficiálně proklamovanou a skutečně existující realitou.

Jaká byla míra vzájemné informovanosti jednotlivých představitelů opozice obou srovnávaných zemí a k jakým konkrétním kontaktům mezi nimi docházelo? Tyto otázky tvoří jádro druhého tematického okruhu, ve kterém se práce podrobně věnuje rozličným projevům vzájemné solidarity v 70. a 80 letech minulého století. Cílem však nebylo pouze přiblížit vzájemnou percepci, ale zjistit i intenzitu zájmu o události, které byly pro dějinný vývoj sousedící země něčím zlomové. Do popředí se tak dostává reflexe porážky Pražského jara či vznik Charty 77 ze strany východoněmecké opozice, stejně jako červnové povstání roku 1953 a stavba berlínské zdi o osm let později ze strany té československé. Mimo pozornost nezůstala ani vzájemná reflexe specifik opoziční scény obou zemí, ať již to je existence Spolkové republiky Německo, role východoněmecké evangelické církve nebo fenomén Pražského jara s následnými masivními čistkami či vznik Charty 77. Přestože z komparace vyplývá výrazně větší informovanost a zájem východoněmecké opoziční scény o dění v Československu, najdeme i v ČSSR řadu lidí, kteří si uvědomovali význam projevů vzájemné solidarity a systematicky usilovali o navázání kontaktů s představiteli opozice v NDR.

Problematika míry informovanosti bezpečnostních orgánů obou států o vzájemných kontaktech představitelů opozice představuje obsahovou náplň třetího tematického okruhu. Pozornost je zde věnována jak vlastnímu průběhu vzájemné komunikace mezi politickou policií komparovaných zemí při tzv. potírání (Bekämpfung) vnitřního nepřítele, tak i metodám, které byly použity proti tzv. internacionalizaci opozičního hnutí ve střední Evropě. Dosavadní výsledky výzkumu ukazují, že východoněmecká strana byla o situaci v Československu výrazně lépe informována, jak napovídají

například informace o ideovém složení Charty 77, a to i přesto, že se až do druhé poloviny 80. let nemusela obávat vzniku podobné občanské iniciativy v NDR.

Naopak československé bezpečnostní orgány jednoznačně podcenily rozvoj nezávislého mírového hnutí v NDR, o jehož nebezpečnosti je přitom východoněmečtí kolegové pravidelně informovali. Pro politickou policii komparovaných zemí je však typické, že díky svému ideologicky deformovanému pohledu na svět nebyla ve skutečnosti schopna nashromážděné informace o opozici v ČSSR a NDR plně využít. Přestože se jí tak podařilo přibrzdit proces vzájemné spolupráce jinak smýšlejících napříč hranicemi východního bloku, nebyla schopna tento proces natrvalo zastavit, a to i proto, že nepochopila jeho pravou podstatu, když se stále pohybovala v kategoriích ideodiverzních center Západu.

Abstract:

CSSR/GDR Opposition after 1968:

A Comparison of Paths to Opposition, Mutual Perception, Plus Views of the Security Bodies

This thesis as submitted has been devoted to comparison of anti-regime activities in the Czechoslovak Socialist Republic (CSSR) and in the German Democratic Republic (GDR) after 1968. It does not represent a complete survey of opposition movements in the countries subjected to comparison; more likely, it should be a comparative study focused essentially to three fundamental thematic fields. Following the outline of state of contemporary research in the matter, a survey of

major (principal) archive sources and, last but not least, the methodology of elaboration of this theses, the author has been focused at the issue of typology of the anti-regime activities, without aiming to expand further the typological scale with new terms, for that one seems to be rich enough already. Rather, it accents the needs of mutual interconnection of these categorisation attempts with some individual aspects of the opposition conduct. Consequently, proper attention has been devoted to the issue of social anchoring of the opposition activities, as well as to a search of key factors of transformation; of a rebirth, in fact, of social refusal into opposition as such.

The first thematic circle makes the author to answer the question of what had factually led the individual to a resolution to engage oneself against the CPCz (or SED) Party regime. A broad space has been devoted to comparison of various prerequisites for anti-regime activity in both of the countries with the intention to chart through the sinuosity of the opposition path. Based on interviews conducted, but also on State Security materials or materials of opposition provenience, as well as on professional papers and published memoirs, the author has examined the influence of family milieu, of individual and social preconditions, of the Action and Reaction Law (ARL), group dynamics, and – last but not least – the importance of historical events and breaks within the development in both of the societies. As the performed comparison demonstrates, the group dynamics plus the ARL has been of major importance in both of the countries since the regime(s) tended to interpret any attempt of independent manifestation as a potentially hostile one. When regarding the life stories and fates of the individual dissent representatives, we may conclude easily that any opposition approach resulted always from individual decision; moreover, the incidental meetings, book reading, or the experience of a permanent clash between the officially proclaimed and virtually existing realities.

What was the extent of mutually shared information of the individual opposition representatives in both of the countries; did they happen to maintain any specific contacts between themselves? These are the issues in the heart of the matter of the second thematic circle. Here, the thesis studies thoroughly various manifestations of mutual (or bilateral) solidarity from 1970's and 1980's. The aim was, not, however, merely to introduce the mutual perception; more likely, the aim was to establish the level of interest intensity in events that had consequently led to a break in historical development of the neighbouring country. Thus, for instance, the reflection of the set-back of the Prague Spring, or the emergence of Chart 77 as perceived by the East German opposition comes out to prominence, as well as the 1953 June Raising or the construction of the Berlin Wall (eight years later) as perceived by the Czechoslovak one. Nor did the bilateral reflection of specifics of the opposition scene got out of author's attention, be it the existence of the Federal Republic of Germany (FRG), the role of East German Evangelic (Lutheran) Church, or the Prague Spring

phenomenon with subsequent mass purges, or the Chart 77 as such. Although the comparison witnesses for a significantly greater awareness and interest of the East German opposition scene in course of events on Czechoslovakia, we may nevertheless find many people in CSSR who were well aware of the significance of demonstrations of bilateral solidarity, struggling systematically to establish effective contacts with the GDR opposition leaders.

The third thematic circle comprises and describes the issue of information level of the security bodies of both of the states on mutual contacts of opposition leaders. Here, the attention has been devoted both to the proper run of bilateral communication between the political police of the two states compared by the so-called abatement (*Bekämpfung*) of the internal enemy and the methods that had been employed against the so-called internationalisation of opposition movements in Central Europe. The actual research results demonstrate that the East German police forces were significantly better informed on the course of events in Czechoslovakia despite the fact that they had not to be aware of emergence of any similar civic initiative as Chart 77 had been until the late 1980's. Nevertheless, they possessed rather detailed pieces of information on main ideological streams inside the Chart 77.

On contrary, their Czechoslovak security counterparts underestimated unambiguously the expansion of independent peace movement in GDR, although their East German colleagues kept having them informed on that phenomenon regularly. It is rather symptomatic for the political police of both of the states, however, that they were both unable to exploit the amassed information on their respective opposition, this largely due to their ideologically deformed view of world. Although the secret police succeeded to slack up the process of cooperation of differentially thinking people across the East Bloc frontiers, they could not halt this process thoroughly, apart from others due to the fact that they never understood its true essence, having themselves permanently moved within the categories of ideologically-diverse centres of the West.